T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DEKİ YUNAN VE ROMA TİYATROLARININ MS 3. YÜZYIL SONRASI KULLANIMLARI

Başak AĞABEYOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı

Danışman

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Mart, 2025

Danışmanım Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU sorumluluğunda tarafımca hazırlanan "Türkiye'deki Yunan ve Roma Tiyatrolarının MS 3. Yüzyıl Sonrası Kullanımları" başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim.

Başak AĞABEYOĞLU

İmza

Aileme,

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam boyunca, çok değerli katkıları ile araştırmama yön veren, zamanını ve sabrını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU'na en içten teşekkürlerimi sunarım. Onun rehberliği ve desteği olmadan bu çalışmayı tamamlamam mümkün olmazdı. Ayrıca, çalışmam süresince sabır ve anlayışla yanımda olan sevgili ailem, arkadaşlarım ve bana destek veren tüm sevdiklerime gönülden teşekkür ederim.

Başak AĞABEYOĞLU

İÇİNDEKİLER

KISALTMA LİSTESİ **vi**

ŞEKİL LİSTESİ **vii**

TABLO LİSTESİ **xvii**

HARİTA LİSTESİ **xix**

ÖZET **xx**

ABSTRACT **xxii**

1 GİRİŞ **1**

1.1 Tezin Amacı, Kapsamı ve Yöntemi 2

1.2 Literatür Özeti 3

2 MS 3. YY. SONRASI TÜRKİYE'DEKİ ANTİK YUNAN VE ROMA MİMARİSİ **6**

2.1 Tarihçe 6

2.2 Türkiye'deki Antik Yunan ve Roma Mimarisinin MS 3. yy. Sonrası Kullanımı 22

3 TÜRKİYE'DEKİ YUNAN VE ROMA TİYATROLARI **35**

4 MS 3. YY. SONRASI TÜRKİYE'DEKİ YUNAN VE ROMA TİYATROLARI KATALOĞU **54**

4.1 Karadeniz Bölgesi 57

4.2 Marmara Bölgesi 67

4.3 Ege Bölgesi 83

4.4 Akdeniz Bölgesi 139

5 DEĞERLENDİRME **187**

6 SONUÇ **231**

KAYNAKÇA **241**

TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR **258**

KISALTMA LİSTESİ

Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CHBE	The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500-1492
CTh.	Codex Theodosianus, ed. Dr. Alexandr Koptev
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Kat.No.	Katalog Numarası
m	Metre
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
s.	Sayfa
yy.	Yüzyıl

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2. 1 Geç Roma ve Bizans Dönemi (MS 3.-15. yy.) tarih çizelgesi 21

Şekil 2. 2 Geç Roma ve Bizans Dönemi'nde (MS 3.-15. yy.) kentlerin dönüşümü 24

Şekil 2. 3 Aphrodisias kent planında Aphrodite Tapınağı ve çevresi 27

Şekil 2. 4 Aphrodisias, solda tapınak ve bazilika planlarının çakıştırılması 28

Şekil 2. 5 Ephesos Meryem Bazilikası inşa evreleri 28

Şekil 2. 6 Pergamon Orta Çağ yerleşimi rekonstrüksiyonu.....34

Şekil 3. 1 Roma İmparatorluğu batı ve doğu coğrafyasında yaygın olan gösteri yapısı tipleri 36

Şekil 3. 2 Aphrodisias Stadionu 37

Şekil 3. 3 Roma, Circus Maximus.....38

Şekil 3. 4 Konstantinopolis, Büyük Saray ve hipodrom.....39

Şekil 3. 5 Solda İasos Odeonu (*bouleuterion*u?), sağda Parion Odeonu.....42

Şekil 3. 6 Vitruvius'a göre Yunan ve Roma tiyatrosunda ideal orkestra-sahne ilişkisi.....43

Şekil 3. 7 Hellenistik Dönem Yunan tiyatrosu yapı bölümleri.....45

Şekil 3. 8 Roma tiyatrosu yapı bölümleri.....45

Şekil 3. 9 Priene Tiyatrosu, Hellenistik dönem sahne binası rekonstrüksiyonu....46

Şekil 3. 10 Letoon Tiyatrosu *cavea* altı radyal geçit, solda tiyatro giriş cephesi ve sağda *cavea*dan görünümü.....47

Şekil 3. 11 *Cavea* oturma sıraları; Priene, Pergamon Akropolis ve Hierapolis 48

Şekil 3. 12 Ephesos Tiyatrosu, sahne binası rekonstrüksiyonu.....50

Şekil 3. 13 Limyra Tiyatrosu, *diazoma* paraleli iç koridor.....50

Şekil 3. 14 Myra Tiyatrosu, tonozlu altyapı 51

Şekil 3. 15 Hierapolis Tiyatrosu, plan, tonozlu altyapı 51

Şekil 4. 1 Pompeiopolis Tiyatrosu uydu fotoğrafı.....58

Şekil 4. 2 Pompeiopolis jeofizik haritasında tiyatro.....58

Şekil 4. 3 Pompeiopolis tiyatro açması hava fotoğrafı.....58

Şekil 4. 4 Pompeiopolis tiyatro açması hava fotoğrafı, geç dönem ekleri; (A) cam ocağı ve atölye, (B) ocak, (C) Bizans yapısı duvar kalıntıları.....59

Şekil 4. 5 Pompeiopolis jeofizik haritası 60
Şekil 4. 6 Pompeiopolis merkezi modelleme 60
Şekil 4. 7 Prusias ad Hypium Tiyatrosu uydu fotoğrafı 61
Şekil 4. 8 Prusias ad Hypium Tiyatrosu restitüsyon planı 61
Şekil 4. 9 Prusias ad Hypium Tiyatrosu hava fotoğrafı 61
Şekil 4. 10 Prusias ad Hypium tiyatrosu hava fotoğrafı 62
Şekil 4. 11 Prusias ad Hypium Tiyatrosu Batı *parados*ta geç dönem kemik işleme atölyesi duvarları 62
Şekil 4. 12 Prusias ad Hypium Tiyatrosu sahne batı yönünde bölme duvarları 62
Şekil 4. 13 Prusias ad Hypium, tiyatro ve surların konumu 63
Şekil 4. 14 Prusias ad Hypium Tiyatrosu batı yönü tonozlu birimler 63
Şekil 4. 15 Tios uydu fotoğrafı 64
Şekil 4. 16 Tios Tiyatrosu planı 64
Şekil 4. 17 Tios Tiyatrosu kuzeydoğu *cavea*dan orkestraya bakış 64
Şekil 4. 18 Tios Tiyatrosu oturma sırası bloklarının surlarda kullanımı 65
Şekil 4. 19 Tios Tiyatrosu kuzeybatı *vomitorium*da fresk kalıntıları 65
Şekil 4. 20 Tios Tiyatrosu güneybatı temel taşları üzerine örülmüş duvar 65
Şekil 4. 21 Tios kent planında tiyatronun konumu 66
Şekil 4. 22 Apollonia ad Rhyndacum Tiyatrosu uydu fotoğrafı 69
Şekil 4. 23 Hellenistik tiyatro planı ile Apollonia ad Rhyndacum Tiyatrosu kalıntı rölövesi çakıştırılması 69
Şekil 4. 24 Apollonia ad Rhyndacum tiyatro açması hava fotoğrafı 69
Şekil 4. 25 Apollonia ad Rhyndacum geç dönem surlarındaki devşirme bloklar 70
Şekil 4. 26 Apollonia ad Rhyndacum geç dönem surlarındaki devşirme bloklar 70
Şekil 4. 27 Apollonia ad Rhyndacum doğu surlarındaki devşirme bloklar 70
Şekil 4. 28 Apollonia ad Rhyndacum kent planı 71
Şekil 4. 29 Bizye Tiyatrosu uydu fotoğrafı 72
Şekil 4. 30 Bizye Tiyatrosu planı 72
Şekil 4. 31 Bizye Tiyatrosu hava fotoğrafı 72
Şekil 4. 32 Bizye kent planınnda tiyatronun konumu 74
Şekil 4. 33 Nikaia Tiyatrosu uydu fotoğrafı 75
Şekil 4. 34 Nikaia Tiyatrosu planı 75
Şekil 4. 35 Nikaia Tiyatrosu hava fotoğrafı 75
Şekil 4. 36 Nikaia Tiyatrosu MS 4.-15.yy. arasına tarihlenen geç dönem duvar kalıntıları 76
Şekil 4. 37 Nikaia Tiyatrosu *rigole*de Meryem ve İsa freski 76

Şekil 4. 38 Nikaia Tiyatrosu *konistra* duvarında haç ve çelenk motifi 76
Şekil 4. 39 Nikaia Tiyatrosu kuzeydoğu kilisenin tiyatrodaki konumu 77
Şekil 4. 40 Nikaia Tiyatrosu kuzeydoğu kilisedeki mezar nişleri ve gömü alanları 77
Şekil 4. 41 Nikaia kent planı 78
Şekil 4. 42 Nikaia Tiyatrosu hava fotoğrafı 79
Şekil 4. 43 Nikaia Tiyatrosu altyapı planı 79
Şekil 4. 44 Parion Tiyatrosu uydu fotoğrafı 80
Şekil 4. 45 Parion Tiyatrosu planı 80
Şekil 4. 46 Parion tiyatro açması hava fotoğrafı 80
Şekil 4. 47 Parion Tiyatrosu sahne önü geç dönem sur duvarı 81
Şekil 4. 48 Parion Tiyatrosu duvarlarına ve sur duvarına eklenen moloz taş duvarlar 81
Şekil 4. 49 Parion kent planı 82
Şekil 4. 50 Aizanoi tiyatro-stadion kompleksi uydu fotoğrafı 88
Şekil 4. 51 Aizanoi tiyatro-stadion kompleksi planı 88
Şekil 4. 52 Aizanoi tiyatro hava fotoğrafı 88
Şekil 4. 53 Aizanoi Tiyatrosu orkestra zemininde sıkıştırılmış kırmızı toprak tabaka 89
Şekil 4. 54 Aizanoi Tiyatrosu *ima cavea*da geç dönem yapı kalıntısı 89
Şekil 4. 55 Aizanoi *stadion*daki peristilli avlu ve şapel 89
Şekil 4. 56 Aizanoi kent planında tiyatro-*stadion* kompleksinin konumu) 90
Şekil 4. 57 Aizanoi sahne binası kesiti 91
Şekil 4. 58 Aizanoi tiyatro- *stadion* kompleksi yapım evreleri 91
Şekil 4. 59 Aizanoi tiyatrosu MS 2.yy'daki yapım evresinde eklenen *summa cavea* 91
Şekil 4. 60 Aphrodisias Tiyatrosu uydu fotoğrafı 92
Şekil 4. 61 Aphrodisias Tiyatrosu restitüsyon planı 92
Şekil 4. 62 Aphrodisias Tiyatrosu ve çevresindeki yapılar 92
Şekil 4. 63 Aphrodisias Tiyatrosu MS 6. yy. sahne binası ekleri 93
Şekil 4. 64 Aphrodisias Tiyatrosu sahne binası kuzey odadaki St. Michael betimli fresk 93
Şekil 4. 65 Aphrodisias, tiyatroyu çevreleyen sur duvarı 93
Şekil 4. 66 Aphrodisias kent planı 94
Şekil 4. 67 Ephesos Tiyatrosu uydu fotoğrafı 95
Şekil 4. 68 Ephesos Tiyatrosu restitüsyon planı 95
Şekil 4. 69 Ephesos Tiyatrosu hava fotoğrafı 95

Şekil 4. 70 Ephesos Tiyatrosu kuzey cephesinde ikinci bir kabuk oluşturan güçlendirme duvarı 96
Şekil 4. 71 Ephesos Tiyatrosu kuzey *cavea* 96
Şekil 4. 72 Ephesos T. Kuzey cephede kapatılan tonozlu geçit (EN 2) 96
Şekil 4. 73 Ephesos T. C geçidi kalıntılar 97
Şekil 4. 74 Ephesos T. kuzey *vomitoruim*un (EN 1) kapatılması 97
Şekil 4. 75 Ephesos Tiyatrosu sahne E7 ve E8 odalarındaki güçlendirme duvarı 97
Şekil 4. 76 Ephesos Tiyatrosu güney *vomitoria* (ES 1,2,3) girişlerinin kapatılması 98
Şekil 4. 77 Ephesos Tiyatrosuna bitişik sur duvarları 98
Şekil 4. 78 Ephesos Geç Antik Dönem kent planı 99
Şekil 4. 79 Arkaik dönemden Geç Bizans'a kadar Ephesos kıyı şeridinin değişimi 100
Şekil 4. 80 Ephesos Bizans Dönemi kent planında surlar ve Ayasuluk'taki kale 100
Şekil 4. 81 Hierapolis Tiyatrosu uydu fotoğrafı 101
Şekil 4. 82 Hierapolis Tiyatrosu restitüsyon planı 101
Şekil 4. 83 Hierapolis Tiyatrosu hava fotoğrafı 101
Şekil 4. 84 Mermer arşitrav ve üzerinde II.Constantius'a ithaf yazısı 102
Şekil 4. 85 *Scaenae frons* ikinci kat plaster gövdeleri 102
Şekil 4. 86 Hierapolis Tiyatrosu *hyposkenion*da duvar örülerek kapatılan kapı boşlukları 103
Şekil 4. 87 Hierapolis Tiyatrosu *hyposkenionda*ki haç *monogram*lı yazıt 103
Şekil 4. 88 Hierapolis Erken Bizans kent planı 104
Şekil 4. 89 Knidos Küçük Tiyatro uydu fotoğrafı 105
Şekil 4. 90 Knidos Küçük Tiyatro plan, rölöve 105
Şekil 4. 91 Knidos Küçük Tiyatro hava fotoğrafı 105
Şekil 4. 92 Batı *analemma* bitişiğindeki tonozlu yapı sırası 106
Şekil 4. 93 Batı *vomitorium* girişinde iki mekân 106
Şekil 4. 94 Tiyatro batısındaki tonozlu mekanlar ve kemerli yapı 106
Şekil 4. 95 Knidos kent planı 107
Şekil 4. 96 Batı cavea apsidal destek duvarları 107
Şekil 4. 97 Laodikeia Kuzey Tiyatrosu uydu fotoğrafı 108
Şekil 4. 98 Laodikeia Kuzey Tiyatrosu planı 108
Şekil 4. 99 Laodikeia Kuzey Tiyatrosu hava fotoğrafı 108
Şekil 4. 100 Laodikeia Kuzey Tiyatro üstü şapel-kilise 109
Şekil 4. 101 Sur hattının Kuzey Tiyatro'dan geçen bölümü. 109

Şekil 4. 102 Laodikeia Kuzey Tiyatrosu oturma sıralarındaki yazıtlar ve *christogram*lar 109
Şekil 4. 103 Laodikeia Batı Tiyatrosu uydu fotoğrafı 110
Şekil 4. 104 Laodikeia Batı Tiyatrosu Roma İmparatorluk Dönemi planı 110
Şekil 4. 105 Laodikeia Batı Tiyatrosu hava fotoğrafı 110
Şekil 4. 106 Laodikeia Batı Tiyatrosu ve sur duvarının birleşimi, plan 111
Şekil 4. 107 Laodikeia Batı Tiyatrosu *postskenion* ile sur duvarının birleşimi ... 111
Şekil 4. 108 Laodikeia Batı Tiyatrosu Geç Antik Dönem planı (Şimşek, 2023) 112
Şekil 4. 109 Laodikeia Batı Tiyatrosu Erken Bizans'a ait Korint başlık 112
Şekil 4. 110 Laodikeia kent planı 113
Şekil 4. 111 Laodikeia MS 4. yy. sur duvarları ve tiyatroların konumu 114
Şekil 4. 112 Laodikeia, bölgelere göre Geç Antik Dönem'e ait seramik buluntu yoğunluğu 114
Şekil 4. 113 Metropolis Tiyatrosu uydu fotoğrafı 115
Şekil 4. 114 Metropolis Tiyatrosu kronolojik plan şeması 115
Şekil 4. 115 Metropolis Tiyatrosu hava fotoğrafı 115
Şekil 4. 116 Metropolis tiyatrosu *summa cavea*da sökülmüş oturma sıraları 116
Şekil 4. 117 Metropolis tiyatrosu cam buluntu alanı 116
Şekil 4. 118 Metropolis kent planı 117
Şekil 4. 119 Miletos Tiyatrosu uydu fotoğrafı 118
Şekil 4. 120 Miletos Tiyatrosu restitüsyon planı 118
Şekil 4. 121 Miletos Tiyatrosu hava fotoğrafı 118
Şekil 4. 122 Miletos tiyatro ve kale, plan 119
Şekil 4. 123 Miletos Tiyatrosu *ima cavea*dan kaleye bakış 119
Şekil 4. 124 Miletos kent planı 120
Şekil 4. 125 Nysa Tiyatrosu uydu fotoğrafı 121
Şekil 4. 126 Nysa Tiyatrosu plan 121
Şekil 4. 127 Nysa Tiyatrosu hava fotoğrafı 121
Şekil 4. 128 Nysa Tiyatrosu geç dönem ekleri 122
Şekil 4. 129 Nysa tiyatro üst terası bazilika açması 122
Şekil 4. 130 Nysa kent planı 123
Şekil 4. 131 Pergamon Akropolis Tiyatrosu uydu fotoğrafı 124
Şekil 4. 132 Pergamon Akropolis Tiyatrosu planı 124
Şekil 4. 133 Pergamon Akropolis Tiyatrosu 124
Şekil 4. 134 Pergamon tiyatro terasındaki kilise 125
Şekil 4. 135 Pergamon Akropolis Tiyatrosu *summa cavea*daki kemerli giriş 125

Şekil 4. 136 Pergamon kent planı 126
Şekil 4. 137 Pergamon akropolis planı 126
Şekil 4. 138 Pergamon 3D rekonstrüksiyonu 126
Şekil 4. 139 Pergamon Hellenistik dönem ve öncesine ait surlar 127
Şekil 4. 140 Pergamon Erken Bizans Dönemi surlar 127
Şekil 4. 141 Pergamon akropolis hava fotoğrafı 128
Şekil 4. 142 Pergamon Tiyatrosu sahne planı 128
Şekil 4. 143 Pergamon akropolis rekonstrüksiyon 128
Şekil 4. 144 Pergamon Tiyatrosu geçici sahne için dikme boşlukları 128
Şekil 4. 145 Philadelphia Tiyatrosu uydu fotoğrafı 129
Şekil 4. 146 Philadelphia tiyatro açması hava fotoğrafı 129
Şekil 4. 147 Philadelphia tiyatro açması planı 129
Şekil 4. 148 Philadelphia kent planı 131
Şekil 4. 149 Priene Tiyatrosu uydu fotoğrafı 132
Şekil 4. 150 Priene Tiyatrosu planı 132
Şekil 4. 151 Priene Tiyatrosu 132
Şekil 4. 152 Priene tiyatro ve çevresinin planı 133
Şekil 4. 153 Priene Tiyatrosu doğu *parados*undaki şapel planı 133
Şekil 4. 154 Priene Tiyatrosu doğu *parados*undaki şapele ait korkuluklar 133
Şekil 4. 155 Priene kent planı 134
Şekil 4. 156 Priene, akropolisteki Bizans yerleşim planı 135
Şekil 4. 157 Priene, güney bölgedeki geç dönem kale 135
Şekil 4. 158 Smyrna Tiyatrosu uydu fotoğrafı 136
Şekil 4. 159 Smyrna Tiyatrosu restitüsyon planı 136
Şekil 4. 160 Smyrna tiyatro kazısı hava fotoğrafı 136
Şekil 4. 161 Smyrna Tiyatrosu W-26 plankaredeki geç dönem duvar 137
Şekil 4. 162 Smyrna Tiyatrosu sahne binası açması 137
Şekil 4. 163 Smyrna tiyatro kesiti 138
Şekil 4. 164 Smyra kent planı 138
Şekil 4. 165 Diocaesarea Tiyatrosu uydu fotoğrafı 142
Şekil 4. 166 Diocaesarea Tiyatrosu planı 142
Şekil 4. 167 Diocaesarea tiyatro hava fotoğrafı 142
Şekil 4. 168 Diocaesarea Tiyatrosu sahne binası hava fotoğrafı 143
Şekil 4. 169 Diocaesarea Tiyatrosu doğu *analemma* ve atık su kanalı 143
Şekil 4. 170 Diocaesarea kent planı 144

Şekil 4. 171 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu uydu fotoğrafı 145
Şekil 4. 172 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu planı 145
Şekil 4. 173 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu 2007 yılı hava fotoğrafı 145
Şekil 4. 174 Elaiussa Sebaste sahne binası altyapı ve sarnıç..... 146
Şekil 4. 175 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu plan, *summa cavea*daki odalar..... 146
Şekil 4. 176 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu, *summa cavea*daki odalar..... 146
Şekil 4. 177 Elaiussa Sebaste kent planı..... 147
Şekil 4. 178 Kibyra Tiyatrosu uydu fotoğrafı..... 148
Şekil 4. 179 Kibyra tiyatro planı 148
Şekil 4. 180 Kibyra Tiyatrosu..... 148
Şekil 4. 181 Kibyra tiyatro kilisesi hava fotoğrafı ve planı..... 149
Şekil 4. 182 Kibyra Tiyatrosu *proskenion* zemin blokları ve devşirme olarak kullanılmış sunak taşı..... 149
Şekil 4. 183 Kibyra kent planı..... 150
Şekil 4. 184 Kibyra agora çevresi Geç Antik Dönem suru 150
Şekil 4. 185 Letoon Tiyatrosu uydu Fotoğrafı 151
Şekil 4. 186 Letoon Tiyatrosu planı 151
Şekil 4. 187 Letoon Tiyatrosu hava fotoğrafı..... 151
Şekil 4. 188 Letoon Tiyatrosu *summa cavea* arkası geç dönem mekanları..... 152
Şekil 4. 189 Letoon Tiyatrosu güney *cavea*daki kireç ocağı..... 152
Şekil 4. 190 Letoon Tiyatrosu orkestradaki geç dönem drenaj sistemi..... 152
Şekil 4. 191 Letoon yerleşim planı..... 153
Şekil 4. 192 Magarsus Tiyatrosu uydu fotoğrafı..... 154
Şekil 4. 193 Tiyatro planı, rölöve..... 154
Şekil 4. 194 Tiyatro hava fotoğrafı..... 154
Şekil 4. 195 Magarsus Tiyatrosu ima caveada sökülmüş oturma sıraları ve temelleri 155
Şekil 4. 196 Magarsus Tiyatrosu orkestradaki devşirme duvar..... 155
Şekil 4. 197 Magarsus kent planı..... 156
Şekil 4. 198 Myra Tiyatrosu uydu fotoğrafı..... 157
Şekil 4. 199 Myra tiyatro planı..... 157
Şekil 4. 200 Myra Tiyatrosu hava fotoğrafı 157
Şekil 4. 201 Myra Tiyatrosu hava fotoğrafı 158
Şekil 4. 202 Myra Tiyatrosu, yükseltilmiş *podium* ve *cavea*daki duvar kalıntıları 158
Şekil 4. 203 Myra Tiyatrosu, *proskenion*da kapatılan açıklıklar..... 158

Şekil 4. 204 Myra Tiyatrosu, orkestradaki geç dönem kalıntılar 159
Şekil 4. 205 Myra Tiyatrosu, orkestra açması kısmi kesit..... 159
Şekil 4. 206 Myra Tiyatrosu, orkestra açmasındaki mezar buluntusu..... 159
Şekil 4. 207 Myra akropolis topografik planı..... 160
Şekil 4. 208 Olba Tiyatrosu uydu fotoğrafı..... 161
Şekil 4. 209 Olba Tiyatrosu rölöve planı..... 161
Şekil 4. 210 Olba Tiyatrosu restitüsyon planı 161
Şekil 4. 211 Olba Tiyatrosu hava fotoğrafı 161
Şekil 4. 212 Olba Tiyatrosu'nda Geç Antik Dönem'e ait buluntulara ulaşılan açmalar..... 162
Şekil 4. 213 Olba Tiyatrosu kuzeyinde Geç Antik Dönem mekanları 162
Şekil 4. 214 Olba tiyatrosu ve çevresi 163
Şekil 4. 215 Patara Tiyatrosu uydu fotoğrafı..... 164
Şekil 4. 216 Patara Tiyatrosu planı..... 164
Şekil 4. 217 Patara Tiyatrosu hava fotoğrafı 164
Şekil 4. 218 Patara Tiyatrosu sahne binası dış cephesinde sondaj sonucu dolguya ulaşılan alanlar 165
Şekil 4. 219 Patara Tiyatrosu orkestra ve *cavea* arası geç dönem duvar ve doğu yönü odacık..... 165
Şekil 4. 220 Patara Tiyatrosu orkestra ve *cavea* arası geç dönem duvar ve batı yönü odacık..... 165
Şekil 4. 221 Patara kent planı 166
Şekil 4. 222 Phaselis Tiyatrosu uydu fotoğrafı..... 167
Şekil 4. 223 Phaselis Tiyatrosu planı..... 167
Şekil 4. 224 Phaselis Tiyatrosu ve yakın çevresi, hava fotoğrafı 167
Şekil 4. 225 Phaselis tiyatro ve sahne teras duvarı, plan..... 168
Şekil 4. 226 Phaselis tiyatro hava fotoğrafı..... 168
Şekil 4. 227 Phaselis tiyatro ve teras duvarı hava fotoğrafı 168
Şekil 4. 228 Phaselis kent planı (Schafer, 1981) 169
Şekil 4. 229 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu uydu fotoğrafı..... 170
Şekil 4. 230 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu plan şeması 170
Şekil 4. 231 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu 3D rekonstrüksiyonu 170
Şekil 4. 232 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu hava fotoğrafı 170
Şekil 4. 233 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu geç dönem orkestra duvarı 171
Şekil 4. 234 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu zemin mozaiği 171
Şekil 4. 235 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu güney *parados* 171

Şekil 4. 236 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu sahne binası 172
Şekil 4. 237 Pisidia Antiokheia oturma sıraları sökülmüş *summa cavea* 172
Şekil 4. 238 Pisidia Antiokheia sahne binasına ait mimari plastik..... 172
Şekil 4. 239 Pisidia Antiokheia kent planı 173
Şekil 4. 240 Rhodiapolis Tiyatrosu uydu fotoğrafı 174
Şekil 4. 241 Rhodiapolis Tiyatrosu planı 174
Şekil 4. 242 Rhodiapolis Tiyatrosu hava fotoğrafı..... 174
Şekil 4. 243 Rhodiapolis sahne binasını kesen "toplantı salonu"..... 175
Şekil 4. 244 Rhodiapolis sahne binası ve toplantı salonu arası merdiven..... 175
Şekil 4. 245 Rhodiapolis sahne binası batısındaki koridor..... 175
Şekil 4. 246 Rhodiapolis Tiyatrosu rölöve planı 176
Şekil 4. 247 Rhodiapolis *postskenion* doğu odadaki depolama kabı buluntuları 176
Şekil 4. 248 Rhodiapolis *postskenion* doğu odada kapı önünde kavisli duvar kalıntısı..... 176
Şekil 4. 249 Rhodiapolis kent planı..... 177
Şekil 4. 250 Side Tiyatrosu uydu fotoğrafı..... 178
Şekil 4. 251 Side Tiyatrosu planı..... 178
Şekil 4. 252 Side Tiyatrosu hava fotoğrafı 178
Şekil 4. 253 Side Tiyatrosu sahne planı 179
Şekil 4. 254 Side Tiyatrosu kuzey *cavea* ucu tonozlu mekan 179
Şekil 4. 255 Side Tiyatrosu kuzey *cavea* ucu tonozlu mekan, plan ve kesit 179
Şekil 4. 256 Side güney *cavea* ucu tonozlu mekân, güney *parados*taki mekân ve kuzey dış galerideki şapelin tiyatrodaki konumu..... 180
Şekil 4. 257 Side Tiyatrosu güney *parados*taki mekân 180
Şekil 4. 258 Side Tiyatrosu kuzey dış galerideki şapel, plan ve kesit 180
Şekil 4. 259 Side Tiyatrosu, sur duvarına dahil edilen sahne binası birimleri 181
Şekil 4. 260 Side, tiyatro kuzeydoğusundan geçen sur duvarı 181
Şekil 4. 261 Side, tiyatro galerisindeki şapel ve zeminde cam ocağı izi 181
Şekil 4. 262 Side kent planı 182
Şekil 4. 263 Side Tiyatrosu kesit 182
Şekil 4. 264 Side Attius Philippu..... 183
Şekil 4. 265 Tlos Tiyatrosu uydu fotoğrafı..... 184
Şekil 4. 266 Tlos Tiyatrosu planı..... 184
Şekil 4. 267 Tlos tiyatro ve tapınak hava fotoğrafı 184
Şekil 4. 268 Tlos Tiyatrosu devşirme malzeme ile kapatılan *proskenion* kapı boşlukları..... 185

Şekil 4. 269 Tlos Tiyatrosu ahşap taşıyıcılı taş bloklar 185
Şekil 4. 270 Tlos kent planı 186
Şekil 4. 271 Tlos kent merkezi restitüsyonu 186
Şekil 5. 1 Tiyatroların Geç Roma- Bizans Dönemlerinde kullanımları 218

TABLO LİSTESİ

Tablo 4. 1 İç Anadolu Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar 55
Tablo 4. 2 Karadeniz Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar 57
Tablo 4. 3 Pompeiopolis Tiyatrosu 58
Tablo 4. 4 Prusias ad Hypium Tiyatrosu 61
Tablo 4. 5 Tios (Tieion) Tiyatrosu 64
Tablo 4. 6 Marmara Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar 67
Tablo 4. 7 Apollonia ad Rhyndacum Tiyatrosu 69
Tablo 4. 8 Bizye Tiyatrosu 72
Tablo 4. 9 Nikaia Tiyatrosu 75
Tablo 4. 10 Parion Tiyatrosu 80
Tablo 4. 11 Ege Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar 84
Tablo 4. 12 Aizanoi Tiyatro-Stadion Kompleksi 88
Tablo 4. 13 Aphrodisias Tiyatrosu 92
Tablo 4. 14 Ephesos Tiyatrosu 95
Tablo 4. 15 Hierapolis Tiyatrosu 101
Tablo 4. 16 Knidos Küçük Tiyatro 105
Tablo 4. 17 Laodikeia Kuzey Tiyatrosu 108
Tablo 4. 18 Laodikeia Batı Tiyatrosu 110
Tablo 4. 19 Metropolis Tiyatrosu 115
Tablo 4. 20 Miletos Tiyatrosu 118
Tablo 4. 21 Nysa Tiyatrosu 121
Tablo 4. 22 Pergamon Akropolis Tiyatrosu 124
Tablo 4. 23 Philadelphia Tiyatrosu 129
Tablo 4. 24 Priene Tiyatrosu 132
Tablo 4. 25 Smyrna Tiyatrosu 136
Tablo 4. 26 Akdeniz Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar 139

Tablo 4. 27 Smyrna Tiyatrosu.....142
Tablo 4. 28 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu.....145
Tablo 4. 29 Kibyra Tiyatrosu.....148
Tablo 4. 30 Letoon Tiyatrosu.....151
Tablo 4. 31 Magarsus Tiyatrosu.....154
Tablo 4. 32 Myra Tiyatrosu.....157
Tablo 4. 33 Olba Tiyatrosu.....161
Tablo 4. 34 Patara Tiyatrosu.....164
Tablo 4. 35 Phaselis Tiyatrosu.....167
Tablo 4. 36 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu.....170
Tablo 4. 37 Rhodiapolis Tiyatrosu.....174
Tablo 4. 38 Side Tiyatrosu.....178
Tablo 4. 39 Tlos Tiyatrosu.....184
Tablo 5. 1 Tez kapsamında incelenen Hellenistik Dönem tiyatrolarında *cavea*ların yapım evreleri ve yapısal özellikleri.....189
Tablo 5. 2 Tez kapsamında incelenen Hellenistik Dönem tiyatrolarının sahne binası yapım evreleri ve düzenleri.....192
Tablo 5. 3 Tez kapsamında incelenen Hellenistik Dönem tiyatrolarının orkestra yapım evreleri ve plan özellikleri.....194
Tablo 5. 4 Tez kapsamında incelenen Erken İmparatorluk Dönemi tiyatrolarında *cavea*ların yapım evreleri ve yapısal özellikleri.....196
Tablo 5. 5 Tez kapsamında incelenen Erken İmparatorluk Dönemi tiyatrolarının sahne binası yapım evreleri ve düzenleri.....198
Tablo 5. 6 Tez kapsamında incelenen Erken İmparatorluk Dönemi tiyatrolarının orkestra yapım evreleri ve plan özellikleri.....200
Tablo 5. 7 Tez kapsamında incelenen İmparatorluk Dönemi tiyatrolarında *cavea*ların yapım evreleri ve yapısal özellikleri.....202
Tablo 5. 8 Tez kapsamında incelenen İmparatorluk Dönemi tiyatrolarının sahne binası yapım evreleri ve düzenleri.....203
Tablo 5. 9 Tez kapsamında incelenen İmparatorluk Dönemi tiyatrolarının orkestra yapım evreleri ve plan özellikleri.....205
Tablo 5. 10 Tiyatroların ilişkili oldukları yapılar ve kent içinde konumları.....216
Tablo 5. 11 Tez kapsamında incelenen tiyatrolarının kronolojik dağılımı.....222
Tablo 6. 1 Tez kapsamında incelenen tiyatroların zaman – işlev çizelgesi.....234

HARİTA LİSTESİ

Harita 2. 1 Bizans İmparatorluğu'nun 565 yılı itibarıyla sınırları 7
Harita 2. 2 MS 7. yy. sonlarında imparatorluk toprakları 13
Harita 2. 3 Erken Bizans eyaletleri ve sonraki dönemde kurulan *thema*'lar 14
Harita 2. 4 MS 12. yy. ve 13. yy. başlarında Anadolu ve Trakya 18
Harita 2. 5 IV. Haçlı Seferi sonrası Bizans topraklarında kurulan devletler 19
Harita 2. 6 Doğu Trakya ve Anadolu fiziki coğrafya haritası 22
Harita 3. 1 Roma İmparatorluğu doğu eyaletlerindeki hipodromlar/*circus*lar 39
Harita 3. 2 Roma İmparatorluğu doğu eyaletlerindeki amfitiyatrolar 41
Harita 4. 1 Tez kapsamında incelenen tiyatroların Türkiye haritasındaki konumları 56
Harita 4. 2 Karadeniz Bölgesi'nde tez kapsamında incelenen tiyatrolar 57
Harita 4. 3 Marmara Bölgesi'nde tez kapsamında incelenen tiyatrolar 68
Harita 4. 4 Ege Bölgesi'nde tez kapsamında incelenen tiyatrolar 87
Harita 4. 5 Akdeniz Bölgesi'nde tez kapsamında incelenen tiyatrolar 141
Harita 5. 1 Tez kapsamında incelenen Hellenistik Dönem tiyatroları 188
Harita 5. 2 Tez kapsamında incelenen Erken İmparatorluk Dönemi tiyatroları 195
Harita 5. 3 Tez kapsamında incelenen İmparatorluk Dönemi tiyatroları 201
Harita 6. 1 MS 330 itibarıyla tez kapsamında incelenen tiyatroların işlev dağılımı 235
Harita 6. 2 MS 530 itibarıyla tez kapsamında incelenen tiyatroların işlev dağılımı 236
Harita 6. 3 MS 730 itibarıyla tez kapsamında incelenen tiyatroların işlev dağılımı 236
Harita 6. 4 MS 930 itibarıyla tez kapsamında incelenen tiyatroların işlev dağılımı 237

ÖZET

Türkiye'deki Yunan ve Roma Tiyatrolarının MS 3. Yüzyıl Sonrası Kullanımları

Başak AĞABEYOĞLU

Mimarlık Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Antik Dönem boyunca kentlerin belirleyici unsurları anıtsal kamu yapıları ve planlı kentsel strüktür olmuştur. Ancak, MS 3. yy.'dan itibaren Roma İmparatorluğu'nda yaşanan yönetsel, ekonomik ve kültürel değişimler kentsel yapıda önemli dönüşümlere yol açmıştır. MS 7. yy.'a gelindiğinde, kentlerin sur içine doğru küçülmesi, kamusal alanların işgali ve altyapı hizmetlerinde gerileme gibi unsurlar belirginleşmiştir. Ekonomik krizler, savunma gereksinimleri ve Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte, kamusal yapıların inşası azalmış, kaynaklar savunma ve dini yapılara yönlendirilmiştir. Yerel seçkinlerin ve Kilise'nin kentsel mekân üzerindeki etkisi artarken, antik tiyatrolar gibi gösteri yapıları önemini yitirmiştir.

Bu bağlamda, kent kavramındaki bu dönüşüm sürecinin gösteri yapıları, özellikle tiyatrolar üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır. Tez kapsamında, MS 3. yy.'dan itibaren MS 15. yy.'da Bizans İmparatorluğu sonlanana kadar Türkiye'deki Yunan ve Roma tiyatrolarının dönüşümü incelenerek, antik kentleşmenin gerileme sürecinde tiyatroların yeniden işlevlendirilme biçimleri analiz edilmiştir.

Türkiye sınırları içinde geç kullanım evrelerine ilişkin veriye ulaşılan 34 tiyatro üzerinden yapılan değerlendirmede, tiyatroların yapısal özellikleri ve kentsel

bağlamdaki konumları ile bu yapıların özgün işlevlerini yitirmeleri sonrası ele alınışı bakımından benzerlik ve farklılıklar ortaya konmuştur.

Sonuç olarak, tiyatro yapılarının dönüşümü Bizans kentlerinde işlevsel ve strüktürel değişime ışık tutmakta ve antik kentleşmenin çözülme sürecine dair önemli bulgular sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç Antik Çağ, Bizans İmparatorluğu, Türkiye, Yunan ve Roma Tiyatroları

ABSTRACT

The Use of Greek and Roman Theaters in Türkiye After 3rd Century AD

Başak AĞABEYOĞLU

Department of Architecture

Master of Science Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Throughout Antiquity, the defining elements of cities were monumental public buildings and a planned urban structure. However, from the 3rd century CE onward, administrative, economic, and cultural transformations within the Roman Empire led to significant changes in urban organization. By the 7th century CE, certain characteristics such as the contraction of cities within fortifications, the encroachment upon public spaces, and the decline of infrastructural services had become increasingly evident. Economic crises, the growing necessity for defense, and the expansion of Christianity contributed to a decline in the construction of public buildings, with resources being redirected toward fortifications and religious structures. As the influence of local elites and the Church over urban space increased, spectacle buildings such as ancient theaters gradually lost their significance.

In this context, the thesis aims to examine this urban transformation process through performance structures, particularly theaters. The study investigates the transformation of the Greek and Roman theatres in Türkiye from the 3rd century AD until the end of the Byzantine Empire in the 15th century AD, analyzing the

ways in which these structures were repurposed throughout the decline of ancient urbanization.

Based on the assessment of 34 theaters for which evidence of later usage phases has been identified in Türkiye, the study explores the structural characteristics of these theaters, their positioning within the urban fabric, and the similarities and differences in how they were recontextualized after losing their original functions.

Ultimately, the transformation of theaters provides insight into the functional and structural evolution of Byzantine cities, offering significant findings regarding the disintegration of ancient urbanization.

Keywords: Late Antiquity, Byzantine Period, Türkiye, Greek and Roman Theaters

1
GİRİŞ

MS 4. yy.'a kadar süreklilik gösteren antik kentin (*polis* ya da *civitas*) belirleyici unsurları; anıtsal kamu yapılarının yer aldığı planlı altyapı ve düzenli kentsel strüktür olmuştur (Liebeschuetz, 1999). MS 7.yy'a gelindiğinde ise; kamusal alanın işgali, dar, düzensiz ve dolambaçlı sokak ağı, gerileyen altyapı hizmetleri ve sur içine doğru küçülen kentleri görürüz (Saradi, 2008). Bu sürecin başlangıcı, MS 3. yy.'dan itibaren Roma İmparatorluğu'ndaki sosyal ve ekonomik işleyişin değişimine dayandırılmaktadır (Saradi, 2008; Haldon,2017).

Üçüncü Yıl Krizi sonrası, Roma İmparatorluğu yönetsel, ekonomik ve kültürel bağlamda hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Antik Dönem'de kamusal yaşama sağladığı katkı ile saygınlık kazanan yerel elitlerin merkezi yönetim ve kilise ile ilişkisi, kentlerde kamusal yaşamın dönüşümünde belirleyici olmuştur (Liebeschuetz, 1999). Kent gelirlerinin azalması kamusal hizmetlerin gerilemesine neden olmuş, dönem itibariyle yaşanan ekonomik kriz ortamına ek olarak batı ve doğu sınırlarındaki akınlar nedeniyle savunma ihtiyaçları önem kazanmış, kamusal yapıların yapım ve bakımına ayrılan yüksek bütçe sürdürülememiştir. Aynı dönemde, Hristiyanlığın toplumda ve yönetim kademelerinde yaygınlaşması ile kültürel motivasyonlar da değişmeye başlamıştır. Kilise'nin antik kültüre zıt bir değerler bütünü oluşturarak kamu gösterilerine karşıt bir tutum sergilemesi ve yerel seçkinlerin kamusal yapılar yerine giderek dini yapılara kaynak ayırmayı tercih etmesi ile kısıtlı kaynaklar değişen önceliklere aktarılmıştır. Sonuç olarak yapım faaliyetlerinde önceliği savunma yapıları ve dini yapılar almış ve MS 7. yy. itibarıyla kent kurgusunu belirleyen çoğunlukla bu yapı tipleri olmuştur (Saradi, 2008; Mango, 2016; Haldon, 2017).

Geç Antik Çağ'da imparatorluğun en istikrarlı bölgelerinden biri olan Anadolu özelinde ise; MS 5. yy. ortalarından itibaren kentsel yaşam gerileme sürecine girerken kırsal bölgeler büyük bir refah seviyesine ulaşmıştır. MS 7. yy.'da birçok

kent istilalara karşı tahkim edilerek varlığını sürdürmüş, ancak kırsal alanlar zarar görmüştür. Orta Bizans Dönemi'nde siyasi istikrarın sağlanmasıyla kentteki nüfus tekrar kırsala yönelmiş ve Anadolu'daki yerleşimler büyük ölçüde kırsallaşmıştır. Bu süreçte Erken Bizans Dönemi'nde Anadolu'da başlayan kırsallaşma tamamlanarak antik kentleşme çöküşe uğramıştır (Niewöhner, 2017).

1.1 Tezin Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu bağlamda, tez kapsamında Geç Antik Çağ'da başlayan toplumsal ve kültürel değişimin ve kent kavramının dönüşümünün bir yapı türü üzerinden incelenmesi amaçlanmış, Antik Dönem'de kenti tanımlayan yapılardan biri olarak gösteri yapıları seçilmiştir.

Tez başlığı itibarıyla Antik Dönem Yunan ve Roma tiyatroları konu edilse de aslen bu yapıların MS 3. yy.'dan sonra ve genel olarak Bizans egemenliğindeki kullanımları incelenmiştir. Buna yönelik olarak, MS 3. yy.'dan Bizans İmparatorluğu'nun sonlandığı MS 15. yy.'a kadar olan dönem çalışmanın tarih aralığı olarak belirlenmiş, erken dönem imparatorluk sınırları içinde 800'ü aşkın tiyatro örneği bulunmasından ötürü çalışma coğrafi olarak Türkiye ile sınırlandırılmıştır.

Belirlenen coğrafi sınırlar içinde yer alan gösteri yapıları; 162 tiyatro, 7 amfitiyatro, 18 odeon, 18 hipodrom ve 34 *stadion* olarak tespit edilmiştir. İncelenen yapılar arasında en çok sayıda örneğin bulunduğu yapı tipi tiyatrolar olduğundan, çalışma bu yapı tipiyle sınırlandırılmıştır.

İncelenen örneklerde, tiyatroların belirlenen coğrafi sınırlar içinde nasıl dağılım gösterdikleri; inşa edildikleri kentler içinde nerede ve hangi yapı türleri ile ilişkili olarak konumlandıkları; yapım dönemleri, yapı formu ve yapım teknikleri açısından bölgesel olarak ne tür benzerlik ve farklılıklar gösterdikleri; Geç Antik Çağ'dan itibaren yapısal ve işlevsel olarak ne tür dönüşüm yaşadıkları; bu dönüşümlerde bölgesel ve dönemsel olarak ne tür benzerlik ya da farklılıkların bulunduğu; yer aldıkları kentlerin tarihi coğrafyasının bu dönüşümlere nasıl etki ettiği yönündeki sorulara yanıt aranmıştır.

Ele alınacak tiyatrolarda geç dönem kullanımlarının tespiti için kazı, yüzey araştırması ya da sondaj çalışması yapılmış olması gerektiğinden; öncelikle Antik

Dönem tiyatrolarının incelendiği kaynaklar taranarak bunlarda yer alan geç dönem kullanımlarına ilişkin veriler araştırılmış; ardından Kazı Sonuçları Toplantıları, Araştırma Sonuçları Toplantıları, Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu raporları ile kazı başkanları tarafından farklı kaynaklarda yayımlanan raporlar, makaleler ve monografiler taranmıştır. Belirlenen tiyatrolar arasında söz edilen kritere uyan 85 örnek incelenmiş ve bu örnekler arasında 34'ünde MS 3. yy. sonrası yapım evresine yönelik veriye ulaşılmıştır. Kazı çalışması yapılan tiyatrolara ilişkin raporlar ve diğer kaynaklardaki geç dönem yapılaşması ile ilgili veriler oluşturulan katalogda bir araya getirilmiştir.

Hazırlanan katalogda yerleşim isimleri, kazı raporlarındaki yazımlarına göre kullanılmıştır. Tiyatrolara ait yabancı dil kökenli mimari terimler ise; Yunan tiyatrosuna ait terimlerde transliterasyon karşılıklarına göre, Roma tiyatrosuna ait terimlerde Latince yazılışına göre kullanılmıştır.

Katalog maddeleri belirlenirken, tiyatroların yapısal özelliklerinin yanı sıra kentsel bağlam içinde de değerlendirilmeleri amaçlanmıştır. Geç kullanım evrelerinin yer aldığı maddeler ise yapısal ve işlevsel dönüşümün mümkün olduğunca detaylı olarak ele alınacağı biçimde belirlenmiştir.

Çalışma sonucunda, MS 3. yy.'dan sonra Türkiye sınırları içinde yer alan Yunan ve Roma tiyatrolarının geçirdiği dönüşümün tespit edilerek; yapının tekrar işlevlendirilirken ele alınışı, yapının kentle kurduğu ilişkinin zaman içindeki değişimi, incelenen tiyatroların dönüşümündeki benzerlik ve farklılıkların ortaya konması amaçlanmıştır.

1.2 Literatür Özeti

MS 3. yy. sonrasında Türkiye'deki antik tiyatroların dönüşümünün ele alındığı tez çalışmasında, antik kentleşmenin gerileme sürecinde bu yapıların yeniden işlevlendirilme biçimleri analiz edilmiştir. Bu bağlamda, çalışmada çeşitli akademik kaynaklardan faydalanılarak antik kentleşmenin dönüşümü, Bizans Dönemi mimarisi ve gösteri yapılarının yeniden kullanım süreçleri üzerine bir literatür incelemesi yapılmıştır.

Öncelikle, Bizans İmparatorluğu tarihinin ele alındığı; Georg Ostrogorsky'nin 2019 Türkçe basımlı "Bizans Devleti Tarihi" (Ostrogorsky, 2019), Cyril

Mango'nun 2016 Türkçe basımlı "Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu" (Mango, 2016), John Haldon'un 2017 Türkçe basımlı "Bizans Tarih Atlası" (Haldon, 2017), Timothy E. Gregory'nin 2022 Türkçe basımlı "Bizans Tarihi" (Gregory, 2022) kitaplarından ve Alexander P. Kazhdan'ın editörlüğünü yaptığı üç ciltten oluşan "The Oxford Dictionary of Byzantium" (Kazhdan vd., 1991) ile Jonathan Shepard'ın editörlüğünü yaptığı "The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500–1492"dan (CHBE, 2008) temel kaynaklar olarak yararlanılmıştır.

Bizans İmparatorluğu, geniş coğrafi yayılımı ve uzun tarihsel süreci boyunca, antik dünyanın mirasını dönüştürerek kendine özgü bir kentsel peyzaj oluşturmuştur. Bu dönüşüm, Roma Dönemi kentlerinin fiziksel yapılarının, sosyal işlevlerinin ve kültürel anlamlarının yeniden biçimlenmesini içermektedir. Bizans kentlerinin yapısına ve dönüşüm süreçlerine ilişkin başlıca; A.H.M. Jones'un 1940 tarihli "The Greek city: From Alexander to Justinian" (Jones, 1940), Cyril Mango'nun 1985 tarihli "Le développement urbain de Constantinople, IVe-VIIe siècles" (Mango, 1985), Clive Foss ve David Winfield'ın 1986 tarihli "Byzantine Fortifications: An Introduction" (Foss ve Winfield, 1986), John Rich'in editörlüğünü yaptığı 1999 tarihli "Geç Antik Çağda Kent" (Rich, 1999), J. H. W. G. Liebeschuetz'un 2001 tarihli "Decline and Fall of the Roman City" (Liebeschuetz, 2001), Helen Saradi'nin 2006 tarihli "The Byzantine City in the Sixth Century:Literary Images and Historical Reality" (Saradi, 2006) kitaplarından, editörlüğünü Elizabeth Jeffreys, John Haldon ve Robin Cormack'in yaptığı 2008 tarihli "The Oxford Handbook of Byzantine Studies"te ve editörlüğünü Philipp Niewöhner'in yaptığı 2017 tarihli "The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks" isimli kitaplarda yer alan makalelerden, Clive Foss'un "Archaeology and the Twenty Cities of Byzantine Asia" (Foss, 1977), "The Lycian coast in the Byzantine age" (Foss, 1994) makalelerinden ve "Ephesus after antiquity: A late antique, Byzantine, and Turkish city" (Foss, 1979) ile "Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor" (Foss, 1996) kitaplarından yararlanılmıştır. Avusturya Bilimler Akademisi'nin hazırladığı "Tabula Imperii Byzantini (TIB)"'den, çalışma kapsamına giren yerleşimlerle ilgili olarak sıklıkla referans alınmıştır.

Bizans mimarisine ilişkin araştırmaların çoğunluğu dini yapılar üzerine yoğunlaşmıştır. Bu konuda; Richard Krautheimer'ın 1965 tarihli "Early Christian

and Byzantine Architecture“ (Krautheimer, 1965), Cyril Mango’nun 2006’da Türkçe basımı yapılan “Bizans Mimarisi” (Mango, 2006), Robert G. Ousterhout’un 2019 tarihli “Eastern Medieval Architecture: The Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands” (Ousterhout, 2019) kitapları ve Semavi Eyice’nin, “Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbul'da Palaiologoslar Devri Anıtları” (Eyice, 1980) adlı makalesi ile Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi’nde yayımlanan “Türkiye’de Bizans Sanatı” maddesi (Eyice, 1982) başvurulan temel kaynakları oluşturur.

Gösteri yapılarının incelendiği Bölüm 3.2’de bu konudaki temel kaynaklar olan; Margarete Bieber’in 1961 tarihli “The History of the Greek and Roman Theater” (Bieber, 1961), Daria de Bernardi Ferrero’nun 1990 yılında Türkçe basımı yapılan “Batı Anadolu’nun Eski Çağ Tiyatroları” (Ferrero, 1990), Richard C. Beacham’ın 1991 tarihli “The Roman Theatre and Its Audience” (Beacham, 1991), Frank Sear’ın 2006 tarihli “Roman Theatres: An Architectural Study” (Sear, 2006), Katherine E. Welch’in 2007 tarihli “The Roman Amphitheatre From Its Origins to the Colosseum” (Welch, 2007) ve Hans Peter Isler’in “Antike Theaterbauten. Ein Handbuch” (Isler, 2017) kitaplarından ve Hazel Dodge’un “Circuses in the Roman East” (Dodge, 2008), “Amphitheatres in the Roman East” (Dodge, 2009) makalelerinden ve 2014 tarihli “Building for an Audience: The Architecture of Roman Spectacle. A Companion to Roman Architecture” (Dodge, 2014) kitabından yararlanılmıştır.

Yunan ve Roma tiyatrolarının MS 3. yy. sonrası kullanımlarına ilişkin araştırmalar genellikle belirli örnekler üzerinden değerlendirmeler sunarken, geniş çaplı ve bütüncül analizler sınırlı kalmıştır. Bu nedenle, tezin ana bölümünü oluşturan Bölüm 4’teki kataloğun hazırlanmasında; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1980 yılından itibaren yayımlanan Kazı Sonuçları Toplantıları, 1983 yılından itibaren yayımlanan Araştırma Sonuçları Toplantıları ve 1990 yılından itibaren yayımlanan Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu raporlarındaki, her tiyatronun geç kullanım evrelerine ilişkin bilgiler temel alınmıştır. 1980 öncesi kazılar için Türk Arkeoloji Dergisi ve Belleten’de yayımlanmış kazı raporları ile kazı başkanlarına ait makaleler ve monografilerden yararlanılmıştır.

2
MS 3. YY. SONRASI TÜRKİYE'DEKİ ANTİK YUNAN VE ROMA MİMARİSİ

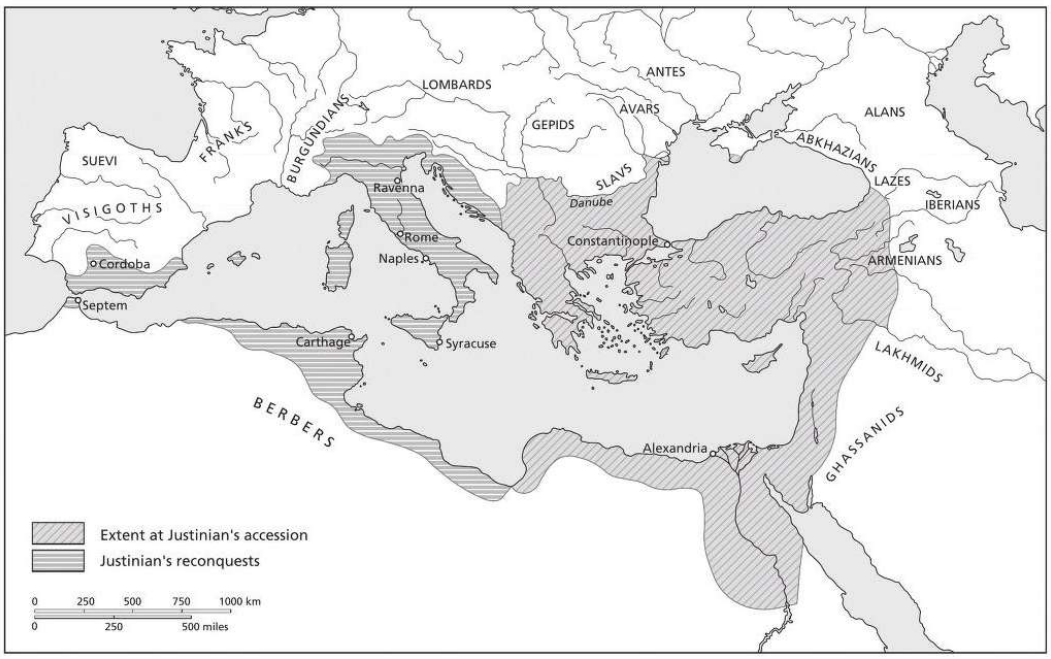
MS 3. yy. itibarıyla Anadolu'da egemen olan Roma İmparatorluğu, I. Theodosius'un (378-395) ölümü ile kesin olarak doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır (Gregory, 2022). Doğu İmparatorluğu, 19. yy.'dan itibaren literatürde yaygınlaşan bir ifadeyle "Bizans İmparatorluğu" ismiyle anılmaktadır. Bu nedenle, tez çalışmasında Diocletianus Dönemi (284-305) sonrasında ana hatlarıyla Bizans İmparatorluğu tarihi ve mimarisi incelenmiştir.

2.1 Tarihçe

Kendilerini "Romalı" olarak tanımlayan Bizans toplumu; Roma devlet sistemini miras alan, Hristiyan olan ve Eski Yunancanın hâkim olduğu bir uygarlığa sahiptir. İmparatorluğun en geniş coğrafi sınırlarını Anadolu, Trakya, Balkanlar, Makedonya, Sırbistan, Yunanistan, Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Afrika, Kuzey İtalya'nın bir kısmı ve İspanya doğu kıyılarını içine alan topraklar oluşturur (Harita 2. 1) (Eyice, 1982; Mango, 2016; Ostrogorsky, 2019).

Bizans tarihi boyunca tüm Akdeniz'i etkileyen iklimdeki dalgalanmalar; toprağın kullanımı, nüfus, kaynaklara ulaşım ve yerleşim modelleri üzerinde etkiye sahip olmuştur. MS 500 yılı civarında başlayan soğuk iklim koşulları MS 9. yy. ortasına kadar devam eder. MS 6. yy.'da başlayan veba salgını ile artan olumsuz koşulların nüfus üzerinde dramatik bir etki yarattığı düşünülmektedir (Haldon, 2017; Gregory, 2022). Terk edilen araziler, tarımın gerilemesi ile erozyonun artması, su yataklarında artan su hacminin yarattığı sel baskınları ve mil birikimleri iklim ve insan kaynaklı etkenlerin coğrafi sonuçlarıdır. MS 9. yy.'da tarımın tekrar yaygınlaşmaya, kentlerde nüfusun ve yerleşim yoğunluğunun artmaya başladığı görülür. MS 14. yy.'da sıcaklıkların tekrar düşmeye başlaması ve veba salgını;

nüfus ile üretim üzerinde doğrudan, sosyoekonomik ve siyasi yapı üzerinde ise daha dolaylı olarak etkili olmuştur (Haldon, 2017).

Harita 2. 1 Bizans İmparatorluğu'nun 565 yılı itibarıyla sınırları (CHBE, 2008)

"Bizans İmparatorluğu" terimi ilk kez 16. yy.'da Alman tarihçi Hieronymus Wolf tarafından kullanılmıştır. Wolf, 1557 yılında yazdığı *Corpus Historiae Byzantinae* adlı eserinde, Doğu Roma İmparatorluğu'nu Batı Roma'dan ayırmak için "Bizans" terimini tercih etmiş ve bu kullanım 19. yy.'la birlikte modern tarih yazımında yaygınlaşmıştır (Akyürek, 2007). Bu nedenle, Bizans İmparatorluğu'nun bir kuruluş tarihi yoktur ancak genel olarak Constantinus'un Licinius'u yenerek tek başına iktidar olduğu MS 324 ve ardından Konstantinopolis'in imparatorluk ikametgahı yapıldığı MS 330 yılları devletin kuruluş tarihi kabul edilir. Bizans İmparatorluğu tarihi genel olarak üç ana döneme ayrılarak incelenmektedir.

İmparatorluk tarihini Bizans sanatı bağlamında dönemlere ayıran S. Eyice (1982); MS 4. ve 5. yy.'ları Yunan-Roma sanatının yoğun etkisinin sürdüğü "Geçiş Dönemi" olarak adlandırır ve İlk/ Erken Bizans'ı MS 5. yy. sonu ile 726'daki İkonoklazm'ın başlangıcı arasında tanımlar. İkonoklazm'ın 842'de sonlanmasıyla 1204'te Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgali arasındaki dönemi Orta dönem Bizans olarak, 1261'de Konstantinopolis'in geri alınması ile 1453'te Konstantinopolis'in Türkler tarafından fethedilerek imparatorluğun sonlanması arasındaki dönemi Geç dönem Bizans olarak adlandırır.

C. Mango (2016) ve J. Haldon (2017) ise imparatorluk tarihini siyasi bağlamda değerlendirerek; MS 330 yılında Konstantinopolis'in takdisi ile Arapların Akdeniz'de etkin güce kavuştuğu MS 7.yy. ortası arasındaki dönemi Erken dönem Bizans olarak, MS 7. yy. ortası ile Anadolu'da Türk fetihlerinin başladığı MS 11. yy. arasındaki dönemi Orta dönem Bizans olarak ve MS 11. yy. ile imparatorluğun sonlandığı 1453 tarihi arasını Geç/Son dönem Bizans olarak dönemlere ayırmıştır.

İmparatorluk tarihi boyunca, yönetim sistemindeki değişiklikler beraberinde toplumsal sınıfların ortaya çıkması, dönüşmesi ya da ortadan kalkmasını getirmiş, bu unsurlar da Orta Çağ boyunca imparatorluğu biçimlendirmiştir.

Diocletianus (284-305) ve devamında Constantinus (311/324-337) döneminde yapılan idari düzenlemeler, ilerleyen süreçte Antikite ve Orta Çağ arasındaki dönüşüme zemin hazırlamıştır. MS 3. yy. krizi[1] sonrası Diocletianus tarafından oluşturulan tetrarşi yönetimi[2], Constantinus iç savaş sonrası tek hükümdar olduğunda sonlanır ancak mevcut idari sistem geliştirilerek yeniden düzenlenir. Diocletianus yönetiminde; mevcut eyaletler daha küçük eyaletlere (*provinciae*) bölünerek *diikisis* isimli üst birimlere bağlanır, *diikisis*'ler de imparatorluğun ayrıldığı dört büyük genel valiliğe (*praefecturae*) bağlanmıştır. Eyaletlerdeki askeri ve sivil yönetim tamamen birbirinden ayrılmış, sivil idarenin askeri güce sahip olması engellenmiştir. İmparatorun doğrudan atadığı genel valiler (*praefectus praetorio*) eyalet yönetimi üzerinde denetim mekanizması oluşturarak merkezi otoritenin yerelde güçlenmesini sağlamışlardır. Constantinus döneminde eyaletlerde bürokrasinin rolü ve görevleri arttırılarak merkez ile bağlantısı güçlendirilmiştir (Liebeschuetz, 1999; Haldon, 2017; Ostrogorsky, 2019; Gregory, 2022).

En küçük idari birimi oluşturan kentler (Yun. *polis*/Lat. *civitas*), üretim ve konumuna bağlı olarak bölgesel ya da uzun mesafe ticaretinin merkezi ve kendi arazileri olan özerk bölgelerdir. Kentlerde yönetimden ve yerel hizmetlerden sorumlu olan *curiales*, vergi toplama ve yerel mahkemeler gibi görevlerin yanı sıra

[1] 3. Yüzyıl Krizi; Roma İmparatorluğu'nun siyasi istikrarsızlık, iç savaşlar, ekonomik kriz, istilalar ve salgın hastalıklarla sarsılması sonucu ortaya çıkan çöküş dönemidir. İmparatorluk, Diocletianus reformları ile geç dönem için toparlanmayı başarır ve Bizans İmparatorluğu'na evrilecek biçimde yeniden yapılanır (Gregory, 2022).

[2] Tetrarşi: "Dörtlü yönetim" anlamındadır; imparatorluğun iki ana bölgeye ayrılarak, her bölgenin başındaki birer *augustus* ve onların yardımcıları birer *caesar* tarafından yönetildiği sistemdir (Kazhdan vd., 1991).

kamu binalarının inşasını ve festivallerin düzenlenmesini üstlenmiştir. Yerel düzeyde siyasi nüfuza ve toplumsal yüksek statüye sahiptirler. Diocletianus'la başlayan yeni eyalet sistemi yereldeki yönetici sınıfın (*curiales*) dönüşümüne ve zayıflamasına neden olur. *Curiales* toplanması gereken vergiden sorumlu tutularak üzerinde mali yönden büyük baskı oluşturulur. *Curia*dan (kent meclisleri) ayrılmaları da yasaklanarak ağır ekonomik ve sosyal yükümlülükler altına sokulan *curiales*in, kaçış olarak senatör statüsüne yükselip başkentte görev alma ya da ruhban sınıfa dahil olma eğiliminde olduğu görülür. Yerlerine bu yükümlülükleri sağlaması için yeterince varlıklı olmayan kişilerin *curia*ya atanmasıyla *curiales* sınıfı zayıflar ve geleneksel kent aristokrasisi niteliğini yitirir. Merkezi yönetim ise vergi gelirlerini güvenceye alma amacıyla yerel idareye doğrudan müdahale etmeye başlar. Iulianus (361-363) ve I. Anastasios (491-519) *curiales* sınıfındaki dönüşümü tersine çevirmek için adımlar atmıştır. Iulianus (361-363) saray ve bürokrasi harcamalarını kısıtlayıp, kentlere ve *curia*ya ayrılan ödeneği arttırır ve Constantinus döneminde el konulan toprakları kentlere iade eder. I. Anastasios (491-519) kentlerde ticareti teşvik eder ve *curiales* üzerindeki vergi yükünü kaldırır. Yerel yönetimi güçlendirmeyi hedefleyen bu adımlar, MS 6. yy'da kentlerin zenginleşmesine katkıda bulunurken yönetimin özerkleşmesini sağlamada yeterli olmamıştır (Jones, 1940; Morrisson, 2014; Haldon, 2017; Gregory, 2022).

Constantinus, Licinius'u 324 yılında Khrysopolis'te (Üsküdar) yendikten sonra, zafer kazanan komutanların Büyük İskender'den itibaren izlediği bir gelenekle başarısının anıtı olarak Konstantinopolis'i kurar. Byzantion'da 324 yılından itibaren başlatılan yoğun imar faaliyetleri ardından 11 Mayıs 330'da kentin takdisi gerçekleşir. Kentin resmi adı kayıtlarda "Nea Roma" olarak geçer, ancak zamanla "Constantinus'un şehri" anlamında Konstantinopolis ismi kullanılmaya başlanır. Stratejik değerde iki önemli karayolu güzergâhı üzerinde bulunması ve savunma açısından elverişli konumu, kentin yeni imparatorluk merkezine dönüşümünde etkili olmuştur. Konstantinopolis'in kuruluşuyla imparatorluğun siyasi ve ekonomik merkezinin de doğuya kayması, ilerleyen tarihlerde Doğu zenginleşip güçlenirken Batı'nın eski gücünü koruyamamasında etkili olmuştur (Haldon, 2017; Gregory, 2022).

Bizans toplumunu Roma'dan ayıran temel farklardan biri Hristiyanlığın siyasi ve toplumsal güç kazanarak otoriteye dönüşmesidir. 313 yılında Constantinus ve

Licinius'ın yayımladığı Milano Fermanı, Hristiyanlığın devlet tarafından cezalandırılan bir inanç sisteminden devletin resmi dini olmasına giden süreçte Hristiyanlığa tanınan meşruiyetin ilk adımı olmuştur. Constantinus'un tek başına hükümdar olmasından sonra ise Kilise ve imparatorluk arasında bir ittifak kurulur ve bu ittifakı güçlendirmek için 325 yılında Nikaia 'da (İznik) ilk ekümenik konsil imparatorun başkanlığında toplanır (Ostrogorsky, 2019; Gregory, 2022).

Constantius (324-337) ve I. Theodosius (378-395) hükümdarlıkları arasındaki dönemde uzun soluklu bir toplumsal dönüşüm yaşanır. Paganizm zayıflayarak, Hristiyanlık devlet kurumlarında baskın duruma gelmeye başlar. 391'den itibaren pagan karşıtı yasalar çıkarılır ancak Aleksandria (İskenderiye) Dionysos Tapınağı'nın kiliseye çevrilmesi sonucu çıkan ayaklanma örneğinde olduğu gibi, Hristiyanlığın halk içinde henüz geniş kitlelerce benimsenmediği anlaşılmaktadır. İmparatorluk ve Kilise'nin birlikteliği ise ilerleyen süreçte devlet yapısını tanımlayıcı niteliğe kavuşur: I. Leon'a (457-474) imparatorluk tacını Konstantinopolis piskoposu giydirir (Morrisson, 2014; Haldon, 2017; Ostrogorsky, 2019; Gregory, 2022).

Üçüncü Yüzyıl Krizi'nin nedenlerinden biri olan imparatorluğun kuzey ve batı sınırlarındaki Germen istilası, 360'ların sonunda Hunların yarattığı baskıyla Batı Roma sınırlarının çökmesine neden olan Kavimler Göçü 'ne dönüşür. Bu halklar bölgede yayılarak bazen imparatorluk yerleşimlerine saldırmış bazen de imparatorluğa paralı askerlik yapmıştır. Özellikle Batı İmparatorluk idaresinde giderek artan Germen varlığı, MS 5. yy. sonunda Batı'nın fiili olarak Germen hakimiyetine girmesiyle sonlanır. İmparatorluğun doğu sınırında ise 3. yy.'da başlayan Sasani istilaları ve savaşlar 628 yılında iki imparatorluk arasında yapılan barış antlaşmasına kadar sürmüştür (Ostrogorsky, 2019).

Constantinus ile sonlanan tetrarşi bir daha geri getirilmez ancak imparatorluğun geniş sınırları ve Batı ile Doğu'nun farklı dinamikleri dönem dönem iki ayrı hükümdarı gerekli kılmıştır. I. Theodosius (378-395) tüm imparatorluk sınırlarına egemen son imparatordur, onun hükümdarlığından sonra imparatorluk kesin olarak ikiye ayrılır ve yapısal farklılıklar belirginleşmeye başlar; daha zengin, Hellenleşmiş ve Roma geleneğini sürdüren Doğu ile Germenleşen ve militerleşen Latin Batı. Yine de imparatorluğun birliği düşüncesinin devam ettiği İustinianos'un 533'te başlayan yeniden fetih savaşları ile anlaşılmaktadır. Bu savaşlar sonrası

Kuzey Afrika, Sicilya, İtalya ve İspanya'nın sahil şeridi tekrar ele geçirilmiştir (Haldon, 2017; Ostrogorsky, 2019).

Erken dönem Bizans'ın "altın çağı" sayılan İustinianos dönemi (527-565) Batı'nın yeniden fethi, Ayasofya'nın yeniden yapımı ve hukuk alanında *Codex Iustinianos* çalışmalarıyla öne çıkar. Aynı zamanda, imparatorluğun artan baskıcı yönetimine karşı toplumsal çatışmaların da yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Çıkan ayaklanmaların en ünlüsü 532'deki Nika İsyanı'dır. Kökeni İskenderiye ve Roma'daki araba yarışlarında at ve koşum takımı sağlayan gruplara dayanan hipodrom takımları, başta dört farklı gruba ayrılırken, Yeşiller ve Maviler dışındakiler zamanla ortadan kalkmıştır. Hipodrom takımlarının neden oldukları şiddet olaylarının boyutu göz önüne alınarak farklı ideolojik ve toplumsal grupları temsil ettikleri ileri sürülmektedir. 532 yılında hipodrom takımlarının bazı üyelerinin tutuklanması ile başlayan, giderek boyutu büyüyerek otokratik merkezi yönetime karşı isyana dönüşen Nika Ayaklanması, ordunun isyancılara müdahalesi sonucu binlerce kişinin ölümüyle son bulur. Olaylar sonrasında hipodromdaki yarışlar beş yıl boyunca yasaklanır. İustinianos'un elde ettiği zafer, sonraki dönemde daha mutlak bir güce sahip olmasını sağlamıştır (Ostrogorsky, 2019; Gregory, 2022).

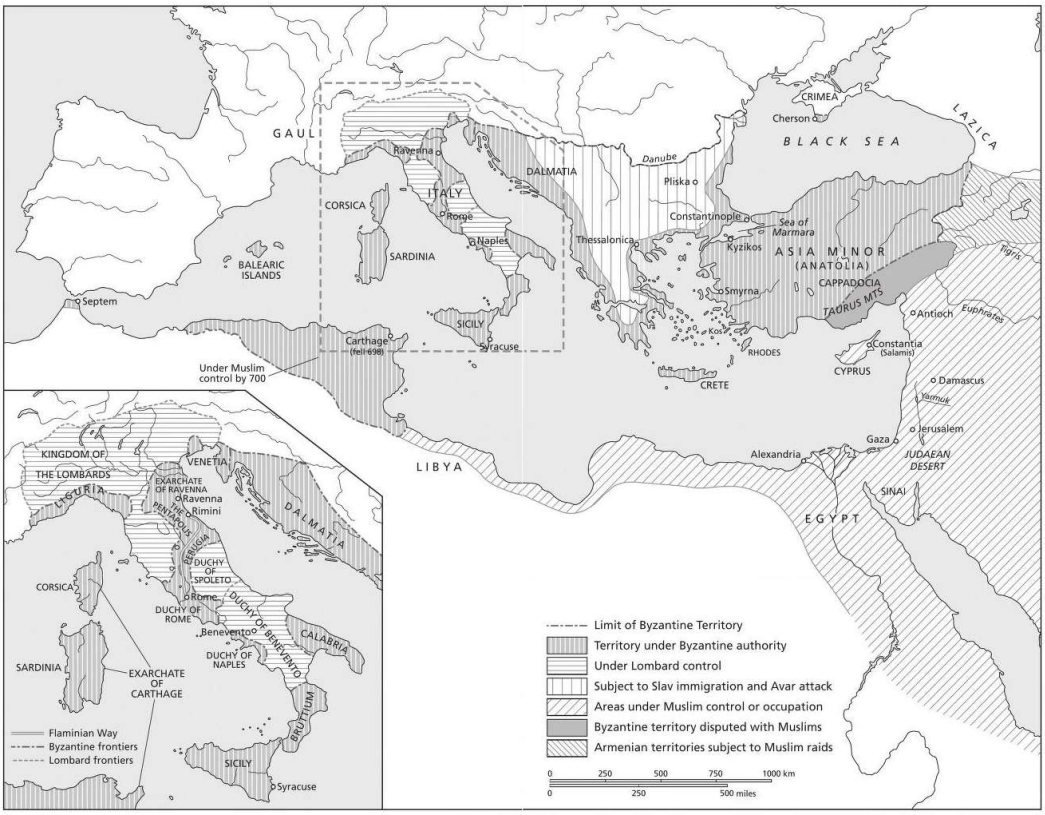
541 yılında başlayan büyük veba salgını Yakın Doğu, Avrupa ve Bizans İmparatorluğu'nu, özellikle Konstantinopolis'i ciddi şekilde etkiler. 570'lere kadar Akdeniz çevresinde devam eden salgın 6. ve 7. yy.'lar boyunca aralıklarla tekrar eder. Kesin veriler olmamakla birlikte nüfusun yaklaşık yüzde otuz azalmasına neden olduğu düşünülmektedir. Birçok sonucu olan bu durumun devlet açısından en kritik etkilerinden biri vergi gelirlerinin büyük oranda azalmasıdır (Brown, 2017; Gregory, 2022).

İustinianos'tan itibaren devletin kazandığı mutlak yapı, takip eden dönemlerde toplumdaki sosyal ve dini ayrışmaların keskinleşmesine neden olur. Mavrikios (582-602) döneminde hipodrom takımları yeniden güçlenir ve takımlardan kaynaklı şiddet olayları tüm imparatorluk kentlerinde olağan hale gelir. Bu bağlamdaki bir ayaklanma ile Phokas (602-610) tahta çıkar. Ancak Phokas' ı destekleyen Maviler ile karşı olan Yeşiller arasındaki çatışma, imparatorluğa yayılarak büyük bir siyasi krize neden olur. Phokas'a karşı ayaklanan Herakleios (610-641), Konstantinopolis halkının da büyük desteğini alarak tahta çıkar. Herakleios döneminden itibaren

imparatorluğun batısıyla olan ayrım, Bizans'ın Latin unsurlarını terk ederek bir Orta Çağ Yunan imparatorluğuna dönüşmesiyle belirginleşir. Devlet işlerinde Latince yerine Yunanca kullanılır. En sembolik olanı Herakleios'un imparatorluk unvanı olarak geleneksel *augustus* yerine Yunanca *basileus*u kullanmaya başlamasıdır (Ostrogorsky, 2019; Gregory, 2022).

"Karanlık Çağ" olarak tanımlanan MS 6. yy. sonu ve 7. yy.; istilalar, masraflı savaşlar, toprak kayıpları, tekrarlayan veba salgınlarıyla geçer. Kaybedilen topraklar arasında Suriye, Mısır, Kuzey Mezopotamya, Ermenistan, Kuzey Afrika ve İtalya ile Balkanlar'ın büyük bir kısmı bulunmaktadır. Bizans Anadolu'yu koruyabilmiş ancak üç büyük kentinden Antiokheia (Antakya) ve Aleksandria'yı (İskenderiye) kaybetmiştir (Harita 2. 2). Savaşların yarattığı maddi yük yanında, toprak kayıplarıyla madenlerin de kaybedilmesi ve savaşlar sırasında tarım arazilerinin tahrip olması devletin vergi geliri üzerinde büyük zarara neden olur. Paralı askerlere dayalı ordu MS 6. yy. sonlarında etkisini yitirmeye başlar. Tüzel kişi olarak kentlerin maddi kaynaklara ulaşımı çok sınırlı duruma gelir, sayıları azalan yerel zenginlerin dini yapılara bağış yapma eğiliminin artması kaynakların tüketimi açısından kiliseyi kentin rakibi haline getirir. Kamusal eğitim, uzun mesafe ticareti, kamu hizmetleri ve maliye gibi birçok kurumun çökmesi hatta ortadan kalkması ile kentler kasabalara dönüşür. Kentsel sosyal yapılanmaların zayıflaması sonucu toplumda "aile" ye dayalı aidiyet öne çıkar. MS 6. yy.'daki etnik, dini ve kültürel çeşitliliğe sahip toplum, MS 8. yy.'da yerini büyük ölçüde Khalkedoncu Hristiyan[1], Yunanca konuşan ve kırsal bir topluma bırakır. Bazı araştırmacılar MS 7. yy.'ı Bizans'ın erken dönem toplumsal yapısını koruyarak ve organize bir devlet olarak atlattığını öne sürerken, diğerleri yüzyıl sonunda Bizans'ın daha az örgütlü ve Erken Orta Çağ Batı Avrupa'sına benzeyen farklı bir toplum haline geldiğini savunur (Kazhdan vd., 1991; Treadgold, 2002; Mango, 2006; Haldon, 2017; Ostrogorsky, 2019).

[1] Khalkedoncu Hristiyan: 451 Khalkedon Konsili'nin kararlarını kabul eden Hristiyanları tanımlar. İmparatorluktaki farklı Hristiyan gruplar arasındaki doktrinsel anlaşmazlıkları çözmek amacıyla toplanan konsil, İsa'nın hem ilahi hem de insani doğalarının birleşik olduğunu savunur. Bu karar, İsa'nın tek bir tanrısal doğaya sahip olduğunu savunan Monofizit Hristiyanlar tarafından reddedilmiş ve bu da Hristiyanlık içinde önemli bir ayrışmaya yol açmıştır (Meyendorff, 1989).

Harita 2. 2 MS 7. yy. sonlarında imparatorluk toprakları (CHBE, 2008)

Bu bağlamda MS 7. yy. ortalarından itibaren, Diocletianus'un uygulamaya koyduğu merkezi yönetim sistemi aşamalı olarak terkedilerek *thema* sistemi oluşturulmaya başlanmıştır. Bizans askeri ve idari yapısının temelden değiştiği *thema* sistemi ile imparatorluk toprakları mevcut eyaletleri içine alan askeri bölgelere ayrılmıştır (Harita 2. 3). Öncelikle Anadolu'da yapılan düzenleme, diğer bölgelerde kademeli olarak uygulanır. MS 7. yy. sonlarında Anadolu'daki ilk *themata* Opsikion, Anatolikon, ve Armeniakon'dur. Bu birimlerde askeri ve idari otoritenin sahibi olan *strategos* (ç. *strategoi*, general), *stratiotai*nin (köylü-askerler) askeri eğitimini ve donanımını denetler. *Stratiotes* (ç. *stratiotai*)*;* devlete ait toprakların kullanımına karşılık imparatorluk hizmetine asker sağlamakla yükümlü küçük toprak sahibi milis gücünü oluşturur. Yabancı paralı askerlerden kurulan bir ordu yerine *stratiotai*ye savaş zamanı sağlayacakları asker, silah ve at karşılığında toprak bağışlanması, devlet giderlerini de büyük ölçüde düşürmüştür. *Thema* sistemi ile Diocletianus ve Constantinus'un merkezileşmiş eyalet sistemi giderek

terkedilmiş, Mavrikios'un (582-602) düzenlediği eksarhlık[1] sistemi geliştirilerek uygulanmıştır (Haldon, 2017; Ostrogorsky, 2019).

Harita 2. 3 Erken Bizans eyaletleri ve sonraki dönemde kurulan *thema*'lar

(J. Koder, 2017)

Köylü-askerlere (*stratiotai*) hibe edilen topraklar devletin acil nakit ihtiyacından tasarruf sağlarken, yerel askeri aristokrasinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. *Curiales*in MS 6. yy.'dan sonra çöküşü, büyük toprak sahiplerinin ve yerel askeri güçlerin önemini arttırır. Bu süreçte, toprak sahipliğiyle daha güçlü hale gelen aileler, zamanla *dynatoi*nin temelini oluşturacak aristokrat sınıfa evrilir. *Dynatoi* ile *curiales* arasında, güç ve etki bakımından niteliksel farklılık vardır. *Curia* üyeleri yerel düzeyde etkiliyken, *dynatoi* büyük toprak sahipliği ve yerel askeri güçle merkezi idare üzerinde baskı oluşturabilen çok daha güçlü bir sınıftır. MS 3. yy.'daki reformlar ile eyaletlerde askeri ve sivil yönetimin ayrılması, *dynatoi*de başkent bürokrasisine mensup sivil aristokrasi ve taşrada büyük toprak sahibi komutanlardan (*strategoi*) oluşan askeri aristokrasi olarak iki grubun ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Askeri aristokrasi; geniş toprak mülkiyeti ve askeri görevlerle gücünü sürdüren, imparatorluğun savunmasında etkili olan ailelerden oluşur. Sivil aristokrasi; imparatorluğun mali ve adli işlerinde görev alan,

[1] Askeri ve sivil otoritenin tek bir merkezde toplandığı, eksarh isimli valiler tarafından yönetilen birimler.

merkezdeki bürokratik görevler, eğitim ve diplomasi yoluyla yükselen ailelerden oluşur (Kazhdan vd., 1991; Treadgold, 2002; Haldon, 2017).

Thema sisteminin yaygınlaşmasıyla *stratiotai*nin ve hür köylülerin sahip olduğu küçük toprak mülkiyeti devletin askeri ve idari yapısının temelini oluşturur. Ancak MS 8. yy. ortalarından itibaren, aristokrasi (*dynatoi*) bu küçük toprakları satın alarak büyümeye başlar. Özellikle MS 9. ve 10. yy.'larda askeri aristokrasi elinde yoğunlaşan topraklar, devletten bağımsız yerel güç merkezlerinin oluşmasına neden olur. Zamanla yerelde güce kavuşan ve çoğunluğu *thema* komutanları (*strategoi*) tarafından başlatılan isyanlar, III. Leon'un (717-741) büyük *themata*yı bölerek komutanların gücünü azaltma yoluna gitmesine neden olmuştur. Aynı dönemde, sivil aristokrasi topraklarını genişleterek ve önemli idari görevler üstlenerek ekonomik ve sosyal anlamda güç kazanır. Merkezi otoriteye tehdit oluşturan ve vergi gelirlerini azaltan bu durum, I. Romanos Lekapenos'tan (920-944) II. Basileios'a (976-1025) kadar birçok imparator tarafından çıkarılan küçük toprak mülkiyetini korumaya yönelik yasalarla engellenmeye çalışılmıştır (Haldon, 2017; Ostrogorsky, 2019).

Nüfusun farklı bölgelere nakli hem demografik ve mali problemlere hem de dini muhalefete çözüm olarak MS 6. yy.'dan 9. yy. ortalarına kadar devlet tarafından uygulanan bir politika olur. İlk olarak Mavrikios (582-602) tarafından Balkanlar'daki asker sayısını arttırmak için uygulanan nüfus nakli politikası, sonraki imparatorların nakledilen nüfusu *stratiotes* (köylü-asker) olarak yerleştirmesiyle sürdürülür. Balkanlar'dan Anadolu'ya ve Anadolu, Kuzey Suriye, Lübnan'dan Balkanlar'a yaklaşık dört yüzyıllık süreçte nakledilen farklı halklar, birçok eyaletin demografik ve kültürel yapısında önemli değişikliğe neden olmuştur (Haldon, 2017; Ostrogorsky, 2019).

MS 7. yy. ortasında başlayan Arap akınlarıyla İslam İmparatorluğu Ortadoğu, Kuzey Afrika ve İspanya'ya kadar yayılır. Emeviler MS 7. yy. ve 8. yy. başlarında Bizans için büyük tehdit oluşturur. MS 8. yy. ortasından itibaren Abbasilerin ilgilerini doğuya yöneltmeleri ile Bizans üzerindeki baskı azalsa da her yıl Anadolu içlerine yapılan Arap akınları devam eder. 826/28' de Girit'i ve 827/29' da Sicilya'yı ele geçiren Arap korsanlar adaları üs olarak kullanır, Ege kıyılarının güvenliğini tehdit etmeleri bölgedeki ticareti engeller. VI. Leon (886-912) döneminde Ege Denizi Arap akınlarının merkezi olur. Ancak 863 yılındaki Bizans

zaferi sonrası artık Araplara karşı savunma değil saldırı stratejisi izlenmeye başlanmıştır (Ostrogorsky, 2019; Gregory, 2022).

MS 10. yy' da Makedon Hanedanı'ndan gelen imparatorlar ile ve özellikle II. Nikephoros Phokas (963-969) ve II. Basileios (976-1025) dönemlerinde Bizans'ın askeri, ekonomik ve diplomatik gücü yeniden canlanmıştır. II. Basileios (976-1025) ile en parlak dönemini yaşayan ve düşmanlarından daha güçlü konuma ulaşan imparatorluk, bu dönemden sonra giderek paralı askerlere dayalı bir ordu sistemine ağırlık vermiştir. Aristokrasinin en başından itibaren muhalefet ettiği s*tratiotes* lehine yasa ve uygulamalar devam ettirilmemiş, askeri hizmet nakit ödemelerle karşılanmaya başlanmış, ordunun paralı askerlere daha bağımlı hale gelmesiyle *themata*nın önemini azalmıştır. Aristokratların topraklarını genişleterek gittikçe güçlenmesi ve aynı nedenle merkezi otoritenin zayıflaması, Konstantinopolis'te sivil ve askeri aristokrasi arasındaki iktidar mücadelesinden kaynaklanan ayaklanmalara ve iç savaşlara neden olur. Bu dönem ordunun da ihmal edilmesi ile Malazgirt Savaşı'nda (1071) Bizans, Selçuklu Türkleri'ne karşı büyük bir hezimet yaşar (Haldon, 2017; Ostrogorsky, 2019).

Kendisi de Anadolu kökenli askeri aristokrasinin üyesi olan I. Aleksios Komnenos (1081-1118), Komnenos, Dukas, Palaiologos ve Melissenos aileleri ittifakının bir temsilcisi olarak iktidara gelir. İmparatorluğun en zor dönemlerinden birinde tahta çıkan imparator, IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) döneminde uygulanmaya başlanan *pronoia* sistemini askerileştirerek, kendisinden sonra yüzyıllarca devam edecek askeri ve idari bir yapılanma oluşturur. Belirli hizmetler karşılığı devlet tarafından kişilere verilen topraklar *pronoia* olarak adlandırılmaktadır. Verilen topraklarla birlikte üzerinde yaşayan köylülere de sahip olunur ve bu köylüler toprak sahibine bağlı yarı-hür köylü konumuna geçerler. Topraklarını kaybeden özgür köylüler ise *paroikoi* (kiracı çiftçi) olarak çalışır. Bu dönem yasal olarak konumları zayıflayan köylülerin ekonomik olarak koşulları iyileşmiştir. Toprağı işletmekte ve yaşayanlardan istediği vergiyi almakta özgür olan *pronoia* sahipleri, kontrolleri altındaki topraklarda mutlak güce sahiptir. Batı'daki feodaliteye benzeyen sistem, devletin üzerindeki idari yükü hafifletse de toprakların devlet kontrolünden çıkması sonucu olasılıkla devletin vergi gelirlerinin sınırlanmasına neden olmuştur (Haldon, 2017; Ostrogorsky, 2019; Gregory, 2022).

1071'deki Malazgirt mağlubiyeti sonrası Selçuklular Anadolu'nun birçok bölgesini ele geçirmiş, Peçenekler ve diğer yerel gruplar Balkanlar'da kontrol sağlamış, Normanlar Adriyatik kıyılarında istilaya hazırlanmaktadır. Bu koşullar altında I. Aleksios Batı'dan yardım talep eder. Papa II. Urbanus, papalığın otoritesini genişletme ve Batı'da artan feodal çekişmeleri dışa yönlendirme amacıyla, soyluları ve halkı "kutsal toprakları Müslümanlardan geri almak" için Doğu'ya yardıma çağırır. Bu çağrı hem dini nedenlerle hem de Batı'daki siyasi ve ekonomik nedenlerle büyük bir destek görür. Böylece I. Haçlı Seferi 1096 yılında Konstantinopolis'e ulaşır. Selçuklulardan geri alınan toprakların bir kısmı Bizans'a bırakılır, bir kısmında da küçük Haçlı devletleri (Kudüs Krallığı, Edessa Kontluğu, Antiokheia Prensliği, Tripoli Kontluğu) kurulur. Haçlıların ele geçirdikleri toprakların tamamını Bizans'a iade etmemesi ile Bizans'ın Haçlılara yardımcı olmaması, karşılıklı güvensizliği arttırarak Büyük Schisma sonrası Doğu ve Batı arasındaki ayrışmayı derinleştirir (Haldon, 2017; Ostrogorsky, 2019; Gregory, 2022).

Komnenos Hanedanlığı döneminde genellikle valiliklere aile üyelerinin atanması, imparatorluğun taşrada etkisini arttırmıştır (Kazhdan vd., 1991; Haldon, 2017). Devletin askerileşmesi ve ordunun devletin her kademesinde egemen olması ile aristokratik ideallerin ve ideal hükümdar imajının askerileştiği, asker azizlerin popülerleştiği görülür. Hanedanlığın tahttaki son üyesi Andronikos Komnenos'un (1183-1185) ölümüyle merkezi otorite çökerken despotluklar gibi bölgesel sivil otoriteler güçlenerek bağımsızlık kazanır (Haldon, 2017; Ostrogorsky, 2019; Gregory, 2022).

1185-1204 yılları arasındaki Angelos Hanedanı döneminde, Balkanlar'da Bulgar Krallığı'nın bağımsızlığını yeniden ilan etmesi ve Anadolu'da Selçuklu Türklerinin giderek yayılması ile büyük toprak kayıpları yaşanmış (Harita 2. 4), imparatorluk yönetimindeki istikrarsızlık ve zayıflama sonucu iktidar mücadeleleri ortaya çıkmıştır (Haldon, 2017; Gregory, 2022).

Harita 2. 4 MS 12. yy. ve 13. yy. başlarında Anadolu ve Trakya (CHBE, 2008)

Aleksios Angelos (1195-1203) tahta çıkmasındaki yardımı karşılığında Batı'ya büyük vaatlerde bulunur ancak tahtı ele geçirdikten kısa bir süre sonra V. Aleksios Dukas (1203-1204) önderliğindeki bir ayaklanma sonucu öldürülür. Destekledikleri imparatorun öldürülmesi üzerine Haçlılar, Bizans İmparatorluğu'nu kendi aralarında paylaşmak üzere bir antlaşma (*Partitio Romaniae*) yaparlar. Bu antlaşmanın ardından Konstantinopolis'e saldırarak kenti ele geçirir ve büyük bir yağma gerçekleştirirler. İmparatorluğun parçalanmasıyla birlikte Latin İmparatorluğu, Selanik Krallığı, Atina Lortluğu ve Mora Prensliği kurulur; Venedikliler ise önemli limanları ele geçirir. Bizans topraklarında kiliseler Katolik bir piskoposun yönetimine bırakılırken, yerel elitler Haçlı liderleriyle uzlaşma yoluna gider (Haldon, 2017; Gregory, 2022).

Bu dönemde Bizans mirasında hak iddia eden ve onun idari ve kültürel yapısını benimseyen feodal aristokrasiye dayalı ardıl devletler kurulur ve aralarında rekabet gelişir (Harita 2. 5). Trebizond (Trabzon) İmparatorluğu Komnenos Hanedanı tarafından kurulur ve Karadeniz kıyılarında, özellikle Trabzon ve çevresinde güçlenir. Epiros Despotluğu, Mihail Angelos'un liderliğinde batı Yunanistan, Dyrrakhium ve çevresinde kurulur ve kısa sürede Balkanlar'da güçlü bir konuma ulaşır. Ancak, iç çatışmalar ve Arnavutluk ve Sırp prenslikleriyle girdiği savaşlar nedeniyle gücünü sürdüremez. Nikaia (İznik) İmparatorluğu ise Laskaris Hanedanı

önderliğinde Batı Anadolu'da kurulur, Latin İmparatorluğu ve Epiros Despotluğu ile diplomatik ve askeri mücadeleye girer. 1261 yılında, Latin İmparatorluğu'nu zayıflatmak için Cenevizliler ile bir ittifak kurar ve elde ettiği askeri destekle Konstantinopolis'i geri alır (Haldon, 2017; Gregory, 2022).

Harita 2. 5 IV. Haçlı Seferi sonrası Bizans topraklarında kurulan devletler (CHBE, 2008)

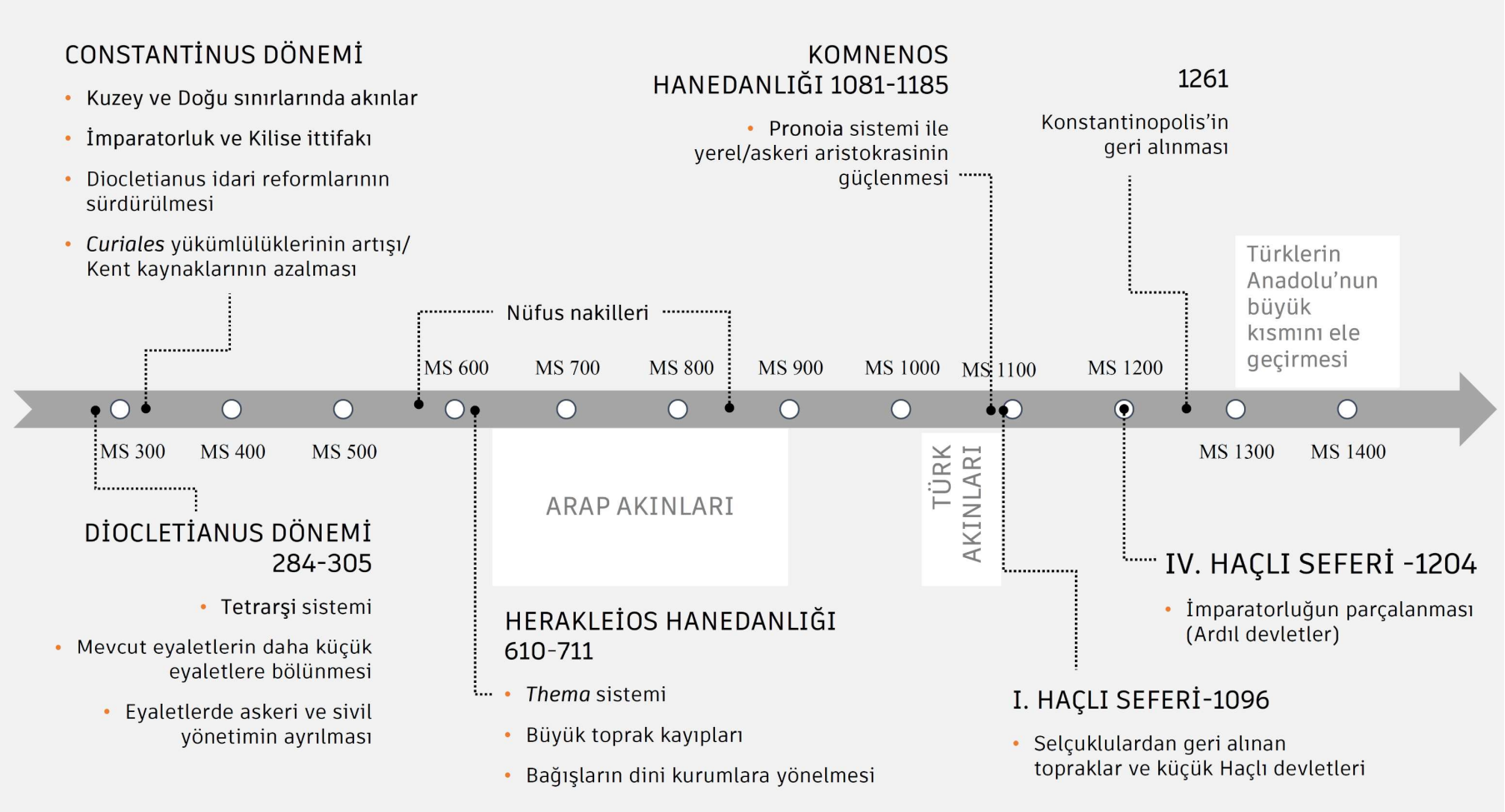
Osmanlıların ve Sırbistan'ın yükselişi ile Bizans'ın zayıflaması aynı döneme denk gelir. Bu dönemde devletin ekonomik olarak gücünü kaybetmesi yerel aristokrasinin fiilen bağımsızlaşmasına yol açar. Aynı zamanda Palaiologos Hanedanı'na mensup yerel valiler, imparatorluğun bazı bölgelerinde yarı bağımsız yöneticiler konumuna ulaşır. 1321'de başlayan iç savaş ve ardından 1348'te nüfusta büyük düşüş yaratan veba salgını ile imparatorluk ekonomisi çöker. Bizans'ın Batı'ya dönük politikaları ve Türkler'in kırsalda yayılımına direniş gösterilmemesi nedeniyle MS 14. yy.'da büyük kentler dışında Anadolu'nun neredeyse tamamı Türklerin eline geçmiştir. 1371'deki Osmanlı-Sırp savaşıyla Osmanlı'ya askeri üstünlük kuramayacağını anlayan ve Batı'dan gelecek yardımdan umudunu kesen V. İoannes (1341-1376) Osmanlı ile anlaşma yoluna gider. Sonuç olarak Osmanlı

sultanının üstünlüğünü kabul ederek Osmanlı vassalı konumuna düşer (Ostrogorsky, 2019; Gregory, 2022).

1394'te Bayezid önderliğinde Osmanlılar ilk kez Konstantinopolis'i kuşatır. Timur'un Anadolu'ya girmesiyle Bayezid kuşatmayı geri çekmek zorunda kalır. 1452'de II. Mehmed, Konstantinopolis'i fethetme amacıyla Rumeli Hisarı'nın inşasını başlatır; Macaristan, Aragon ve İtalyan şehir devletleri ile anlaşır; Mora istila edilerek bölgedeki despotların Bizans'a yardım göndermesinin önüne geçilir. Osmanlı saldırısı 2 Nisan 1453'te başlar ve 29 Mayıs'ta Konstantinopolis'in düşmesiyle sonuçlanır (Ostrogorsky, 2019; Gregory, 2022).

Konstantinopolis'in Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesinin ardından Bizans İmparatorluğu resmi olarak sona ermiş olsa da Bizans mirası kültürel, dini ve entelektüel açıdan uzun süre etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Konstantinopolis'in fethinden önce ve sonrasında çok sayıda Bizanslı entelektüel, sanatçı ve bilim insanı Batı'ya özellikle İtalya'ya göç etmiştir. Bu göç, Yunancanın "yeniden keşfi" ile Rönesans'a katkı sağlamış, Bizans kaynaklarına ilginin artması ile hümanist düşüncenin gelişiminde Bizanslı düşünürlerin etkisini öne çıkarmıştır. Osmanlı yönetimi, Bizans'ın idari ve kültürel bazı unsurlarını kendi sistemiyle bütünleştirmiştir; özellikle mimari alanda Bizans mirası büyük etki yaratmış, Ayasofya Osmanlı için bir model oluşturmuştur. İstanbul'un fethi sonrasında Osmanlıların Ortodoks Kilisesi'ne himaye sağlamasıyla Ortodoks Patrikhanesi, Rum Ortodoks cemaatini yöneten bir kurum olarak görev almış ve Bizans'ın dini mirasını yaşatmıştır. Konstantinopolis'in düşüşünden sonra, Bizans kültürel hegemonyasındaki Rusya, Bizans mirasında hak iddia ederek kendini onu koruyan bir güç olarak konumlandırmıştır. Bunun yanında, Bizans mirası Balkanlarda Osmanlı himayesinde yaşayan Rum ve diğer Ortodoks topluluklarca da kültürel bir kimlik olarak benimsenmiştir (Jeffreys ve Mango, 2002; Gregory, 2022).

Sonuç olarak, imparatorluğun tarihsel süreci içinde; MS 3. yy.'dan itibaren gerçekleşen idari reformlar, istilalar, salgınlar ve ekonominin gerilemesi gibi etmenler Bizans yerleşimlerinin dönüşüm sürecini de belirleyen başlıca unsurlar olmuştur (Şekil 2. 1).

Şekil 2. 1 Geç Roma ve Bizans Dönemi (MS 3.-15. yy.) tarih çizelgesi

2.2 Türkiye'deki Antik Yunan ve Roma Mimarisinin MS 3. yy. Sonrası Kullanımı

Anadolu topografyası; doğuda yüksek dağ sıraları, iç bölgede merkezi platoyu kuzey ve güneyde çevreleyen dağlık alanlar, batıda ise verimli ovalarla ayrılmış vadilerden oluşur (Harita 2. 6). Batıdaki kıyı ovaları, tarıma elverişli koşulları ve iç kesimlere bağlanan yollarıyla tarih boyunca nüfus ve zenginliğin yoğunlaştığı merkezler olmuştur. Kıyı bölgeler ile yüksek plato arasında, stratejik konumdaki engebeli bölgeler birçok yerleşime ev sahipliği yapar. Kappadokia vadileri bölgesel olarak nüfusun yoğunlaştığı alanlara sahipken, doğusundaki dağlık bölgelerde azalan ekilebilir arazi nedeniyle yerleşim azdır. Yarımadanın büyük kısmını kaplayan dağlık alanlar otlaklar, maden yatakları ve bölgeden geçen yolların savunması açısından stratejik öneme sahiptir (Kazhdan vd., 1991). Geç Antik Dönem'de kentsel yaşam, kıyı bölgelerinde ve sınıra uzanan yollar boyunca gelişirken, kırsaldaki yerleşimler uzun bir barış döneminden yararlanmıştır (Kazhdan vd., 1991). Ancak imparatorluk dönemindeki anıtsal kamu inşaatları Üçüncü Yüzyıl Krizi ile birlikte ani bir şekilde sona ermiştir. Dokimeion (İscehisar/Afyonkarahisar) ve Proikonesos'taki (Marmara Adası) mermer ocaklarında MS 3. yy. sonlarından itibaren üretim büyük ölçüde sınırlı kalmış ya da durmuştur. Bu süreçte tapınaklar, tiyatrolar, *gymnasia* ve hamamlar gibi önemli yapılar çoğunlukla terk edilmiş, harabeye dönmüş veya yıkılmıştır. Bu durum, antik kent görünümünün büyük ölçüde dağılmasına yol açmıştır (Mango, 2016; Niewöhner, 2017; Gregory, 2022).

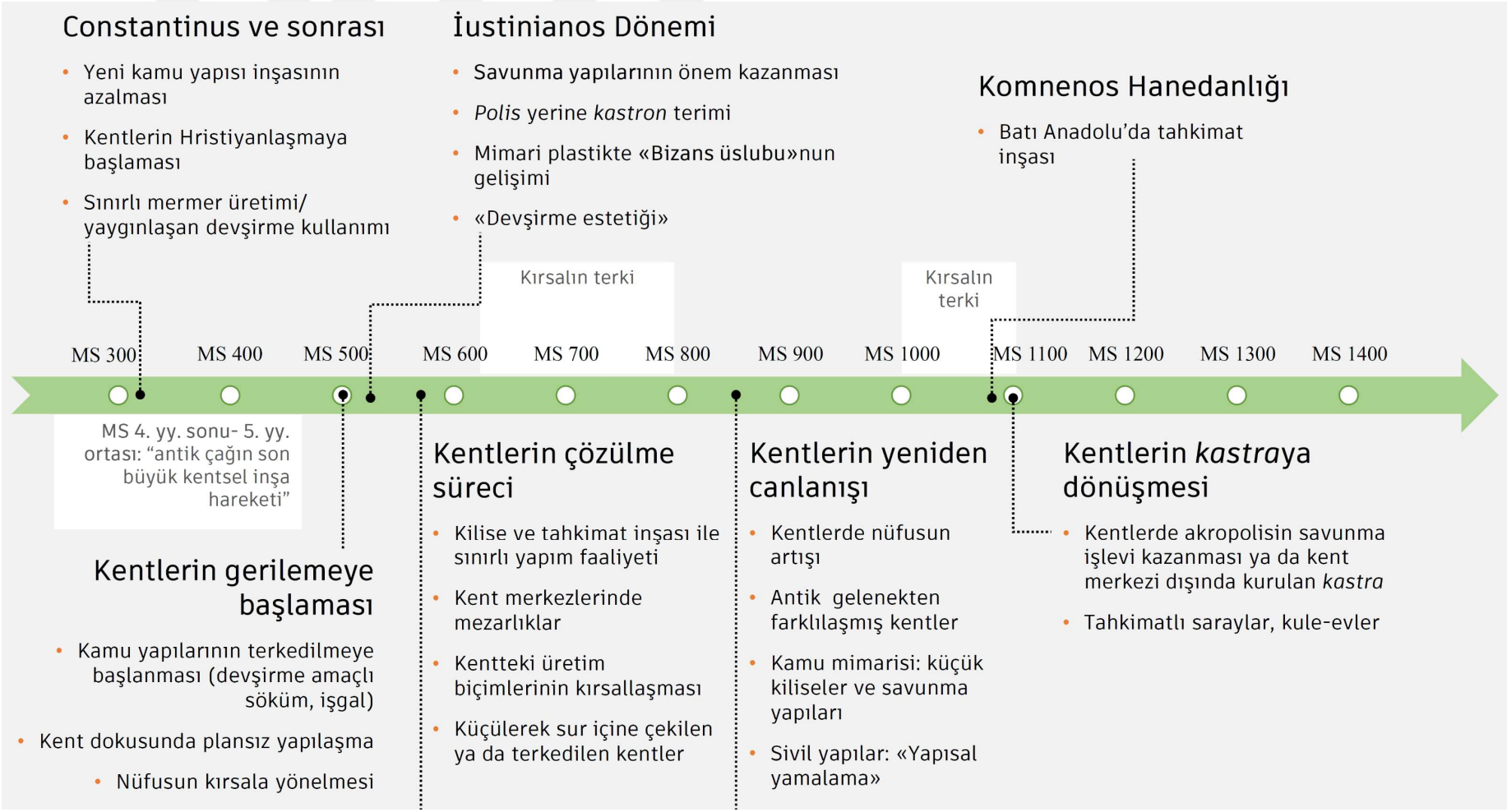

Harita 2. 6 Doğu Trakya ve Anadolu fiziki coğrafya haritası (CHBE, 2008)

“Antik kent” kavramı ile Hellen ve Roma kentlerini diğerlerinden ayıran siyasal, yönetsel ve kültürel nitelikler vurgulanmaktadır; mimari ve kent planlaması belirgin biçimde farklılaşırken, kent meclisleri (*boule, curia*) ile özerk yönetime sahip siyasal merkezler olarak öne çıkarlar (Liebeschuetz, 1999). Bizans İmparatorluğu da Roma'dan devraldığı kültürel ve ekonomik faaliyetlerin merkezi olan kentlerden oluşan yapısını, bölgesel farklılıklar gösterse de genel olarak MS 6. yy. son çeyreğine kadar sürdürmüştür (Saradi, 2008). Erken Bizans kenti, antik kent modelinin son aşaması olarak, ızgara kent planını ve anıtsal kamu yapılarını göreceli olarak korur (Bakirtzis, 2008).

Üçüncü Yüzyıl Krizi ve Diocletianus reformlarının görünür sonuçlarından biri kentsel strüktürde olmuştur. *Curiales*e yüklenen ağır sorumluluklar ve MS 4. yy. itibarıyla kent gelirlerinin üçte ikisine devletin el koyması, *curia*nın kentlerde yeni projelere kaynak bulmak bir yana mevcut yapıların bakımını bile sağlayamamasına neden olur (Liebeschuetz, 1999). MS 4. yy.’dan itibaren yeni kamu yapılarının inşası azalır ve yapılan onarımların kalitesi düşer (Liebeschuetz, 2001).

Aynı zamanda, MS 4. yy.’dan itibaren kentlerin Hristiyanlaşması ile de antik kent modeli çözülmeye başlar. Constantinus Dönemiyle birlikte Kilise ve imparatorluk arasındaki ittifak sonucu kentlerin birçoğunda piskoposlar görev alır. *Curiales* sınıfı zayıfladıkça kentlerin temsilini dini motivasyonları geleneksel Hellen değerleri ile örtüşmeyen piskoposlar üstlenir (Liebeschuetz, 1999). Toplumda giderek yaygınlaşan Hristiyanlık ile *martyria*, bazilikalar ve manastırlar başlangıçta banliyölerde inşa edilmesine karşın, zamanla kent merkezlerine taşınarak ana caddeler, agoralar ve pagan tapınaklarının yerine yeni simgesel yapılar olarak inşa edilirler. Yapım faaliyetleri devlet, yerel kilise ve hayırseverlerin sağladığı kaynaklarla gerçekleştirilir (Mango, 2006). Bu süreçte bağışlar ve kaynaklar, kilise yapımına yönlendirilmiş ve *curiales* sınıfının da gerilemesiyle piskoposlar, kamusal yapıların inşasında ve kentsel yönetimde etkin bir rol üstlenmiştir (Liebeschuetz, 2001). Zamanla Kilise, kaynakların tüketiminde “kent” in rakibi durumuna gelmiştir (Şekil 2. 2) (Haldon, 2017).

Şekil 2. 2 Geç Roma ve Bizans Dönemi'nde (MS 3.-15. yy.) kentlerin dönüşümü

MS 380 yılında I. Theodosius tarafından yayınlanan Selanik Fermanı ile Hristiyanlık imparatorluğun resmi dini olarak kabul edilir. Bu dönem aynı zamanda pagan anıtlara yönelik en yoğun saldırıların da görüldüğü döneme denk gelmektedir. İlk pagan karşıtı yasalar Constantinus döneminde çıkarılmış olsa da tapınakların sistematik yıkımına dair erken bir kararname bulunmamaktadır. En önemli yıkımlar arasında Kunegios'un imparatorluk yetkisiyle yürüttüğü tahribat, Gazze'deki tapınakların yıkımı ve 391'de İskenderiye'deki Serapeum'un yıkılması sayılmaktadır. 398 ve 399 yıllarına ait kararnameler, kırsal tapınakların barışçıl yollarla kaldırılmasını öngörürken (CTh, XVI.10.16; XV.1.36), 407 kararnameleri tapınakların kamu hizmetine tahsis edilmesini emretmiştir (CTh, XVI.10.19.1-2). Kilise'nin tapınaklara yönelik saldırıları ise merkezi bir politika olmaktan çok, yerel piskoposların girişimleriyle gerçekleşmiştir (Saradi- Mendelovici, 1990).

Pagan kutsal alanlarının üzerine doğrudan kiliseler inşa edilmesi daha karmaşık bir olgudur. Constantinus, Mamre'deki bir tapınağın yıkılarak yerine bir kilise yapılmasını emrederek bu duruma erken bir örnek oluşturmuştur. Ancak, arkeolojik veriler pagan tapınaklarının erken dönemde sistematik olarak Hristiyan kiliseleriyle değiştirilmesine ilişkin yazılı kaynakları doğrulamamaktadır. Spieser (1976), bu olgunun Hristiyan zaferinin bir göstergesi olarak değil, Geç Antik Çağ'da kentlerin küçülmesi ve yeni yapı alanlarının eksikliği ile açıklanabileceğini öne sürmektedir. Bu duruma ek olarak, *hagiographia*lar azizlerin kırsal kesimlerde terk edilmiş pagan tapınaklarını sığınak olarak kullandığını ve burada iblislerle (*daimones*) mücadele ettiğini anlatmaktadır. 435 yılına ait bir imparatorluk fermanı, içinde hâlâ pagan ibadetlerinin yapıldığı tüm kutsal alanların yıkılmasını ve yerine Hristiyan dinine ait semboller dikilerek "arındırılmasını" emretmiştir (CTh, XVI.10.25) (Saradi- Mendelovici, 1990).

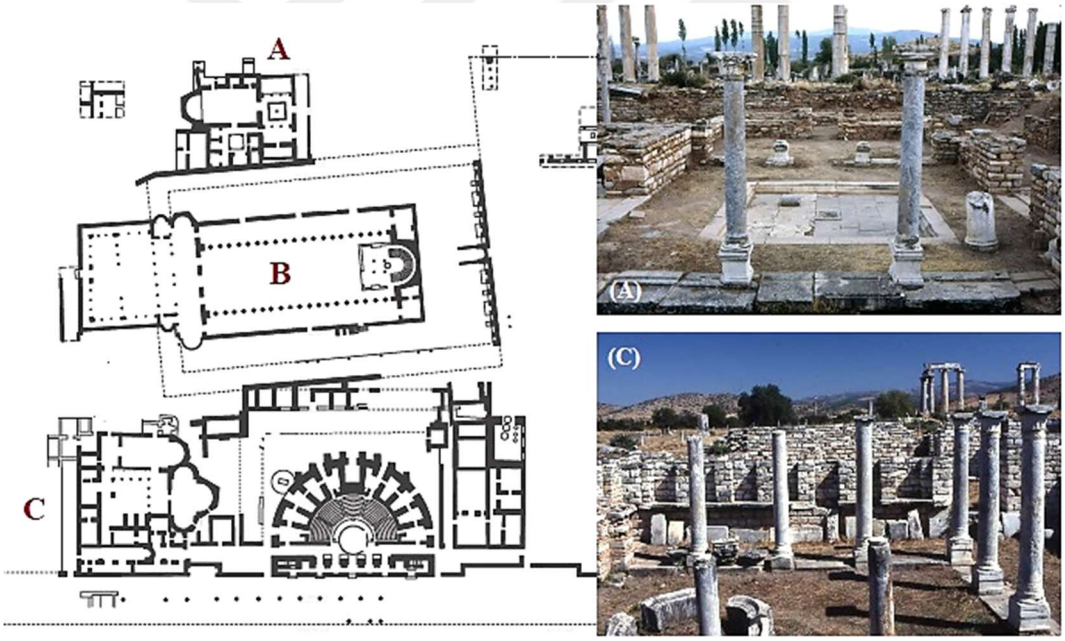
İmparatorluğun Hristiyanlaşması ve kent yönetiminde meydana gelen değişiklikler nedeniyle tapınakların ve kamu yapılarının terk edilmesi, Erken Bizans Dönemi'nde hazır yapı malzemelerinin (devşirme/ *spolia*) kullanılmasını teşvik eden koşulları oluşturmuştur. İmparatorluk kararnameleri, eyalet valilerinin kentlerini süslemek amacıyla heykelleri, mermer levhaları veya sütunları taşımalarına kısıtlamalar getirmiş, 397 tarihli bir kararname ise tapınaklardan alınan yapı malzemelerinin köprüler, su kemerleri ve surların inşasında kullanılmasını emretmiştir (CTh, XV.1.36) (Saradi, 1997). Bunun yanı sıra, klasik anıtların estetik

değerinin, özellikle eğitimli sınıflar tarafından Antik Dönem sonlarında da takdir edildiği vurgulanmaktadır. 382 yılında Gratian, Valentinianus ve Theodosius, Osrhoene'deki belirli bir tapınağın halka açık tutulmasını ve estetik değer taşıyan heykellerin korunmasını emretmiştir (CTh, XVI. 10.8). Benzer biçimde, 399 yılında Arcadius ve Theodosius, kamu eserlerinin süslemelerinin korunmasını zorunlu kılan bir yasa çıkarmıştır (CTh, XVI. 10.15) (Saradi- Mendelovici, 1990). Sonuç olarak, Geç Antik Çağ'da klasik anıtlara yönelik yaklaşımlar çeşitlilik göstermiş, bazıları dini hoşgörüsüzlük sonucu yıkılmış, bazıları ise pratik ya da estetik nedenlerle yeniden kullanılmıştır.

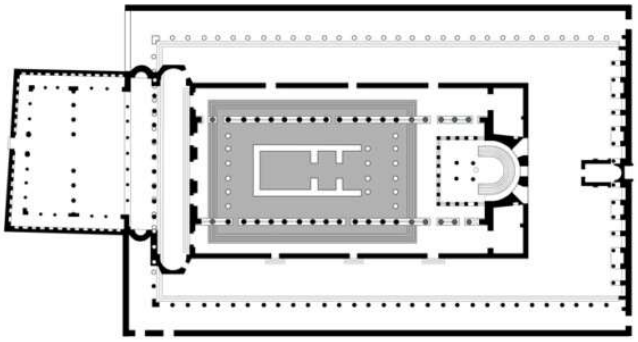
Üçüncü Yüzyıl Krizi sonrası servet giderek daha dar bir kesimde toplanırken, bu grubun servetini kentlerdeki kollektif yaşam yerine kendi lüks ihtiyaçlarına harcamayı tercih ettiği görülür (Liebeschuetz, 1999). Anadolu kentlerinde MS 4. yy. başlarında seçkinlere ait yeni ev tiplerinin gelişimi, toplumdaki bu sosyal ve yönetsel değişimi işaret etmektedir. Yunan kentlerinde yönetsel mekanları kamusal yapılar oluştururken, Romalı seçkinlerin siyasi nüfuzlarını giderek özel mekanlarda yani evlerinde kullandıkları görülmektedir. Buna yönelik olarak, Roma tipi peristilli avluya sahip büyük konutlar olan *domus*ların, sayıca ve boyut olarak artan kabul salonları (*triclinium*) ve eklenen şapellerle kullanımı devam etmiştir. Geç Antik Dönem'de belirginleşen seçkinlerin kaynaklarını kamu yapıları yerine kendi mülklerine yöneltmeleri, aynı zamanda gücün resmî kurumlardan şahıslara geçişini de simgelemektedir (Mitchell, 1999). Ancak Erken Bizans sonlarına doğru bu konutlar giderek daha küçük alanlara bölünmüş ve MS 6. ve 7. yy.'larda ise terkedilmiştir (Ousterhout, 2019). Bu konut tipinin kullanımının sonlanması, yerel elitlerin oluşturduğu *curiales* sınıfının gerilemesi ile ilişkilendirilmektedir (Saradi, 2006).

MS 4. yy. sonu ve 5. yy. ortasına tarihlenen "antik çağın son büyük kentsel inşa hareketi" ile seçkinlere ait apsisli salonlu geniş peristilli evler ve özel hamamlara ek olarak sütunlu caddeler ve surlar gibi kamusal yapılar da inşa edilir. Yeni yapılarda devşirme malzeme (*spolia*) genellikle eski görkemi sergileyerek yapıya saygınlık kazandıran bir unsur olarak kullanılmıştır (Mitchell, 1999; Niewöhner, 2017). Söz edilen döneme ilişkin örneği Aphrodisias kenti oluşturur. Kentte, MS 4. yy. ortalarında hem kamusal hem de özel alanlarda yapım faaliyetlerinin yoğunlaştığı görülür. Çoğunlukla yerel elitler, valiler ve Kilise tarafından finanse

edilerek; kent çevresinde surlar, tiyatro önünde Tetrastoon, *stadion*daki amfitiyatro ve Tetrapylon Caddesi boyunca iki katlı kolonat inşa edilir. Yine aynı dönemde Atrium Evi, piskoposluk sarayı, Kuzey Temenos Evi (Şekil 2. 3 (A)) ve Tetrapylon Evi gibi yapılar inşa edilir ya da yenilenir (Dalgıç ve Sokolicek, 2017). Kent merkezinde *bouleuterion* bitişiğindeki piskoposluk sarayı, yaklaşık MS 400 yıllarında bir yönetici konutu olarak inşa edilmiştir. Sonrasında piskoposluk sarayı haline getirilen yapı; merkezi peristilli avluyu çevreleyen üçlü yonca planlı büyük bir salon, apsisli dörtgen bir salon ve farklı boyutlardaki küçük odalardan oluşur (Şekil 2. 3 (C)) (Ousterhout, 2019). Kentte MS 5. yy. sonunda tekrar yoğunlaşan yapım faaliyetlerinde bu kez Aphrodite Tapınağı büyük bir bazilikaya dönüştürülür (Şekil 2. 3 (B)). İon düzendeki tapınağın *cella*sını çevreleyen sütun dizileri, bazilikaya dahil edilerek nef ayrımlarında kullanılır. Doğu yönde *temenos* blokları üzerine inşa edilen bazilikanın batı kısmında oluşturulan *atrium*unda yine mevcut sütun dizileri yapıya dahil edilerek kullanılmıştır (Şekil 2. 4) (Cormack, 1990).

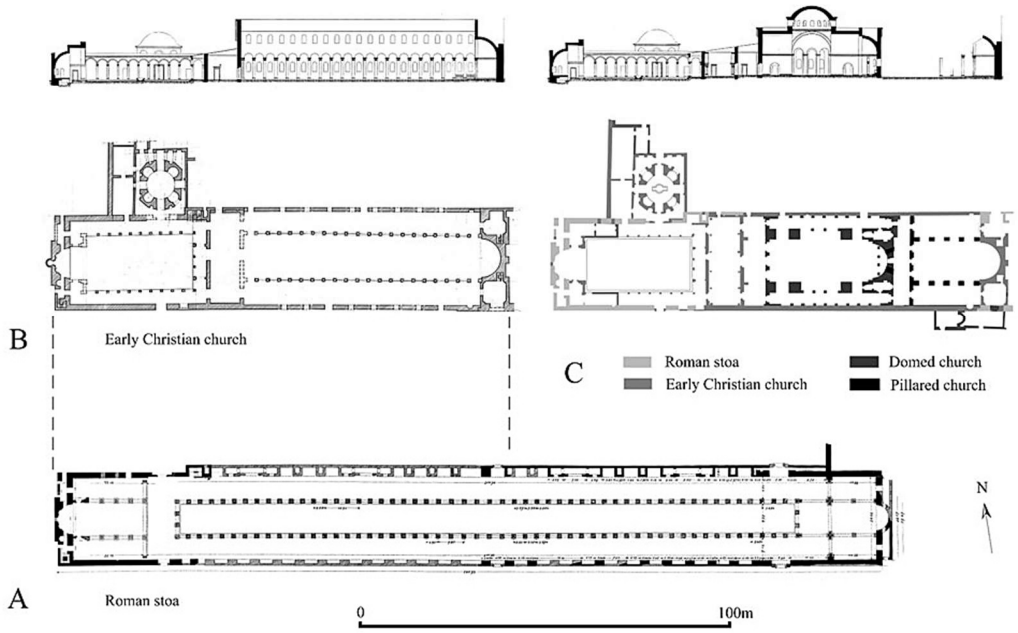

Şekil 2. 3 Aphrodisias kent planında Aphrodite Tapınağı ve çevresi (H. Mark, 2005; Aphrodisias Excavations Project, 2023)

Şekil 2. 4 Aphrodisias, solda tapınak ve bazilika planlarının çakıştırılması (Aphrodisias Excavations Project, 2023)

Pagan yapılardan dönüştürülen bir diğer örnek Ephesos Olympieionu güney stoasına (Şekil 2. 5 (A)) MS 5. yy.'da inşa edilen Meryem Bazilikası'dır. Sütunlarla ayrılan üç nefli bazilikal plana sahip kilisenin önünde bitişik olarak bir *atrium* ve sekizgen planlı bir vaftizhane yer alır (Şekil 2. 5 (B)). MS 2. yy.'a ait *stoa* temelleri üzerine inşa edilen kilisede yoğun devşirme malzeme dışında kesme taş ve tuğla kullanılmıştır (Ousterhout, 2019). MS 6. yy. sonları ya da 7. yy. başlarında bazilikanın orta kısmında daha küçük boyutta kubbeli bir kilise ve aynı yüzyıl içinde doğu yönde bitişik olarak paye sıralı ikinci bir bazilika inşa edilmiştir (Şekil 2. 5 (C)) (Eyice, 1982).

Şekil 2. 5 Ephesos Meryem Bazilikası inşa evreleri; (A) Roma dönemi stoası, (B) erken Hristiyan bazilikası, (C) kubbeli kilise ve payeli bazilika (N. Karydis, 2019)

Konstantinopolis dışındaki kentlerde, MS 4. ve 6. yy.'larda, dini yapılar hariç kamusal yapı gereksinimi doğduğunda devletin tutumu genellikle mevcudun onarılması yönünde olmuştur (Mango, 2006). Erken döneme ait sivil yapılarda, Hellenistik ve Roma Dönemlerinden miras alınan tasarım çeşitliliği ve inşaat teknikleri sürdürülmüştür. Ancak, ekonomik ve toplumsal dönüşümün etkisiyle oluşan kaynakların verimli kullanılması yönündeki tutum, bu yapıların daha kompakt, sade ve işlevsel bir karakter kazanmasına neden olmuştur (Bakirtzis, 2008). Kentlerde zanaatkarların üretim yaptığı atölye ve dükkanlar, pazar yerleri çevresinde ya da işlek caddeler boyunca, uzmanlıklarına göre kümelenerek konumlanmıştır. Daha izole olanlarsa konutların zemin katlarında yer alır. Seramik, tuğla atölyeleri ve kireç ocaklarının bulunduğu atölyeler, daha geniş alana ihtiyaç duyduğundan, surların dışında, genellikle hammadde kaynaklarına yakın, limanlar veya ana yollar boyunca yer alır. Erken dönemin ardından, güvenlik gerekçeleriyle atölyeler kent dışından kent içine taşınmıştır (Bakirtzis, 2008).

Dönem itibarıyla savunma ihtiyacını arttıran istilalar, kentlerde yüksek maliyetli sur inşalarını gerekli kılar. Prokopios, *De Aedificiis*'in (553-555) ikinci kitabından itibaren, İustinianos'un tüm imparatorluk sınırlarında yaptırdığı yoğun tahkimatları anlatır. Mezopotamya'daki Dara'dan Suriye'ye, Ermeni sınırından Karadeniz, Balkanlar ve Trakya'ya, Filistin'e ve İtalya hariç Atlantik sahiline kadar Kuzey Afrika'da mevcut tahkimatlar güçlendirilmiş ve olmayan yerde yenisi inşa edilmiştir (Mango, 2006). Bu dönemde yerleşimlerin askeri rolü, terminolojideki değişiklikle de vurgulanmış; "*polis*" terimi yerine "*kastron*" kullanılmıştır (Saradi, 2008; Haldon, 2017). Diocletianus döneminden MS 7. yy.'a kadar, Batı'daki eyaletlerin aksine, genel olarak Anadolu kentleri savunma yapısı inşasına ihtiyaç duymamıştır (Crow, 2017). Erken Bizans sonrası dönemde ise Kastoria ve Monemvasia gibi doğal savunma avantajı sağlayan bölgelerde *kastra* inşa edilmiş ve bu yapılar, büyük kentlerin sur düzenlerini taklit etse de daha basit bir yapıya sahip olmuştur. (Foss ve Winfield, 1986; Bakirtzis, 2008).

MS 5.yy. sonunda, Anadolu kentleri yeniden gerileme sürecine girer (Bkz. Şekil 2. 2). Birçok kentte kamusal alanların, atölyeler hatta tarım tesisleri tarafından işgal edilmesi yaygınlaşır. Bu durum, Ephesos gibi büyük ve önemli merkezler dahil olmak üzere pek çok kentte görülür. Bu dönem çok sayıdaki kilise inşası, kentsel alanın gerilemesine bir istisna oluşturur. Ancak, kiliseler sadece kentlere özgü

yapılar değildir; kırsal bölgelerde daha fazla sayıdadır ve bu durum kırsalda refah artışının kentsel gerilemeyle eşzamanlı olduğunu gösterir. MS 5. ve 6. yy.'larda kırsal kiliselerde mermerin yaygın kullanımı yeni bir gelişme olarak dikkat çekmektedir; toplumsal motivasyon ve kaynaklar kentlerdeki anıtsal yapılardan kırsal kiliselerin inşasına yönelmiştir (Niewöhner, 2017). MS 6. yy. itibarıyla, kentlerde kullanılmayan kamu binaları giderek terk edilmiş ve kamu arazileri ile mülkleri özelleştirilmiştir. Kent içi ana yol aksları ve kamu arazileri üzerine inşaat yapılması ya da bölünmesi gibi karmaşık ve parçalı uygulamalar görülür. Terkedilen kamu yapılarından elde edilen devşirme malzeme kullanımı yaygınlaşır. Bu süreçte, antik kent planlaması bozulmuş, düzenli ızgara planlı sokaklar yerini dar ve dolambaçlı geçitlere bırakmış, kent dokusunda küçük işletmeler, atölyeler ve konutlardan oluşan plansız yapılaşma yoğunluk kazanmıştır. Hamamlar, tiyatrolar ve *gymnasia* gibi kamusal yapılar; bazen onarılıp kullanılmış ama çoğunlukla işlevi değiştirilerek atölye ve konut olarak kullanılmış ya da üzerine inşaat yapılmıştır. Agoralar; kiliseler, dükkanlar, atölyeler, çömlekçi ocakları, konutlar ile işgal edilmiş ya da çöplük alanlarına dönüşmüştür (Saradi, 2006; Gregory, 2022).

MS 6. yy. son çeyreğinden itibaren, Bizans kentleri çözülme sürecine girmiş, yapım faaliyetleri kiliseler ve tahkimatlarla sınırlı kalmış, yapı malzemesi ve işçilik kalitesi düşmüştür. Din şehitlerine (*martyr*) ait kalıntıların kiliselere taşınmasıyla başlayan kentsel gömü geleneği, kent merkezlerinde mezarlıkların yayılmasına, terk edilen kamu binaları ve arazilerinin mezarlık olarak kullanımına yol açmıştır. Su kemerlerinin bakımsız kalması, su temini için kuyuların kullanımını zorunlu hale getirirken, terk edilmiş kamu alanları ve yerleşim bölgeleri tarımsal üretim tesislerine dönüştürülmüş, böylece kentlerin kırsallaşması (*ruralization*) hızlanmıştır. Büyük kentsel topluluklar, kiliseler çevresinde kümelenen daha küçük yerleşim birimlerine bölünmüştür. Dönem sonunda, Bizans kentleri Hristiyan kimliğiyle yeniden şekillenirken, önceki anıtsal kent yapısı küçültülmüş surlarla çevrili ve savunmaya odaklı bir düzene dönüşmüştür (Liebeschuetz, 2001; Saradi, 2006; Ousterhout, 2019).

MS 7. yy.'dan başlayarak İkonoklazm'ın sonlandığı MS 9. yy. ortasına kadar, istilalar ve ekonomik gerilemeyle geçen dönemde, birçok kent yok olmuş, bazıları halkı tarafından terk edilip daha güvenli bölgelere taşınmış ve bazı kentlerin isimleri değiştirilmiştir. Nüfusun azalması ve kentlerin küçülmesiyle, Erken

Bizans'a ait büyük bazilikalar terk edilip yerine daha küçük kiliseler yapılmış, savunma yapıları öncelikli hale gelmiştir. Sadece idari merkezler kentsel işlevlerini kısmen koruyabilmiştir; Konstantinopolis bile bu krizden etkilenerek nüfus kaybı yaşamış ve önemli kamu yapıları terkedilmiştir (Mango, 1985; Saradi, 2008).

Arkeolojik buluntular, MS 7. yy.'da başlayan Arap akınları boyunca, Amorium ve Ephesos gibi yerleşimlerde kentsel sürekliliği doğrulamaktadır. Ephesos'tan Side'ye kadar uzanan güneybatı kıyı kentlerinde MS 7. yy. itibarıyla inşa edilen surlar, Geç Antik Dönem surlarından farklılık gösterir. Arapların Ege Denizi'ndeki hakimiyeti ani saldırı tehdidi oluşturur, bu nedenle Theodosius Dönemi'nde inşa edilen surlar mevcut koşullarda savunulamayacak kadar uzun ve zayıftır. Yeni inşa edilen surlar ise kentin daha küçük bir alanını çevreler ve büyük kulelerle de savunma desteklenir. Anadolu platosundaki kentlerde MS 7. ile 9. yy.'lara ait bilinen sur inşası olmaması, kıyı yerleşimlerdeki ani saldırı tehdidinin iç bölgelere ulaşmamasına dayandırılmaktadır (Niewöhner, 2017).

Bu dönemde mimari üretim de kısıtlı kalmıştır. Yapım faaliyetleri mevcudun yeniden inşası ya da yeniden düzenlenmesi biçimindedir. Örneğin, mevcut temeller üzerine, mevcut mimari elemanların çoğunun yeniden kullanımıyla yeni bir kilise tasarımı ortaya konmuştur (Mango, 2006). Yapım faaliyetlerinin niteliğindeki değişim, inşaatı yönetenler için kullanılan terimlere de yansır. MS 6. yy. civarına kadar, dönem kaynaklarında mimar için kullanılan "*mekhanikos"* terimi, geometri ve mekanik gibi geniş kapsamlı teorik eğitime sahip kişileri ifade etmektedir ve genellikle "mühendis" olarak tercüme edilmiştir. Yine dönem kaynaklarında, inşaatı yöneten kişi için kullanılan "*arkhitekton*" terimi ise teorik altyapısı olmayan, pratiğe dayalı teknik eğitime sahip kişiler için kullanılmıştır. MS 7. ve 8. yy.'lar sonrasında, *mekhanikos* terimi artık kaynaklarda yer almazken, *arkhitekton* ise nadiren ve "ustabaşı"nı ifade eder biçimde kullanılmıştır. Bu terimler yerine çoğunlukla hem ustabaşı hem de vasıflı işçi için "*oikodomos*" teriminin kullanıldığı görülür. MS 10. yy. sonrasında ise tüm bu terimler anlamını yitirerek birbiri yerine kullanılmıştır (Ousterhout, 2024).

MS 8. ve 9. yy.'larda, Anadolu kentlerinde kilise inşası devam etse de geleneksel antik kent özelliklerinin korunmadığı görülür. Örneğin, Amorium ve Ephesos gibi kentlerde yeni yapıların inşasında mevcut düzenli sokak planlaması göz önünde bulundurulmamıştır. Anadolu kırsalında ise MS 7. ve 9. yy.'lar arasındaki

arkeolojik veriler sınırlıdır. Arap akınlarının Bizans ticaretini engellemesiyle birlikte, Balboura, Sagalassos ve Çanlı Kilise gibi yerleşimlerin gerilediği anlaşılmaktadır. Nüfusun düşüşüne paralel olarak, kırsalda tarım amaçlı toprak kullanımının da bu dönemde azaldığı ve yabani bitki türlerinde artış olduğu tespit edilmiştir (Niewöhner, 2017). Polen ve karbon analizleri, Kappadokia ve Anadolu güneydoğusu gibi sınır bölgelerinin ekonomik olarak çökmüş ve toparlanamamış olduğunu, Marmara ve Akdeniz kıyıları gibi denizden gelecek saldırılara karşı tehlike altındaki bölgelerin ise hayvancılığa ve tahıl üretimine yöneldiğini ortaya koymaktadır. Ancak, Kuzey Bithynia, Paphlagonia ve Güneybatı Anadolu gibi nispeten güvenli bölgelerde kapsamlı tarım devam etmiştir (Ousterhout, 2019).

MS 9. yy.'dan itibaren, Bizans kentlerinde ekonomik bir canlanma yaşanır, yeni kentler ve kasabaların sayısı artar (Bkz. Şekil 2. 2). Bu dönem *thema* sistemi giderek önemini yitirirken, idari, ekonomik ve sosyal yaşamın merkezleri olarak kentler öne çıkar. Yerleşimlerin yönetimi başlangıçta *thema* idaresiyle yürütülse de sistemin gerilemesiyle yerel güç sahipleri (*archontes*) ve piskoposlar kentsel toplulukların liderleri haline gelmiştir (Saradi, 2008). Nüfus artışıyla birlikte, yerleşim alanları eski agora bölgelerinde genişler, ana yollar daralır, yön değiştirir ve sokak seviyeleri yeniden düzenlenir. Yapı adaları; avlular, dolambaçlı geçitler ve çıkmaz sokaklardan oluşan mahallelere dönüşür (Bakirtzis, 2008). Orta Bizans Dönemi'nde toplumsal yaşam ve mimari, Geç Antik Dönem'den farklılaşarak daha içe dönük bir yapı kazanmıştır. Antik Dönem'de kamusal etkinliklerin yapıldığı açık kentsel alanlar önem taşırken, Orta Bizans Dönemi'nde ev ve geniş aile yapısı sosyal yaşamın merkezi olmuştur. Kamu mimarisi de bu değişime paralel olarak, çoğunlukla küçük kiliseler ve savunma yapılarıyla sınırlı kalmış, kentsel bütünlük yerini daha parçalı bir yapı düzenine bırakmıştır (Ousterhout, 2019).

Orta Bizans'a ait birçok dini yapı örneği günümüze ulaşmasına rağmen özellikle MS 9. yy. sonrasındaki Bizans sivil mimarisine ilişkin kaynaklar oldukça sınırlıdır. Arkeolojik ve yazılı kaynaklar, eski yapıların onarılarak ya da daha yeni yapılarla birleştirilerek yeni işlevler kazandığını, bu sürecin "yapısal yamalama" olarak tanımlanabileceğini göstermektedir. Bu durum, kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan 9. yy. sonrası sivil yapıların işlevine dair net bir tespit yapmayı büyük ölçüde zorlaştırmaktadır. Özel konutlar, küçük boyutlu ve basit yapıdadır. Kamusal yapılarda ise Erken Bizans Dönemi'ndeki anıtsal mimari anlayışı, son dönemde

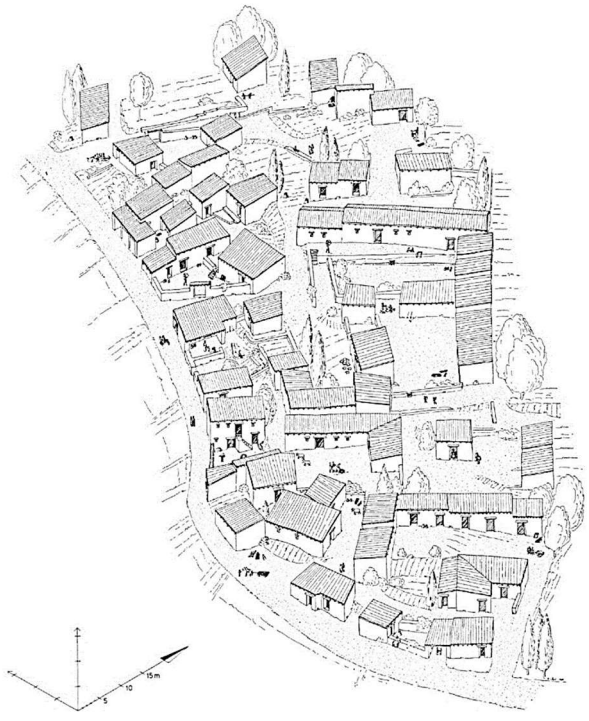
pratik ihtiyaçlara dayalı bir yaklaşıma evrilmiştir. Kamu hizmetleri, yerel kilise ve manastırlarca karşılanmadığı durumlarda, belirli bir mimari forma bağlı kalmaksızın uygun binalarda sunulmuştur. Bu konudaki istisnayı savunma yapıları oluşturur (Bakirtzis, 2008; Ousterhout, 2019).

Anadolu'da siyasi istikrar tekrar sağlandıktan sonra tahkimat yapımları da sonlanır. Güvenliğin sağlanması ile nüfusun yeniden kentlerden kırsala yöneldiği anlaşılmaktadır. MS 11. yy. başlarında Türk fetihlerinin başlamasından önce, birçok kent ihmal edilmiş, büyük ölçüde terk edilerek köy ölçeğine indirgenmiştir. Örneğin, Milet, Side, Patara, Nikaia ve Ankyra'da Orta Bizans Dönemi'ne ait arkeolojik bulgular kısıtlıdır. Priene'de MS 11. yy. sonlarından itibaren Türk akınlarına karşı tahkim edilen surlar ile yerleşim yeniden canlanır (Bkz. Şekil 2. 2). Kentlerin durumuna karşıt olarak, Milet ve Sagalassos gibi kentlerin kırsallarında Orta Bizans buluntularına yoğun olarak ulaşılmıştır. Örneğin Miletos'un hinterlandındaki Latmos Dağı'nda çok sayıda yeni inşa edilmiş konut, kilise ve manastır yer alır. Kentsel çöküş, toplumsal ve ekonomik merkezin kırsala kaydığını gösterir ve aristokratların kentlerde büyük projeler yerine kendi topraklarında küçük kiliseler inşa etmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır (Niewöhner, 2017).

Anadolu'da Orta Bizans Dönemi'ndeki genel refah Türk akınlarıyla tersine dönmüştür (Bkz. Şekil 2. 2). Daha önceki istila dönemlerinde olduğu gibi, halkın tahkim edilmiş yerleşimlere sığındığını Pergamon, Sagalassos ve Aizanoi gibi kentlerdeki arkeolojik buluntular ortaya koyar. Miletos, Ephesos ve Patara, erken dönem kent merkezleri dışındaki tepeler üzerine kurulan *kastra*ya dönüşür. Daha küçük boyutta tahkimatların yapıldığı Aphrodisias ve Sardis'te ise yerleşimin parçalı ve düzensiz olduğu görülür (Niewöhner, 2017). Malazgirt yenilgisinden önce, kaleler çoğunlukla Anadolu'daki *dynatoi* (yerel soylular) ile imparator arasında yaşanan iç çatışmalarda rol oynamaktadır. Ancak Türk akınlarının artması ve doğu *themata*daki önemli merkezlerin kaybedilmesi, Komnenos imparatorlarını Batı Anadolu'nun geniş bir kesiminde yeni bir tahkimat programı başlatmaya yöneltmiştir (Crow, 2017). İzmit Körfezi boyunca başkentin korunması amacıyla birçok savunma yapısı inşa edilir. Bu yapılar arasında en iyi korunmuş olanı, Komnenoslar Dönemi'nde inşa edilip, Laskarisler Dönemi'nde genişletilen Eskihisar Kalesi'dir (Eyice, 1982). Kalede, kuzey surlarının bir parçasını oluşturan kule-ev yer alır. Savunmaya yönelik olarak konumlandırılan kule-ev, Geç dönem

Bizans'ta toprak sahibi aristokrasinin kullandığı konut tipine örnek oluşturur (Niewöhner, 2017).

Geç dönem Bizans'ta, kentlerin savunma odaklı *kastra*ya dönüşmesi (Bkz. Şekil 2. 2), kentin en yüksek noktasında yer alan akropolise savunma işlevi yükler ve yerel yönetim merkezleri bu korunaklı alanlara taşınır (Ousterhout, 2019). Korinth, Mistra, Pergamon gibi taşra kentlerinde varlıklı kişilere ait büyük konutlar benzer özellikler gösterir. Genellikle kuleli ve iki katlı olan bu konutlar, imparatorluk saraylarını taklit eder biçimde büyük salonlara sahiptir (Bakirtzis, 2008; Niewöhner, 2017). Geç dönemde, Korint, Selanik, Cherson ve Pergamon kentlerinde olduğu gibi devşirme kullanımı yaygınlaşmış ve önceki yapıların duvarlarıyla bütünleşen konutlar inşa edilmiştir (Bakirtzis, 2008). Örneğin Pergamon' da MS 11. ila 13. yy. arasında, antik kalıntılar içinde tamamen devşirme malzeme ile inşa edilen ve düzensiz odalardan oluşan yoğun bir Orta Çağ yerleşimi ortaya çıkmış, bu yerleşim antik surlar ve diğer yapılarla bütünleşerek biçimlenmiştir (Şekil 2. 6) (Ousterhout, 2019).

Şekil 2. 6 Pergamon Orta Çağ yerleşimi rekonstrüksiyonu (K. Rheidt, 1991)

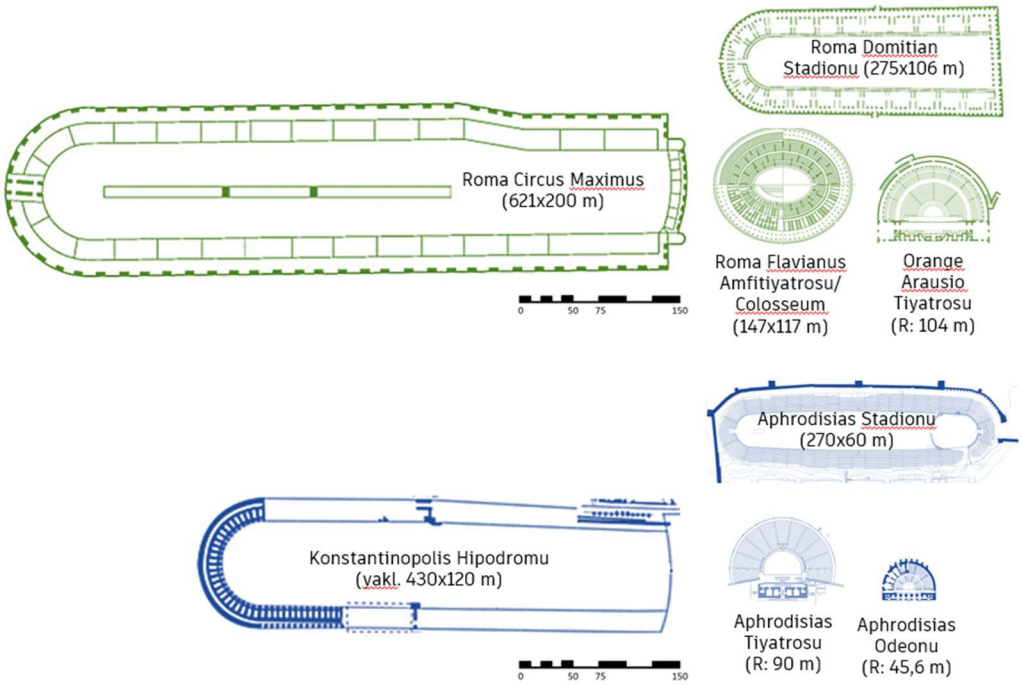
3
TÜRKİYE'DEKİ YUNAN VE ROMA TİYATROLARI

Antik kent strüktürünün temel öğelerinden birini gösteri yapıları oluşturmaktadır. Bu nedenle, bölüm başında Antik Dönem gösteri yapı tiplerine kısaca yer verildikten sonra Türkiye coğrafyasındaki Yunan ve Roma tiyatrolarının yapısal özellikleri incelenmiş ve tiyatroların özgün işlevlerini yitirme süreçleri açıklanmıştır.

Antik Yunan ve Roma Dönemi'nde biçim-işlev bağlamında; atletizm yarışmaları için *stadion*, edebi gösteriler için tiyatro, gladyatör/hayvan dövüşleri için amfitiyatro ve at/atlı araba yarışları için hipodrom/*circus* kullanılmıştır (Şekil 3. 1). Bu yapı tipleri içinde Roma İmparatorluğu'nun doğusunda ve batısında en yaygın olan gösteri yapısı tiyatrodur. Bunun nedeni, Arkaik Dönem'den itibaren tiyatroların Hellen dünyasında dini, siyasi ve kültürel nitelik geliştirerek kentsel yaşamın ayrılmaz bir parçasına dönüşmesidir (Dodge, 2014). Roma İmparatorluğu boyunca, Yunanistan ve Anadolu'da yeni tiyatrolar inşa edilmiş ya da çok sayıdaki mevcut tiyatro yeniden düzenlenip kullanılmıştır (Bieber, 1961; Sear, 2006). Geç Roma'dan itibaren tiyatrolarda inşa faaliyetleri giderek azalmıştır. Erken Bizans'ta ise yeni inşa edilen bir tiyatroya ilişkin arkeolojik veriye ulaşılamamıştır (Ferrero, 1990). Mevcut tiyatrolar üzerinde Geç Roma ve Bizans Dönemi'nde yapılan düzenlemeler Bölüm 4'te yer alan katalogda incelenecektir.

Yunan kökenli tiyatro ve *stadion*da düzenlenen oyunlar genel olarak *agon* ismini alır. *Agon*; atletik, müzikal veya sanatsal yarışmalar için kullanılan genel bir terimdir. Bir tanrı onuruna kentler ve tapınaklar tarafından düzenlenen bu yarışmaların çoğunluğu atletik müsabakalardan oluşur ancak müzik, şiir ve drama yarışmalarını da içerirler (Hornblower vd., 2012). Roma egemenliği ile gladyatör dövüşleri (*munera*), av gösterileri (*venationes*) ve su gösterileri (*naumachiae*) Hellen dünyasında da yaygınlaşır. Resmi görevliler ve yerel seçkinlerin düzenlediği

bu gösterilerin popülerleşmesi, yeni tipte gösteri yapılarının inşasına ek olarak mevcut gösteri yapılarında da çeşitli düzenlemeleri gerekli kılmıştır (Ferrero, 1990). Bu tür düzenlemeler ile yapının tek bir tür yerine farklı türde gösteriler için çok işlevli olarak kullanılması amaçlanmıştır. Örneğin, Aphrodisias ve Smyrna'daki *stadion*larda atletizm yarışmaları dışında gladyatör dövüşleri ve av gösterileri de düzenlenmiştir. Benzer örnekleri oluşturan arkeolojik ve epigrafik verilere dayalı olarak, Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren farklı tipte gösteri yapılarının çok işlevli olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Roueche, 1993; Dodge, 2009). Anadolu'da tiyatro ve *stadion* gibi bazı gösteri yapı türlerinin birlikte inşa edildiği de görülür. Örneğin; Aizanoi'de sahne binası *stadion*un kısa kenarına bitişiktir ve ortak kullanım mekânı oluşturur. Pessinus, Sardis ve Tralles tiyatroları ise *stadion*un uzun kenarına bitişik olarak yer alır. Perge'de tiyatro ve *stadion* birbiriyle ilişkili biçimde aynı aks üzerindedir (Sear, 2006). Bazı kentlerde iki ya da daha fazla sayıda tiyatro bulunur. Laodikeia'da iki tiyatro çok yakın konumdadır ve birbirine dik aks oluştururlar. Pergamon'da Akropolis tiyatrosu dışında iki tiyatro, bir amfitiyatro ve bir *stadion* bulunur (Ferrero, 1990; Sear, 2006).

Şekil 3. 1 Roma İmparatorluğu batı (yeşil) ve doğu (mavi) coğrafyasında yaygın olan gösteri yapısı tipleri (Dodge, 2014; W. Müller-Wiener, 1977; Aphrodisias Excavations Project, 2023)

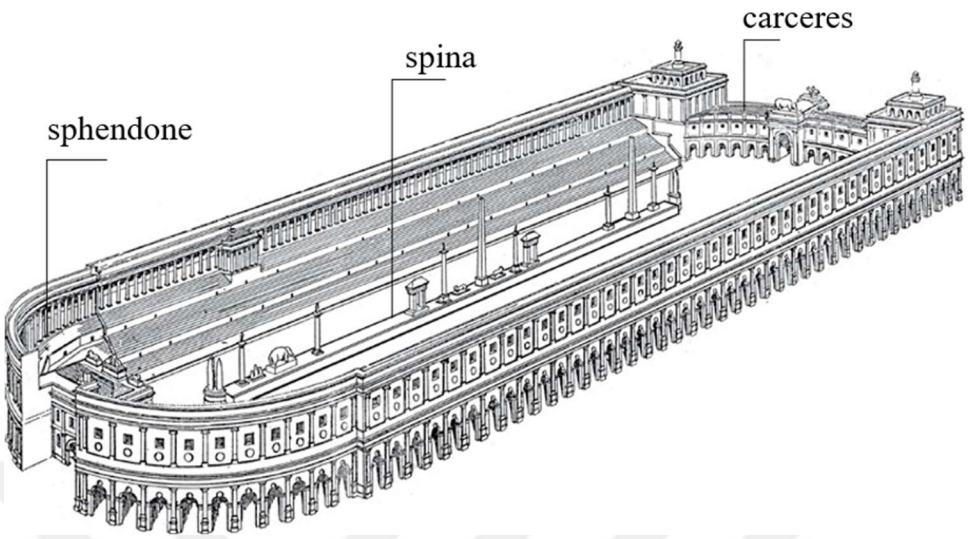
Stadion: Bir ölçü birimi olan ve yaklaşık 200 metreyi karşılayan Yunanca sözcükten türetilmiştir, kutsal oyunların bir parçası olarak düzenlenen atletizm yarışlarının yapıldığı alandır. Başlarda yarışlar için yeterli boyuttaki düz bir arazi kullanılırken zamanla "U" biçiminde dar ve uzun planlı bir form alır (Şekil 3. 2). Uzun kenarlarda yer alan oturma sıraları için mümkün olduğunca doğal yamaçlar kullanılır. Ancak Perge *stadion*unda olduğu gibi tonozlu altyapı üzerine inşa edilen örnekler de bulunmaktadır (Robertson, 1929; Hornblower vd., 2012). Yunan kökenli bir yapı tipidir, bu nedenle Yunanistan ve Anadolu'daki birçok kentte inşa edilmiştir. Örneğin, Aphrodisias'taki *stadion*, MS 1. yy. sonlarına tarihlenir, 59 metre genişliğinde ve 270 metre uzunluğunda bir arenaya sahiptir, çoğu *stadion*un aksine her iki kısa ucunda da kavisle sonlanır. Epigrafik kayıtlara göre, *stadion* atletizm yarışmaları dışında aynı zamanda av gösterileri için de kullanılmıştır; arenayı çevreleyen 1,60 m yükseklikteki *podium* duvarı bu veriyi desteklemektedir (Roueché 1993; Dodge, 2008). Aphrodisias *stadion*u MS 5. yy. sonu- 6. yy. başından önce doğu ucunda yapılan düzenlemeyle arenaya dönüştürülmüştür. Benzer düzenlemeler Ephesos ve Perge *stadion*larında da görülür (Dodge, 2009).

Şekil 3. 2 Aphrodisias Stadionu (Aphrodisias Excavations Project, 2023)

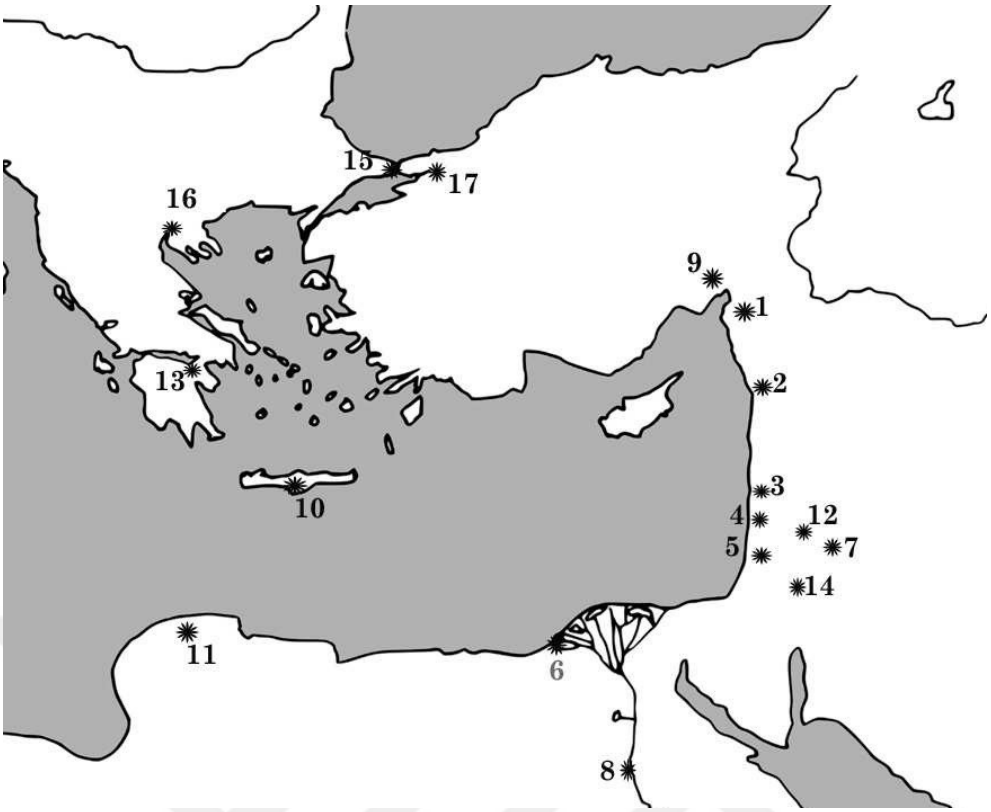
Hipodrom ve Circus: Atlı araba yarışları; özellikle imparatorluğun doğusunda en uzun süre devam eden spor etkinliği olmuştur. Bu etkinliklerin gerçekleştirildiği Roma'da *circus*, Hellen dünyasında *hippodromos* olarak adlandırılan yapılar; *stadion* benzeri plana sahiptir ancak çok daha büyük boyuttadır. *Stadia* yaklaşık 180-200 metre uzunluğa sahipken Circus Maximus'un uzunluğu yaklaşık 580 metre, Batı'daki diğer *circus*ların uzunlukları ise genellikle 400-450 metre civarındadır. Doğudaki hipodromların boyutlarında büyük çeşitlilik görülür; daha küçük olanlar biçim ve oran açısından bir *stadion*u andırır (Dodge, 2008). Oturma sıraları iki uzun kenar ve kavisli uç (*sphendone*) boyunca sıralanır; diğer uçta ise araba yarışlarının başlangıç noktası olan *carceres* bulunur. Yapının tam orta

aksında yer alan *spina* arenayı uzunlamasına ikiye böler; alçak duvarı boyunca heykeller ve dikilitaşlarla süslenir (Şekil 3. 3) (Sear, 1998).

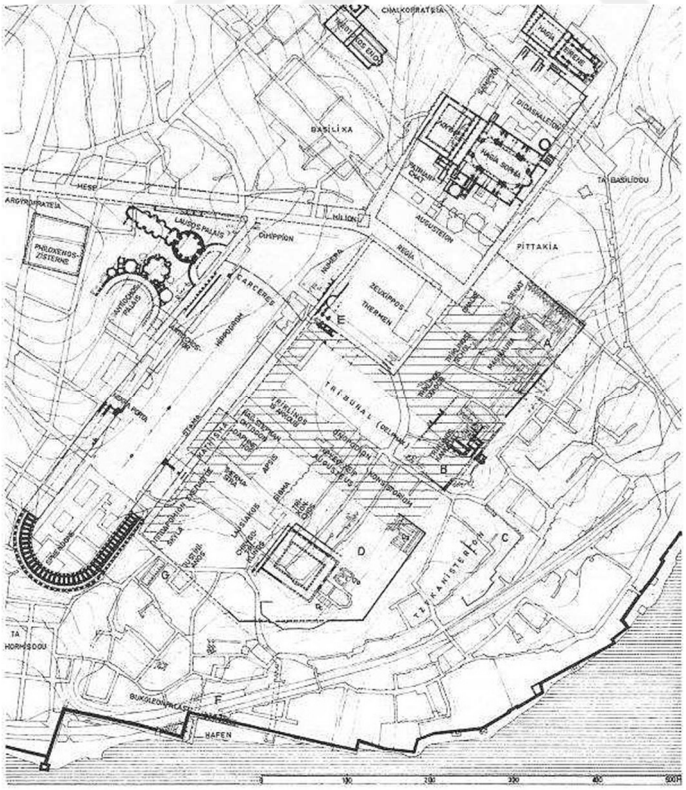

Şekil 3. 3 Roma, Circus Maximus (B. Fletcher, 1921)

İmparatorluğun batısında *circus* yaygınken, Yakın Doğu'da hipodromlar yaygındır. Yunanistan ve Anadolu'da ise benzer işleve yönelik çoğunlukla *stadion* kullanılmıştır, bu nedenle Anadolu'da çok az sayıda hipodrom bulunur (Harita 3. 1) (Saltuk, 2001). MS 2. ve 3. yy.'larda hipodrom oyunlarının popülerleşmesiyle, Doğu Akdeniz'deki büyük kentlerde Batı'daki *circus*lara benzer tipte hipodromlar inşa edilmiştir. Ardından tetrarşi sistemiyle hipodromlar saray seremonilerinin bir parçası olmuş, imparatorların hüküm sürdükleri saray ve meşruiyetlerini halka onaylattığı hipodrom bir arada konumlandırılmıştır. Selanik, Nikomedeia, Antiokheia ve Konstantinopolis'teki hipodromlar bu dönemlere aittir (Saltuk, 2001; Dodge, 2008; Auzepy, 2016). Konstantinopolis'te Büyük Saray'ın bir uzantısı olarak imparatorluk locası (*kathisma*), sarayın kuzeybatı duvarına bitişik hipodroma açılır (Şekil 3. 4). Yaklaşık 430 metre uzunlukta ve dıştan 120 metre genişlikte olan Konstantinopolis hipodromunun 30.000 kişilik izleyici kapasitesi olduğu düşünülmektedir. Kuzey-güney doğrultulu arena ortasında, heykel ve anıtlarla donatılmış 280-300 metre uzunluğunda *spina* yer alır. Üst kottaki oturma sıralarını yine heykellerin yer aldığı bir portiko çevreler (Auzepy, 2016).

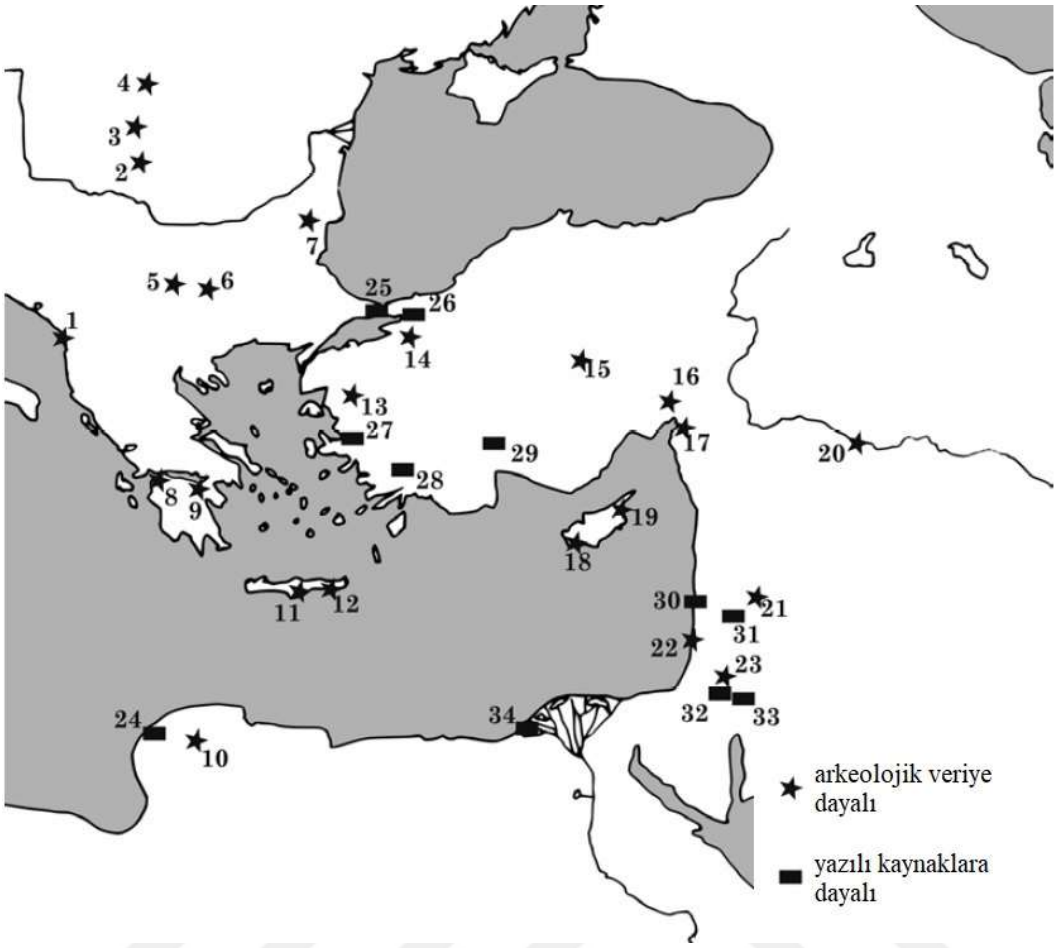
Harita 3. 1 Roma İmparatorluğu doğu eyaletlerindeki hipodromlar/*circus*lar (Dodge, 2008)

Şekil 3. 4 Konstantinopolis, Büyük Saray ve hipodrom (W. Müller-Wiener, 1977)

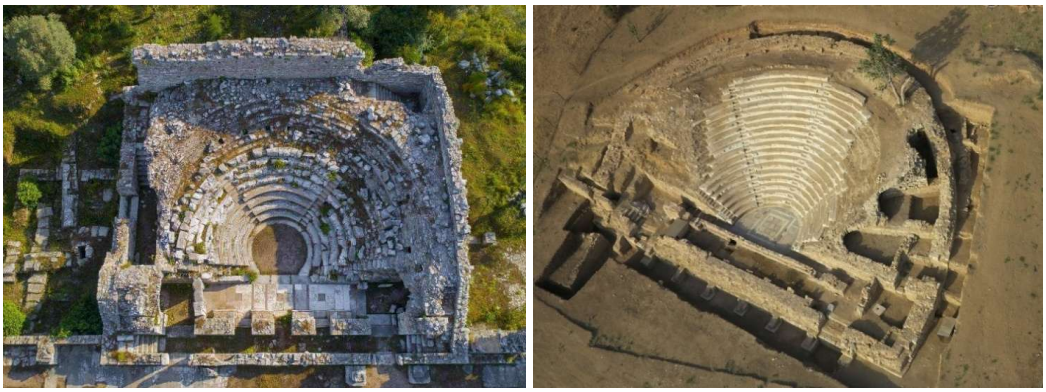
Atlı araba yarışları MS 5. ve 6. yy.'larda politize bir spor haline gelir ve özellikle Konstantinopolis, Selanik ve Antiokheia gibi büyük merkezlerde yoğunlaşır (Dodge, 2008). Dönemin önde gelen Hristiyan din adamlarının oyunları kınamaları ve katılan cemaati vazgeçirmeye çalışmalarına rağmen, tiyatroların aksine hipodrom oyunları varlığını sürdürür (Saradi, 2006). Hipodrom Erken Bizans'ta, giderek otokratikleşen iktidara karşı muhalefetin tek kanalı olarak kalır; halk *Mandator* adlı görevli aracılığı ile imparatorla diyalog kurar, imparatoru tahttan indirebilecek bir ayaklanma da ancak hipodromda örgütlenebilir (Auzepy, 2016). MS 7. yy. başlarında hipodrom takımları (*demoi*) arasında son iki yüzyıldır süren şiddet olayları giderek azalır. Bunun nedeni uzun süreli hanedanlıkların sağladığı istikrara ve aynı zamanda iktidarın hipodrom takımlarını "ehlileştirmesine" dayandırılmaktadır (Dagron, 2012; Auzepy, 2016). Hanedan meşruiyeti için hipodroma gereksinim kalmayınca, özellikle Komnenoslar ve Angeloslar Dönemlerinde Konstantinopolis hipodromu eski görkemini yitirmiştir. IV. Aleksios (1203-1204) döneminde hipodromda çıkan büyük yangın ve ardından Latin istilası ile hipodrom oyunları da sonlanmış olur (Dagron, 2012).

Amfitiyatrolar: Roma mimarisine ait bir yapı tipi olan amfitiyatrolar, gladyatör dövüşleri ve av gösterilerinin gerçekleştirildiği mekanlardır. Elips bir plana sahip yapı, oturma sıralarıyla çevrilidir ve ortasında dövüşlerin yapıldığı arena yer alır. Bu yapı tipinin en ünlü ve en görkemli örneğini Roma'daki Flavianus Amfitiyatrosu ya da yaygın olarak bilinen ismiyle Colosseum oluşturumr (Welch, 2007). Roma dünyasında arkeolojik verilerle tespit edilen 200'den fazla amfitiyatronun sadece 23'ü doğu eyaletlerinde bulunur (Harita 3. 2). Türkiye sınırları içinde ise Kyzikos, Pergamon, Komana, Anazarbos ve Antiokheia ad Orontem amfitiyatroları yer alır (Ward-Perkins, 1994; Dodge, 2009). Bu yapılar, Batı'daki amfitiyatrolara göre daha basit yapı sistemlerine sahiptir ve mümkün olduğunca doğal topografyadan yararlanılarak inşa edilmiştir. Batı amfitiyatrolarındaki arena altyapıları ya da oturma alanları için karmaşık tonozlu sistemler genel olarak bu yapılarda uygulanmamıştır (Dodge, 2009).

Harita 3. 2 Roma İmparatorluğu doğu eyaletlerindeki amfitiyatrolar (Dodge, 2009)

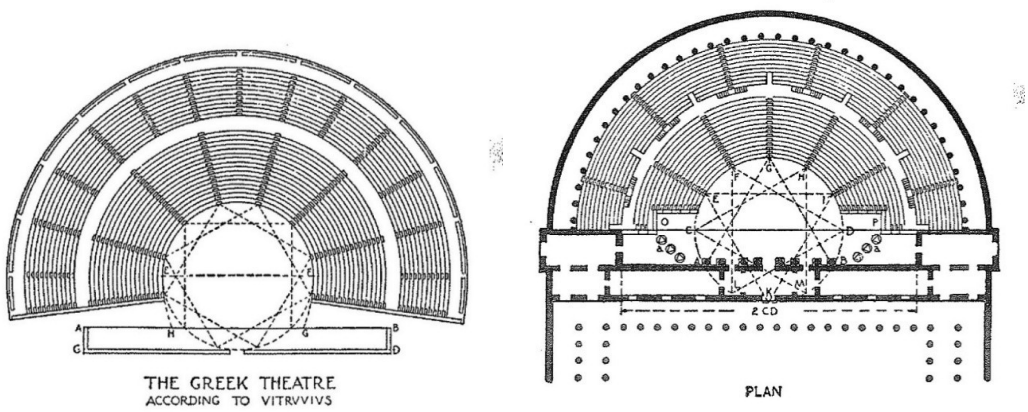
Odeon: Odeon; dinleti ve konserler için kullanılan, tiyatro benzeri ancak çok daha küçük boyutta ve üstü çatı ile örtülü bir gösteri yapısıdır. Bu özellikleri ile *bouleuterion*la (meclis salonu) benzerlik gösterir; odeonu ayırt eden özelliği bir sahneye sahip olmasıdır. İki farklı tip plan şeması görülür; Nysa ve İasos'taki gibi dikdörtgen plan ya da Parion, Sagalassos ve Aspendos'taki gibi yarım daire plan (Şekil 3. 5) (Sear, 2006). Odeon, imparatorluğun batısında yaygın bir yapı tipi değildir, Doğu'da ise genellikle büyük tiyatroların yanında inşa edilmiştir (Bieber, 1961). Geç Roma Dönemi'nde bazı odeonların da tiyatrolar gibi gladyatör ve hayvan dövüşlerine yönelik düzenlendiği görülür. MS 3. yy.'da Korint'teki odeonda, sahne ve en alt sıralar kaldırılıp yaklaşık 2 metrelik bir *konistra* duvarı oluşturulmuş, yanlardaki odalar hayvanlar için kafes olarak düzenlenmiştir (Bieber, 1961; Dodge, 2009).

Şekil 3. 5 Solda İasos Odeonu (*bouleuterion*u?), sağda Parion Odeonu (Turkish Museums, 2020; S. Akdoğan, 2023)

Tiyatrolar: Antik Yunan'da Dionysos kültüne dayalı dini ritüellerin gerçekleştirildiği tiyatro, zamanla kent içi demokrasi pratiği ve Klasik kültürün geliştiği mekân işlevi de kazanmıştır. Roma tiyatroları da dramatik performansların sergilendiği mekanlardır ancak bu yapılarda politik işlev farklılaşarak propagandaya dönüşmüştür. Her iki dönemde de tiyatrolar "kent"i tanımlayan yapı tipleri olmuştur (Beacham, 1991; Roth, 2018).

M. Bieber (1961), Vitruvius'a dayandırarak (Şekil 3. 6) Antik Dönem tiyatrolarını temelde Yunan ve Roma olarak iki gruba ayırır. İki tip arasındaki başlıca farklılıklar; Yunan tiyatrosu yamaç üzerine inşa edilirken Roma tiyatrosunun tonozlu altyapı üzerine inşa edilmesi, Yunan tiyatrosunda orkestra daire planlıyken Roma tiyatrosunda yarım daire planlı olması, Yunan tiyatrosunda sahne yüksek ve darken Roma tiyatrosunda alçak ve derin olması, Yunan tiyatrosu izleyici koyağı ve sahne binasıyla parçalı bir yapı oluştururken Roma tiyatrosunun dışa kapalı kompakt bir yapı oluşturmasıdır. Bu iki gruba ek olarak Hellen coğrafyasında Roma Dönemi'nde inşa edilmiş ancak hem Yunan hem de Roma tiyatrosu özellikleri gösteren tiyatroları "Greko-Romen" olarak adlandırmıştır. Ancak, Greko-Romen tiyatroların yer aldığı Hellen kökenli Yunanistan, Anadolu ve Balkanlar'daki tiyatrolar tek bir mimari tipoloji göstermemektedir (Isler, 1999).

Şekil 3. 6 Vitruvius'a göre Yunan ve Roma tiyatrosunda ideal orkestra-sahne ilişkisi (Vitruvius, 2005)

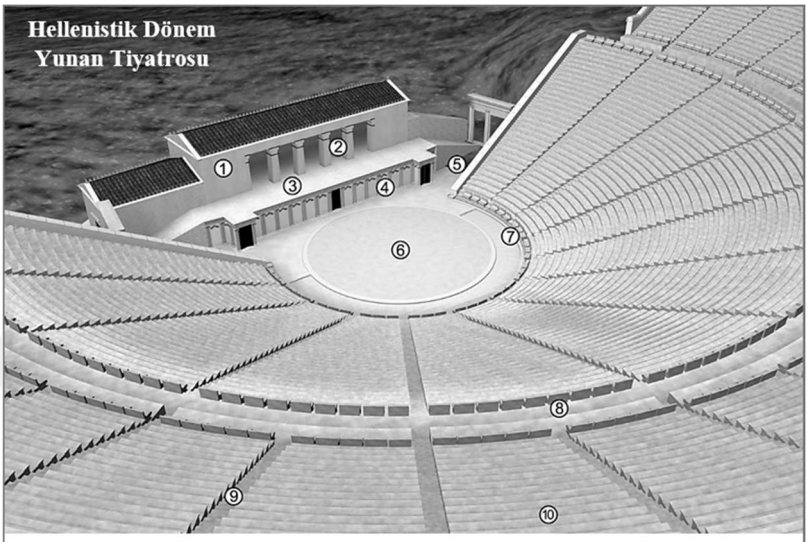
H. P. Isler (2017) Anadolu tiyatrolarını diğer Hellen coğrafyasındaki örneklerden ayırarak "Hellenistik Tip", "Anadolu-Roma Tipi" ve "Batı Roma Tipi" olarak gruplandırmaktadır. Hellenistik Tip; Priene, Pergamon Akropolis, Letoon, Termessos ve İassos gibi Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş, Roma Dönemi'nde sahne binası yeniden düzenlenmiş ve sahne binası ile *cavea*nın kütlesel olarak kopuk olduğu tiyatrolardan oluşur. Anadolu-Roma Tipi tiyatrolar; Roma Dönemi'nde inşa edilen ve Hellenistik tiyatro özelliklerinin de kullanıldığı ya da Hellenistik kökenli olup Roma tiyatrolarına göre mimarisi uyarlanmış tiyatrolardır. Bu tipte, Roma'ya dayandırılan *scaenae frons* ve tonozlu altyapılar ile Hellenistik Anadolu geleneğinden gelen yarım daireyi aşan *cavea*, *analemmata*nın özenli taş işçiliği, *diazoma*ya erişim sağlayan radyal tonozlu geçitler, yüksek ve geniş trapezoidal *proskenion* ve kentlerin yerel geleneklerine atıfta bulunan figürlü frizlerle donatılmış bir *scaenae frons* gibi özelliklerin birleşimi görülür. Çoğunlukla MS 1. ve 2. yy.'a tarihlendirilen bu tipteki tiyatrolardan Hellenistik kökenlilere Miletos, Ephesos ve Metropolis tiyatroları; Roma Dönemi inşa edilenlere ise Myra, Side, Perge, Hierapolis ve Selge tiyatroları örnek gösterilir. Üçüncü grubu oluşturan Batı Roma Tipi tiyatrolar; sahne binasının *paradoi* üzerinden *cavea* ile birleşmesiyle oluşan dışa kapalı yapıda mimari, yarım daire planlı *cavea* ve Batı tiyatrolarının aksine düz planlı *scaenae frons* ile tanımlanır. *Scaenae frons* bu özelliği ile Anadolu-Roma tipi tiyatroların sahne düzenlemeleriyle benzerlik gösterir. Aspendos tiyatrosu bu tipin en iyi korunmuş örneğidir.

Hellen coğrafyasındaki tiyatrolar genellikle farklı dönemlerde eklemeler ve düzenlemeler yapılarak uzun bir inşa süreci geçirmiştir; bu nedenle farklı dönem özellikleri çoğunlukla bir arada bulunur. Bölgesel ve dönemsel uygulamalardaki farklılıklar nedeniyle tiyatroların tüm bileşenlerinin bir arada değerlendirildiği "Yunan-Roma" karşıtlığına dayalı bir sınıflandırma mevcut örneklerle her zaman örtüşmeyebilmektedir (Aktüre, 2005). Ayrıca morfolojiye dayalı bir sınıflandırma, inşa dönemi ve süreci açısından yeterli detayı sağlayamamaktadır. Örneğin, Ephesos tiyatrosu gibi Hellenistik kökenli olup Roma Dönemi düzenlemeleri ile karma form kazanan tiyatrolar ile Side gibi Roma Dönem'inde Hellenistik mimari etkisinde inşa edilen tiyatrolar, Greko-Romen ya da Anadolu-Roma tipi olarak aynı grupta değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, Anadolu-Roma tipine dahil edilen Parion ve Nikaia tiyatroları söz edilen tipolojilerin hiçbirine tam anlamıyla uymamaktadır (Capelle vd., 2018).

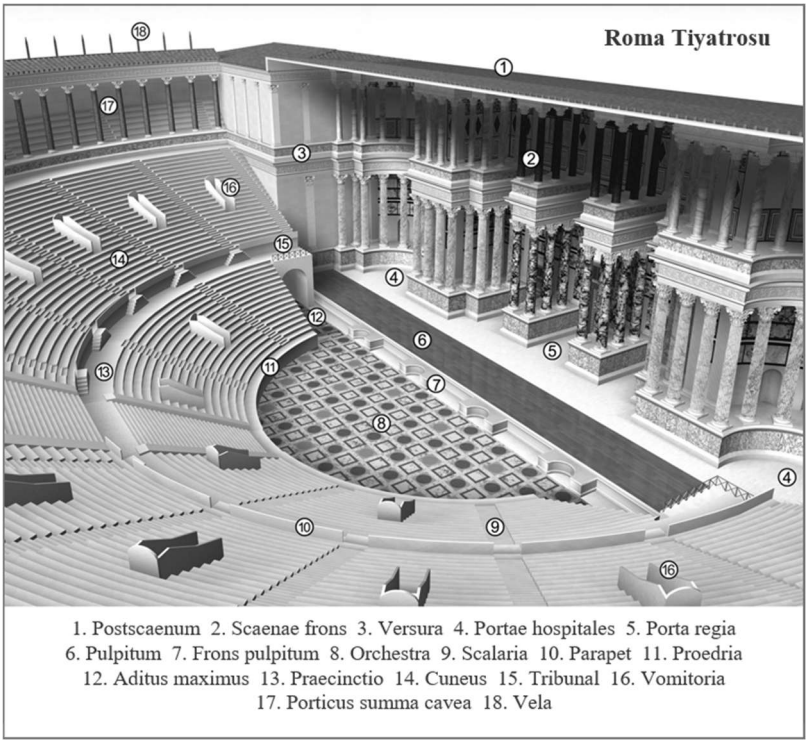
Tiyatroları yapım dönemlerine göre gruplandıran D. B. Ferrero (1990) üç dönem altında Anadolu tiyatrolarındaki bileşenleri ayrı ayrı incelemektedir. Çalışmada tiyatrolar; en erken tarihli olarak Hellenistik Dönem (MÖ 4. yy.- MÖ 1. yy.), ardından Roma İmparatorluğu'nun tiyatro mimarisinde kısmi etkisinin görülmeye başlandığı ve Geç Hellenistik tiyatro mimarisiyle sentezlendiği Erken İmparatorluk ya da Geçiş Dönemi (MÖ 1. yy.- MS 1. yy.) ve son olarak Roma tiyatro mimarisi etkisinde tiyatroların inşa edildiği İmparatorluk Dönemi (MS 1. yy. sonu- MS 3. yy.) olarak ele alınır. Tiyatroların geneline bakıldığında, Erken İmparatorluk Dönemi'nden itibaren tek tip bir uygulama yerine her yapı özelinde değişkenlik gösteren uygulamalar görülmektedir. Bu nedenle, tez kapsamında da tiyatro tipolojisine yönelik bir sınıflandırma yerine tiyatronun *cavea*, orkestra ve sahne binasından oluşan üç ana bileşeni tarihsel süreç içinde ayrı ayrı ele alınarak yapısal olarak değerlendirilmiştir.

Antik dönem tiyatrolarına ilişkin terminolojide genellikle birbirini karşılayan Yunanca ve Latince terimler yer almaktadır (Şekil 3. 7, Şekil 3. 8). Her iki tiyatro tipini oluşturan üç ana kısım; izleyici koyağı (Yun. *koilon*/ Lat. *cavea*), orkestra (Lat. *orchestra*) ve sahne binası (Yun. *skene*/ Lat. *scaenae*) olarak adlandırılmaktadır. Modern literatürde her iki kökene ait terimler bir arada kullanıldığından tez kapsamında da aynı yol izlenmiştir. İzleyici koyağı için Türkçe ve yabancı literatürde genel olarak tercih edilen *cavea*; sahne binasını oluşturan

kısımlarda Anadolu tiyatrolarında tercih edilen Yunanca kökenli *proskenion*, *hyposkenion*, *logeion*; izleyici koyağında yatay-düşey sirkülasyonu sağlayan Yunanca kökenli *diazoma* ve *klimakes* kullanılmıştır. Ancak, Helenistik tipte açık geçitler için *parodos*, Roma tipindeki kapalı geçitler için *aditus maximus*; Hellenistik sahne cephesi için *thyromata*, Roma tipi sahne cephesi için *scaenae frons* terimi korunmuştur.

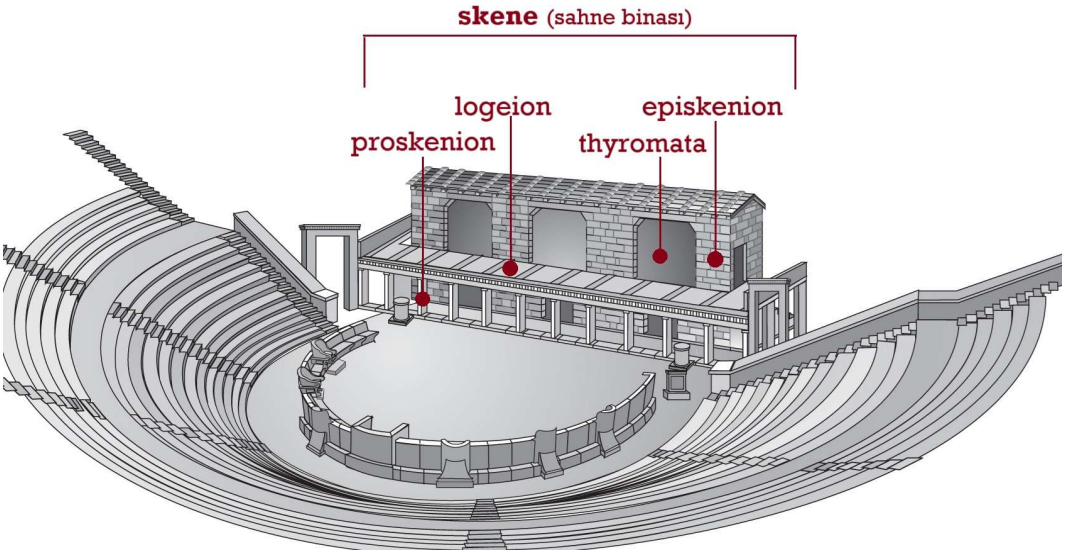

Şekil 3. 7 Hellenistik Dönem Yunan tiyatrosu yapı bölümleri (R. Beacham, 2007)

Şekil 3. 8 Roma tiyatrosu yapı bölümleri (R. Beacham, 2007)

Anadolu'da Klasik Dönem' e ait tiyatroların varlığına ilişkin arkeolojik bulguya ulaşılamamıştır, MÖ 4. yy. sonu – 3. yy. başına tarihlenen Priene tiyatrosu günümüze ulaşan en erken tarihli örnektir (Bieber, 1961; Ferrero, 1990). Erken Hellenistik tiyatrolar; Ephesos, Miletos, Pergamon, Magnesia, Assos, Herakleia, Alinda ve Halikarnassos gibi Batı ve Güneybatı Anadolu'da yer alan kentlerde bulunmaktadır. Yunanistan'daki tiyatro mimarisiyle yakın ilişkili bu yapıların; at nalı planlı *cavea*sı daire planlı orkestrasını çevreler, *thyromata*lı iki kattan oluşan sahne binası önünde platform biçiminde *logeion* yer alır (Sear, 2006). Tiyatroda oyunların sergilendiği orkestra; planıyla *cavea*nın, derinliği ile sahne binasının konumunu belirler. Hellenistik Dönem sahne binalarında, Anadolu'daki tiyatrolara özgü bir unsur olarak, kanatlardaki *paraskenion* küçülür, *proskenion* dörtgen ya da trapezoidal plana sahip olur ve *logeion* yüksekliğini koruyarak orkestraya doğru genişler (Şekil 3. 9) (Bieber, 1961; Ferrero, 1990; Isler, 1999). *Proskenion*un üst örtüsünü ve aynı zamanda sahne platformunu oluşturan *logeion*; yaklaşık 3 metre yükseklik ve 3 metre derinliktedir. Priene gibi erken örneklerde kısa bir dikdörtgen plana sahip olan sahne binası, Hellenistik Dönem içinde bazı tiyatrolarda *analemmata*ya doğru uzatılır, *thyromata* sayısı arttırılır (Ferrero,1990). Yanlara doğru uzayan sahne binasının *paradoi* geçişini engellememesi için kanatlarda daraltılması ile Halikarnassos ve Kaunos'ta olduğu gibi *proskenion*da trapezoidal plan oluşur. Kadyanda, Pınara ve Arykanda tiyatrolarında benzer biçimde Dor tarzı *proskenion* ve beş kapılı sahne cepheleri bulunmaktadır (Ferrero, 1990; Isler, 1999).

Şekil 3. 9 Priene Tiyatrosu, Hellenistik dönem sahne binası rekonstrüksiyonu (Hines, 2024)

*Caveay*ı yatayda bölerek oturma sıralarına ulaşımı kolaylaştıran *diazoma*; Arykanda, Pınara, Kadyanda ve Rhodiapolis gibi küçük tiyatrolarda bulunmazken, daha büyük tiyatrolarda ise bir *podium* duvarı ile çevrelenir (Ferrero, 1990). Hellenistik Dönem Anadolu tiyatrolarındaki diğer belirgin ayrım çevirme duvarı ile *diazoma* arasında oluşturulan tonozlu radyal geçitlerdir (Şekil 3. 10). MÖ 2. yy. ikinci yarısında Miletos ve Ephesos gibi büyük tiyatrolarda olduğu gibi Kaunos ve Alinda gibi daha küçük boyuttaki tiyatrolarda da uygulanmıştır (Isler, 1999). Kibyra tiyatrosunda tek kanatta, Alinda, Letoon, Assos, Notium tiyatrolarında iki kanatta simetrik olarak bulunur. Girişin *analemma*dan verildiği Prusias ad Hypium gibi örneklerde "L" biçiminde geçit *diazoma*ya bağlanır; *diazoma* ile giriş arasındaki kot farkı rampalar ya da merdivenlerle çözülür (Ferrero, 1990; Sear, 2006).

Şekil 3. 10 Letoon Tiyatrosu *cavea* altı radyal geçit, solda tiyatro giriş cephesi ve sağda *cavea*dan görünümü (Mangold, 2024)

Hellenistik Dönem tiyatroları kazıma ve doldurma yöntemi ile yamaçlarda inşa edilmiştir. *Cavea*nın merkez aksı kazılan alana oturtulup, yan kanatlar uçlara doğru dolgu üzerinde yükseltilir. Priene ve Pergamon Akropolis'teki tiyatro gibi erken örneklerde mümkün olduğunca az dolgu kullanılmış, bu nedenle *cavea*da at nalı plan yerine poligonal plan oluşmuştur. Yamacın eğimi kullanılacak dolgu miktarını belirler; eğimin az olması *cavea*nın daha fazla yüzeyinin yamaca oturmasını sağlarken, eğim arttıkça daha fazla dolgu kullanımı gerekmiştir. Kanat uçlarındaki dolguda yığılma ya da yarık açılmasını önlemek için çevirme duvarlarından içe doğru azalan yükseklikte paralel duvarlar biçiminde dolgu taşları düzenlenmiştir (Ferrero, 1990).

Oturma sıraları ana kayada yapılan kademelendirme sonrası kaplama levhaları ya da taş bloklarla örülerek oluşturulmuştur. Priene'deki oturma sıraları üç ayrı mermer blokla, Pergamon ve Ephesos'ta kireçtaşı basamak bloğu mermer levhalarla yatay ve düşeyde kaplanmıştır (Şekil 3. 11). Genellikle Lykia tiyatrolarında uygulanan bir yöntem de ön yüzü silmeli tek parça bloklarla oluşturulan oturma sıralarıdır (Şekil 3. 11). Bu uygulama Hierapolis, Kibyra ve Termessos tiyatrolarında da görülür. Hellenistik Dönem tiyatrolarında genellikle kireçtaşı kullanılmıştır ancak kentin konumu ya da sosyoekonomik durumuna bağlı olarak mermer kullanımı da görülür. Duvar tekniği ve taş işçiliğinde, yüzeyin tiyatronun hangi cephesinde yer aldığı belirleyicidir. Genellikle *analemmata* giriş cephesinde yer aldığından en özenli taş işçiliğine sahipken, aynı yapının çevirme duvarlarında tasarruf amaçlı daha kaba bırakılmış bir duvar örgüsü olabilir (Ferrero, 1990). *Postskenion* duvarı da binanın cephesi olarak görüldüğünden; Rhodiapolis, Balbura ve Kyaneai tiyatrolarındaki gibi genellikle yüksek kaliteli taş işçiliğiyle yapılmıştır (Sear, 2006). Sahne binası duvar örgüsünde, genellikle *cavea* altyapısında kullanılan taş, yüzey kaplama ve mimari plastikte taş ya da mermer kullanılmıştır. *Logeion* cephesi; Pınara tiyatrosunda sütun, Priene, Assos, Kadyanda tiyatrolarında yarım sütun biçiminde plasterler olarak düzenlenmiştir (Ferrero, 1990).

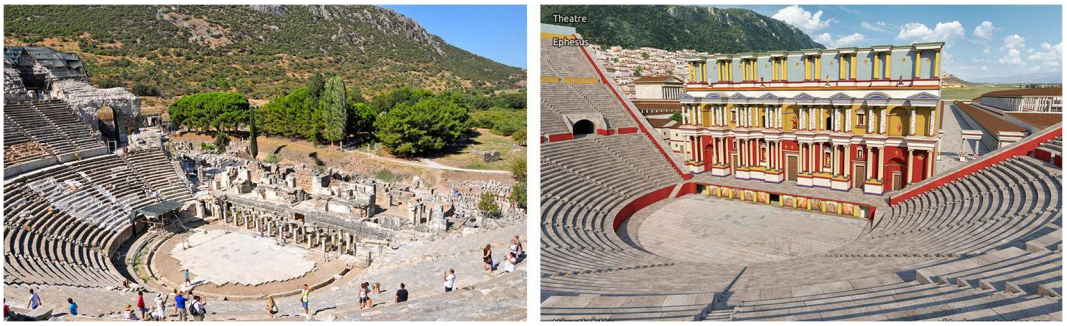

Şekil 3. 11 *Cavea* oturma sıraları; Priene, Pergamon Akropolis ve Hierapolis (Perseus Digital Library, 2024; Mangold, 2024)

MÖ 1. yy. ve MS 1. yy. arasındaki dönem Geçiş Dönemi ya da Erken İmparatorluk Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Anadolu tiyatrolarında Hellenistik mimari öğelerin korunduğu ve aynı zamanda Roma tiyatrosuna ait özelliklerin uygulanmaya başlandığı dönemi ifade eder (Ferrero, 1990). Bu dönem oluşmaya başlayan mimari gelenek, daha sonra İmparatorluk Dönemi tiyatro mimarisine

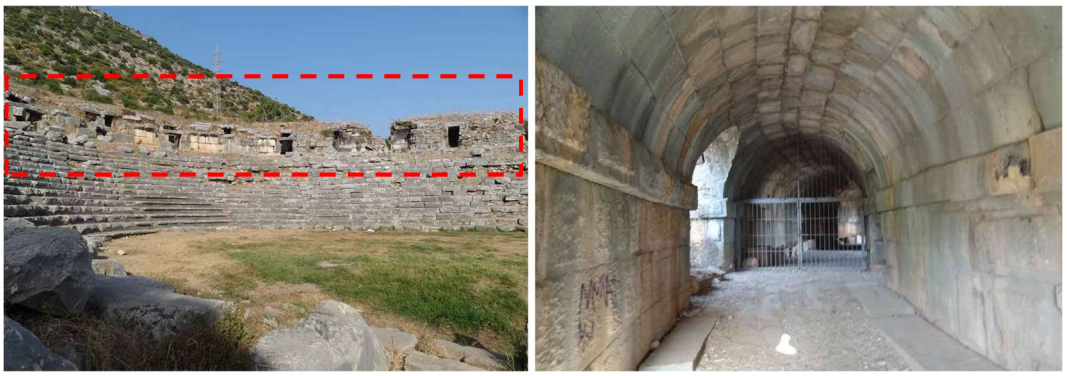
evrilmiştir. Geçiş Dönemi *cavea*ları biçim olarak önceki dönemle benzeşse de boyut olarak çok büyümüştür. Tiyatrolardaki en belirgin değişiklik sahne binasında olur; Roma etkisiyle *logeion* orkestraya doğru genişletilir ancak Anadolu tiyatrolarına özgün olarak yaklaşık 3 metrelik yüksekliğini korunur (Bieber, 1961; Sear, 2006). *Logeion*un yüksekliğinin korunarak derinliğinin arttırılması ön sıralardaki izleyicilerin görüş alanlarının kısıtlı kalmasına neden olur. Buna çözüm olarak genellikle ilk beş oturma sırasının kaldırılması tercih edilmiştir (Ferrero, 1990). Sahne binasındaki ikinci belirgin değişiklik, Roma tiyatrolarındakilere benzer biçimde sütunlar ve nişlerle hareketlendirilmiş *scaenae frons* cepheler inşa edilmeye başlanmasıdır. MS 1. yy. ortalarında tek katlı *thyromata*nın yerini (Bkz. Şekil 3. 7) iki sıra *hypostylos*lu *scaenae frons* alır (Bkz. Şekil 3. 8), beş kapı boşluğu bu yeni sahne cephesinde de korunur. Sahnenin iki kata çıkarılması ile artan yük nedeniyle *hyposkenion* temel duvarlarının kalınlaştırıldığı ya da mevcut duvarlara ikinci bir sıra örüldüğü görülür (Ferrero, 1990; Sear, 2006). Moretti (1992), Anadolu tiyatrolarında sütunlar ve nişlerle hareketlendirilmiş sahne cephesi tipini oluşturan *scaenae frons*u, Roma etkisine dayalı olmadan, Anadolu'da Hellenistik Dönem'de gelişen bir tip olarak değerlendirmektedir. Roma etkisine dayandırılan unsur ise Miletos tiyatrosu sahne cephesinde olduğu gibi merkezi dairesel niş gibi elemanlarla cephe yüzeyinde oluşturulan kavisli ve büyük hareketlerdir (Beacham, 1991).

MS 1. yy. sonu ile 3. yy. arasına tarihlenen İmparatorluk Dönemi'nde, tiyatro boyutlarındaki büyüme ve gösterişli *scaenae fronsl*ar dikkat çeker (Şekil 3. 12) (Bieber, 1961). İmparatorluğun genişlemesi ile eyaletlerde monarşinin meşruiyetini güçlendirmek için tiyatro inşası teşvik edilir. Gladyatör dövüşleri ve av gösterileri, imparatorluk kültü bağlamında yereldeki görevliler tarafından desteklenir. Sağladığı büyük itibar nedeniyle kamu binalarının inşası ve gösterilerin finanse edilmesi yerel seçkinler arasında yarış halini alır (Ferrero, 1990; Beacham, 1991). Hellen kültürünün egemen olduğu coğrafyada Roma tipinde tiyatro inşası az sayıdadır, Aspendos tiyatrosu Anadolu'daki en iyi korunmuş örneğidir. Bununla birlikte tiyatro mimarisindeki Roma etkisi Aspendos'un da yer aldığı güney kıyılarındaki tiyatrolarda daha fazla görülür (Bieber, 1961).

Şekil 3. 12 Ephesos Tiyatrosu, sahne binası rekonstrüksiyonu (A. Németh, 2017)

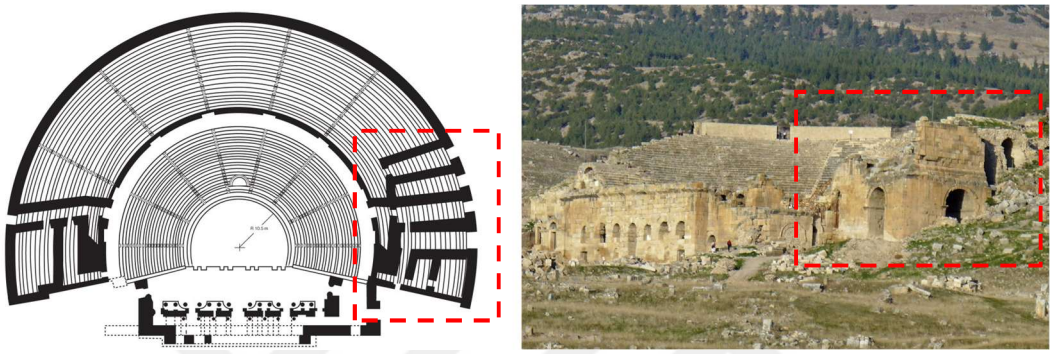
Anadolu'da İmparatorluk dönemine ait *cavea*ların en belirgin özelliği *cavea* yayına paralel kavisli iç koridorudur (*ambulacrum*) (Şekil 3. 13). Çevirme duvarında açılan girişler bu koridor ile *diazoma*ya bağlanır. Mevcut tiyatroların genişletilmesinde Batı'daki strüktürel çözümler de kullanılmış, yeni inşa edilen ya da yeniden düzenlenen tiyatrolarda dolgu yerine tonoz ve kemerlerden oluşan altyapı sistemi kullanılmıştır. Ancak Batı ve Kuzey Afrika tiyatrolarındaki üst üste sıralı kemerli/tonozlu ve dış koridorlu düzenleme Anadolu tiyatrolarında görülmez. Çevirme duvarlarında kemerler ve boşaltma kemerleri ile duvar yükü hafifletilmiş, kanatlarda da arkatlı ve tonozlu altyapı uygulanmıştır (Ferrero, 1990). M.S. 2. ve 3. yy.'da yapılan düzenlemelerde Myra, Selge, Hierapolis ve Limyra gibi tiyatroların yeni eklenen kısımları tonozlu geçitlerden oluşan altyapılar üzerinde inşa edilmiştir (Şekil 3. 14, Şekil 3. 15). Miletos tiyatrosunda tüm *summa cavea* radyal tonozlarla desteklenmiştir. Side tiyatrosu ise Batı tiyatrolarına benzer bir strüktür sistemine sahiptir. (Sear, 2006). Miletos, Ephesos ve Myra gibi büyük boyutlu tiyatroların *cavea*larında, geç dönemde yapılan düzenlemelerde simetriye önem verilmemiş, kanatlar birbirinden farklı inşa edilmiştir (Ferrero; 1990).

Şekil 3. 13 Limyra Tiyatrosu, *diazoma* paraleli iç koridor (Mangold, 2024)

Şekil 3. 14 Myra Tiyatrosu, tonozlu altyapı (Mangold, 2024)

Şekil 3. 15 Hierapolis Tiyatrosu, plan (P. Verzone, akt. Hines, 2024), tonozlu altyapı (Mangold, 2024)

Geçiş Dönemi'nde kullanılmaya başlanan *hypostylos scaenae frons* cephe düzeni, İmparatorluk Dönemi'nde de sürdürülür. İmparatorluk etkisiyle cepheler rölyef ve heykeller ile daha gösterişli olarak süslenir, sahne cepheleri daha görkemli inşa edilir. MS 2. yy. sonundan itibaren Ephesos tiyatrosunda olduğu gibi *scaenae fronsa* yüksekliği diğer iki sıraya göre daha az olan üçüncü sıra eklenir (). MS 3. yy.'a tarihlenen düzenlemelerle Aizonai, Laodikeia ve Miletos tiyatrolarında sahne ana giriş kapısını çevreleyen Batı tipi geniş kavisli bir niş kullanılmıştır (Ferrero, 1990; Sear, 2006). Ancak genel olarak Anadolu tiyatrolarında Batı *scaenae fronslarındaki* kadar cephede hareketlilik görülmez (Beacham, 1991). Sahne binaları kat döşemeleri ve üst örtülerinde; Ephesos ve Perge'deki gibi sadece *hyposkenion*da beşik tonoz, ya da Side'deki gibi her katta tonoz sistem uygulanmıştır. Bu örneklerden farklı olarak, MS 2. yy. ortasında inşa edilen Aspendos'ta Hellenistik tiyatrolardaki ahşap çatı uygulanmış, belki de üst örtüde hafif malzeme kullanımı sayesinde sahne binası günümüze sağlam ulaşmıştır. MS 3. yy. itibarıyla, *hyposkenion*da tonozlu sistem genel uygulama halini alır. Hierapolis tiyatrosunda, sahne cephesine dik ardışık kemerlerle taşınan sahne

döşeme levhaları MS 3. yy.'a özgü bir uygulamadır, benzerleri Kibyra ve Sagalassos tiyatrolarında görülür. Myra tiyatrosunda tuğladan yapılmış MS 3. yy. ikinci yarısından itibaren kullanılan bir tonoz tipi olan yelken tonozlar *proskenion*u taşır (Ferrero, 1990).

Altyapıda yerel kireçtaşı ve benzeri malzeme kullanılmaya devam edilir, ancak oturma sıraları ve mimari plastikte mermer tercih edilir. Hellenistik dönem duvar örgüsü (bağlama taşlarıyla birleştirilmiş iki sıra taş örgü) yerine iç ve dış yüzeydeki taş kaplama arasında kireç harçlı dolgu uygulanır. İmparatorluk dönemi tiyatrolarında tuğla ve *opus incertum* duvar örgüsüne cephelerde rastlanmaz. Kentlerde aynı döneme ait hamam gibi yapılarda tuğla kullanılırken tiyatrolarda kullanılmaması, Hellen tiyatro mimarisi geleneğine bağlılıkla açıklanmaktadır (Ferrero,1990). MS 2. ve 3. yy.'larda düzensiz biçim ve yükseklikte taşların kullanıldığı duvar örgüsü ve rustik yüzeyli taş kullanımı artmıştır, örnekleri Perge, Sagalassos ve Myra tiyatrolarında görülür (Sear, 2006).

Gladyatör dövüşleri için *cavea*da yapılan düzenlemeler; ilk beş sıranın kaldırılarak orkestra çevresine yaklaşık 1,50 m yükseklikte bir *konistra* eklenmesidir. Benzer dönüşümler Ephesos, Erythrai, Myra, Side, Ksantos, Aphrodisias ve Perge tiyatrolarında uygulanmıştır (Sear, 2006). Hierapolis tiyatrosunda olduğu gibi bazı örneklerde orkestra zemininin de alçaltıldığı görülür (Ferrero, 1990). Miletos tiyatrosunda *paradoi* ve arena arasındaki bağlantı kapatılarak, *paradoi* sahneye giriş olarak düzenlenmiştir (Bieber, 1961).

Son dönemde popülerleşen su oyunları için MS 4. ve 5. yy.'larda yapılan düzenlemelerde, *proskenion* duvarları ve *tribunalia* altındaki geçitler kapatılarak orkestra bir havuza dönüştürülmüş, eklenen merdivenler havuza girilmesini kolaylaştırmış, suyun tahliyesi toprak künklerle sağlanmıştır. Myra, Ephesos, Miletos ve Hierapolis gibi çoğu büyük kent tiyatrosunda bu uygulamalara ilişkin buluntulara ulaşılmıştır (Ferrero, 1990).

Gösterilerin Sonlanması: Roma egemenliğindeki Hellen dünyasında zamanla gösterilerin içeriği değişmiştir; tragedya ve komedya daha az rağbet görürken, mim ve pantomim oyunları yaygınlaşmış, gladyatör ve vahşi hayvan dövüşleri ise en görkemli gösteriler olmuştur. Gladyatör dövüşleri, festivallerle ilişkilendirilmiş ve genellikle atletizm yarışmalarıyla birlikte düzenlenmiştir. Yazılı kaynaklara göre,

gladyatör oyunları MS 4. yy. ortalarından sonra Doğu'da nadir hale gelir ve Arcadius' tan sonra ise hiç bahsedilmez (Jones, 1940; Roueche, 1993). MS 5. yy. ortalarına gelindiğinde başlıca gösteri biçimleri, atlı araba yarışları, pantomim, mim ve vahşi hayvan dövüşlerinden oluşmaktadır (Roueche, 2008).

Hristiyan vaizler tarafından en başından itibaren oyunlara yöneltilen eleştiriler, toplumun Hristiyanlaştırılmasında retorik ve ideolojik bir strateji olarak ele alınabilir (Lim, 2009). En çok hedef alınan mim ve pantomim oyunları, ahlaksız sahnelerin ve pagan mitolojisinin canlandırılması gerekçesiyle eleştirilmiştir. Yarış oyunlarına ise halkı kilise ayinlerinden uzaklaştırması ve izleyicilerde öfke ve şiddet duygularına neden olmasından dolayı karşı çıkılmıştır (Ferrero, 1990; Roueche, 2008; Mango, 2016). Ancak, bu gösterilerin toplumsal ve siyasal yaşam için vazgeçilmez olduğunu savunan, dini yasak bulunmadığını öne süren ve *saeculum*a ait oldukları için bu etkinliklere katılımı meşru gören farklı gruplar da ortaya çıkmıştır (Lim, 2009).

Constantinus'tan itibaren imparatorluk yönetiminde artan Hristiyanlık etkisi ve oyunların oluşturduğu mali yük nedeniyle, gösterilere yönelik bir dizi karar ve yasaklama çıkarılmıştır. Öncelikle, 325 yılında Constantinus tarafından, en çok tepki çeken ve en maliyetli gösteri olan gladyatör dövüşleri yasaklanır (Ferrero, 1990; Roueche, 2008). MS 4. yy.'da mesleklerinden vazgeçmeyen tiyatro oyuncuları kiliseden dışlanır. Gratianus, II. Valentinianus ve I. Theodosius dini tatil günlerinde gösterilerin düzenlenmesini yasaklar, I. Leo tarafından 469 tarihli yasa ile tatil günleri gösterilere gidenlere ağır cezalar getirilir (Ferrero; 1990). Anastasios MS 499'da vahşi hayvan dövüşlerini yasaklamıştır, ancak sonraki döneme ait kaynaklar, bu tür gösterilerin MS 6. yy.'da bile hala düzenlendiğini aktarır (Dagron, 2014; Roueche, 2008). Hipodromlarda çıkan ayaklanmalar, dönem dönem bu gösterilerin de yasaklanmasına neden olmuştur (Saradi, 2008). MS 6. yy.'da İustinianos'un mim ve pantomim oyunlarının finansmanından kamu kaynaklarını çekmesi, bu toplulukların dağılmasına neden olur (Roueche, 2008). Son olarak, MS 692'deki Trullo Konsili'nde mim ve pantomim gösterileri ile vahşi hayvan dövüşleri yasaklanır (Beacham, 1991). Sonuç olarak, Erken Bizans Dönemi'nin sonlarından itibaren atlı araba yarışları ve bu yarışların aralarında sergilenen oyunlara indirgenen gösteriler, yalnızca başkent Konstantinopolis'te gerçekleştirilmiştir (Ferrero, 1990).

4
MS 3. YY. SONRASI TÜRKİYE'DEKİ YUNAN VE ROMA TİYATROLARI KATALOĞU

Türkiye sınırları içindeki Antik Yunan ve Roma tiyatrolarının MS 3. yy. sonrasındaki kullanımlarına yönelik oluşturulan katalogda, bu yapıların Geç Roma ve Bizans Dönemi boyunca ne tür yapısal ve işlevsel dönüşümler yaşadığı incelenmiştir. Geç Roma ve Bizans İmparatorluğu boyunca idari birim sınırlarının farklı tarihlerde değişiklik göstermesi nedeniyle katalog Türkiye coğrafi bölgelerine göre düzenlenmiştir. Türkiye sınırlarındaki bilinen antik dönem tiyatrolarının geç dönem kullanımlarına ilişkin tarama verileri bölüm başlarındaki tablolarda listelenmiştir.

- Listelenen tiyatrolarda; ilk sütunda araştırma, kazı ya da sondaj çalışması yapılmış kentler ve ikinci sütunda Geç Roma – Bizans Dönemi'nde özgün ya da farklı işlevde kullanımı tespit edilenler tabloda (•) olarak gösterilmiştir.
- Geç dönem kullanımı tespit edilen ancak sınırlı veriye ulaşılan tiyatrolar tabloda (×) olarak gösterilmiştir.
- Geç dönemde sadece taş ocağı olarak kullanılan tiyatrolar tabloda "Geç Roma – Bizans Dönemi Kullanımı"na dahil edilmemiştir.
- Geç dönem kullanımına ilişkin sınırlı veriye ulaşıldığından kataloğa dahil edilmeyen tiyatrolar tablo sonlarında kısaca açıklanmıştır.

Türkiye sınırlarındaki mevcut tiyatrolar ile geç dönem kullanımı tespit edilen tiyatroların bölgelere göre dağılımı paralellik gösterir, çoğunluğu Ege ve Akdeniz Bölgeleri'nde yer almaktadır. Doğu Anadolu'da herhangi bir tiyatronun varlığı tespit edilemediğinden bölgeye katalogda yer verilmemiştir. İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ndeki az sayıdaki tiyatronun da geç dönem

kullanımlarına ilişkin yeterli veriye ulaşılamamıştır. Bu bölgelere de katalogda yer verilmediğinden, geç dönem kullanımlarına ilişkin tablolar bu bölüme eklenmiştir.

İç Anadolu Bölgesi'nde yazılı kaynaklar ve yapı kalıntıları sayesinde bilinen tiyatro sayısı altıdır. Bu tiyatrolardan geç dönem evrelerine dair bilgiye sahip olunanlar Pessinus ve Savatra tiyatrolarıdır (Tablo 4. 1). Pessinus Tiyatrosu'nun bulunduğu alanın yerleşim bölgesi olarak kullanıldığına dair kalıntılar, alt katmanlardaki Roma Dönemi kalıntılarına ulaşmak için kaldırıldığından çalışmaya konu olabilecek yeterli veriye ulaşılamamıştır (Devreker vd., 2003). Savatra Tiyatrosu'nda ise sahne binası orkestra yönündeki devşirme bloklar geç döneme ait kısıtlı veri oluşturmaktadır (Işık vd., 2023).

Tablo 4. 1 İç Anadolu Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar

Tiyatronun Bulunduğu Kent	Güncel Yer İsmi	Tiyatroda Araştırma-Kazı- Sondaj Çalışması	Tiyatroda Geç Roma - Bizans Dön. Kullanımı
Ankyra	Ankara, Altındağ	●	
Astra	Konya, Hadim		
Pessinus	Eskişehir, Sivrihisar	●	×
Savatra	Konya, Karatay	●	×
Tavium	Yozgat, Merkez		
Vasada	Konya, Seydişehir	●	

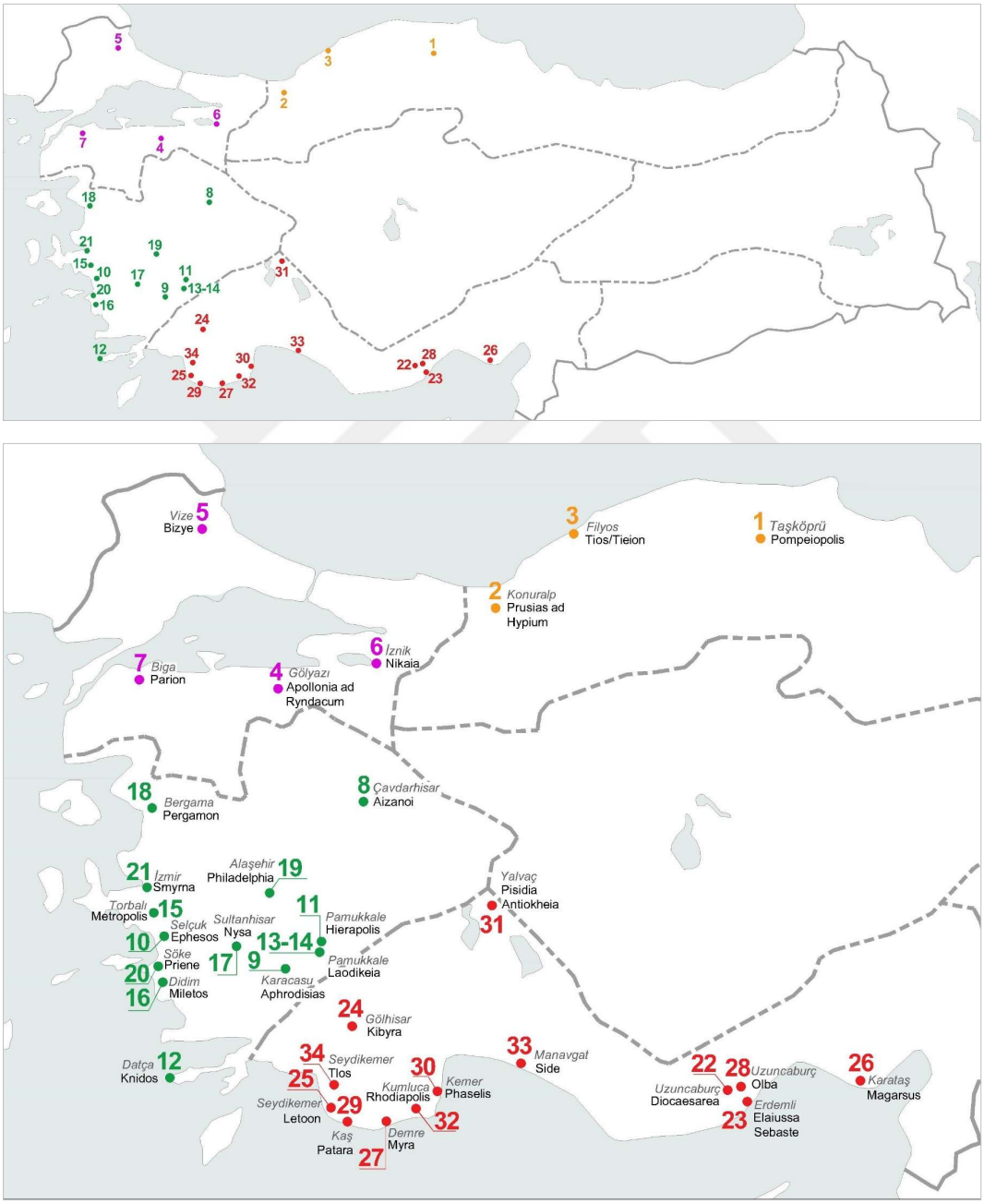
Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bilinen üç tiyatro yapısı vardır; bunlar Zeugma, Melitene ve Kurtalan (Tigranakert?) tiyatrolarıdır. Bu yapılarda henüz kazı çalışması yapılmadığından geç dönem kullanımları ile ilgili veriye ulaşılamamış, bu nedenle kataloğa dahil edilmemiştir.

Coğrafi bölgelere göre bölümlere ayrılan katalogda, bölüm içinde listelenen tiyatroların bölgedeki konumlarını gösteren haritalar bölüm başlarına eklenmiştir. Katalogda listelenen her tiyatro üç kısımda incelenmiştir:

A. Yapının yerleşimdeki konumu ve yapısal özelliklerinin listelendiği ilk sayfada, mevcut kazı çalışması varsa kazı raporlarındaki güncel veriler temel alınmıştır.

B. Geç Roma ve Bizans Dönemi kullanım evrelerinin listelendiği sayfada, kazı çalışmaları ile tespit edilen arkeolojik veriler buluntu, tarihlendirme ve tespit edilen işleve göre sütunlara ayrılmıştır. Tarihi ve işlevi belirlenememiş buluntularda bu kısımlar "-" ile gösterilmiştir.

C. Genel bilgilerin yer aldığı son bölümde, tiyatronun bulunduğu kentsel bağlam ve tiyatro ile ilgili ek bilgilere kısaca yer verilmiştir.

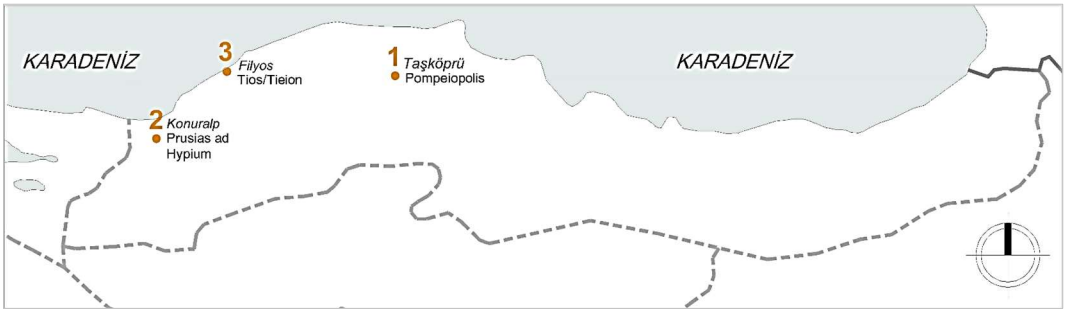
Harita 4. 1 Tez kapsamında incelenen tiyatroların Türkiye haritasındaki konumları

4.1 Karadeniz Bölgesi

Karadeniz Bölgesi'nde yazılı kaynaklar aracılığıyla ya da kalıntılarının günümüze ulaşması sayesinde varlığı bilinen antik tiyatroların sayısı beştir (Tablo 4. 2). Bu yapılardan kazı çalışması sonucu geç dönem kullanımları tespit edilebilen tiyatrolar; Pompeiopolis, Prusias ad Hypium ve Tios-Tieion olmak üzere üç tanedir (Harita 4. 2).

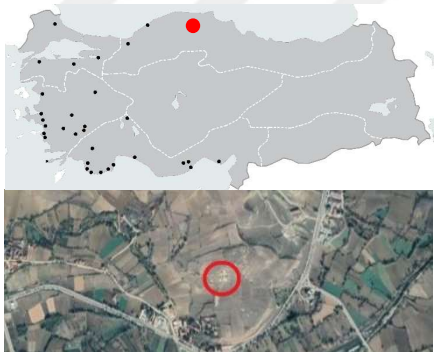
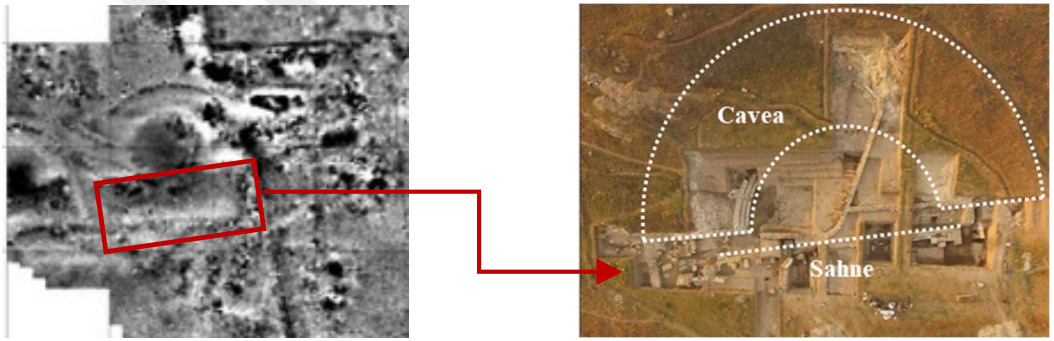
Tablo 4. 2 Karadeniz Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar

Tiyatronun Bulunduğu Kent	Güncel Yer İsmi	Tiyatroda Araştırma- Kazı- Sondaj Çalışması	Tiyatroda Geç Roma- Bizans Dön. Kullanımı
Amastris	Amasra, Bartın		
Pompeiopolis	Kastamonu, Taşköprü	●	●
Prusias ad Hypium	Düzce, Konuralp	●	●
Tios/Tieion	Zonguldak, Filyos	●	●
Zela	Tokat, Zile	●	

Harita 4. 2 Karadeniz Bölgesi'nde tez kapsamında incelenen tiyatrolar

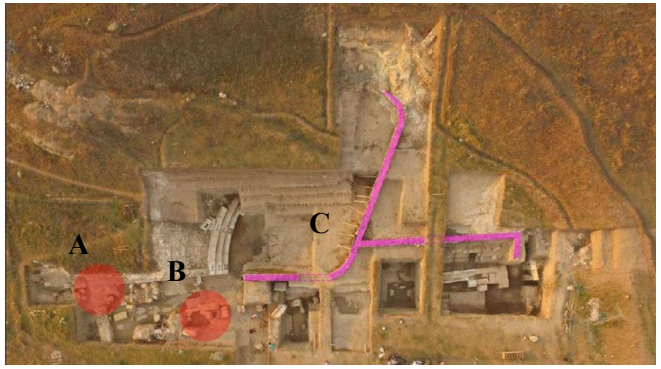
Tablo 4. 3 Pompeiopolis Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="3">Yapı Adı: Pompeiopolis Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Kastamonu, Taşköprü</td><td>Katalog: 1A</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapım Tarihi: MÖ 1.- MS 1. yy.</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1984, 1993, 2006-11, 2012-</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="3">
Şekil 4. 1 Pompeiopolis Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Google maps, 2024)</td><td colspan="4">
Şekil 4. 2 Pompeiopolis jeofizik haritasında tiyatro (Fassbinder, 2013)

Şekil 4. 3 Pompeiopolis tiyatro açması hava fotoğrafı (Summerer, 2018)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur içi (R)</td><td>Cavea</td><td>Yarım daire</td><td>65 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: -</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Agora, odeon</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daire</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">-</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: Hellenistik öncülünün olduğu düşünülen yapının MS 2.yy.'de sahne binası yeniden yapılmış ya da mermer mimari plastik ile yeniden dekore edilmiştir (Summerer, 2018).</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Mermer</td></tr>
</table>

Tablo 4. 3 Pompeiopolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Pompeiopolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Kastamonu, Taşköprü	**Katalog: 1B**
Yapım Tarihi: MÖ 1.- MS 1. yy	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1984, 1993, 2006-11, 2012-
Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Cam ocağı ve önünde devşirme taşlarla örülmüş duvarlar (Şekil 4. 4 (A) ve (B))	MS 5.yy.	Tiyatronun özgün işlevini yitirmesi, cam atölyesi (Summerer, 2014; Summerer, 2015)
Sahne binası mermer alınlık ve arşitrav parçalarının agrega içinde bulunması	-	Devşirme olarak kullanım (Summerer, 2015)
Çıkış noktası tiyatro olan yoğun yangın katmanı	MS 7.yy. sonları	Kentsel yaşamın sonlandığı dönem (Summerer, 2015)
Cavea ve orkestra kalıntıları üzerine inşa edilmiş kavisli duvarlara sahip yapı (Şekil 4. 4 (C))	MS 715-730 öncesi	İşlevi belirlenememiş (Summerer, 2017)

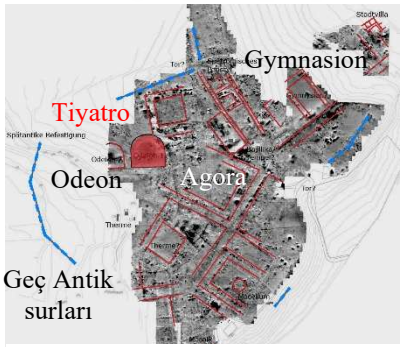

Şekil 4. 4 Pompeiopolis tiyatro açması hava fotoğrafı, geç dönem ekleri; (A) cam ocağı ve atölye, (B) ocak, (C) Bizans yapısı duvar kalıntıları (Summerer, 2018)

Tablo 4. 3 Pompeiopolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Pompeiopolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Kastamonu, Taşköprü	**Katalog: 1C**
Yapım Tarihi: MÖ 1.- MS 1. yy	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1984, 1993, 2006-11, 2012-

Genel Bilgiler:

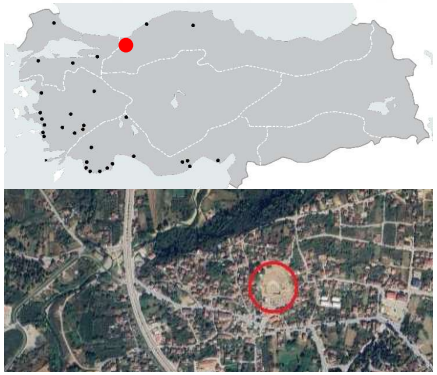
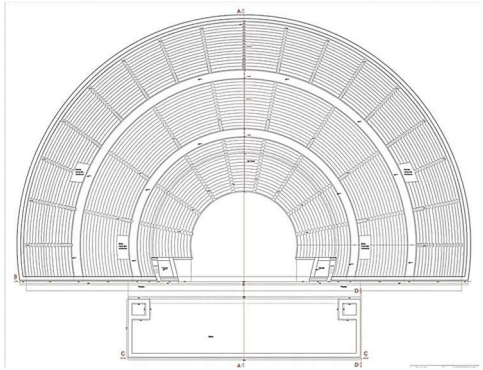
Şekil 4. 5 Pompeiopolis jeofizik haritası (A. von Kienlin, 2011)

Şekil 4. 6 Pompeiopolis merkezi modelleme (A. von Kienlin, 2011)

Pompeiopolis, Bithynia'dan doğuya uzanan bir doğu-batı hattı ve Sinop-Gangra-Ankyra arasındaki kuzey-güney bağlantısı üzerinde bulunur. Erken Bizans'ta Paphlagonia Eyaleti'nin bir şehri olarak anılmış, Orta Bizans Dönemi'nde aynı adı taşıyan *thema*nın şehirleri arasında sayılmıştır. Başlangıçta bağımsız bir başpiskoposluk olarak kaydedilen Pompeiopolis, MS 9. yy.'dan itibaren listelerde metropolitlik olarak yer alır. Paphlagonia'daki Sasani ya da Arap akınları sırasında yerleşimin Amnias Nehri'nin kuzeydoğusunda bir tepeye taşındığı, burada inşa edilen kalenin temellerinde kullanılan devşirme malzemenin Pompeiopolis'ten getirildiği düşünülmekte ve kentin yıkıldığı yönünde yorumlanmaktadır. Mevcut kalıntılara göre hem aşağı şehrin tamamı hem de akropolis olduğu düşünülen tepe, ayrı ayrı surlarla çevrilidir (Belke, 1996). 2006'da kentte başlayan bilimsel kazı çalışmaları öncesinde yüzeyde tiyatroya ait hiçbir iz bulunmazken 2007 ve 2008 yıllarında kazı ekibinin bölgede yaptığı jeomanyetik ölçümlerle tiyatro ve çeşitli yapıların yerleri tespit edilmiştir (Şekil 4. 5) (Summerer, 2014). Kent merkezinde yer alan tiyatro güney yamaca oturur, yanında odeon, karşısında agora, hamam ve *gymnasion* yer almaktadır (Şekil 4. 6) (Fassbinder, 2013; Summerer, 2018). Mevcut tiyatronun yapımı, MÖ 1. yy.'a tarihlenir ancak olasılıkla öncesinde başka bir tiyatro bulunan alanda Erken İmparatorluk Dönemi'nde tiyatronun mermer kullanılarak yeniden yapıldığı düşünülmektedir (Summerer, 2018). Sahne binasına ait mimari plastiğin stilistik özelliklerinden dolayı sonraki bir dönemde (MS 2. yy. başı) yapıldığı anlaşılmıştır (Summerer, 2015).

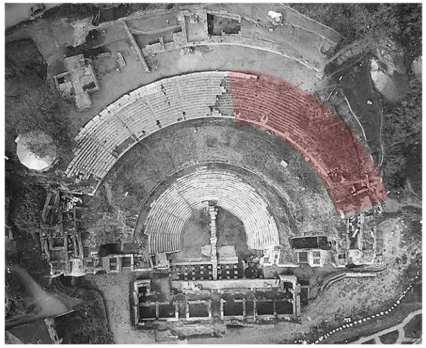
Tablo 4. 4 Prusias ad Hypium Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="3">Yapı Adı: Prusias ad Hypium Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Düzce, Konuralp</td><td>Katalog: 2A</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapım Tarihi: MS 1.yy. ilk yarısı</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 2013 -</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapının Konumu</td><td colspan="3">Yapısal Özellikler</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3">
Şekil 4. 7 Prusias ad Hypium Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Google maps, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 8 Prusias ad Hypium Tiyatrosu restitüsyon planı (Okan, 2021)</td><td>
Şekil 4. 9 Prusias ad Hypium Tiyatrosu hava fotoğrafı (Okan, 2021)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur içi (R)</td><td>Cavea</td><td>Yarım daireyi aşan</td><td>95 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Uzunluğu 52 m, genişliği 12 m ve yüksekliği 6 m’dir. Sahne cephesinde İon ve kompozit düzen kullanılmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Dionysos kült mekânı</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daireyi aşan</td><td>22 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç ve kanatlarda altyapı üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">10.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 117-138 arasında sahne binası yenilenmiş, cavea kanatlarda tonozlar üzerinde genişletilmiştir; kompozit başlıklar Hadrianus Dönemi’ne işaret eder (Okan vd., 2022).</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>Cavea kanatları ve radyal geçitler</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireç taşı</td></tr>
</table>

Tablo 4. 4 Prusias ad Hypium Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Prusias ad Hypium Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Düzce, Konuralp	**Katalog: 2B**
Yapım Tarihi: MS 1.yy. ilk yarısı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 2013 -

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Batı *parados*ta zeminde dolgu	MS 3.yy. sonu	Tiyatronun özgün işlevini yitirmesi (Okan vd., 2022)
Media cavea oturma sıralarının sökümü (Şekil 4. 10)	MS 3.yy. sonundan itibaren	Surlarda devşirme olarak kullanım (Okan vd., 2022)
Batı *parados*ta devşirme malzemeli duvarlar (Şekil 4. 11)	MS 4.yy.	Kemik işleme atölyesi (Okan ve Bulut, 2019)
Sahne batı kısımda bölme duvarları (Şekil 4. 12)	MS.4-6.yy.	Kemik işleme atölyesi, bebek mezarı (Okan ve Bulut, 2019)

Şekil 4. 10 Prusias ad Hypium tiyatrosu hava fotoğrafı (Okan, 2020)

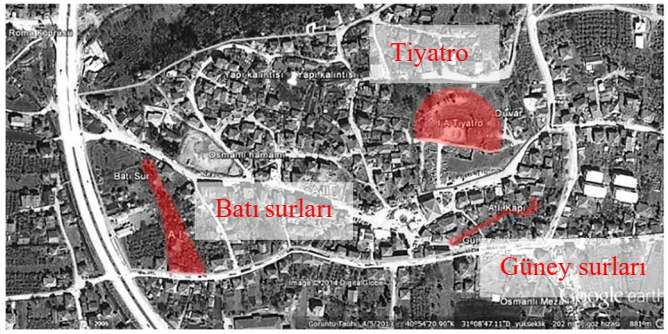
Şekil 4. 11 Prusias ad Hypium Tiyatrosu Batı *parados*ta geç dönem kemik işleme atölyesi duvarları (Okan, 2020)

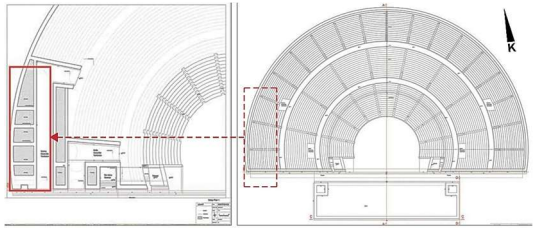
Şekil 4. 12 Prusias ad Hypium Tiyatrosu sahne batı yönünde bölme duvarları (Okan, 2021)

Tablo 4. 4 Prusias ad Hypium Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Prusias ad Hypium Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Düzce, Konuralp	**Katalog: 2C**
Yapım Tarihi: MS 1.yy. ilk yarısı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 2013 -
Genel Bilgiler:		

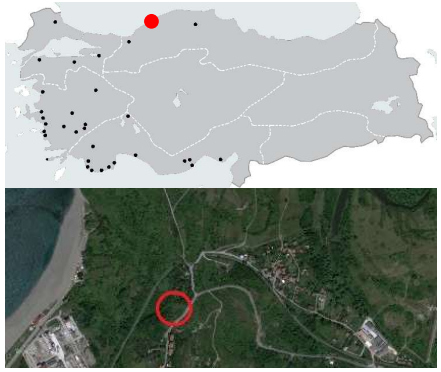
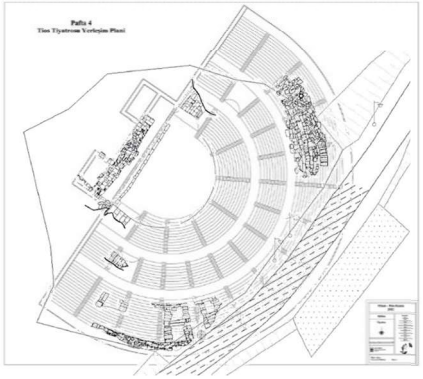
Şekil 4. 13 Prusias ad Hypium, tiyatro ve surların konumu (Dikmen ve Toruk, 2017)

Şekil 4. 14 Prusias ad Hypium Tiyatrosu batı yönü tonozlu birimler (Okan, 2021)

Prusias ad Hypium kenti, Düzce Ovası'nın Melen Çayı (Hypios) tarafından geçen kuzey sınırında ve Hypios Dağı'nın güneyinde yer almaktadır. Kent, Hypios Dağı'nın eteğindeki tepede yer alan akropolis ve çevresindeki alandan oluşur. MS 3. yy. ikinci yarısında devşirme taşlarla hızlıca inşa edildiği anlaşılan kent surları sadece akropolis tepesini çevrelemiştir. Kent surlarının bazı bölümleri günümüzde akropolisin batısında ve güneyinde görülebilmektedir (Şekil 4. 13). Bizans Dönemi'ne ilişkin arkeolojik veri; kilise kalıntıları ve Erken Bizans Dönemi'ne ait mezar yazıtları ile sınırlıdır (Belke, 1996). Güneye bakan yamaçta yer alan tiyatronun doğu kısmı ana kayaya, batı kısmı toprak harçlı bir temel üzerine oturmaktadır. Orkestra yarım daireyi aşan plana sahiptir ancak *analemma* duvarlarının sahne binasına paralel olması ile yapı Roma tiyatrosu görünümündedir. Yapının MS 1. yy. ilk yarısında Helenistik tiyatro olarak inşa edildiği, Roma döneminde de genişletilerek doğu ve batı yönlerindeki tonozlu altyapı üzerinde yükseltildiği düşünülmektedir (Şekil 4. 14) (Sağnak vd., 2022; Okan vd., 2022). 2023 kazı sezonunda, *summa cavea porticus*unda ortaya çıkarılan ve Geç Roma'ya tarihlenen zemin mozaikli mekânın Dionysos kültüyle ilişkili olduğu anlaşılmıştır (Ramirez, 2023).

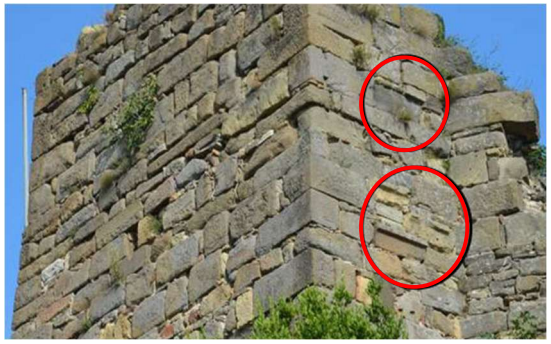
Tablo 4. 5 Tios (Tieion) Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Tios (Tieion) Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Zonguldak, Filyos</td><td>Katalog: 3A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 2.yy. başı</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: Hadrianus (?) Dönemi / -</td><td>Kazı Tarihi: 2007-12, 2014-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 15 Tios uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 16 Tios Tiyatrosu planı (Atasoy vd., 2013; Yıldırım, 2013)</td><td>
Şekil 4. 17 Tios Tiyatrosu kuzeydoğu caveadan orkestraya bakış (Yıldırım, 2013)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur dışı (H)</td><td>Cavea</td><td>Yarım daire</td><td>89 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Uzunluğu 27 m, genişliği 4,2 m’dir. Sahne cephesinde Korint düzen kullanılmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Nekropolis</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daire</td><td>11 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç ve altyapı</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">7.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: -</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>KD cavea ve radyal geçit</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Andezit, kireç taşı, mermer kaplama</td></tr>
</table>

Tablo 4. 5 Tios (Tieion) Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Tios (Tieion) Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Zonguldak, Filyos	**Katalog: 3B**
Yapım Tarihi: MS 2.yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** Hadrianus (?) Dönemi / -	**Kazı Tarihi:** 2007-12, 2014-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Sahne binasında yangın tabakası	MS 3.yy. sonu	Tiyatronun özgün işlevini yitirmesi (Yıldırım, 2013)
Cavea oturma sıralarının sökümü (Şekil 4. 18)	MS 3.yy. sonundan itibaren	Devşirme olarak kullanım (surlar, yapı temelleri) (Atasoy ve Yıldırım, 2012; Yıldırım, 2013)
Kuzeybatı *vomitorium*da fresk kalıntıları (Şekil 4. 19)	MS 4.-5.yy.	İşlevi belirlenememiş mekân (Yıldırım, 2013)
Güneybatı *cavea* temellerinde geç dönem duvar (Şekil 4. 20)	-	Alanın farklı işlevli yapı ile işgali (Atasoy ve Yıldırım, 2012; Yıldırım, 2013)

Şekil 4. 18 Tios Tiyatrosu oturma sırası bloklarının surlarda kullanımı (Yıldırım, 2013)

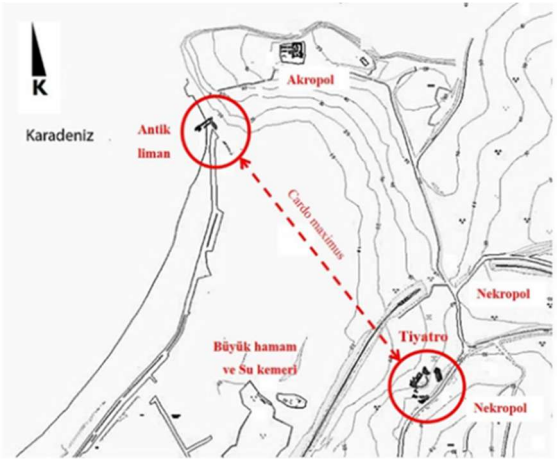

Şekil 4. 19 Tios Tiyatrosu kuzeybatı *vomitorium*da fresk kalıntıları (Yıldırım, 2013)

Şekil 4. 20 Tios Tiyatrosu güneybatı temel taşları üzerine örülmüş duvar (Yıldırım, 2013)

Tablo 4. 5 Tios (Tieion) Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Tios (Tieion) Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Zonguldak, Filyos	**Katalog: 3C**
Yapım Tarihi: MS 2.yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** Hadrianus (?) Dönemi / -	**Kazı Tarihi:** 2006-12, 2014-
Genel Bilgiler:		
 Şekil 4. 21 Tios kent planında tiyatronun konumu (Yıldırım, 2013)	Billaios (Filyos) Irmağı deltasının batısında yer alan Tios, Roma Dönemi'nde Herakleia ve Amastris üzerinden Trapezus'a giden kıyı yolunun bir durağıdır ve Billaios Vadisi'nden güneye Claudiupolis'e yönelen bir rotanın başlangıç noktasıdır (Belke, 1996). Antik Çağ boyunca önemli bir liman kenti olma özelliğini MS 6. yy.'daki depremle limanın kullanılamaz duruma gelmesine kadar korur (Yıldırım, 2017). Tios; Antik Dönem'de surlarla çevrili olan ve Bizans Dönemi'nde yeniden duvarlarla güçlendirilen akropolis ve güneyinde yer alan aşağı kentten oluşmaktadır. Akropolisin iç kısmında Hellenistik Dönem'den Bizans'a kadar uzanan yapı kalıntıları bulunmaktadır. (Belke, 1996). Tios tiyatrosu kentin kuzeydoğu yönü girişinde yer alır.19. yy.'a kadar iyi durumda korunduğu aktarılan tiyatronun (Ainsworth, 1842) olasılıkla bir kısmının yeşilliklerle örtülü olmasından kaynaklı daha küçük boyutta olduğu, belki de bir odeon olduğu düşünülmüştür (Sear, 2006). Ancak 2006 yılında başlayan kazılar sonucu boyutunun tahmin edilenden daha büyük olduğu anlaşılmıştır. Yine aynı dönemdeki kazılar ile kentin *cardo maximus* aksını oluşturan liman caddesi ortaya çıkarılarak kuzeyden güneye doğru liman ve tiyatroyu bağladığı görülmüştür (Şekil 4. 21). Bu nedenle liman, liman caddesi ve tiyatronun MS 2. yy. başlarında birlikte inşa edildiği tahmin edilmektedir. (Yıldırım, 2017).

4.2 Marmara Bölgesi

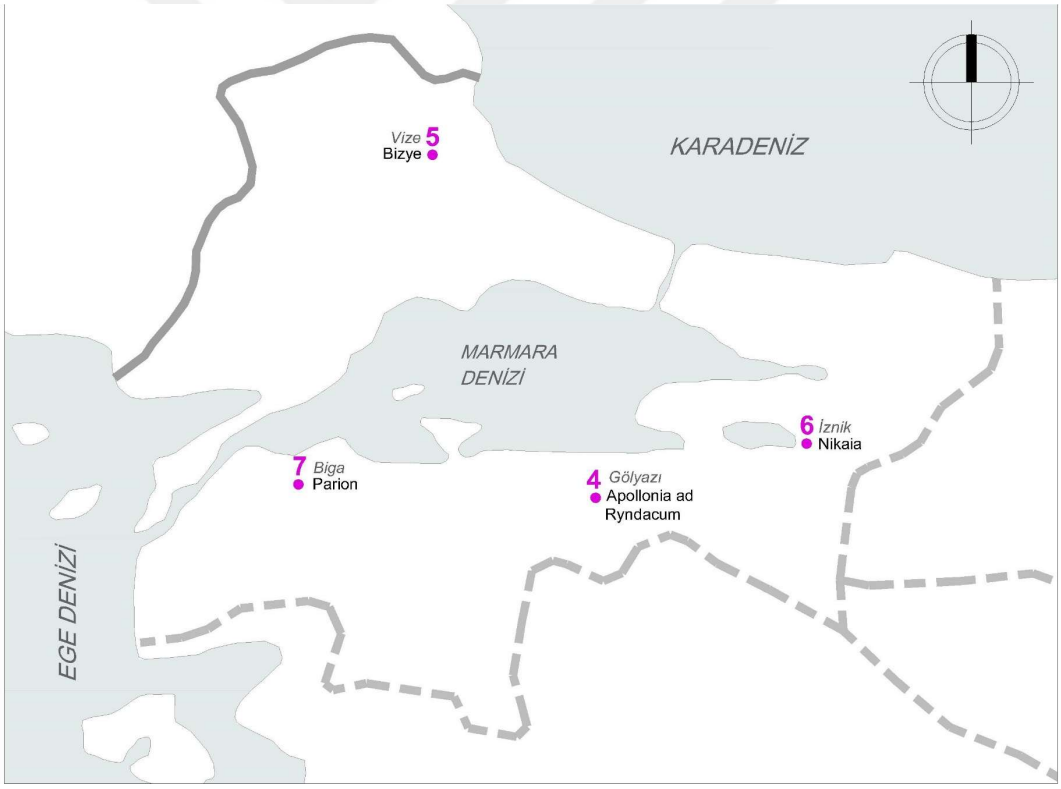
Marmara Bölgesi'nde varlığına ilişkin bilgi sahibi olunan antik tiyatro sayısı on altıdır (Tablo 4. 6). Bunlardan başkent Konstantinopolis'teki tiyatrolara ilişkin bilgi dönem kaynaklarından edinilir. MS 5. yy. ikinci çeyreğine ait *Notitia Urbis Constantinopolitanae*'e göre; kentin akropolisi olan günümüzde Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepenin yer aldığı Regio II'de iki tiyatro ile Regio XIII ve Regio XIV'de birer tiyatro yer almaktadır. Ancak bu tiyatrolara ilişkin arkeolojik veriye günümüz itibarıyla ulaşılmamıştır, bu nedenle katalog kapsamına dahil edilmemiştir. Marmara Bölgesi'nde yer alan diğer tiyatrolardan, Apollonia ad Ryndacum, Bizye, Nikaia ve Parion'daki dört tiyatroda geç dönem kullanımına ilişkin buluntular yer almaktadır (Harita 4. 3).

Tablo 4. 6 Marmara Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar

Tiyatronun Bulunduğu Kent	Güncel Yer İsmi	Tiyatroda Araştırma-Kazı- Sondaj Çalışması	Tiyatroda Geç Roma - Bizans Dön. Kullanımı
Alexandria Troas	Çanakkale, Ezine		
Apollonia ad Ryndacum	Bursa, Gölyazı	●	●
Assos	Çanakkale, Ayvacık	●	
Bizye	Kırklareli, Vize	●	●
Blados	Balıkesir, Bigadiç		
Byzantion (Theatrum Minus, Theatrum, regio II)	İstanbul, Fatih		
Byzantion (Theatrum Maius, regio II)	İstanbul, Fatih		
Byzantion (Theatrum regio XIV)	İstanbul, Eyüp(?)		
Byzantion (Theatrum Sykai, regio XIII)	İstanbul, Galata		
Kyzikos	Balıkesir, Erdek		
Myrleia-Apamea	Bursa, Mudanya		

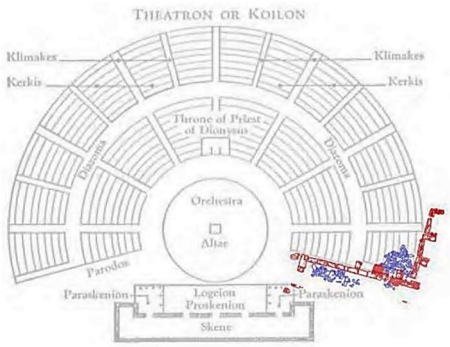
Tablo 4.6 Marmara Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar (devamı)

Tiyatronun Bulunduğu Kent	Güncel Yer İsmi	Tiyatroda Araştırma-Kazı- Sondaj Çalışması	Tiyatroda Geç Roma - Bizans Dön. Kullanımı
Nikaia	Bursa, İznik	●	●
Nikomedia	Kocaeli, İzmit		
Parion	Çanakkale, Biga	●	●
Perinthos	Tekirdağ, Marmara Ereğlisi	●	
Troia	Çanakkale, Merkez	●	

Harita 4. 3 Marmara Bölgesi'nde tez kapsamında incelenen tiyatrolar

Tablo 4. 7 Apollonia ad Rhyndacum Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Apollonia ad Rhyndacum Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Bursa, Gölyazı</td><td>Katalog: 4A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 3.yy.</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 2021-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 22 Apollonia ad Rhyndacum Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Google maps, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 23 Hellenistik tiyatro planı ile Apollonia ad Rhyndacum Tiyatrosu kalıntı rölövesi çakıştırılması (Şahin, 2023)</td><td>
Şekil 4. 24 Apollonia ad Rhyndacum tiyatro açması hava fotoğrafı (Şahin, 2023)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur içi (-)</td><td>Cavea</td><td>At nalı (?)</td><td>Yak. 75 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: -</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>-</td><td>Orkestra</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaçta ana kaya oyularak</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">5.000/5.500 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: -</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireç taşı (ana kaya), mermer</td></tr>
</table>

Tablo 4. 7 Apollonia ad Rhyndacum Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Apollonia ad Rhyndacum Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Bursa, Gölyazı	**Katalog: 4B**
Yapım Tarihi: MÖ 3.yy.	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 2021-
Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Kent surlarında tiyatroya ait çok sayıda taş blok (Şekil 4. 25, Şekil 4. 26, Şekil 4. 27)	MS 3.-7.yy. arası	Devşirme olarak kullanım (surlar) (Kardoruk, 2015; Şahin, 2016)

Şekil 4. 25 Apollonia ad Rhyndacum geç dönem surlarındaki devşirme bloklar (Şahin, 2016)

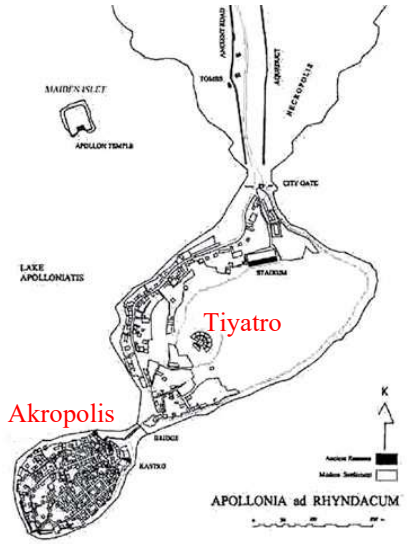
Şekil 4. 26 Apollonia ad Rhyndacum geç dönem surlarındaki devşirme bloklar (Şahin, 2016)

Şekil 4. 27 Apollonia ad Rhyndacum doğu surlarındaki devşirme bloklar (Kardoruk, 2015)

Tablo 4. 7 Apollonia ad Rhyndacum Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Apollonia ad Rhyndacum Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Bursa, Gölyazı	**Katalog: 4C**
Yapım Tarihi: MÖ 3.yy.	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 2021-
Genel Bilgiler:		

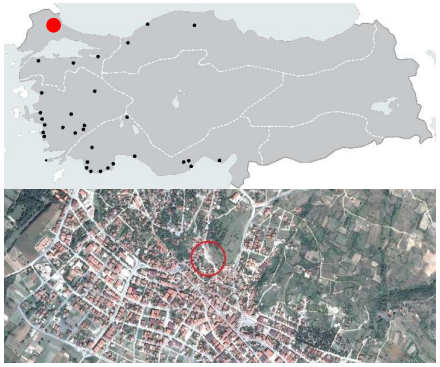
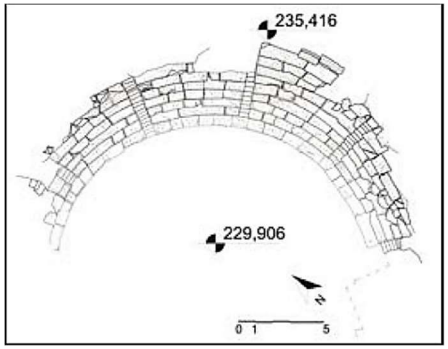
Şekil 4. 28 Apollonia ad Rhyndacum kent planı (Şahin, 2017)

Apolloniatis (Ulubat) Gölü'nün kuzeydoğu kıyısında yer alan kent, göle uzanan yarımada ve devamındaki ada üzerine kuruludur. Göl ve gölden akan Ryndakos Nehri sayesinde Apollonia'da liman ticareti gelişmiştir. Orta Bizans Dönemi'nde Konstantinopolis'ten sürgün edilenlerin gönderildiği kent, 1086 yılında Türk komutan Elchanes (İlhan) tarafından fethedilir. 1112/1113 yılında Apollonia ve çevresi Türkler tarafından tekrar harap edilir. 1204 sonunda Theodoros Laskaris'in yenilgisi sonrası kent Latinlerin eline geçer, ancak 1205 yılında terk edilir. Kentin Türkler tarafından fethi, Nikaia'nın (1331) ve Ulubat'ın (Lopadion) ele geçirilmesinden sonra kaydedilmiştir (Belke, 2020).

Kentin akropolisi, bugün bir köprü ile ana karaya bağlanan adadır, yerleşimin ise yarımada güneyindeki yamaç boyunca devam ettiği tahmin edilmektedir (Şahin, 2017). Kamusal yapılar, yarımadada Zambak Tepe yamaçlarında yer alır; kent surlarının burada yer alan tiyatro, *stadion* ve kült alanını içine alacak biçimde tüm yarımadayı çevrelediği düşünülmektedir (Şekil 4. 28) (Şahin, 2017; Şahin, 2023).

Kentte 2002-2010 yılları arasında Serdar Aybek ve ekibi tarafından yüzey araştırmaları yapılmıştır. Jeofizik çalışmaları ile tiyatronun sahne alanı, *cavea* ve orkestra zemininin durumu incelenmiştir. Tiyatronun mermer oturma sıraları ve tiyatroya ait olduğu düşünülen diğer mermer bloklar Zambak Tepe'de tespit edilmiştir (Şahin, 2023).

Tablo 4. 8 Bizye Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Bizye Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Kırklareli, Vize</td><td>Katalog: 5A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 1. yy. sonu-2. yy. başı (?)</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1995-97, 2003</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 29 Bizye Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">

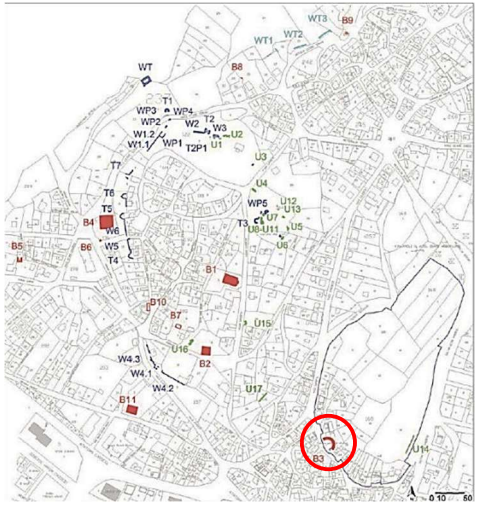
Şekil 4. 30 Bizye Tiyatrosu planı (Beygo, 2014)</td><td>
Şekil 4. 31 Bizye Tiyatrosu hava fotoğrafı (Ertunç, 2007)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur dışı (H)</td><td>Cavea</td><td>-</td><td>-</td><td rowspan="2">Sahne Binası: -</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>-</td><td>Orkestra</td><td>-</td><td>19 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">Yaklaşık 3.000 kişilik</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: -</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Mermer</td></tr>
</table>

Tablo 4. 8 Bizye Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Bizye Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Kırklareli, Vize	**Katalog: 5B**
Yapım Tarihi: MS 1. yy. sonu-2. yy. başı (?)	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1995-97, 2003
Geç Roma-Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
*Cavea*da kireç taşı *kathisma* (imparator locası) kalıntısı	Bizans dönemi	Özgün işlev (?) (Yılmaz, 1997)
Orkestra alt katmanlarda yoğun gübre ve domuz dişi buluntusu	En erken MS 3.- 4.yy	Domuz ağılı olarak kullanım (Yılmaz ve Sipahioğlu, 2005)
Cavea üzeri dolguda yoğun hayvan kemiği buluntusu	-	Atık alanı olarak kullanım (Yılmaz ve Sipahioğlu, 2005)
Tiyatro güneybatısında L planlı duvar; duvar yüzeyinde olasılıkla *scaenae frons*a ait devşirme rölyef, duvar örgüsünde surlardan getirilmiş blok taşlar, duvarın güneydoğu iç yüzeyinde sıva kalıntısı	Bizans dönemi	- (Ertuğrul, 1998)
Orkestrayı sınırlayan duvar üzerinde surlardan getirilmiş taş blok dizisi	Bizans dönemi	- (Ertuğrul, 1998)
Orkestra batısında iki ayrı fırın kalıntısı	Bizans dönemi	Çömlek fırını (?) (Ertuğrul, 1998; Yılmaz ve Sipahioğlu, 2005)

Tablo 4. 8 Bizye Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Bizye Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Kırklareli, Vize	**Katalog: 5C**
Yapım Tarihi: MS 1. yy. sonu-2. yy. başı (?)	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1995-97, 2003
Genel Bilgiler:		

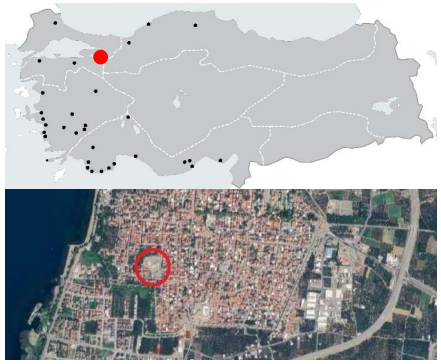
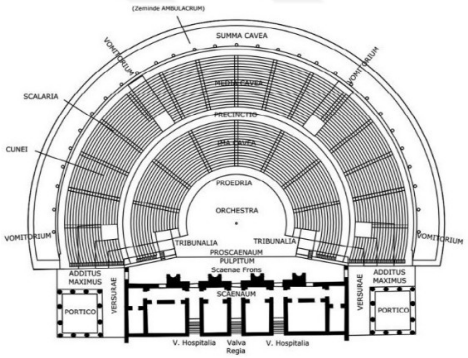

Şekil 4. 32 Bizye kent planınnda tiyatronun konumu (Beygo, 2014)

Doğu Trakya Krallığı'nın (MÖ 72-MS 44) merkezi olan kent MS 45'te Roma egemenliğine girmiştir (Yılmaz, 1997). Hierokles'in 6. yy.'a tarihlenen Synekdemos'unda Bizye'nin Trakya Piskoposluğu Bölgesi'nde (Dioecesis Thraciae) bir polis olarak adı geçer (Kazhdan vd.,1991). VII. Konstantinos' un (905-959) "De Administrando Imperio" olarak anılan eserinde de Bizye bir şehir olarak tanımlanır (Külzer, 2008). 10. yy. başlarında Bulgar Çarı Symeon tarafından ele geçirilen kentte büyük bir yıkım yapıldığı ve halkın çoğunluğunun yakındaki Medeia'ya kaçtığı aktarılır (Kazhdan vd., 1991; Külzer, 2008). 12.yy'da Arap gezgin El İdrisi Bizye'yi verimli bir vadide yer alan büyük ve iyi tahkim edilmiş bir kent olarak tanımlar (Külzer, 2008). 13. yy.'da birçok askerî harekâtta üs konumunda olan kent, 1341'de başlayan iç savaşta çeşitli askeri ve politik çatışmanın odağında yer almıştır. Kent son olarak 1453 yılında Türkler tarafından ele geçirilmiştir (Kazhdan vd., 1991). Erken Bizans'ta piskoposluk merkezi olan kent MS 5. yy.'da Herakleia'ya bağlı olarak kayıtlarda yer alır, sonrasında özerk başpiskoposluk merkezi ve ardından 14. yy.'da da metropolis olur (Kazhdan vd., 1991).

Güneyi ovaya bakan, kuzeyi ise yüksek tepelerle çevrili olan Bizye, iki ayrı höyük üzerine kurulmuştur. Doğudaki Çömlektepe Höyüğü yamacında tiyatro, batıda Kale Mahallesi'ndeki ikinci höyükte surlar yer alır (Şekil 4. 32) (Yılmaz, 2005). Antik kentin akropolisi olduğu düşünülen batıdaki höyük, MS 2. ve 9.-10. yy. arasına tarihlenen altı farklı yapım evresine sahip surlarla çevrilidir (Beygo, 2014). Kırklareli Müzesi başkanlığında ve Trakya Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı katılımıyla 1995-97 ve 2003 yıllarında tiyatroda kazı çalışması yapılmıştır. *Cavea*nın korunabilen bölümünün tamamına yakını ortaya çıkarılmıştır ancak sahne binasının olduğu düşünülen alandan yol geçmesi nedeniyle burada çalışmalara devam edilememiştir (Yılmaz, 2005).

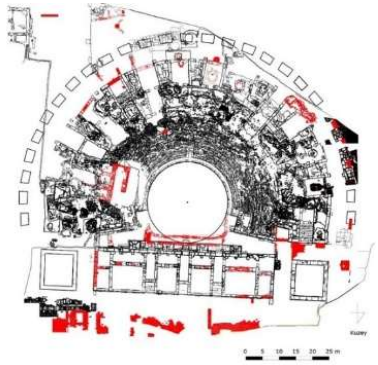
Tablo 4. 9 Nikaia Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Nikaia Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: İznik, Bursa</td><td>Katalog: 6A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 2.yy. başı</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: Traianus Dönemi /-</td><td>Kazı Tarihi: 1980-08, 2012-17, 2018-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 33 Nikaia Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Google maps, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 34 Nikaia Tiyatrosu planı (Kardoruk, 2022)</td><td>
Şekil 4. 35 Nikaia Tiyatrosu hava fotoğrafı (Kardoruk, 2022)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur içi (R)</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>85 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Uzunluğu 54 m, genişliği 13 m’dir. İki ya da üç katlı olduğu düşünülen scaenae fronsta 5 kapı ile 4 niş yer alır ve Korint düzendedir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>-</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>23,5 m/ podium</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Düz arazide altyapı üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">10.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 2.-3. yy.’lar; doğu sütunlu galeri ve summa caveaya ait Korint başlıklar Hadrianus Dönemi onarımına işaret etmektedir (Ekin Meriç, 2019; Kardoruk, 2022).</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>Altyapıda eğimli radyal tonozlu odalar ve onları çevreleyen beşik tonozlu odalar, caveada radyal tonozlu geçitler</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireç taşı, mermer kaplama</td></tr>
</table>

Tablo 4. 9 Nikaia Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Nikaia Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İznik, Bursa	**Katalog: 6B**
Yapım Tarihi: MS 2.yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** Traianus Dönemi /-	**Kazı Tarihi:** 1980-08, 2012-17, 2018-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
MS 257/258 Goth istilası ve ardından 269 yılındaki büyük deprem	MS 3.yy. sonları	Tiyatronun özgün işlevini yitirmesi (Ekin Meriç, 2019; Kardoruk, 2022)
Sahne binası önüne ve *cavea* tonozlarına örülen duvarlar (Şekil 4. 36)	MS 4.-6.yy.'lar arası	Orkestrayı merkez alan, dışa kapalı dini kullanım amaçlı mekân (Ekin Meriç, 2019; Kardoruk, 2022)
Rigole (kanal) iç duvarında Meryem ve İsa freski (Şekil 4. 37)		
Konistra duvarındaki haç ve çelenk motifi (Şekil 4. 38)		

Şekil 4. 36 Nikaia Tiyatrosu MS 4.-15.yy. arasına tarihlenen geç dönem duvar kalıntıları (Kardoruk, 2022)

Şekil 4. 37 Nikaia Tiyatrosu *rigole*de Meryem ve İsa freski (Yalman, 2006)

Şekil 4. 38 Nikaia Tiyatrosu *konistra* duvarında haç ve çelenk motifi (Kardoruk, 2022)

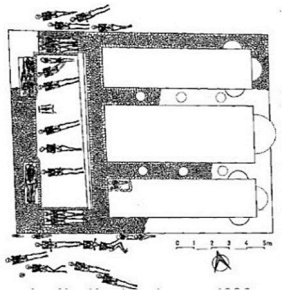
Tablo 4. 9 Nikaia Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Nikaia Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İznik, Bursa	**Katalog: 6C**
Yapım Tarihi: MS 2.yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** Traianus Dönemi /-	**Kazı Tarihi:** 1980-08, 2012-17, 2018-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
MS 557 depremi sonucu	MS 6.yy.	Tiyatro alanının terkedilmesi (Ekin Meriç, 2019)
Tiyatroya ait taşların sökümü	MS 8.yy.	Devşirme olarak kullanım (surlar, kentteki anıtsal yapıların temelleri) (Yalman, 1981; Yalman, 1983; Kardoruk, 2022)
Tiyatroda 9. yy.'dan sonrasına tarihlenen çok sayıdaki seramik buluntu	MS 9.yy.'dan itibaren	Seramik atölyesi (Kardoruk, 2022)
Cavea ve orkestra üzeri dolgu tabakasında çok sayıda iskelet	MS 11.- 14.yy. arası	Mezarlık olarak kullanım (Yalman, 1984; Yalman. 1986; Yalman. 1987; Yalman. 1988; Ekin Meriç, 2019; Kardoruk, 2022)
Kuzeydoğu *media cavea* blokajı üzeri kilise kalıntısı (Şekil 4. 39 ve Şekil 4. 40)	MS 13.yy.	Mezarlık kilisesi (Yalman, 1987; Ekin Meriç, 2019; Kardoruk, 2022).

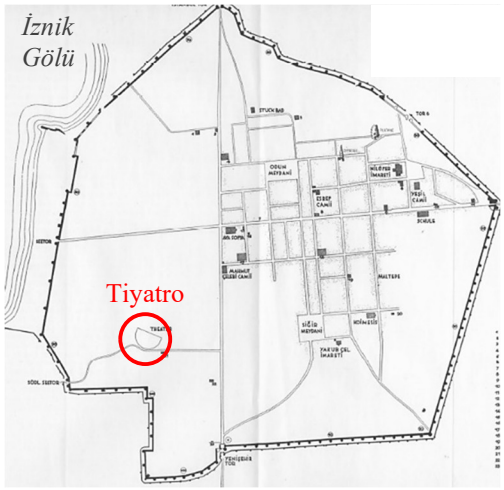
Şekil 4. 39 Nikaia Tiyatrosu kuzeydoğu kilisenin tiyatrodaki konumu (Yalman, 1987)

Şekil 4. 40 Nikaia Tiyatrosu kuzeydoğu kilisedeki mezar nişleri ve gömü alanları (Yalman, 1987)

Tablo 4. 9 Nikaia Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Nikaia Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İznik, Bursa	**Katalog: 6D**
Yapım Tarihi: MS 2.yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** Traianus Dönemi /-	**Kazı Tarihi:** 1980-08, 2012-17, 2018-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 41 Nikaia kent planı (Schneider, 1938)

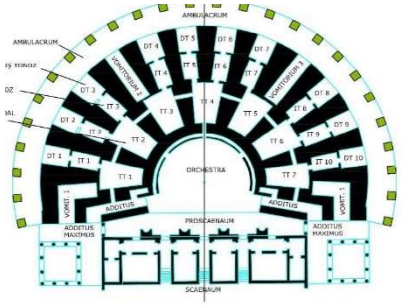
Nikaia, Roma ve Bizans yollarının kesişim noktasında önemli bir konumda olup, imparatorlar ve ordular tarafından sıkça kullanılmış, Bizans Dönemi'nde askeri savunmada stratejik bir rol oynamıştır. Sık sık depremlerden etkilenen kent birçok kez yeniden inşa edilmiştir. Önemli depremler MS 29, 121, 362, 368, 554 ve 557 yıllarında yaşanmıştır (Şahin,2013; Belke, 2020). Bizans Dönemi'nde askeri isyanlar, Arap akınları ve dini çekişmelere ev sahipliği yapar; 325 yılında imparator Constantinus (306-337) tarafından toplanan I. Ekümenik Konsil ve MS 787'de ikonaların tekrar serbest bırakıldığı VII. Ekümenik Konsil Nikaia'da toplanır (Şahin, 2004; Belke, 2020). İustinianos dönemi (MS 527-565) kentteki yoğun imar faaliyetlerini Prokopios Yapılar (De aedificiis, V, 3) adlı eserinde aktarır; su sistemi, imparatorluk sarayı, hamam onarılır, kiliseler, manastırlar ve kentin batısında bir köprü yaptırılır (Şahin,2004). Nikaia 1075 ve 1097 arası kısa bir süreliğine Anadolu Selçuklu hâkimiyetine geçer. Tiyatroda bulunan toplu mezarlığın 1096-1099 arası I. Haçlı Seferi sonrasına ait olduğu düşünülmektedir. 1204'te IV. Haçlı Seferi ile Konstantinopolis'in işgal edilmesi ile 1261 yılında Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınmasına kadar, Nikaia parçalanan imparatorluğun başkentlerinden biri olur. 1330 yılında Selçukluların eline geçen Nikaia, bu tarihten itibaren Bizans ve Türkler arasında el değiştirerek zamanla Türkleşir (Şahin, 2004; Belke, 2020).

Tablo 4. 9 Nikaia Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Nikaia Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İznik, Bursa	**Katalog: 6E**
Yapım Tarihi: MS 2.yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** Traianus Dönemi /-	**Kazı Tarihi:** 1980-08, 2012-17, 2018-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 42 Nikaia Tiyatrosu hava fotoğrafı (Anadolu Ajansı, 2024)

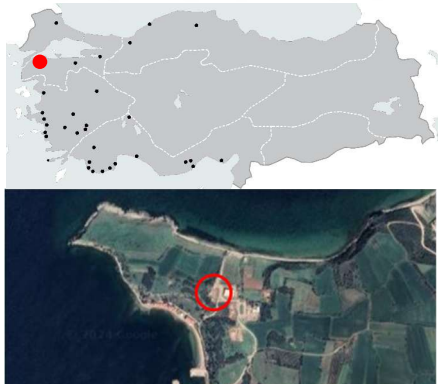
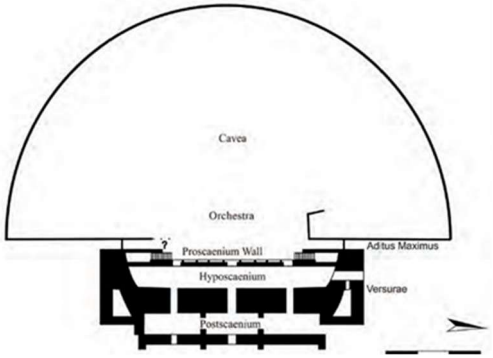

Şekil 4. 43 Nikaia Tiyatrosu altyapı planı (Kardoruk, 2022)

Askania Limne'nin (İznik Gölü) kuzeydoğu kıyısında, verimli bir ovada yer alan Nikaia ızgara kent planına sahiptir ve Hellenistik Dönem'in sonunda surlarla çevrilmiştir. Gothlar tarafından kent tahrip edildikten sonra MS 257/58'de yeni bir sur duvarı inşa edilir (Şekil 4. 41); yaklaşık 5 km uzunluğundaki duvar düzensiz bir beşgen oluşturmaktadır (Foss, 1996; Belke, 2020). 8. yy. başı Arap akınlarında kuşatmalar nedeniyle hasar gören surların onarımında tiyatrodan da devşirme malzeme kullanılır (Ekin Meriç, 2019; Yalman, 1988). Sur duvarı ve çevresinde; oturma sıraları, *diazoma*, *cavea* üstü galeri ve dış duvarlara ait bloklar, söveler, sahneye ait arşitrav ve korniş parçaları, çeşitli lentolar tespit edilmiştir (Yalman, 1981; Yalman, 1983).

Tiyatro yerleşimin güneybatısında yer alır (Şekil 4. 41). Düz arazide tonozlu alt birimler üzerine inşa edilen tiyatro bu özelliğe sahip Anadolu'daki iki tiyatrodan biridir (Şekil 4. 42, Şekil 4. 43) (Kardoruk, 2022). Genç Plinius MS 111 yılında prokonsül (eyalet valisi) olarak iki yıl Bithynia'da kalır. Bu yıllarda İmparator Traianus (MS 98-117) ile Genç Plinius'un mektuplaşmaları (Plin. Epist. X. 39) Nikaia tiyatrosunun tarihlendirilmesi açısından büyük önem taşır (Ferrero,1990; Yalman, 2007; Ekin Meriç, 2019). Mektupta tiyatronun zayıf bir zemin üzerine kalitesiz malzeme ile inşa edildiğinden, bu nedenle de yapımı tamamlanmadan tiyatroda çökmeler ve çatlaklar oluştuğundan bahseder (Şahin, 2004; Şahin, 2013; Ekin Meriç, 2019; Kardoruk, 2022).

Tablo 4. 10 Parion Tiyatrosu

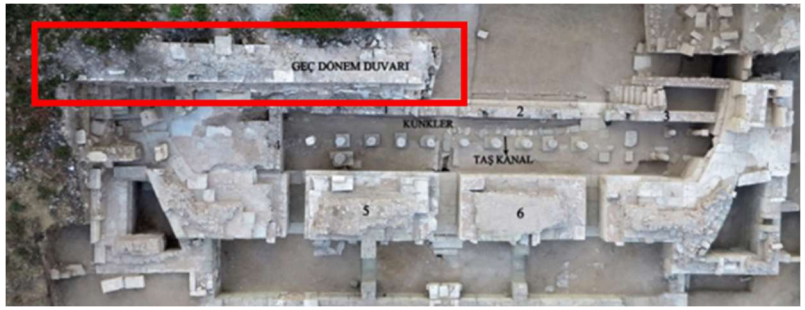
<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Parion Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Çanakkale, Biga</td><td>Katalog: 7A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 69-96</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: Flaviuslar Dönemi (?) (1.evre)</td><td>Kazı Tarihi: 2004, 2005-14, 2015-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 44 Parion Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Google maps, 2024)</td><td colspan="4">
Şekil 4. 45 Parion Tiyatrosu planı (Ergürer ve Güleç Özer, 2016)

Şekil 4. 46 Parion tiyatro açması hava fotoğrafı (Keleş vd., 2019)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur içi (-)</td><td>Cavea</td><td>Yarım daire</td><td>75 m (?)</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Uzunluğu 42 m, genişliği 17 m’dir. Tiyatronun ilk evresine ait scaenae fronsta Dor düzen kullanılmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Agora, Hamam</td><td>Orkestra</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">-</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 2. yy. ikinci yarısında (ikinci evre) sahne binasının yenilendiği yazıtlarla belgelenmiştir (Ergürer ve Özer, 2018)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Sabun taşı, mermer</td></tr>
</table>

Tablo 4. 10 Parion Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Parion Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Çanakkale, Biga	**Katalog: 7B**
Yapım Tarihi: MS 69-96	**Dönem/Yaptıran:** Flaviuslar Dönemi (?) (1.evre)	**Kazı Tarihi:** 2004, 2005-14, 2015-

Geç Roma-Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Alanın çöplük olarak kullanımı	MS 5.yy. sonrası -MS 7.yy.'a kadar	Tiyatronun özgün işlevini yitirmesi (Ergürer ve Güleç Özer, 2016)
Oturma sıralarının devşirme olarak kullanıldığı sahne önü geç dönem sur duvarı (Şekil 4. 47)	MS 7.-10.yy.	*Cavea*nın kapatılarak kale olarak kullanılması (?) (Ergürer ve Güleç Özer, 2016)
Geç dönem sur duvarına ve tiyatro duvarlarına eklenen moloz taş duvarlar (Şekil 4. 48)	MS 10.-12.yy.	İşlevi belirlenememiş odalar (Ergürer ve Güleç Özer, 2016)

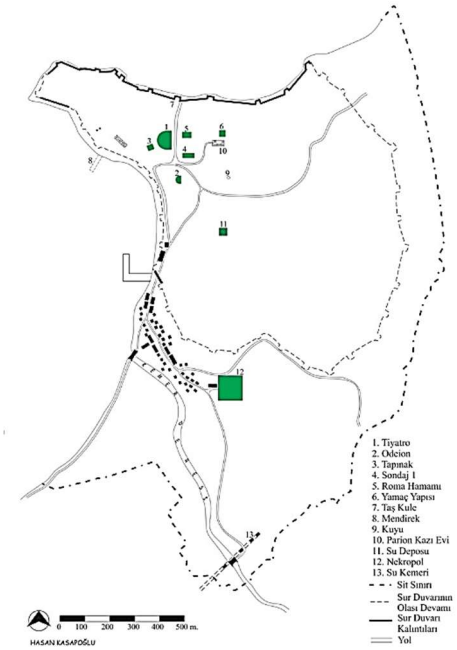

Şekil 4. 47 Parion Tiyatrosu sahne önü geç dönem sur duvarı (Ergürer ve Güleç Özer, 2016)

Şekil 4. 48 Parion Tiyatrosu duvarlarına ve sur duvarına eklenen moloz taş duvarlar (Ergürer ve Güleç Özer, 2016)

Tablo 4. 10 Parion Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Parion Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Çanakkale, Biga	**Katalog: 7C**
Yapım Tarihi: MS 69-96	**Dönem/Yaptıran:** Flaviuslar Dönemi (?) (1.evre)	**Kazı Tarihi:** 2004, 2005-14, 2015-
Genel Bilgiler:		
 Şekil 4. 49 Parion kent planı (H. Kasapoğlu, akt. Ergürer ve Keleş, 2018)	Roma Dönemi'nde "Colonia Gemella Iulia" olarak bilinen kent, balıkçılık ve ticaretle zenginleşmiş, kıyı yolunun önemli bir istasyonu olmuştur. Erken Bizans Dönemi'nde Opsikion *thema*sı içinde yer almış, zamanla ikona karşıtı hareketlerde rol oynamıştır. MS 7. yy.'da özerk bir başpiskoposluk olan Parion, Latin işgaliyle Pegai Metropoliti'ne bağlanmıştır. Orta Çağ boyunca dini önemi devam etmiş, ancak bağımsız piskoposluk statüsünü kaybetmiştir (Belke, 2020). Parion, Kemer Çayı'nın kıyısından başlayıp Kemer Limanı'na kadar uzanan geniş bir plato üzerine kuruludur. 19. yy. başlarında Parion kentinin yeri tespit edildiğinde, alanda yoğun miktarda kalıntı bulunduğu ancak çoğunluğunun günümüze ulaşmadığı aktarılır (Belke, 2020). Tersane Burnu'nun kuzeyinde tiyatro bulunmaktadır (Şekil 4. 49). Parion Tiyatrosu, kent merkezi olduğu düşünülen alanda Roma hamamı, agora, yamaç hamamı ve odeonla birlikte yer almaktadır (Ergürer ve Özer, 2018). Arkeolojik veriler ışığında ilk olarak Flaviuslar döneminde inşa edilen yapının MS 2. yy. ikinci yarısında yenilendiği anlaşılmıştır. *Cavea*da tespit edilen gladyatör *graffito*ları ve kentte ele geçen gladyatör *stel*leri, tiyatroda gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerinin düzenlendiğini ve kentte bu oyunlara verilen önemi desteklemektedir (Ergürer ve Keleş, 2018).	

4.3 Ege Bölgesi

Ege Bölgesi, Antik Dönem tiyatrolarının Türkiye sınırlarında en yoğun olduğu bölgedir. Günümüzde bölgede bilinen tiyatro sayısı yetmiş bir adettir. Geç Roma – Bizans Dönemi kullanımı tespit edilenler; Aizanoi, Alabanda, Apameia-Kelainai, Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis (Phrygia), Kedreai, Knidos Küçük Tiyatro, Kyme, Laodikeia Kuzey ve Batı Tiyatroları, Metropolis**,** Miletos, Nysa, Orthosia, Pergamon Akropolis Tiyatrosu, Philadelphia, Phokaia, Priene, Sardis, Smyrna, Tralleis ve Tripolis tiyatrolarıdır (Tablo 4. 11). Söz konusu yirmi üç tiyatrodan dokuzunun geç dönem kullanım evresine dair yeterli veriye sahip olunmadığından kataloğa dahil edilmemiştir (Harita 4. 4).

Alabanda Tiyatrosu'nda ulaşılan kırık mermer parçaları ve kireç ocağı buluntusu yapının özgün işlevini yitirmesi sonrası yapıya ait taşların sökülerek kireç elde etme amaçlı kullanıldığını göstermektedir (Yener, 2001). Tiyatroda geç dönem kullanımına dair mimari buluntu, sahne binasında ulaşılan iki adet moloz taş mezar kalıntısı ile sınırlıdır, bu nedenle kataloğa dahil edilmemiştir (Yener, 2006). Apameia-Kelainai Tiyatrosu'nda da bir fırın buluntusuna ulaşılmıştır ancak ilişkili bir yapı kalıntısına ulaşılamamıştır (Topbaş, 1991). Kedrai Tiyatrosu'nun geç dönem evresinde sur duvarıyla ilişkili kullanımı yapısal bütünlük oluşturmamaktadır (Diler, 2005). Kyme Tiyatrosu *cavea*sında Geç Antik Dönem'e ait bir esnaf locası tespit edilmiş ve aynı döneme ait üç büyük fırın kalıntısına ulaşılmıştır. Tiyatronun Erken Bizans'ta işlik alanı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır ancak mimariye dair veri kısıtlıdır (Lagona, 2007). Orthosia Tiyatrosu'nun bulunduğu alanın, yapının özgün işlevini yitirmesi sonrası Osmanlı dönemine kadar yerleşim alanı olarak kullanıldığına dair çok sayıda küçük buluntuya ulaşılmıştır. Ancak geç dönem yapılaşmaya dair mimari buluntuya ulaşılamamıştır (Debord, 1999). Phokaia Tiyatrosu'nda tespit edilen geç dönem kullanımı *cavea*da çamur harçlı teras duvarları ve alanın seramik atölyeleri tarafından kullanıldığı gösteren seramik üretim artığı buluntularıdır (Özyiğit, 1993). Sardis Tiyatrosu güneybatısında ortaya çıkarılan cam yüzük atölyesi, tiyatronun bulunduğu bölgenin geç dönemde işlik alanı olarak kullanılma olasılığını arttırmaktadır, ancak tiyatro alanında henüz benzer bir buluntuya ulaşılmamıştır (Rautman, 2017). Tralleis Tiyatrosu ile *stadion*u arasındaki alanda tespit edilen çok sayıdaki kireç ocağından

biri de tiyatro orkestrasında yer almaktadır, tiyatro ise yapısal bütünlüğünü yitirmiş ve sadece *cavea* oyuğu günümüze ulaşmıştır (Dinç, 1998). Tripolis Tiyatrosu'nda Bizans Dönemi'ne dair veri, tiyatro kuzeyindeki küçük tonozlu birim ve içindeki künk buluntusudur (Erdoğan ve Çörtük, 2009).

Tablo 4. 11 Ege Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar

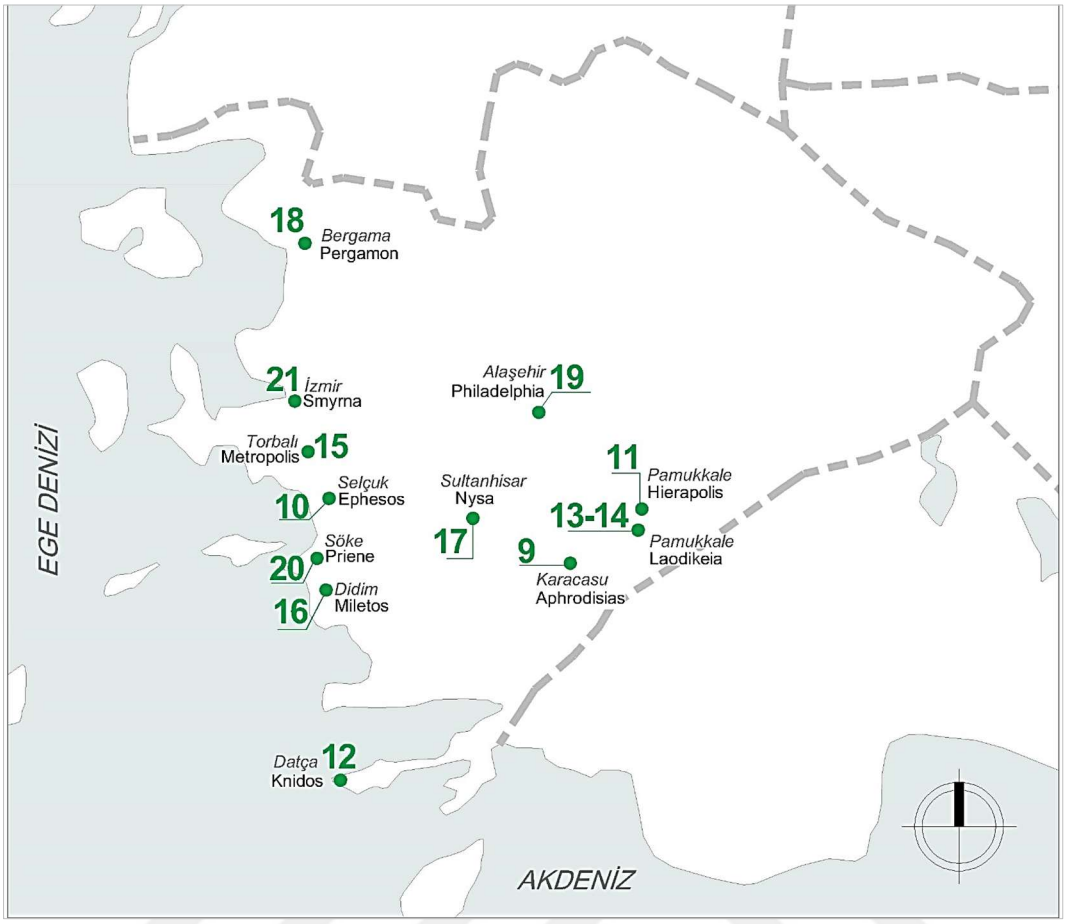
Tiyatronun Bulunduğu Kent	Güncel Yer İsmi	Tiyatroda Araştırma-Kazı- Sondaj Çalışması	Tiyatroda Geç Roma- Bizans Dön. Kullanımı
Agrae	Isparta, Atabey		
Aigai	Manisa, Yunusemre	●	
Aizanoi	Kütahya, Çavdarhisar	●	●
Akmonia	Uşak, Banaz		
Alabanda	Aydın, Çine	●	×
Alinda	Aydın, Karpuzlu	●	
Amos	Muğla, Marmaris	●	
Amyzon	Aydın, Koçarlı		
Antiokheia ad Maeandrum	Aydın, Kuyucak		
Apameia-Kelainai	Afyonkarahisar, Dinar	●	×
Aphrodisias	Aydın, Geyre	●	●
Bargylia	Muğla, Milas		
Blaundos	Uşak, Ulubey		
Didyma	Aydın, Didim	●	
Ephesos	İzmir, Selçuk	●	●
Erythrai	İzmir, Çeşme	●	
Euromos	Muğla, Milas	●	
Halikarnossos	Muğla, Bodrum	●	
Harpasa	Aydın, Nazilli		
Hierapolis (Phrygia)	Denizli, Pamukkale	●	●
Hierapolis (Phrygia) Hellenistik tiyatro	Denizli, Pamukkale	●	
Hyllarima	Muğla, Kavaklıdere	●	

Tablo 4. 11 Ege Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar (devamı)

Tiyatronun Bulunduğu Kent	Güncel Yer İsmi	Tiyatroda Araştırma-Kazı- Sondaj Çalışması	Tiyatroda Geç Roma - Bizans Dön. Kullanımı
Hypaipa	İzmir, Ödemiş		
İasos	Muğla, Milas	●	
Kastabos	Muğla, Marmaris	●	
Kedreai	Muğla, Sedir Adası	●	×
Keramos	Muğla Milas		
Kıran Gölü Tiyatrosu	Muğla, Marmaris		
Klazomenai	İzmir, Urla	●	
Knidos(Büyük tiyatro)	Muğla, Datça		
Knidos (Küçük tiyatro)	Muğla, Datça	●	●
Kolossai	Denizli, Honaz		
Kyme	İzmir, Aliağa	●	×
Kyon	Muğla, Kavaklıdere		
Laodikeia (Batı Tiyatrosu)	Denizli, Pamukkale	●	●
Laodikeia (Kuzey Tiyatrosu)	Denizli, Pamukkale	●	●
Latmos Herakleia (Herakleia ad Latmum)	Muğla, Milas		
Lebedos	İzmir, Seferihisar		
Magnesia ad Meandrum	Aydın, Germencik	●	
Magnesia ad Sipylum	Manisa, Merkez		
Metropolis	İzmir, Torbalı	●	●
Miletos	Aydın, Didim	●	●
Mylasa	Muğla, Milas		
Myndos	Muğla, Bodrum		
Myonnesos	İzmir, Seferihisar		
Notion	İzmir, Menderes	●	
Nysa	Aydın, Sultanhisar	●	●

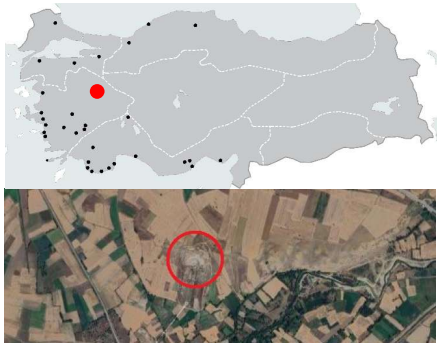
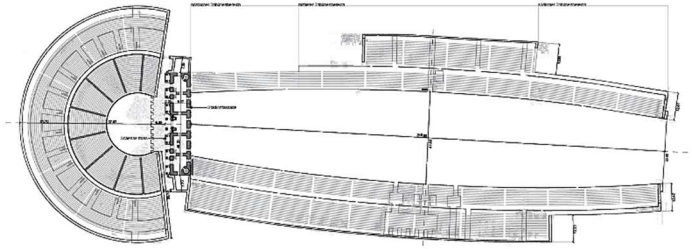
Tablo 4. 11 Ege Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar (devamı)

Tiyatronun Bulunduğu Kent	Güncel Yer İsmi	Tiyatroda Araştırma-Kazı- Sondaj Çalışması	Tiyatroda Geç Roma - Bizans Dön. Kullanımı
Orthosia	Aydın, Yenipazar	●	×
Panionion	Aydın, Kuşadası		
Pergamon (akropolis tiyatrosu)	İzmir, Bergama	●	●
Pergamon (Asklepios tiyatrosu)	İzmir, Bergama	●	
Pergamon (Roma tiyatrosu)	İzmir, Bergama	●	
Perperene	İzmir, Bergama		
Philadelphia	Manisa, Alaşehir	●	●
Phokaia	İzmir, Foça	●	×
Piginda	Aydın, Bozdoğan		
Pitane	İzmir, Dikili		
Priene	Aydın, Söke	●	●
Prymnessos	Afyonkarahisar, Merkez		
Sardis	Manisa, Salihli	●	×
Smyrna	İzmir, Konak	●	●
Stratonikeia	Muğla, Yatağan	●	
Temnos	İzmir, Menemen		
Teos	İzmir, Sığacık	●	
Thera	Muğla, Ula	●	
Tralleis	Aydın, Efeler	●	×
Tripolis	Denizli, Buldan	●	×

Harita 4. 4 Ege Bölgesi'nde tez kapsamında incelenen tiyatrolar

Tablo 4. 12 Aizanoi Tiyatro-Stadion Kompleksi

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Aizanoi Tiyatro-Stadion Kompleksi</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Kütahya, Çavdarhisar</td><td>Katalog: 8A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 1. yy. sonu</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1926-28, 1970-85, 1986-90, 1991-07, 2008-10, 2011-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 50 Aizanoi tiyatro-stadion kompleksi uydu fotoğrafı (Google maps, 2024)</td><td colspan="4">
Şekil 4. 51 Aizanoi tiyatro-stadion kompleksi planı (Rohn, 2008)

Şekil 4. 52 Aizanoi tiyatro hava fotoğrafı (Çoşkun vd., 2024)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Kon.</td><td>Kent merkezi</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>104,5 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Scaenae frons ilk katında kompozit ve İon düzen, ikinci katında Korint düzen kullanılmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>-</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>35 m/ podium</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç ve altyapı üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">9.000/11.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 2. yy. ikinci yarısı; cavea üst kotunda tonozlu alt yapı eklenerek summa cavea oluşturulmuş ve scaenae frons yenilenmiştir (Özer ve Korkmaz, 2014)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>Summa cavea altı kavisli geçit ve buradan diazomaya açılan radyal geçitler</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireçtaşı, mermer kaplama</td></tr>
</table>

Tablo 4. 12 Aizanoi Tiyatro-Stadion Kompleksi (devamı)

Yapı Adı: Aizanoi Tiyatro-Stadion Kompleksi	**Güncel Yer Adı:** Kütahya, Çavdarhisar	**Katalog: 8B**
Yapım Tarihi: MS 1. yy. sonu	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1926-28, 1970-85, 1986-90, 1991-07, 2008-10, 2011-

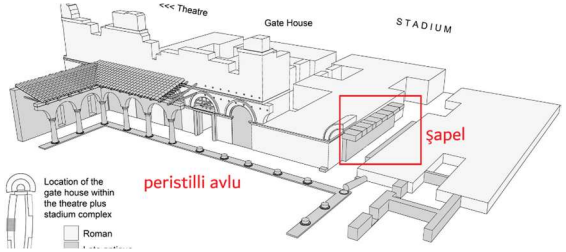
Geç Roma-Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Orkestra zeminindeki mermer kaplamanın sökülüp sıkıştırılmış toprak ile zemin oluşturulması (Şekil 4. 53)	MS 4. – 5. yy.	Tiyatronun özgün işlevini yitirmesi (?) (Türkan, 2023)
İma cavea merkezinde iki odalı, su sistemine sahip, temellerinde tiyatrodan devşirme blokların kullanıldığı yapı kalıntısı (Şekil 4. 54)	MS 4. – 5. yy.	Konut ya da işlik (Özer vd., 2022; Hoffman, 1993, akt. Türkan, 2023)
Proskenion girişindeki yükseltilmiş zeminde pişmiş toprak plakalar	MS 5. – 6. yy. (?)	- (Özer vd., 2022)
Stadion kapısında peristilli avlu ve şapel (Şekil 4. 55)	Erken Bizans (MS 5. yy. ?)	Konut kompleksi (Hoffman, 1993; Stroth, 2017)

Şekil 4. 53 Aizanoi Tiyatrosu orkestra zemininde sıkıştırılmış kırmızı toprak tabaka (Türkan, 2023)

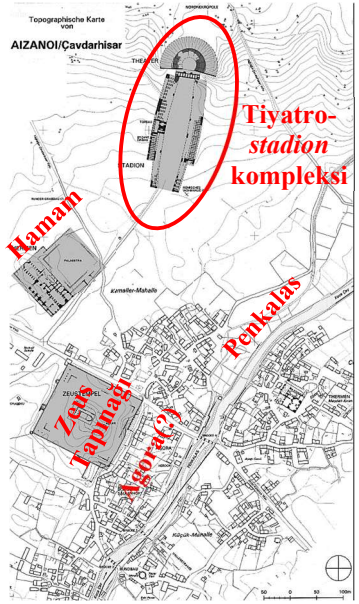
Şekil 4. 54 Aizanoi Tiyatrosu *ima caveada* geç dönem yapı kalıntısı (Özer vd., 2022)

Şekil 4. 55 Aizanoi *stadion*daki peristilli avlu ve şapel (Stroth, 2017)

Tablo 4. 12 Aizanoi Tiyatro-Stadion Kompleksi (devamı)

Yapı Adı: Aizanoi Tiyatro-Stadion Kompleksi	**Güncel Yer Adı:** Kütahya, Çavdarhisar	**Katalog: 8C**
Yapım Tarihi: MS 1. yy. sonu	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1926-28, 1970-85, 1986-90, 1991-07, 2008-10, 2011-
Genel Bilgiler:		

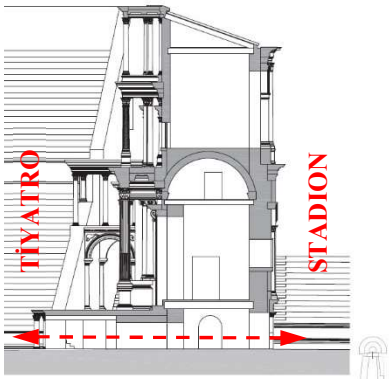
Şekil 4. 56 Aizanoi kent planında tiyatro-*stadion* kompleksinin konumu (Rohn, 2008)

Aizanoi Roma Dönemi'nde tapınak-kent statüsündedir; tapınak arazileri, MS 2. yy.'daki imparatorluk düzenlemesine kadar, kentin ekonomik sistemi ve dolayısıyla üretim faaliyetlerinin temelini oluşturmuştur (Türkan, 2021). Kentin Hellenistik Dönem'de de merkezi olan Penkalas Nehri batısında, yapım faaliyetleri MS 1. yy. ortalarında başlamış ve 2. yy. sonlarına kadar sürmüştür. (Rohn, 2008; Özer ve Korkmaz, 2014). Hellenistik binaların yıkılıp tepenin teraslandırılmasıyla oluşturulan kamusal alanda; agora (?), Dor sütunlarla çevrili bir avlu, Zeus Tapınağı'nın yer aldığı büyük meydan, hamam-*palaestra* ve tiyatro-*stadion* kompleksi bulunmaktadır. Bu yapılar, kentin festivaller ve oyunlar için önemli bir merkez olduğunu göstermektedir (Rohn, 2008). MS 400 civarında yeni inşa edilen kolonatlı cadde ile kent dokusu değişen Aizanoi'de ilerleyen süreçte yerleşimin neredeyse iki katına çıkarak kırsala doğru genişlediği görülür. Ancak, bu yeniden canlanma döneminde tiyatro-*stadion* gibi kentin çeperindeki büyük yapılar artık işlevlerini yitirmeye başlamıştır (Rohn, 2008). Erken Bizans Dönemi'nden Orta Bizans Dönemi'ne kadar bir piskoposluk merkezi olan kentte, Arap akınlarına karşı sur inşa edilmemiş olması nedeniyle bu yüzyıllarda yerleşimin devam etmemiş olabileceği düşünülmektedir. MS 11. yy. sonlarında Türk akınlarına karşı Tapınak Kilise'nin çevresindeki *temenos*, bir kale yerleşimine dönüştürülmüştür (Stroth, 2017). Anadolu'daki diğer örneklerden oldukça farklı yapısal özelliklere sahip olan tiyatro- *stadion* kompleksinde sahne binası, *stadion* ve tiyatro tarafından ortak kullanım alanı oluşturur (Şekil 4. 57). Yapının MS 1. yy.'dan başlayarak çeşitli eklerle MS 3. yy.'a kadar birçok yapım evresine sahip olduğu tespit edilmiştir (Şekil 4. 58). MS 3. yy.'da tiyatro ya da meclis olarak kullanıldığı, MS 4. yy.'dan sonra da özgün işlevini yitirerek kullanım amacının değiştiği düşünülmektedir (Özer ve Korkmaz, 2014).

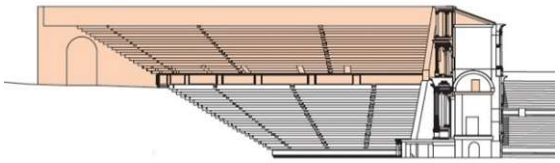
Tablo 4. 12 Aizanoi Tiyatro-Stadion Kompleksi (devamı)

Yapı Adı: Aizanoi Tiyatro-Stadion Kompleksi	**Güncel Yer Adı:** Kütahya, Çavdarhisar	**Katalog: 8D**
Yapım Tarihi: MS 1. yy. sonu	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1926-28, 1970-85, 1986-90, 1991-07, 2008-10, 2011-

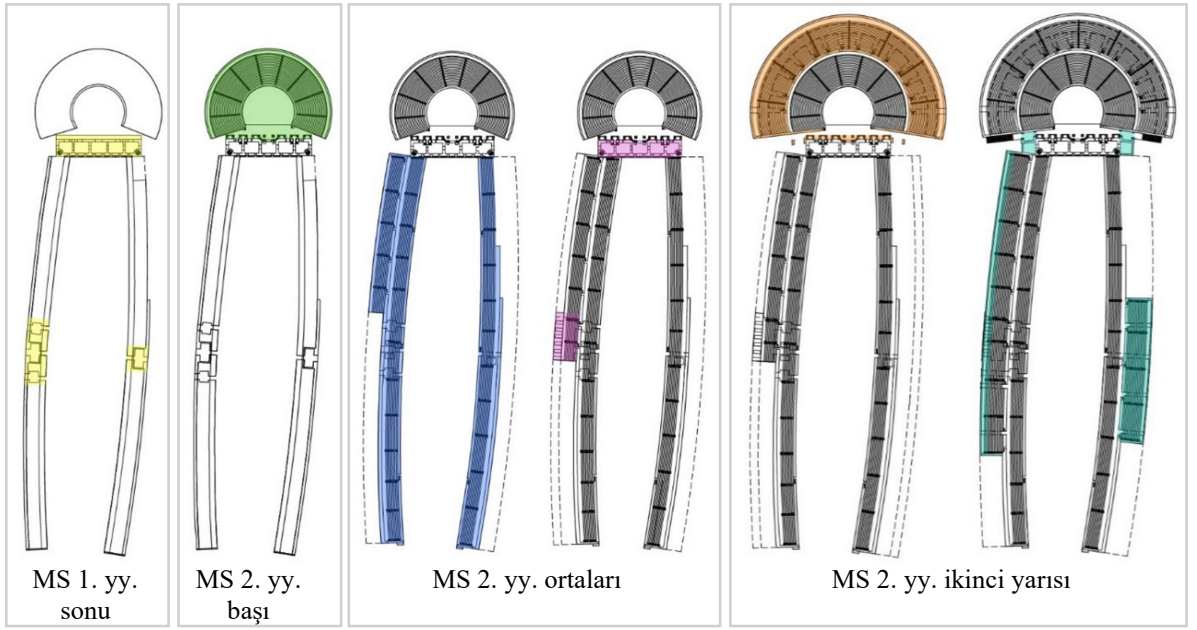
Genel Bilgiler:

Şekil 4. 57 Aizanoi sahne binası kesiti (Rohn, 2008)

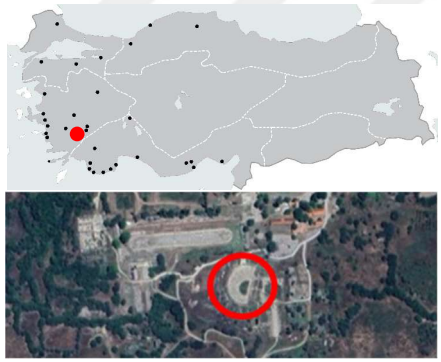
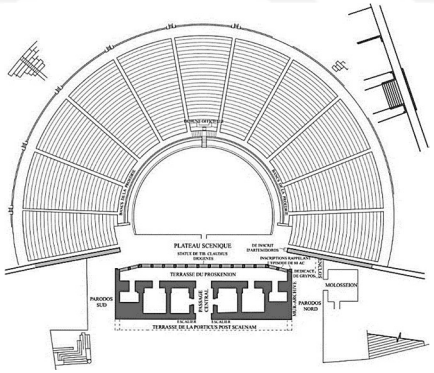

Şekil 4. 59 Aizanoi tiyatrosu MS 2.yy'daki yapım evresinde eklenen *summa cavea* (Rohn, 2008)

Şekil 4. 58 Aizanoi tiyatro- *stadion* kompleksi yapım evreleri (Rohn, 2008)

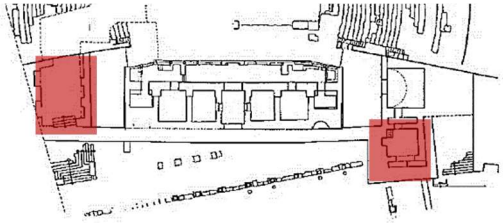
Tablo 4. 13 Aphrodisias Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Aphrodisias Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Aydın, Geyre</td><td>Katalog: 9A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 1.yy. ikinci yarısı</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1904-05, 1961-90, 1991-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 60 Aphrodisias Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Google maps, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 61 Aphrodisias Tiyatrosu restitüsyon planı (Chaisemartin, 2012)</td><td>
Şekil 4. 62 Aphrodisias Tiyatrosu ve çevresindeki yapılar (Erim, 1986)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Kon.</td><td>Sur içi (R)</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>90 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Uzunluğu 31,7 m, genişliği 8,6 m’dir. Scaenae frons ilk katında İon düzen, ikinci katında Korint düzen, proskenionda Dor düzen kullanılmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Hamam, tetrastoon</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>25 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">8.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MÖ 39-27 arasında mermer üç katlı sahne binasının inşası; MS 40-68 arasında cavea üst kotuna oturma sıraları eklenmesi; MS 2. yy. ikinci yarısında orkestra çukurunun derinleştirilmesi, ilk oturma sıralarının kaldırılması ve konistra inşası, logeionun orkestraya doğru genişletilerek cavea ile birleştirilmesi, sahne altında koridor ve galeriler oluşturulması; MS 2.yy. sonunda summa cavea eklenmesi (Erim, 1986; Sear, 2006)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Mermer</td></tr>
</table>

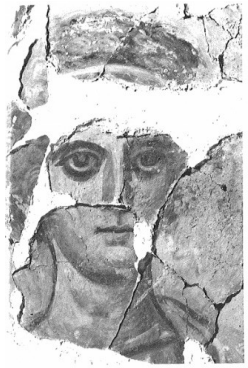
Tablo 4. 13 Aphrodisias Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Aphrodisias Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Aydın, Geyre	**Katalog: 9B**
Yapım Tarihi: MÖ 1.yy. ikinci yarısı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1904-05, 1961-90, 1991-

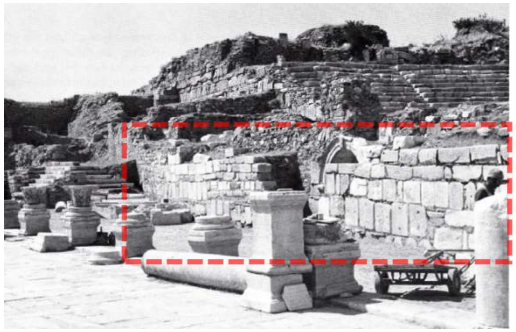
Geç Roma-Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Sahne odalarının tonozlarında onarım	MS 4. yy. depremleri sonrası	Tiyatronun özgün işlevinin devamı (Erim, 1986)
Tiyatroda hiziplere ait grafitiler	MS 6.yy.'a kadar	Tiyatronun özgün işlevinin devamı (Erim, 1986; Roueché, 1989)
Kuzey ve güney *parados*un kapatılarak odalar oluşturulması (Şekil 4. 63)	MS 6. yy. ortası	Tiyatro sanatçıları için şapel (?) (Aynı döneme ait epigrafik bulgular tiyatronun özgün işlevinin sürdüğünü göstermektedir.) (Cormack, 1991)
Sahne odalarında Hristiyanlık konulu freskler (Şekil 4. 64)		
Tiyatronun savunma duvarıyla çevrelenmesi (Şekil 4. 65)	MS 7.yy. depremi sonrası	Tiyatronun kaleye dönüştürülmesi ve alanın konutlarla işgali (Erim, 1986)

Şekil 4. 63 Aphrodisias Tiyatrosu MS 6. yy. sahne binası ekleri (Sear, 2006)

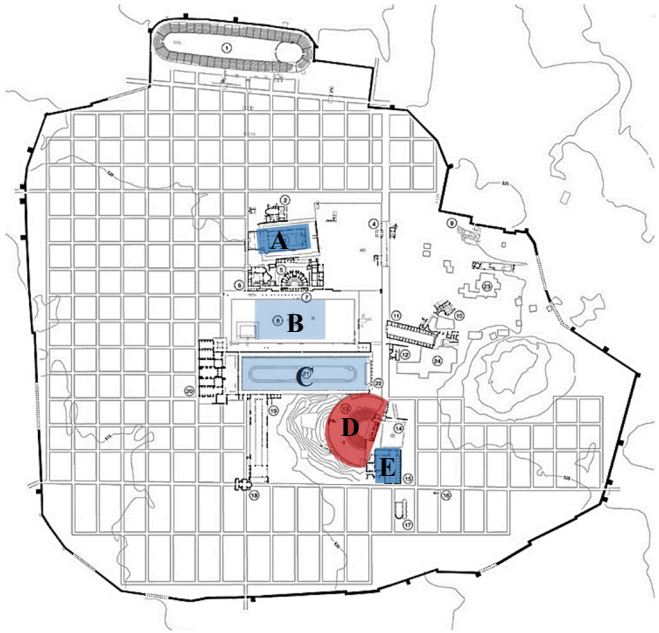
Şekil 4. 64 Aphrodisias Tiyatrosu sahne binası kuzey odadaki St. Michael betimli fresk (Cormack, 1991)

Şekil 4. 65 Aphrodisias, tiyatroyu çevreleyen sur duvarı (Roueché, 1991)

Tablo 4. 13 Aphrodisias Tiyatrosu (devamı)

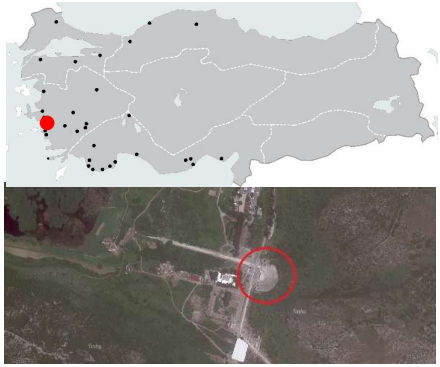
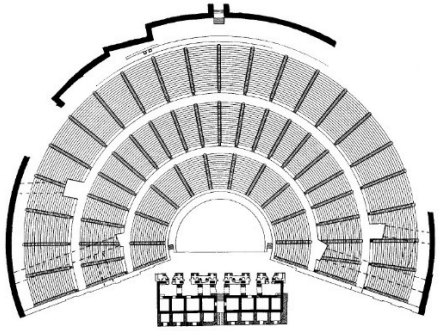
Yapı Adı: Aphrodisias Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Aydın, Geyre	**Katalog: 9C**
Yapım Tarihi: MÖ 1.yy. ikinci yarısı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1904-05, 1961-90, 1991-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 66 Aphrodisias kent planı (H. Mark, 2010)

Aphrodisias, Erken Bizans Dönemi'nde eyaletin metropolisi özelliğindedir ve MS 5. ve 6. yy.'larda güçlü bir Monofizit kilise örgütlenmesine sahiptir. Aynı zamanda kentte MS 5. yy. boyunca pagan öğreti okullarının devam ettiği görülür. MS 7. yy. itibariyle Stauropolis adıyla anılan kent 12. yy.'a gelindiğinde eyalet adı olan Karia ile anılmaktadır. MS 4. yy.'daki büyük bir deprem sonucu Kuzey Agora (Şekil 4. 66 .B) terkedilir. MS 5. yy. ortasında katedrale dönüştürülen Aphrodite Tapınağı (Şekil 4. 66 .A) kentin merkezi konumundadır ve hemen yanında piskoposluk sarayı yer alır. Agoranın terk edilmesinden sonra güneyde tiyatronun da bulunduğu alandaki meydan (Şekil 4. 66 .C) ana pazar yeri haline gelir ve bitişiğindeki hamam bazilikası (Şekil 4. 66 .E) ticaret alanına dönüştürülür. Aphrodisias 7. yy.'da büyük bir depremle yıkıldıktan sonra kentteki birçok anıt harabe halinde bırakılır. Aynı yüzyılda Pers akınları da ciddi bir tehdit oluşturur. MS 4. yy.'da inşa edilen surların savunması için kentte yeterli nüfus olmadığından tiyatronun inşa edildiği höyük (Şekil 4. 66 .D) surlarla çevrilerek tiyatro kale haline getirilir ve azalan nüfusun daha etkili savunabileceği bir merkez oluşturulur (Erim, 1986; Kazhdan vd., 1991; Dalgıç ve Sokolicek, 2017).

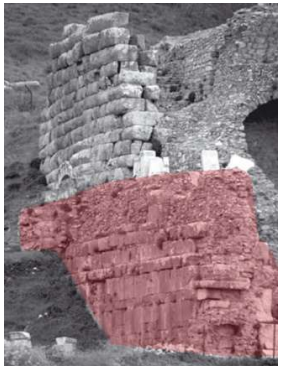
Tablo 4. 14 Ephesos Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="3">Yapı Adı: Ephesos Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: İzmir, Selçuk</td><td>Katalog: 10A</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapım Tarihi: MÖ 3. yy- 2. yy. başı</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1863-74, 1895-1913, 1920-25, 1926-50, 1950, 1960-83, 1984-99, 2000-07, 2008-</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapının Konumu</td><td colspan="3">Yapısal Özellikler</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3">
Şekil 4. 67 Ephesos Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 68 Ephesos Tiyatrosu restitüsyon planı (Sear, 2006)</td><td>
Şekil 4. 69 Ephesos Tiyatrosu hava fotoğrafı (Austrian Archaeological Institute, 2006)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Kon.</td><td>Ana yol aksı, sur içi (B)</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>142 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Uzunluğu 41,7 m’dir. Proskenion Dor, üç katlı scanae frons ise İon, Korint ve kompozit düzendedir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Agora, gymnasion</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>25,8/33,6 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">Yak. 23.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MÖ 2. yy. ilk yarısı, MS 1. yy. ilk yarısı, MS 66-117, MS 140-144, MS 210 civarı (Hofbauer, 2017; Styhler-Aydın, 2017)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>Paradoiden ilk diazomaya, çevirme duvarından ilk ve ikinci diazomaya ulaşan radyal koridorlar</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Mermer</td></tr>
</table>

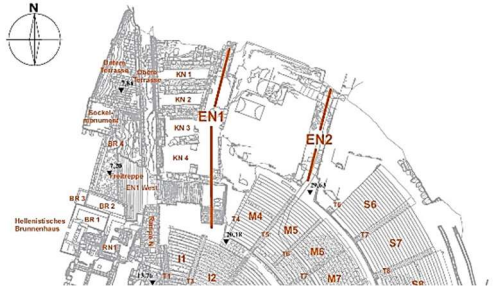
Tablo 4. 14 Ephesos Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Ephesos Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Selçuk	**Katalog: 10B**
Yapım Tarihi: MÖ 3. yy- 2. yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1863-74, 1895-1913, 1920-25, 1926-50, 1950, 1960-83, 1984-99, 2000-07, 2008-

Geç Roma-Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Kuzey *vomitoria* (EN 1 ve EN 2) arasının 2-2,6 m kalınlığında duvarla kaplanması (Şekil 4. 70)	MS 4.yy.	Güçlendirme (Krinzinger vd., 2017)
EN 1 koridoru girişinde mevcut tonozun alt kotuna ikinci (tamamlanmamış?) bir tonoz eklenmesi (Şekil 4. 71)	MS 4. yy. (?)	Güçlendirme (MS 262 ve 359-366 depremleri sonrası?) (Krinzinger vd., 2017)
Orta *diazoma*ya girişin (EN 2) 5 m kalınlıkta duvarla kapatılması ve kuzey duvarın payandalarla desteklenmesi (Şekil 4. 72)	MS 4. yy. (?)	Güçlendirme amaçlı cephedeki açıklıkların kapatılması (Krinzinger vd., 2017)

Şekil 4. 70 Ephesos Tiyatrosu kuzey cephesinde ikinci bir kabuk oluşturan güçlendirme duvarı (Krinzinger vd., 2017)

Şekil 4. 71 Ephesos Tiyatrosu kuzey *cavea* (Krinzinger vd., 2017)

Şekil 4. 72 Ephesos T. Kuzey cephede kapatılan tonozlu geçit (EN 2) (Krinzinger vd., 2017)

Tablo 4. 14 Ephesos Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Ephesos Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Selçuk	**Katalog: 10C**
Yapım Tarihi: MÖ 3. yy- 2. yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1863-74, 1895-1913, 1920-25, 1926-50, 1950, 1960-83, 1984-99, 2000-07, 2008-

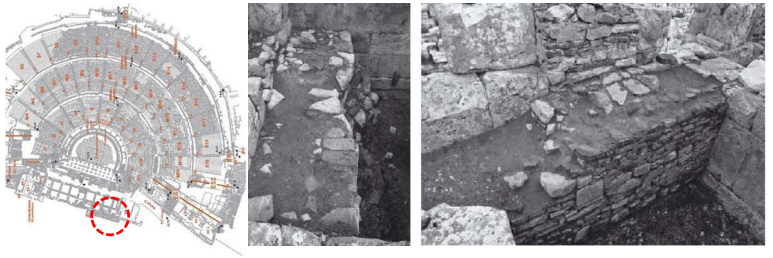
Geç Roma-Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Sahne binası ilk katında gösterilere referans veren grafitiler	MS 5.-6. yy.	Tiyatronun özgün işlevinin sürmesi (Roueché, 2002)
EN 1 koridorunun kuzey girişinden orta kısmına kadar kapatılması (Şekil 4. 71; Şekil 4. 74)	MS 6. yy.'a kadar	Sarnıç olarak kullanım (Krinzinger vd., 2017)
Sahne E5 odasının girişinin güneyinde surlara ait bir kapı	MS 6. yy. (?)	Tiyatronun sur sistemine dahil edilmesi (Krinzinger vd., 2017)
Sahne E7 ve E8 odalarına batı yönünde eklenen güçlendirme duvarı (Şekil 4. 75)	-	- (Krinzinger vd., 2017)
Sahne C geçidi batı kısmı üzerine inşa edilmiş ikincil bir yapıya ait *opus caementicium* kalıntıları (Şekil 4. 73)	-	Surlarla bağlantılı kule (?) (Krinzinger vd., 2017)

Şekil 4. 73 Ephesos T. C geçidi kalıntılar (Krinzinger vd., 2017)

Şekil 4. 74 Ephesos T. kuzey *vomitoruim*un (EN 1) kapatılması (Krinzinger vd., 2017)

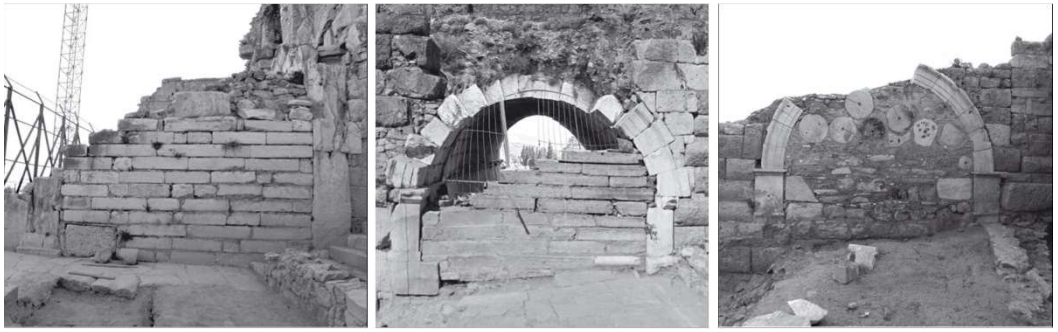
Şekil 4. 75 Ephesos Tiyatrosu sahne E7 ve E8 odalarındaki güçlendirme duvarı (Krinzinger vd., 2017)

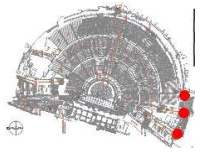
Tablo 4. 14 Ephesos Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Ephesos Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Selçuk	**Katalog: 10D**
Yapım Tarihi: MÖ 3. yy- 2. yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1863-74, 1895-1913, 1920-25, 1926-50, 1950, 1960-83, 1984-99, 2000-07, 2008-

Geç Roma-Bizans Dönemi Kullanım Evreleri

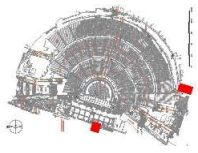
Yapısal Dönüşüm	Tarih Aralığı	İşlev Değişimi
Güney *vomitoria*nın (ES 1, ES 2, ES 3) tiyatrodan devşirme taşlarla kapatılması (Şekil 4. 76)	MS 6. yy.	Sur duvarına dahil etme ya da deprem sonrası güçlendirme (Krinzinger vd., 2017)
Tiyatro güneybatı ve güney yönünde savunma duvarları (Şekil 4. 77)	MS 7. yy.	Tiyatronun surlara dahil edilmesi (Krinzinger vd., 2017)

Şekil 4. 76 Ephesos Tiyatrosu güney *vomitoria* (ES 1,2,3) girişlerinin kapatılması (Krinzinger vd., 2017)

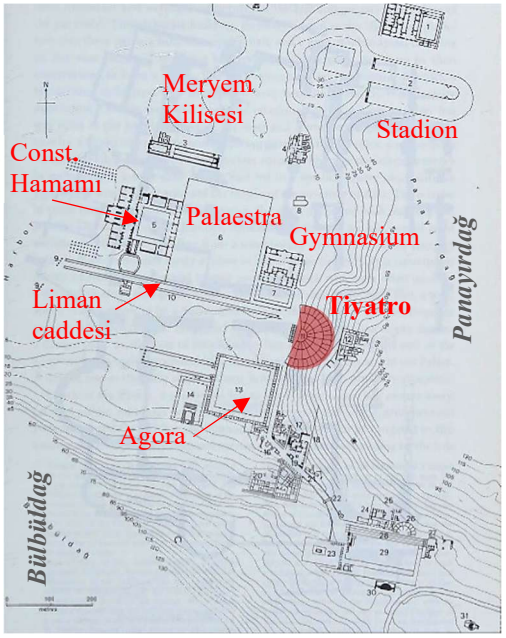

Şekil 4. 77 Ephesos Tiyatrosuna bitişik sur duvarları (Krinzinger vd., 2017)

Tablo 4. 14 Ephesos Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Ephesos Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Selçuk	**Katalog: 10E**
Yapım Tarihi: MÖ 3. yy- 2. yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1863-74, 1895-1913, 1920-25, 1926-50, 1950, 1960-83, 1984-99, 2000-07, 2008-
Genel Bilgiler:		

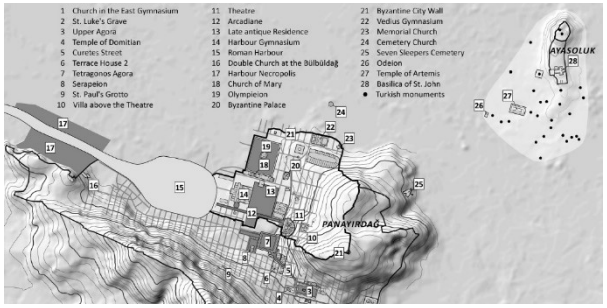

Şekil 4. 78 Ephesos Geç Antik Dönem kent planı (Foss, 1979)

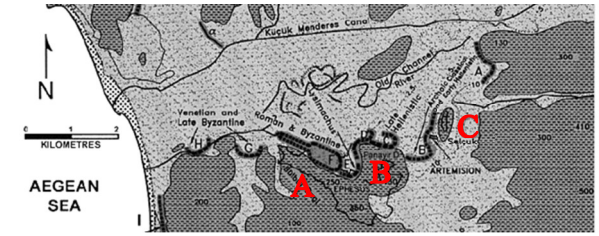
Asia eyaletinin başkenti olan Ephesos, Hellenistik Dönem'den MS 7. yy.'a kadar Bülbüldağ (Preon) (Şekil 4. 79 (A)) ve Panayırdağ'ı (Pion) (Şekil 4. 79 (B)) kapsayan bölgede konumlanmış büyük bir liman ve ticaret kentidir. Ayrıca, Antik Dönem'de Artemision ile sahip olduğu dini merkez özelliğini Bizans'ta birçok Hristiyan anıtı ile hac merkezi olarak sürdürür. Kentte Antik Dönem kamusal yapıları liman ve Panayırdağ arasındaki bölgede yer alır (Şekil 4. 78) (Kazhdan vd., 1991). Liman Caddesi'nin doğu ucunda yer alan tiyatroda (Bkz. Şekil 4. 78) birçok yapım evresi tespit edilmiştir. MÖ 2. yy ilk yarısında tiyatro terası ve *thyromata*lı iki katlı sahne binası inşası; MS 1. yy. ilk yarısında üst *diazoma* inşası; MS 66-117 arasında sahne binasının genişletilmesi, üç katlı *scaenae frons* eklenmesi, *logeion*un orkestraya doğru genişletilmesi ve *cavea* kuzey kanadının genişletilmesi; MS 140-144 arasında orkestra ile *cavea* arasına *konistra* duvarı inşası, orkestrada yeni bir su tahliye sistemi, orkestradan radyal merdivenlere açılan boşlukların kapatılması, *paradoi* girişleri ve *proskenion* önünde düzenlemeler; MS 210 civarında *cavea* güney kanadının genişletilmesi tiyatrodaki büyük çaplı yapım evreleridir (Hofbauer, 2017; Styhler-Aydın, 2017). Kamusal yapıların bakım ve onarımlarının Geç Antik Dönem'de sürdürülmesi kentin refahını bu dönemde de göreceli olarak koruduğunun göstergesi kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra, mevcut yapıların onarımı ya da yeni yapıların inşasında yoğun devşirme malzeme kullanımı kent kaynaklarının önceki dönemlere kıyasla ne ölçüde sınırlı olduğunu gösterir. Tiyatro ve *stadion* bu dönemde kullanılmaya devam edilmiştir (Foss, 1979; Kazhdan vd., 1991; Ladstätter, 2017).

Tablo 4. 14 Ephesos Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Ephesos Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Selçuk	**Katalog: 10F**
Yapım Tarihi: MÖ 3. yy- 2. yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1863-74, 1895-1913, 1920-25, 1926-50, 1950, 1960-83, 1984-99, 2000-07, 2008-
Genel Bilgiler:		

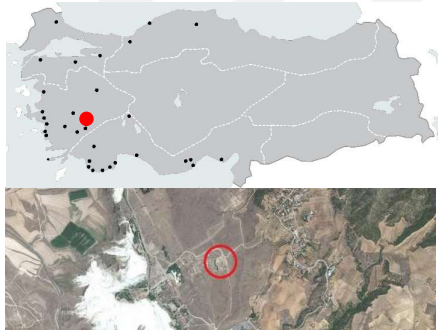
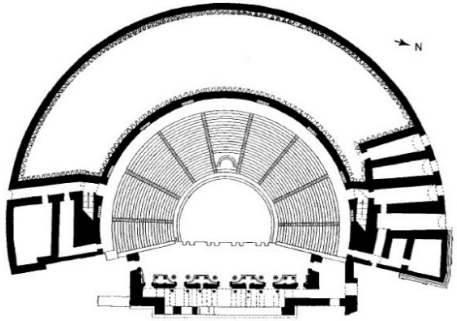
Şekil 4. 80 Ephesos Bizans Dönemi kent planında surlar ve Ayasuluk'taki kale (Ladstätter, 2017)

Şekil 4. 79 Arkaik dönemden Geç Bizans'a kadar Ephesos kıyı şeridinin değişimi (Kraft vd., 2011)

Kent merkezindeki yapılardan bazilika, Goth akınları sonucu harabeye dönünce MS 4. yy. sonlarında Meryem Kilisesi'ne dönüştürülür ve kentin katedrali olan yapıda 431 ve 449 yıllarında ekümenik konsiller toplanır. Meryem Kilisesi'nin olduğu bölge bu dönem kentin merkezi konumundadır ancak yerleşimin nereye kadar yayıldığının tespit edilebilmesi için mevcut arkeolojik verinin yetersiz olduğu belirtilir. MS 614 civarı Pers saldırıları ya da büyük bir deprem sonucu, ardından 654'teki Arap akınları tehdidiyle yerleşimin daha güvenli bir bölge olan Ayasuluk'taki St. John Kilisesi çevresine kaydığı görülür. Limandaki yerleşimi çevreleyen surlar da en geç olarak bu döneme tarihlendirilir. 7. ve 9. yy. arasında biri surlarla çevrili liman bölgesi diğeri Ayasuluk Tepesi'ndeki kale olmak üzere iki merkezden oluşan Ephesos'ta (Şekil 4. 80) güneyde sur dışı bölgedeki yapılar istila ya da deprem kaynaklı yıkımlardan sonra onarılmayıp terkedilmiştir. Bu dönem liman bölgesindeki surlara dahil edilen tiyatro küçülen yerleşimin güney sınırında yer alır. Nüfus yoğunluğunun dini yapılar çevresinde arttığı, arada kalan bölgelerde seyreldiği görülür. Küçük Menderes (Kaistros) Nehri'nin taşıdığı alüvyonlar ile kıyı şeridi sürekli dolan Ephesos'un MS 9. yy.'a gelindiğinde antik limanı iç bölgede kalmıştır (Şekil 4. 79). MS 9. yy. sonrası koşulların iyileşmesi ile yerleşim surların dışına yayılır ve Domitian Tapınağı çevresinde yeni bir yerleşim alanı oluşur. MS 10. yy. sonu ve 11. yy.'a ait buluntu yoğunluğu kentteki nüfusun ve tarım faaliyetlerinin tekrar arttığını gösterir. Ancak zamanla Ayasuluk Tepesi'ndeki yerleşim gelişip genişledikçe liman bölgesi terkedilir (Foss, 1979; Kazhdan vd., 1991; Ladstätter, 2017).

Tablo 4. 15 Hierapolis Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Hierapolis Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Denizli, Pamukkale</td><td>Katalog: 11A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: En geç MÖ 3</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: Augustus Dönemi/-</td><td>Kazı Tarihi: 1957-81, 1983-99, 2000-16, 2017-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 81 Hierapolis Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 82 Hierapolis Tiyatrosu restitüsyon planı (Sear, 2006)</td><td>
Şekil 4. 83 Hierapolis Tiyatrosu hava fotoğrafı (Anadolu Ajansı, 2018)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur içi (B)</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>103 m</td><td rowspan="3">Sahne Binası: Uzunluğu 40 m, genişliği 7,6 m ve yüksekliği 9,65 m’dir. Paraskenion analemma ile birleşir. İlk evre Dor düzende proskenion, MS 1. yy. başı ikinci evrede ilk katta İon ve ikinci katta Korint düzende scaenae frons; MS 193-235 üçüncü evrede önceki evreden devşirme kullanımı ile üç katlı scaenae frons İon ve Korint düzendedir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>-</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daireyi aşan</td><td>21,65 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç ve altyapı</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">10.050/12.550 kişi</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>İki yönde radyal geçitler ve summa caveada tonozlu birimler</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Mermer, traverten</td><td>Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: Hellenistik öncü (?); MS 60 depremi sonrası (?) analemmatada onarım; MS 193-235 arasında scaenae frons, sahne, podium, proskenionun yeniden inşası ve caveada düzenlemeler (Ritti, 2007; Ferrero vd., 2007)</td></tr>
</table>

Tablo 4. 15 Hierapolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Hierapolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Denizli, Pamukkale	**Katalog: 11B**
Yapım Tarihi: En geç MÖ 3	**Dönem/Yaptıran:** Augustus Dönemi/-	**Kazı Tarihi:** 1957-81, 1983-99, 2000-16, 2017-
Geç Roma-Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Scaenae frons ikinci sıra mermer arşitravı üzerinde II. Constantius'a ithaf yazısı (Şekil 4. 84)	MS 350- 352	II. Constantius dönemi *scaenae frons* onarımı (Ritti, 2007; Ferrero, 2007)
Severuslar Dönemi onarımında bitirilmemiş taş bezemelerin tamamlanmasında ya da yenilenen bloklara işlenecek bezemelerde özgün motifin çağdaş üslupla yorumlanarak uygulanması (Şekil 4. 85)		
Onarım sırasında sökülüp tekrar bir araya getirilecek blokların üzerinde taş ustalarının işaretlemeleri		

Şekil 4. 84 Mermer arşitrav ve üzerinde II.Constantius'a ithaf yazısı (Ismaelli vd, 2016)

Şekil 4. 85 *Scaenae frons* ikinci kat plaster gövdeleri: Severuslar dönemi (A); MS 4. yy. onarım elemanları (B-C) (Ismaelli vd, 2016)

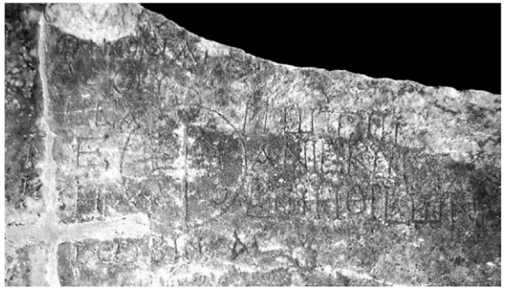
Tablo 4. 15 Hierapolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Hierapolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Denizli, Pamukkale	**Katalog: 11C**
Yapım Tarihi: En geç MÖ 3	**Dönem/Yaptıran:** Augustus Dönemi /-	**Kazı Tarihi:** 1957-81, 1983-99, 2000-16, 2017-

Geç Roma-Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
*Hyposkenion*daki kapı boşluklarının kapatılması (Şekil 4. 86)	MS 354	Orkestranın su oyunları için *kolymbethra*ya dönüştürülmesi (Ismaelli vd. 2016)
Orkestrada toprak künklerle oluşturulmuş su tahliye sistemi		
Kuzey *analemma* duvarında devşirme kullanılarak oluşturulmuş payandalar	MS 5.-6. yy. arası	Güçlendirme (Ismaelli vd., 2016)
Hyposkenion kornişine işlenmiş yazıtta tiyatronun "başarılı biçimde Hristiyanlaştırılması"ndan bahsedilmesi (Şekil 4. 87)	MS 6. yy. başı	Dini amaçlı kullanım (Ismaelli vd., 2016)
Tiyatroda pagan kültürle ilişkili rölyef ve heykellerin tahribi		

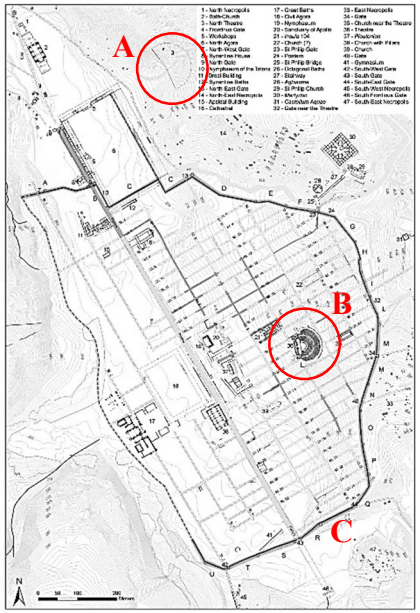
Şekil 4. 86 Hierapolis Tiyatrosu *hyposkenion*da duvar örülerek kapatılan kapı boşlukları (Ismaelli vd., 2016)

Şekil 4. 87 Hierapolis Tiyatrosu *hyposkeniond*aki haç *monogram*lı yazıt (Ismaelli, 2016)

Tablo 4. 15 Hierapolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Hierapolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Denizli, Pamukkale	**Katalog: 11D**
Yapım Tarihi: En geç MÖ 3	**Dönem/Yaptıran:** Augustus Dönemi/-	**Kazı Tarihi:** 1957-81, 1983-99, 2000-16, 2017-
Genel Bilgiler:		

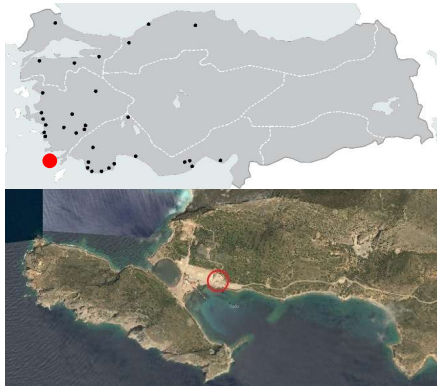
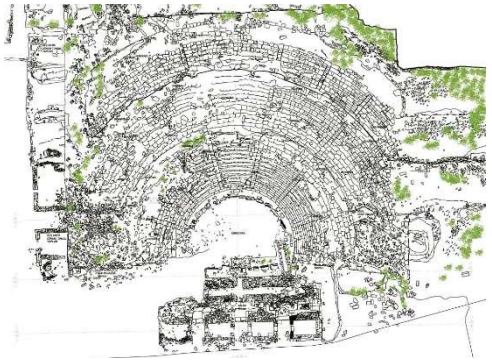

Şekil 4. 88 Hierapolis Erken Bizans kent planı (Ismaelli vd., 2023)

Lykos Vadisi'ne bakan bir sırtta kurulu Hierapolis, MS 370'te İmparator Valens'in ikametgâhı konumundadır. Buna rağmen Bizans kaynaklarında adı oldukça az yer almaktadır. MS 553 yılından önce metropolis olan kentte H. Philippos Kilisesi başta olmak üzere dört kilise daha bulunması, görece küçük bir kent sayılabilecek Hierapolis'in dini bir merkez olduğu yönünde değerlendirilir (Foss, 1977; Kazhdan vd., 1991). MS 4.-5. yy.'a tarihlendirilen Bizans surları kentin kuzeyindeki anıtsal yapıları dışarıda bırakarak eski yerleşim bölgesini çevreler (Şekil 4. 88 (C)). Kuzeyde MS 2. yy.'a tarihlendirilen ikinci bir tiyatro yer alır (Şekil 4. 88 (A)), MS 4. yy. depremiyle yıkıldıktan sonra terkedilmiştir (D'Andria, 2001; Ismaelli vd., 2023). Sonraki dönemde taş ocağı haline gelen kuzey tiyatro, Erken Bizans surlarındaki en yoğun taş kaynağıdır, bu nedenle yapının günümüze çok küçük bir kısmı ulaşmıştır. Kent merkezindeki tiyatrodan da (Şekil 4. 88 (B)) devşirme taşlar surlarda kullanılmıştır; bunların II. Constantius dönemi onarımında sökülüp tekrar kullanılmayan bloklar olduğu düşünülmektedir (Ismaelli vd., 2023).

MS 7. yy.'da yerleşimin terk edilmesine neden olan büyük deprem sonucu kent merkezindeki tiyatro da tamamen yıkılır (Ismaelli vd., 2016). MS 9. ve 10. yy.'larda yeniden canlanan yerleşim kırsal özellik göstermektedir. Erken Bizans'ta korunan ızgara kent planı bu dönemki yapılaşmada dikkate alınmaz (Foss, 1977; D'Andria, 2001). Kentte yapılan kazılarda Bizans yerleşimi ile ilgili veriler MS 13. yy. tarihiyle sonlanmaktadır (D'Andria, 2001).

Tablo 4. 16 Knidos Küçük Tiyatro

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Knidos Küçük Tiyatro</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Muğla, Datça</td><td>Katalog: 12A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 4. yy. son çeyreği</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1857-58, 1967-73, 1988-05, 2012-13, 2014-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 89 Knidos Küçük Tiyatro uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 90 Knidos Küçük Tiyatro plan, rölöve (Focus Restorasyon, 2019)</td><td>
Şekil 4. 91 Knidos Küçük Tiyatro hava fotoğrafı (Anadolu Ajansı, 2023)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Kent merkezi</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>59 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: -</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Dionysos Terası, liman</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>20 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Teraslandırılmış yamaç</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">4.500 /5.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MÖ 3. yy. sonunda apsidal destek duvarlarının inşası; MÖ 27- MS 14 arasında tiyatronun genişletilmesi; MS 2. yy.'da sahne binasında yapılan onarımlar (Doksanaltı vd., 2020).</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>İki yönde radyal geçit</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Mermer, traverten</td></tr>
</table>

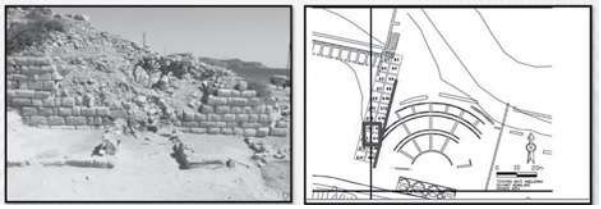
Tablo 4. 16 Knidos Küçük Tiyatro (devamı)

Yapı Adı: Knidos Küçük Tiyatro	**Güncel Yer Adı:** Muğla, Datça	**Katalog: 12B**
Yapım Tarihi: MÖ 4. yy. son çeyreği	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1857-58, 1967-73, 1988-05, 2012-13, 2014-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Sahne binasında bir grup insan iskeleti	-	Mezarlık olarak kullanım (Love, 1974)
Batı *analemma* ile birleşen ve üç ya da dört mekân oluşturan tonozlu yapı sırası (Şekil 4. 92)	MS 4. yy. sonu / 5. yy. başından MS 7. yy. ortasına kadar	Dükkân sırası (Doksanaltı vd., 2017)
Batı yönden tiyatro girişinde (*vomitorium*) karşılıklı dörtgen planlı iki mekân (Şekil 4. 93)		
"Tiyatro Caddesi"ni dik kesen ve Hellenistik Dönem'e ait iki tonozlu mekân ile ilişkili kemerli yapı (Şekil 4. 94)		Depolama mekânı (Doksanaltı vd., 2017)

Şekil 4. 92 Batı *analemma* bitişiğindeki tonozlu yapı sırası (Doksanaltı vd., 2017)

Şekil 4. 93 Batı *vomitorium* girişinde iki mekân (Doksanaltı vd., 2015)

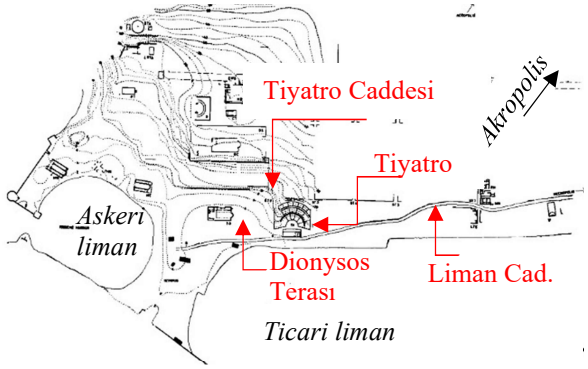

Şekil 4. 94 Tiyatro batısındaki tonozlu mekanlar ve kemerli yapı (Doksanaltı vd., 2017)

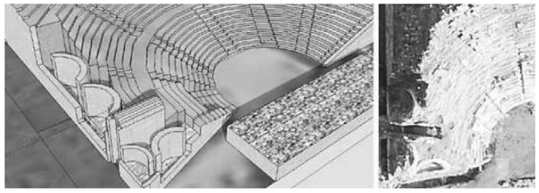
Tablo 4. 16 Knidos Küçük Tiyatro (devamı)

Yapı Adı: Knidos Küçük Tiyatro	**Güncel Yer Adı:** Muğla, Datça	**Katalog: 12C**
Yapım Tarihi: MÖ 4. yy. son çeyreği	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1857-58, 1967-73, 1988-05, 2012-13, 2014-

Genel Bilgiler:

Şekil 4. 95 Knidos kent planı (Love, 1974)

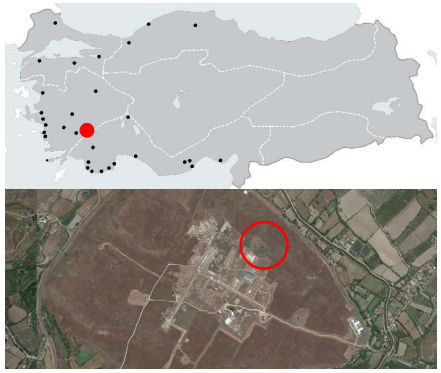
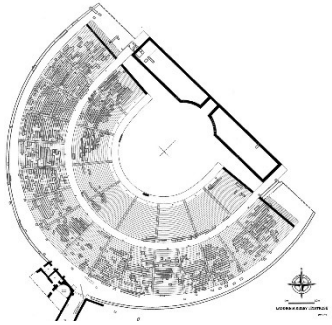
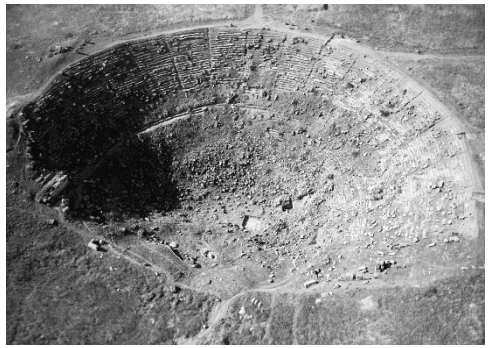

Şekil 4. 96 Batı cavea apsidal destek duvarları (Doksanaltı vd., 2017)

Anakara ve karşısındaki adada yer alan yamaçlar üzerinde teraslandırılarak ızgara planlı olarak kurulmuş Knidos'ta iki tiyatro yer alır; ilki denize 10-15 m mesafede, ticari liman yakınındaki küçük tiyatro ve diğeri ise küçük tiyatronun kuzey doğusunda kentin akropolisinde yer alan büyük tiyatrodur (Şekil 4. 95) (Özgan, 2007; Doksanaltı vd., 2015). Büyük tiyatro geçmiş yüzyıllarda taş ocağı olarak kullanıldığı için günümüze sadece *analemma*nın bir kısmı ulaşabilmiştir (Özgümüş, 1992). Kent merkezinde yer alan küçük tiyatronun *cavea*sı batı yönünde teraslandırılmış dolgu üzerine oturur. Bu kısımda yapılan kazılar sonucu dolgunun *analemma* duvarına oluşturacağı yükü hafifletmek amacıyla, dolgu içinde dört noktada düşey apsidal destek duvarı yapıldığı tespit edilmiştir (Şekil 4. 96) (Doksanaltı, 2017).

Knidos'un Bizans Dönemi ile ilgili veriye piskoposluk listelerinden ulaşılmaktadır. Stauropolis'e (Aphrodisias) bağlı bir piskoposluk merkezi olan Knidos'ta Geç Antik Dönem'e ait altı kilise tespit edilmiştir. MS 7. yy. ortalarında kente en yakın adalar olan Rodos ve Kos Araplar tarafından ele geçirilir, bundan sonraki yıllarda da devam eden Arapların bölgedeki etkinliklerine dair imparatorluk arşivlerinden bilgi edinilmektedir. Arap akınlarından etkilenmiş olabileceği düşünülen Knidos'ta kentsel yaşamın MS 7. yy.'da olasılıkla büyük bir deprem ile sonlandığı düşünülmektedir (Özgümüş, 1992; Özgan, 1997).

Tablo 4. 17 Laodikeia Kuzey Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Laodikeia Kuzey Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Denizli, Pamukkale</td><td>Katalog: 13A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 2. yy. ortası</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: Geç Hadrianus Dönemi/ -</td><td>Kazı Tarihi: 1961-63, 1992, 2002-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 97 Laodikeia Kuzey Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 98 Laodikeia Kuzey Tiyatrosu planı (Şimşek ve Sezgin, 2011)</td><td>
Şekil 4. 99 Laodikeia Kuzey Tiyatrosu hava fotoğrafı (Şimşek ve Sezgin, 2011)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Kent merkezi</td><td>Cavea</td><td>Yarım daireyi aşan</td><td>112 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Uzunluğu 62 m, genişliği 44 m’dir. Sahne binası analemmatayla birleşir. Kavisli plana sahip scaenae frons İonik düzendedir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Temenos (Agora)</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daireyi aşan</td><td>39,5 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri ve kanatlarda dolgu</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">12.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 284-305 arasında onarım (Şimşek ve Sezgin, 2011)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Mermer, traverten</td></tr>
</table>

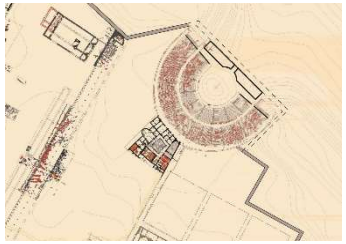
Tablo 4. 17 Laodikeia Kuzey Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Laodikeia Kuzey Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Denizli, Pamukkale	**Katalog: 13B**
Yapım Tarihi: MS 2. yy. ortası	**Dönem/Yaptıran:** Geç Hadrianus Dönemi / -	**Kazı Tarihi:** 1961-63, 1992, 2002-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Analemma güneyindeki dükkân sıralarında oluşturulan apsisli mekân (Şekil 4. 100)	MS 375 öncesi	Şapel- kilise (Şimşek ve Sezgin, 2011)
Kuzeydoğu *analemma* ve sahne binası üzerinden geçen sur (Şekil 4. 101)	MS 5. yy. başı	Sur duvarına dâhil edilme (Şimşek ve Sezgin, 2011)
MS 494 depremi	MS 494 sonrası	Onarım (Şimşek ve Sezgin, 2011)
Orkestra zemininde blokaj ve traverten plakalarla yapılan düzenleme	MS 5.-7. yy	Orkestranın su oyunlarına (*kolymbethra*) uyarlanması (Şimşek ve Sezgin, 2011)
Bazı oturma bloklarında *christogram*ların ve haçların yer alması (Şekil 4. 102)	İustinianos (M.S. 527–565) Dönemi	Yapının kullanımının devam etmesi (Şimşek ve Sezgin, 2011)
İma cavea bloklarının tıraşlanarak "Tapınak A" geç dönem yapılarında kullanılması	MS 7. yy. başından itibaren	Devşirme olarak kullanım (Şimşek ve Sezgin, 2011)

Şekil 4. 100 Laodikeia Kuzey Tiyatro üstü şapel-kilise (Şimşek ve Sezgin, 2011)

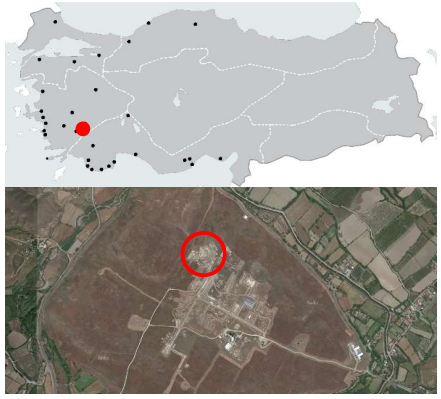
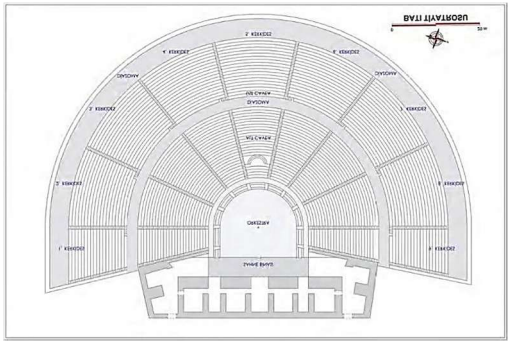

Şekil 4. 101 Sur hattının Kuzey Tiyatro'dan geçen bölümü. (Laodikeia Kazısı Arşivi, akt. Yağlıdere, 2022)

Şekil 4. 102 Laodikeia Kuzey Tiyatrosu oturma sıralarındaki yazıtlar ve *christogram*lar (Şimşek ve Sezgin, 2011)

Tablo 4. 18 Laodikeia Batı Tiyatrosu

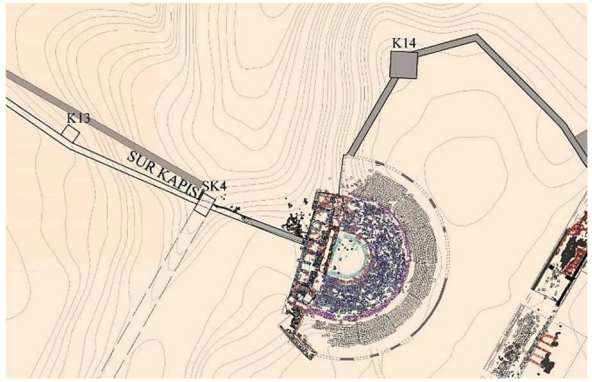
<table>
<tr><td colspan="3">Yapı Adı: Laodikeia Batı Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Denizli, Pamukkale</td><td>Katalog: 14A</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapım Tarihi: MÖ 2. yy.</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1961-63, 1992, 2002-</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="3">
Şekil 4. 103 Laodikeia Batı Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="4">
Şekil 4. 104 Laodikeia Batı Tiyatrosu Roma İmparatorluk Dönemi planı (Şimşek, 2023)

Şekil 4. 105 Laodikeia Batı Tiyatrosu hava fotoğrafı (Şimşek, 2023)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Kent merkezi</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>85 m</td><td colspan="2" rowspan="2">Sahne Binası: 21 m yüksekliğinde ve üç katlıdır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Temenos (Agora)</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daireyi aşan</td><td>24 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">8.000/ 10.000 kişi</td><td colspan="2" rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 2./3. yy.'da orkestranın derinleştirilmesi ve summa cavea eklenmesi (Şimşek, 2012)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Mermer, traverten</td></tr>
</table>

Tablo 4. 18 Laodikeia Batı Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Laodikeia Batı Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Denizli, Pamukkale	**Katalog: 14B**
Yapım Tarihi: MÖ 2. yy.	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1961-63, 1992, 2002-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Kuzey *parados* önünde kuzey- güney doğrultulu duvar	Erken Bizans	- (Şimşek, 2007)
Kuzeybatı *analemma*dan geçen ve *postskenion*dan devam eden geçen sur duvarı (Şekil 4. 106, Şekil 4. 107)	MS 5. yy. başı	Sur duvarına dahil edilme (Şimşek, 2012)
Postskenion duvar örgüsünün üst sırasından 10 m yüksekliğe kadar sökülmesi	MS 5. yy. başı	Sur duvarında devşirme olarak kullanım (Şimşek, 2012)

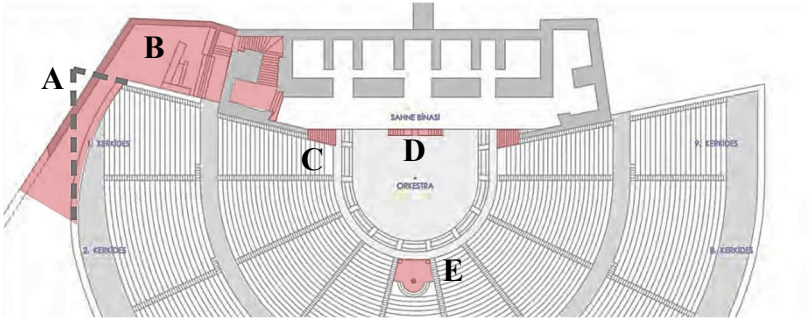
Şekil 4. 106 Laodikeia Batı Tiyatrosu ve sur duvarının birleşimi, plan (Laodikeia Kazısı Arşivi, akt. Yağlıdere, 2022)

Şekil 4. 107 Laodikeia Batı Tiyatrosu *postskenion* ile sur duvarının birleşimi (Şimşek, 2023)

Tablo 4. 18 Laodikeia Batı Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Laodikeia Batı Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Denizli, Pamukkale	**Katalog: 14C**
Yapım Tarihi: MÖ 2. yy.	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1961-63, 1992, 2002-
Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Güneybatı *analemma* duvarının daraltılması (Şekil 4. 108 (A)), güney *parados*un kapatılması (Şekil 4. 108 (B)), orkestraya inen merdiven düzenlemesi (Şekil 4. 108 (C)), sahnenin narteks, *paraskenion*un *prothesis* ve *diakonikon* olarak kullanımı, *pulpitum* önüne *ambon* eklenmesi (Şekil 4. 108 (D)), *bisellium*un (şeref locası) *synthronon* olarak düzenlenmesi (Şekil 4. 108 (E))	MS 5. yy.	Orkestranın açık hava kilisesine dönüştürülmesi (Şimşek, 2023)
Erken Bizans'a ait mimari plastik buluntular (Şekil 4. 109)	MS 5.- 6.yy.	Yapının kullanımının devam etmesi (Şimşek, 2006)

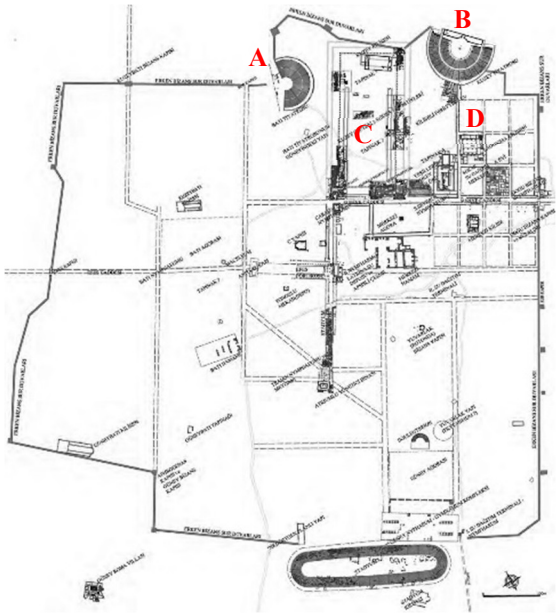
Şekil 4. 108 Laodikeia Batı Tiyatrosu Geç Antik Dönem planı (Şimşek, 2023)

Şekil 4. 109 Laodikeia Batı Tiyatrosu Erken Bizans'a ait Korint başlık (Şimşek, 2012)

Tablo 4. 18 Laodikeia Batı Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Laodikeia Batı Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Denizli, Pamukkale	**Katalog: 14D**
Yapım Tarihi: MÖ 2. yy.	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1961-63, 1992, 2002-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 110 Laodikeia kent planı (Şimşek, 2018)

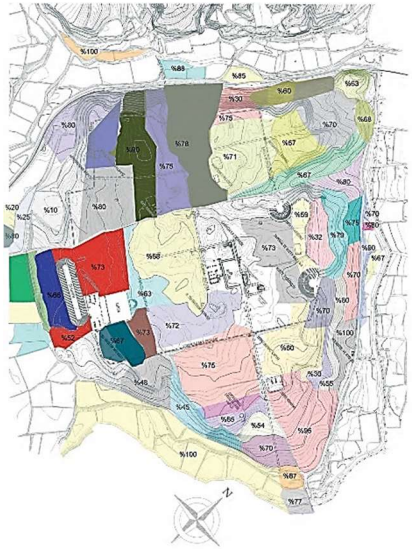
Lykos (Çürüksu), Kadmos (Gökpınar) ve Asopos (Gümüşçay-Goncalı Deresi) ırmaklarıyla çevrili yüksek bir platform üzerinde yer alan Laodikeia Hellenistik Dönem'den itibaren ızgara planlı olarak düzenlenmiştir (Şekil 4. 110) (Şimşek, 2018). Antik yol ağında bir kavşak konumunda olan kentte ticaret ve özellikle tekstil üretimi gelişmiştir (Foss, 1977; Kazhdan vd., 1991). M.S. 4.-6. yy.'lar arasında Phrygia Metropolisi olan Laodikeia'da 380 yılında kilise konsili toplanmıştır (Foss, 1977; Kazhdan vd., 1991; Şimşek, 2018). MS 4. yy.'dan itibaren kentte Hristiyanlığın yaygınlaşmasıyla birlikte kiliselerin etrafında yerleşimin yoğunlaştığı görülür. Kuzey Tiyatro'nun (Şekil 4. 110 (B)) güneyindeki Laodikeia Kilisesi (Şekil 4. 110 (D)) çevresinde bir Hristiyan mahalle oluşmuş, pagan mahalleler giderek çeperlere itilmiştir. Bu süreçte kent merkezindeki antik dönem yapıları da yapı malzemesi temini amaçlı kullanılmıştır (Şimşek, 2018). Laodikeia'nın erken tarihli tiyatrosu olan Batı Tiyatrosu (Şekil 4. 110 (A)) kentin arkaik dönem yerleşiminin konumlandığı Asopos Tepesi'ne yönelir, Kuzey Tiyatro ise Lykos Ovası manzarasına yönelmiştir. İki tiyatronun arasında portiko ile çevrili *temenos* alanı yer alır (Şekil 4. 110 (C)). MS 4. yy.'da agoraya dönüştürülen bu alan Roma Dönemi'nde kentin kutsal merkezi konumundadır (Şimşek, 2018).

Tablo 4. 18 Laodikeia Batı Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Laodikeia Batı Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Denizli, Pamukkale	**Katalog: 14E**
Yapım Tarihi: MÖ 2. yy.	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1961-63, 1992, 2002-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 111 Laodikeia MS 4. yy. sur duvarları ve tiyatroların konumu (Laodikeia Kazısı Arşivi, akt. Yağlıdere, 2022)

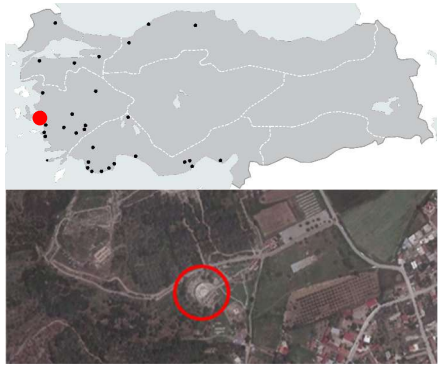
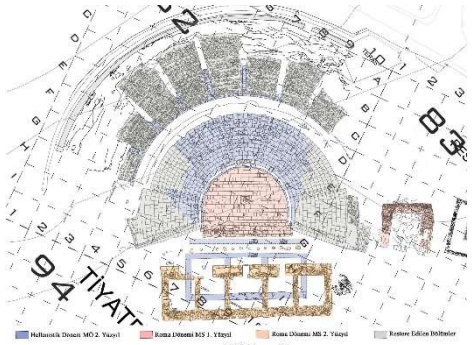

Şekil 4. 112 Laodikeia, bölgelere göre Geç Antik Dönem'e ait seramik buluntu yoğunluğu (Şimşek, 2018)

Tiyatrolardaki ithaf yazıtlarından Batı Tiyatrosu'ndaki organizasyonların kentin kamu görevlileri, Kuzey Tiyatrosu'ndakilerin ise sivil otorite tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır (Şimşek, 2023). Kuzey Tiyatro aynı zamanda bölge kentlerinin toplandığı siyasi ve ticari kararların alındığı bir yapı özelliğindedir (Şimşek ve Sezgin, 2011).

MS 4. yy. sonunda antik yerleşimin yaklaşık yarısını çevreleyen sur duvarlarının inşasında mevcut kamusal yapıların duvarları da kullanılır. Kuzey ve Batı Tiyatro'nun *analemma* ve sahne binalarının duvarları sur duvarlarına dâhil edilir (Şekil 4. 111). Özellikle MS 4. yy. ve 5. yy. arasında sur duvarları dışında da yerleşimin devam ettiği görülür (Şekil 4. 112). Sürekli depremlerle yıkıma uğrayan kent, Phokas Dönemi'nde (MS 602–610) meydana gelen büyük bir depremin ardından terkedilmiştir (Şimşek, 2018).

Tablo 4. 19 Metropolis Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Metropolis Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: İzmir, Torbalı</td><td>Katalog: 15A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 2.yy.</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1989-06, 2007-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 113 Metropolis Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 114 Metropolis Tiyatrosu kronolojik plan şeması (Arslan ve Aybek, 2022)</td><td>
Şekil 4. 115 Metropolis Tiyatrosu hava fotoğrafı (Arslan ve Aybek, 2022)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Kon.</td><td>Sur dışı (H)</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>64 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Erken İmparatorluk Dönemi’ne ait sahne binasının uzunluğu 19,53 m, yüksekliği 7,5 m’dir, proskenionu Dor düzendedir. MS 2. yy. evresine ait scaenae frons iki katlı ve Korint düzendedir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Tiyatro bitişiğinde Dionysos kültü ile ilişkili konut</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>15,5 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">4.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 1. yy.’da orkestra zemininin yenilenmesi, logeionun derinliğinin arttırılması; MS 2.yy. başında scaenae fronsun inşası (Arslan ve Aybek, 2022)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Şist ana kaya, mermer</td></tr>
</table>

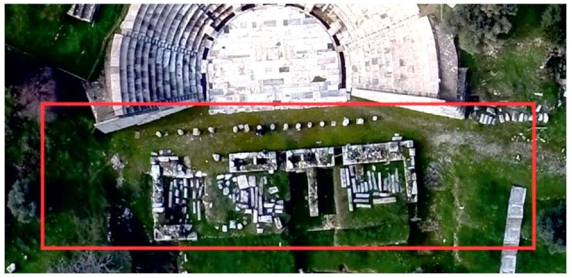
Tablo 4. 19 Metropolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Metropolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Torbalı	**Katalog: 15B**
Yapım Tarihi: MÖ 2.yy.	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1989-06, 2007-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Summa cavea oturma sıralarının *diazoma* üstü ilk sıraya kadar sökülmesi (Şekil 4. 116)	MS 4. yy. sonu- 5. yy. başından itibaren	Devşirme olarak kullanım (Meriç, 1993)
Sahne arkasında yer alan odalarda, doğu ve batı *paradoi*de yoğun miktarda cam buluntu (Şekil 4. 117)	MS 4. yy. sonu- 5. yy. başından itibaren MS 5.-6. yy.'a kadar	Cam atölyesi (Meriç, 1996; Akkuş-Koçak, 2021)
Doğu *parados*ta geç döneme ait bir ocak ve tuğla duvar kalıntısı		
Orkestrada oluşan 3 m'lik dolgu üzerinde devşirme malzeme ile inşa edilmiş konut kalıntıları	Bizans Dönemi	Konut alanı olarak kullanım (Meriç, 1993)
*Cavea*da yüzeyin hemen altında yapı kalıntıları	Geç Bizans Dönemi	- (Meriç, 1996)

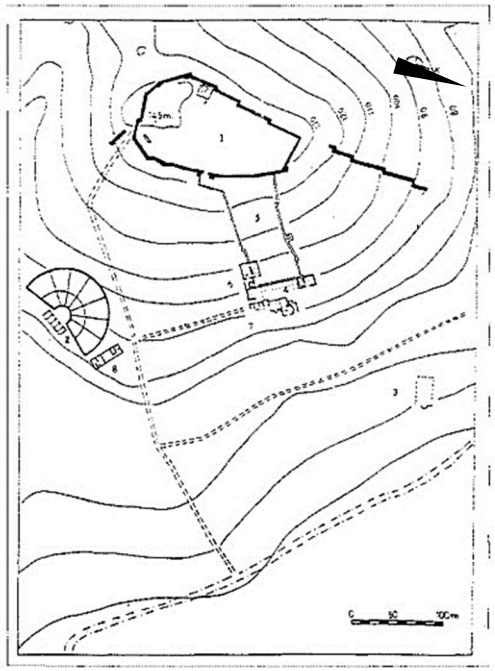

Şekil 4. 116 Metropolis tiyatrosu *summa cavea*da sökülmüş oturma sıraları (Akkuş ve Koçak, 2021)

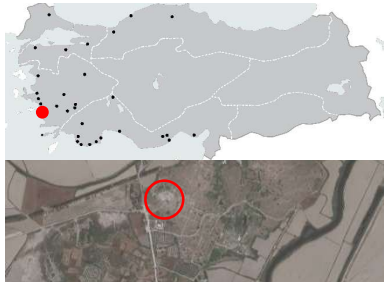
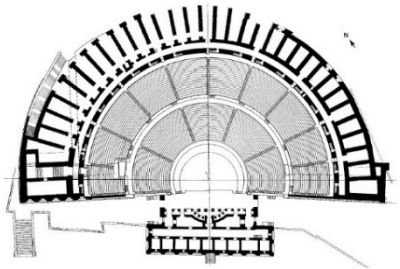

Şekil 4. 117 Metropolis tiyatrosu cam buluntu alanı (Akkuş ve Koçak, 2021)

Tablo 4. 19 Metropolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Metropolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Torbalı	**Katalog: 15C**
Yapım Tarihi: MÖ 2.yy.	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1989-06, 2007-
Genel Bilgiler:		
 Şekil 4. 118 Metropolis kent planı (Meriç vd., 2000)	Metropolis kenti, Kaystros (Küçük Menderes) Ovası'na hâkim konumdaki tepe ve yamaçlarına kurulmuştur. Ephesos ve Smyrna arasındaki önemli bir ticaret yolu üzerinde yer alan kent, deniz ulaşımı açısından da elverişli konumu sayesinde Karadeniz'den İskenderiye'ye kadar geniş bir alanda ticaret yapabilmiştir. MS 3. yy.'da art arda yaşanan yıkıcı depremler ve aynı tarihlerdeki Goth akınları kenti olumsuz yönde etkiler. MS 4. yy. sonu- 5. yy. başlarında Hristiyanlığın kentte yaygınlaşması ile pagan kökenli yapılar işlevlerini yitirmiş ve işliklere dönüştürülmüştür. Bölgede Arap akınlarının başlaması ile MS 7. yy. ve sonrasında kent ekonomik olarak geriler ve nüfusu azalır. Bu dönem akropolis surlarının güçlendirildiği görülür. 14. yy. itibarıyla bölgede Türklerin üstünlük kurmasıyla Bizans egemenliği sonlanır (Arslan, 2023a). Akropolis tepesi ve aşağı kent arası "orta kent" olarak adlandırılan yamaç alanında kamusal yapı grubu içinde tiyatro da yer almaktadır (Şekil 4. 118) (Meriç vd., 2005). Kentte Dionysos, Ares kültü törenleri ve imparator Augustus onuruna Sebaste Kaisareia Festivali düzenlendiği bilinmektedir. Tiyatroda yer alan üç sunak üzerindeki imparator Augustus ve General Germanicus onuruna yazıtlar, kentteki imparator kültünü destekler niteliktedir. Tiyatronun hemen doğusunda, yamaç evdeki tiyatro masklı, Dionysos, Ariadne, Eros ve Menad figürlü mozaikli salon, bu konutun tiyatro ile ilişkili olduğu ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde Dionysos kültünün hala temsil edildiği yönünde yorumlanmıştır (Meriç, 1999; Arslan, 2023b).

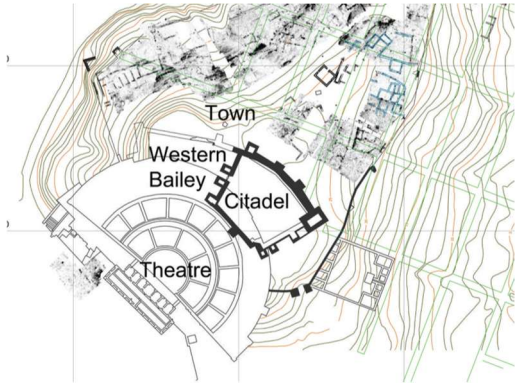
Tablo 4. 20 Miletos Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Miletos Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Aydın, Didim</td><td>Katalog: 16A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 250-225</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1873, 1899-09, 1937-38, 1950-70, 1971-80, 1985-12, 2013-16, 2017-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 119 Miletos Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 120 Miletos Tiyatrosu restitüsyon planı (Sear, 2006)</td><td>
Şekil 4. 121 Miletos Tiyatrosu hava fotoğrafı (Niewöhner, 2016)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur içi (H, B)</td><td>Cavea</td><td>Yarım daireyi biraz aşan</td><td>139,8 m (Roma dönemi)</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Proskenion yüksekliği 2,13 m ve Dor düzendedir. Sahne 34 m uzunluğunda; Hellenistik sahne 3 m, Roma Dönemi sahne 6,5/8,8 m derinliğindedir. Paraskenia analemmaya kadar uzatılmıştır. Scaenae frons 3 katlı ve 22 m yüksekliğindedir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Liman, tiyatro altında kutsal mağara alanı</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>27,5 m (Roma dönemi)</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç ve altyapı</td><td>İzl. Kap.</td><td colspan="2">14.800/18.500 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MÖ 225-200 ve 175-150’de sahne binasının genişletilmesi; MS 1. yy. sonunda sahne binasının yeniden inşası ve tonozlu altyapı üzerine summa cavea inşası; MS 275-300’de sahnenin onarılması (Ferrero, 1990; Sear, 2006)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>Summa caveada radyal tonozlar, kavisli geçitler, radyal geçitler</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Mermer</td></tr>
</table>

Tablo 4. 20 Miletos Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Miletos Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Aydın, Didim	**Katalog: 16B**
Yapım Tarihi: MÖ 250-225	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1873, 1899-09, 1937-38, 1950-70, 1971-80, 1985-12, 2013-16, 2017-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Sahne üzerinden geçen sur duvarı (Erken dönem kazılarında belgelenmeden kalıntılar kaldırılmıştır.)	MS 7. yy.	Savunma yapısı (Foss, 1977)
Orkestrada kilise ve *cavea*da konutlar (Erken dönem kazılarında belgelenmeden kalıntılar kaldırılmıştır.)	MS 9. yy. (?)	Yerleşim alanı ve dini kullanım (Foss, 1977)
Summa cavea bloklarının sökülerek tiyatro üst kotundaki kale inşasında kullanılması (Şekil 4. 122, Şekil 4. 123)	MS 11. yy. sonu/ 12. yy	Savunma yapısı ve devşirme olarak kullanım (Foss, 1977; Saradi, 2006)

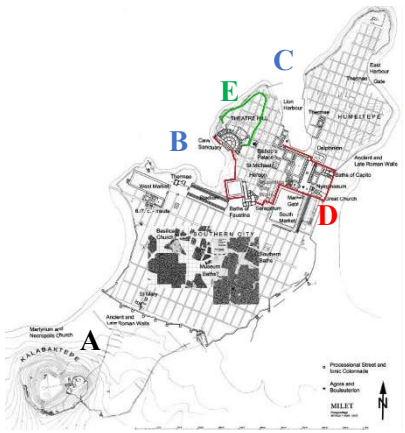
Şekil 4. 122 Miletos tiyatro ve kale, plan (E. Erkul, S. Giese, H. Stümpel)

Şekil 4. 123 Miletos Tiyatrosu *ima cavea*dan kaleye bakış (C. Cangül, 2022)

Tablo 4. 20 Miletos Tiyatrosu (devamı)

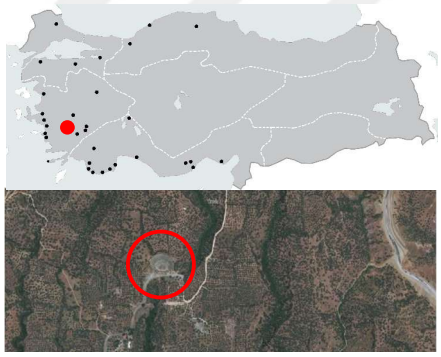
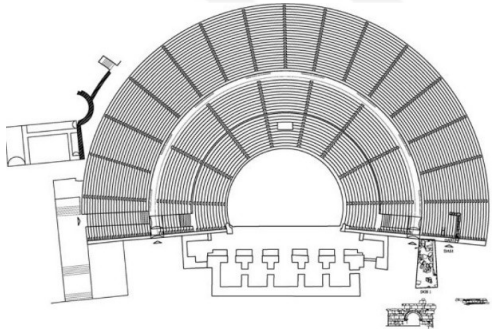
Yapı Adı: Miletos Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Aydın, Didim	**Katalog: 16C**
Yapım Tarihi: MÖ 250-225	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1873, 1899-09, 1937-38, 1950-70, 1971-80, 1985-12, 2013-16, 2017-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 124 Miletos kent planı (Niewöhner, 2019)

Batı Anadolu'nun en eski ve en büyük kentlerinden biri olan Miletos, bilim ve felsefenin doğduğu kent olarak anılır (Bean, 1967). Latmos Körfezi'nde bir yarımadaya kurulmuştur; kentin akropolisi güneydeki Kalabaktepe'de (Şekil 4. 124 (A)), Tiyatro Limanı ve Aslan Limanı ise kuzeyde yer alır (Şekil 4. 124 (B) ve (C)). Miletos, Erken Bizans Dönemi boyunca Antik Dönem yapılarını ve ızgara kent planını koruyup onararak diğer Anadolu Bizans kentlerinden ayrılan bir tutum sergilemiştir (Niewöhner, 2019). Meander Nehri ağzında yer alan tiyatro, Tiyatro Limanı'na bakan bir yamaç üzerine inşa edilmiştir. Hellenistik Dönem'de inşa edilen tiyatro, Trajan döneminde (MS 98-117) altyapı üzerine inşa edilen *summa cavea* ile genişletilmiştir (Sear, 2006). Zamanla, Meander (Büyük Menderes) Nehri'nin Latmos Körfezi'ni doldurması sonucu limanlar kullanılamaz duruma gelmiş ve kentin güneyi ile benzer biçimde Aslan Limanı da MS 6. yy.'da terkedilmiştir (Niewöhner, 2019). MS 7. yy.'da antik kentin büyük bir kısmını dışarıda bırakan ve tiyatroyu sur içi kalesi olarak kullanan yeni surlar inşa edilir (Şekil 4. 124 (D)). Bu dönem tiyatroda *cavea* üzerinde konutlar ve orkestrada bir kilise inşa edilmiştir (Foss, 1977). Geç dönemde yerleşim tamamen "Tiyatro Tepesi"nde yeniden inşa edilen kale içine çekilir; Komnenos ve Laskarisler Dönemlerinde kent, tiyatro-kale ve ovaya dağılmış yerleşimlerden oluşmaktadır (Şekil 4. 124 (E)). Tiyatro kalıntılarının bir saraya ait olduğu sanıldığı için yeni yerleşimin "Ta Palatia" olarak anıldığı belirtilmektedir (Foss, 1977; Kazhdan vd., 1991; Niewöhner, 2019).

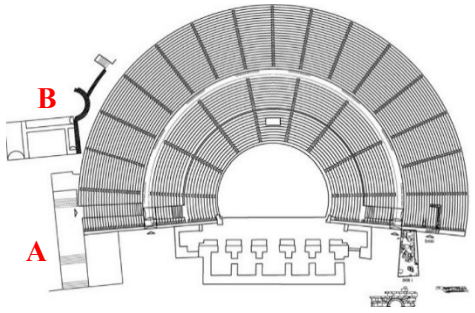
Tablo 4. 21 Nysa Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Nysa Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Aydın, Sultanhisar</td><td>Katalog: 17A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 1. yy. ikinci yarısı</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1985-10, 2013-16, 2017-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 125 Nysa Tiyatrosu uydu fotoğrafı
(Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 126 Nysa Tiyatrosu plan
(İdil ve Kadıoğlu, 2007)</td><td>
Şekil 4. 127 Nysa Tiyatrosu hava fotoğrafı
(Nysa Kazı Arşivi, akt. Öztaner, 2022))</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Kent merkezi</td><td>Cavea</td><td>Yarım daireyi biraz aşan</td><td>99 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: 50 m uzunluğunda ve 10 m genişliğindedir. Korint düzendeki scaenae frons Antoninler ve Erken Severuslar Dönemi özelliği göstermektedir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>-</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>28 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">12.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 1. yy.'da sahne binasının ve caveanın yeniden inşası (İdil, 1994; Kadıoğlu, 2002); MS 2. yy.'da scaenae fronsta düzenlemeler (İdil, 2002); deprem sonrası MS 200 civarı sahne binasında onarım ve scaenae fronsun 3 kata çıkarılması; (?): Paradoinin kapatılarak orkestranın kolymbethra olarak düzenlenmesi (Sear, 2006)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>İki yönde paradoiden ilk diazomaya çıkan radyal geçitler, batıda çevirme duvarından ikinci diazomaya çıkan radyal geçit</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Mermer, kireçtaşı, konglomera</td></tr>
</table>

Tablo 4. 21 Nysa Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Nysa Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Aydın, Sultanhisar	**Katalog: 17B**
Yapım Tarihi: MÖ 1. yy. ikinci yarısı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1985-10, 2013-16, 2017-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Sahne binası ikinci ve üçüncü katına ait mimari plastiğin tiyatronun farklı alanlarında bulunması	Geç Antik – Erken Bizans	Devşirme olarak kullanım (İdil ve Kadıoğlu, 2008)
Tiyatro güneybatısında kuzey-güney doğrultusunda devşirme malzeme ile yapılmış basamak ve sahanlıklar (Şekil 4. 128(A))	-	- (Sezer vd., 1988; İdil, 2002)
Tiyatro üst terasında devşirme malzeme kullanılarak bazilikaya dönüştürülmüş tonozlu mekân (Şekil 4. 128 (B), Şekil 4. 129)	MS 4.-5. yy.	Dini kullanım (İdil ve Kadıoğlu, 2006)
Tiyatroda depolanmış bronz hurda	MS 7. yy.'a kadar	Yapı kullanımının devam etmesi (?) (Kadıoğlu ve von Rummel 2003)

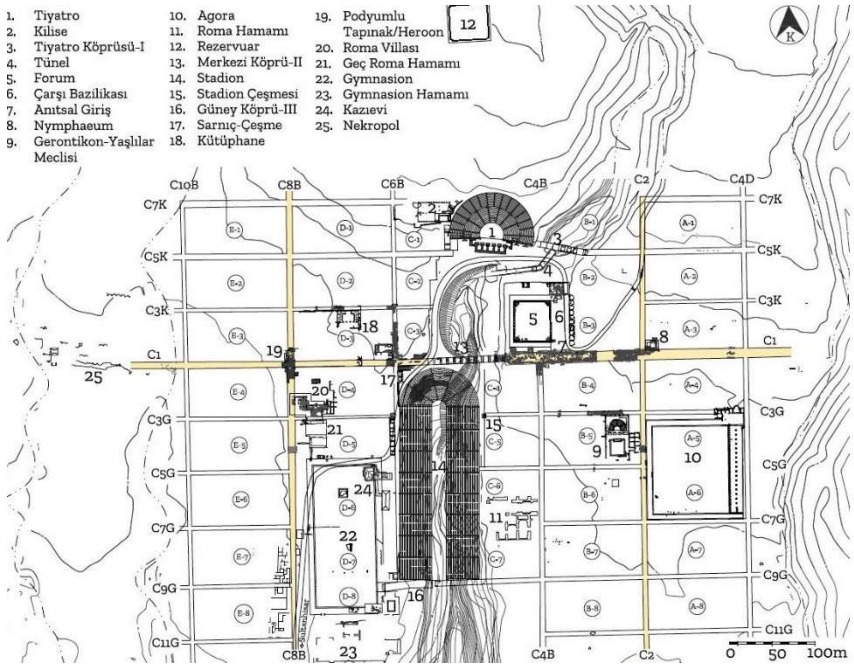
Şekil 4. 128 Nysa Tiyatrosu geç dönem ekleri (İdil ve Kadıoğlu, 2007)

Şekil 4. 129 Nysa tiyatro üst terası bazilika açması (İdil ve Kadıoğlu, 2006)

Tablo 4. 21 Nysa Tiyatrosu (devamı)

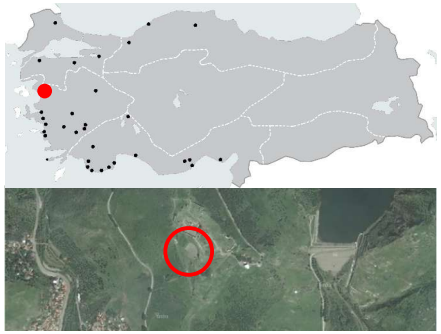
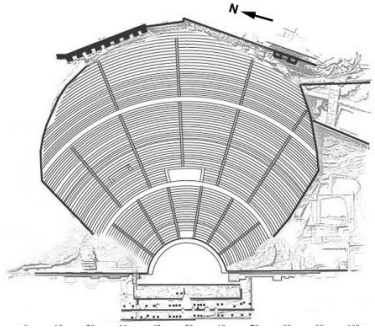
Yapı Adı: Nysa Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Aydın, Sultanhisar	**Katalog: 17C**
Yapım Tarihi: MÖ 1. yy. ikinci yarısı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1985-10, 2013-16, 2017-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 130 Nysa kent planı (Nysa Kazı Arşivi, akt. Öztaner, 2022)

Nysa, Messogis (Aydın) Dağları'nın güney eteğinde, Roma ve Bizans Dönemlerinde yoğun olarak kullanılan kıyı ile iç bölgeler arasındaki ana ticaret yolunda yer alır. Arkeolojik veriler Erken Bizans Dönemi'nde Nysa'da yoğun bir yerleşimin devam ettiğini göstermektedir (Öztaner, 2022). MS 13. yy. sonuna kadar Bizans egemenliğinde kalan Nysa'ya dair dönem kaynakları sınırlıdır; bir piskoposluk bölgesi olarak "Nysa, Nesos, Nessai" adlarıyla 12. yy.'a kadar Notitia Episcoporum'da yer almaktadır (Kazhdan vd., 1991; Hellenkemper ve Hild, 2004). Hellenistik Dönem'de kurulan Nysa'nın jeofizik çalışmalar sonucu ızgara kent planına sahip olduğu anlaşılmıştır (Öztaner, 2022). Kentin Hellenistik Dönem surlarına ilişkin arkeolojik veriye ulaşılamamıştır, Bizans Dönemi'ne tarihlenen sur kalıntıları ise parçalı olarak tespit edilmiştir. Kentin kuzeybatısında yer alan, kuzey yamaca yaslı tiyatro Geç Hellenistik Dönem'de inşa edilmiştir. Arkeolojik veriler ışığında sahne binası ve *scaenae frons*un; MS 120-140 yılları arasında olasılıkla iki katlı olarak inşa edildiği, MS 178 depreminde yıkılmasıyla MS 180-200 yıllarında üç katlı olarak yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır (Öztaner, 2022).

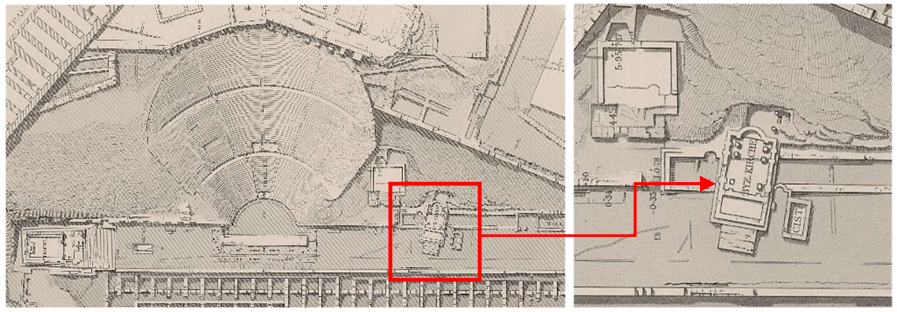
Tablo 4. 22 Pergamon Akropolis Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Pergamon Akropolis Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: İzmir, Bergama</td><td>Katalog: 18A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 3. yy. son çeyreği</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: II. Eumenes (MÖ 197-159)</td><td>Kazı Tarihi: 1878-86, 1900-13, 1927-36, 1957-72, 1973-79, 1980-05, 2006-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 131 Pergamon Akropolis Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 132 Pergamon Akropolis Tiyatrosu planı (D. de Bernardi Ferrero, akt. Hines, 2024)</td><td>
Şekil 4. 133 Pergamon Akropolis Tiyatrosu (Mangold, 2024)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur dışı (H, R, B), akropolis yamacı</td><td>Cavea</td><td>Poligonal</td><td>83 m (orta aks)</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Tiyatro terasının yeterli genişlikte olmamasından dolayı kalıcı bir sahne binası inşa edilmemiştir. Geçici ahşap sahne binası için teras döşemesinde birbirine paralel üç sıra dikme deliği açılmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Dionysos Tapınağı</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daire</td><td>21 m (Hell.), 23 m (Roma)</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Teraslandırılmış yamaç</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">10.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MÖ 2. yy. ’da proskenionun mermer olarak inşası; Roma Dönemi’nde cavea ilk sıralarının kaldırılarak arena ve kolymbethra olarak düzenlenmesi (Sear, 2006)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Andezit, trakit, mermer</td></tr>
</table>

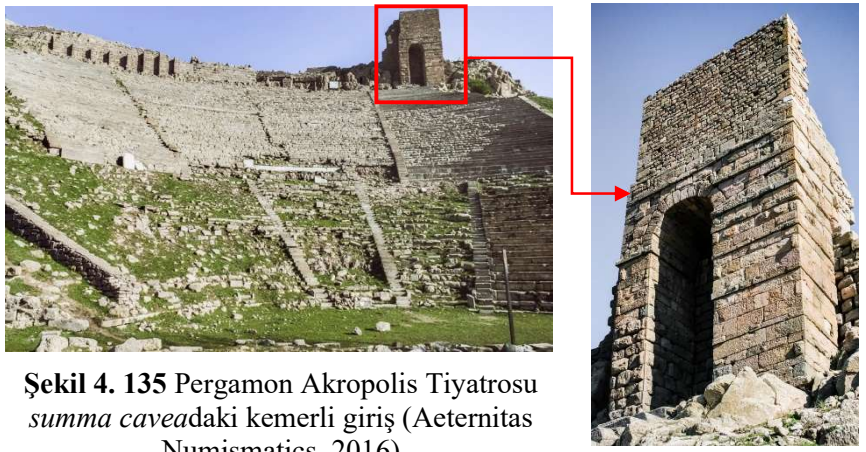
Tablo 4. 22 Pergamon Akropolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Pergamon Akropolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Bergama	**Katalog: 18B**
Yapım Tarihi: MÖ 3. yy. son çeyreği	**Dönem/Yaptıran:** II. Eumenes (MÖ 197-159)	**Kazı Tarihi:** 1878-86, 1900-13, 1927-36, 1957-72, 1973-79, 1980-05, 2006-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Tiyatro terasını kaplayan molozun üzerine devşirme malzeme ile inşa edilmiş, mezarlıkla çevrili küçük kilise (Şekil 4. 134)	MS 9.-11. yy.	Dini kullanım (mezarlık kilisesi?) (Bohn, 1896; Foss, 1977)
Summa cavea üst kotundaki kemerli giriş yapısının kuleye dönüştürülmesi (Şekil 4. 135)	Geç Bizans (Aleksios Komnenos dönemi ?)	Savunma yapısı (?) (Foss ve Winfield, 1986)

Şekil 4. 134 Pergamon tiyatro terasındaki kilise (Bohn, 1896)

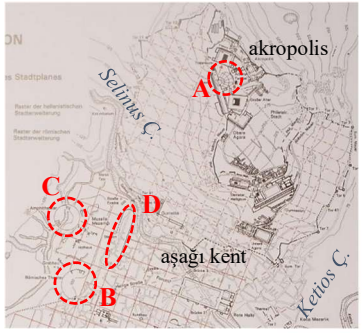

Şekil 4. 135 Pergamon Akropolis Tiyatrosu *summa cavea*daki kemerli giriş (Aeternitas Numismatics, 2016)

Tablo 4. 22 Pergamon Akropolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Pergamon Akropolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Bergama	**Katalog: 18C**
Yapım Tarihi: MÖ 3. yy. son çeyreği	**Dönem/Yaptıran:** II. Eumenes (MÖ 197-159)	**Kazı Tarihi:** 1878-86, 1900-13, 1927-36, 1957-72, 1973-79, 1980-05, 2006-

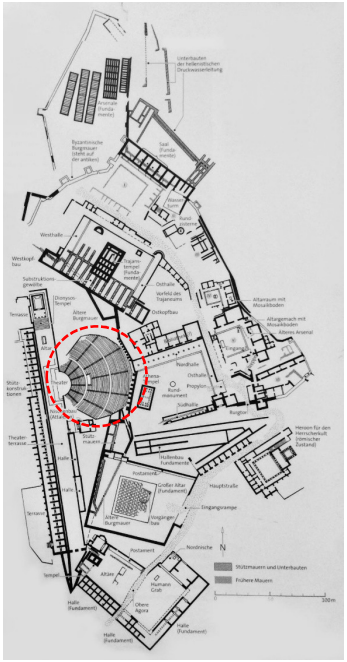
Genel Bilgiler:

Şekil 4. 136 Pergamon kent planı (Radt, 2001)

Şekil 4. 138 Pergamon 3D rekonstrüksiyonu (D. Lengyel, 2018)

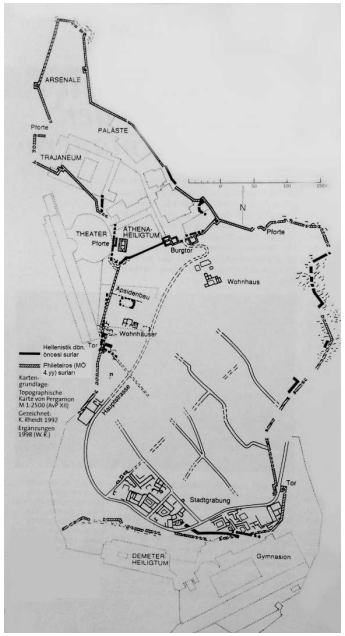

Şekil 4. 137 Pergamon akropolis planı (Radt, 2011)

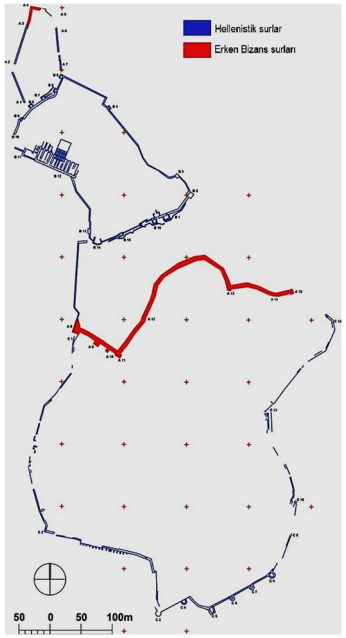
Pergamon, batısındaki ova ile doğusundaki yüksek plato arasında konumlanmıştır. Kentin akropolisi, Selinus (Bergama) ve Ketios (Kestel) çaylarının vadileri ile çevrilidir (Şekil 4. 136). Akropolisin güneydoğu yamacındaki Hellenistik Dönem yerleşimi ızgara kent planına sahiptir. Sonraki dönemde kent batıdaki ovaya doğru genişlemiştir, Roma Dönemi'nde aşağı kentte yoğun yapım faaliyeti görülür (Otten, 2017). Pergamon'da üç tiyatro ve bir amfitiyatro yer alır. Kentin en erken tarihli tiyatrosu akropolis yamacındadır (Şekil 4. 136.A). Akropolisin güneybatısında, Selinus (Bergama) Çayı'nın karşı kıyısında Roma Dönemi'ne tarihlenen tiyatro (Şekil 4. 136.B), amfitiyatro (Şekil 4. 136.C) ve *stadion* (Şekil 4. 136.D) yer alır. Kentin dışındaki Asklepion Tapınak Kompleksi'nde de yine Roma Dönemi'ne tarihlenen bir tiyatro yer almaktadır. MS 4.yy.' da önemli bir entelektüel merkez olan Pergamon'da Aidesios' un okulu bulunmaktadır; imparator İulianus okulun en ünlü öğrencisidir (Foss, 1977).

Tablo 4. 22 Pergamon Akropolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Pergamon Akropolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Bergama	**Katalog: 18D**
Yapım Tarihi: MÖ 3. yy. son çeyreği	**Dönem/Yaptıran:** II. Eumenes (MÖ 197-159)	**Kazı Tarihi:** 1878-86, 1900-13, 1927-36, 1957-72, 1973-79, 1980-05, 2006-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 139 Pergamon Hellenistik dönem ve öncesine ait surlar (Radt, 2011)

Şekil 4. 140 Pergamon Erken Bizans Dönemi surlar (kırmızı renklendirilmiş) (Kazı Arşivi, akt. Otten 2017)

Pergamon'da MS 3. yy. sonlarından itibaren kentsel yaşamda gerileme görülür. Hellenistik Dönem surlarında (Şekil 4. 139) güçlendirmeler yapılır, yerleşim sur içine çekilir ve nüfusta düşüş yaşanır. Ancak ovadaki yerleşim devam etmiştir. Akropolis üzerinde bir kaleye indirgenen kent, ilerleyen dönemde tüm tepeyi kapsayacak şekilde genişlemiştir. MS 5.yy'dan itibaren, kiliseler kamu meydanlarına ve antik tapınakların içine inşa edilmeye başlanır. II. Constans (641-668) dönemine tarihlendirilen yeni surlar akropolisin güneyindeki büyük duvar ve kuzeyde güçlendirilme yapılan kısımdan oluşur (Şekil 4. 140). Çoğunlukla kamu yapılarından devşirilen malzeme ile inşa edilen surların yapımı, 672 yılında Smyrna'nın Araplar tarafından ele geçirilmesi ile ilişkilendirilmektedir. 716'da Pergamon'un Araplar tarafından fethi sonrası MS 11. yy.'a kadar olan dönem için arkeolojik veri oldukça sınırlıdır. Geç Bizans Dönemi'nde büyüme ve toparlanma görülen kentte surlar yenilenir ve sur içinde yoğun yapılaşma görülür (Foss, 1977; Radt, 2001; Otten, 2017).

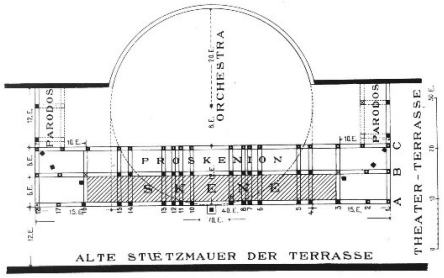
Tablo 4. 22 Pergamon Akropolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Pergamon Akropolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Bergama	**Katalog: 18E**
Yapım Tarihi: MÖ 3. yy. son çeyreği	**Dönem/Yaptıran:** II. Eumenes (MÖ 197-159)	**Kazı Tarihi:** 1878-86, 1900-13, 1927-36, 1957-72, 1973-79, 1980-05, 2006-

Genel Bilgiler:

Şekil 4. 141 Pergamon akropolis hava fotoğrafı (Madain Project, t.y.)

Şekil 4. 142 Pergamon Tiyatrosu sahne planı (Dörpfeld, 1907)

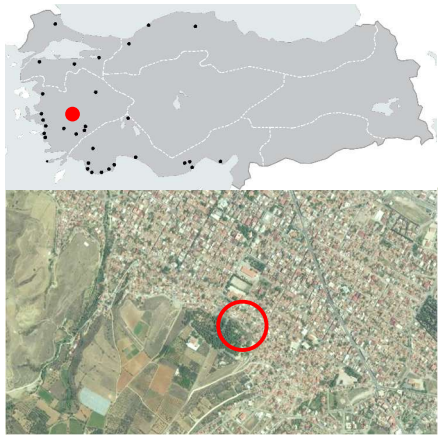
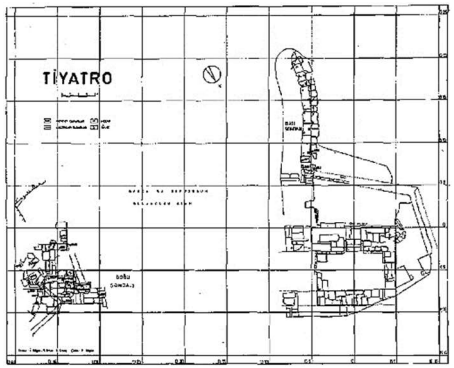
Şekil 4. 143 Pergamon akropolis rekonstrüksiyon (Y. Asisi, 2011)

Şekil 4. 144 Pergamon Tiyatrosu geçici sahne için dikme boşlukları (Aeternitas Numismatics, 2016)

Akropolis tiyatrosu; Athena Kutsal Alanı ve Trajan Tapınağı'nın bulunduğu akropolisin batı yamacında, Yukarı Agora ve Zeus Altarı'nın kuzeyinde yer alır (Şekil 4. 137, Şekil 4. 141, Şekil 4. 143). Tiyatro orkestrası ve sahne binasının da yer aldığı Tiyatro Terası, Yukarı Agora'dan başlayarak Dionysos Tapınağı'nda son bulur. Bu dar terası kapatacak kalıcı bir sahne binası yerine geçici ahşap sahne yapısı tercih edildiği zeminde üç sıra halinde dikmelerin oturacağı dörtgen deliklerden anlaşılmaktadır (Şekil 4. 142, Şekil 4. 144) (Bieber, 1961; Wilson, 2022). Yamacın dik eğiminden kaynaklı "midye kabuğu" olarak adlandırılan plana sahip tiyatronun, Roma döneminde sarp konumundan dolayı tercih edilmediği, aşağı kentin batısındaki tiyatro, amfitiyatro ve *stadion*dan oluşan yapı grubunun gösteri ve yarışlar için kullanıldığı belirtilir (Radt, 2001).

Tablo 4. 23 Philadelphia Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Philadelphia Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Manisa, Alaşehir</td><td>Katalog: 19A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 2.yy. (?)</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1985-92</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 145 Philadelphia Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="4">
Şekil 4. 147 Philadelphia tiyatro açması planı (Meriç, 1987)

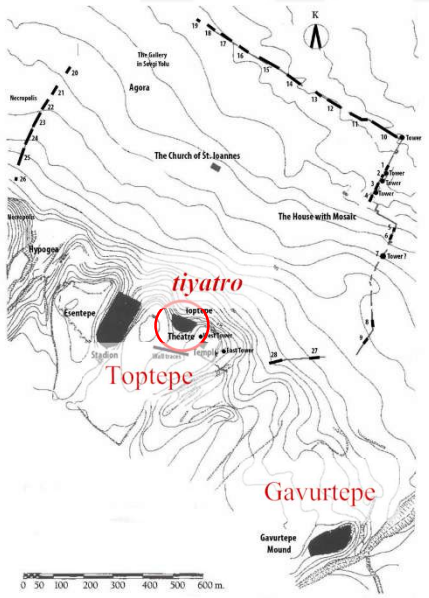
Şekil 4. 146 Philadelphia tiyatro açması hava fotoğrafı (İhlas Haber Ajansı, 2024)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Akropolis yamacı, sur içi (R)</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>-</td><td rowspan="2">Sahne Binası: -</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Tiyatro tapınağı</td><td>Orkestra</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>-</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">-</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: -</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireçtaşı</td></tr>
</table>

Tablo 4. 23 Philadelphia Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Philadelphia Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Manisa, Alaşehir	**Katalog: 19B**
Yapım Tarihi: MS 2.yy. (?)	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1985-92
Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Tiyatro doğu kısmında devşirme malzeme ile yapılmış mezarlar ve iskelet buluntuları	Erken/Orta Bizans (?)	Mezarlık olarak kullanım (Meriç, 1986)
Sahne binası güney duvarı boyunca devşirme malzeme ile yapılmış mezarlar ve iskelet buluntuları	-	Mezarlık olarak kullanım (Meriç, 1987)
Batı yönü *ima cavea* üzeri dolgu alt tabakada yoğun miktarda kırık mermer ve kireçtaşı parçaları	Erken/Orta Bizans (?)	Kireç elde etme amaçlı tiyatro taşlarının sökümü (?) (Meriç, 1986)
Cavea üst oturma sıralarına ait bloklara ulaşılamaması	-	Devşirme olarak kullanım (?) (Meriç, 1986)
Batı yönü *ima cavea* üzeri dolgu tabakada çamur harçlı basit duvarlar	Geç Bizans	- (Meriç, 1986)
Sahne binası güney kısımda çamur harçlı duvar kalıntıları	Geç Bizans (?)	- (Meriç, 1987)
Cavea üst kotta tespit edilen harçlı duvar kalıntıları	Geç Bizans (?)	Yerleşim alanı olarak kullanım (Meriç, 1987)

Tablo 4. 23 Philadelphia Tiyatrosu (devamı)

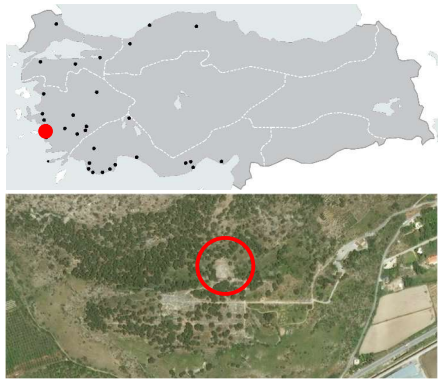
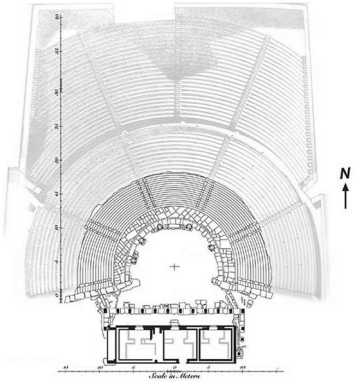
Yapı Adı: Philadelphia Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Manisa, Alaşehir	**Katalog: 19C**
Yapım Tarihi: MS 2.yy. (?)	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1985-92
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 148 Philadelphia kent planı (Meriç 1986 ve Karakaya 1995/1996, akt. Erdoğan, 2015)

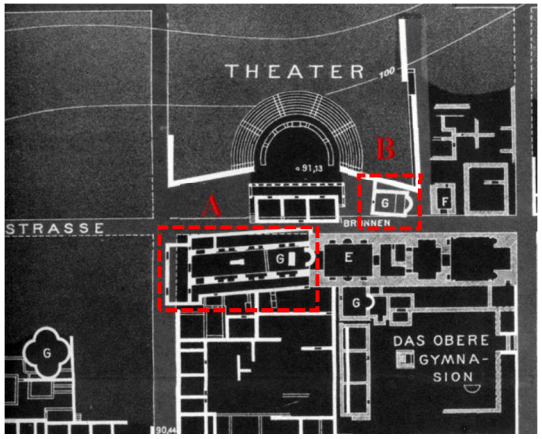
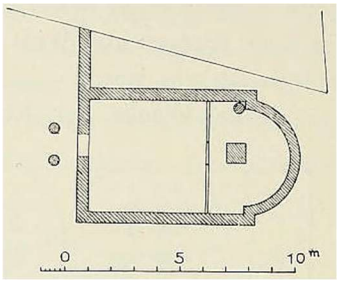
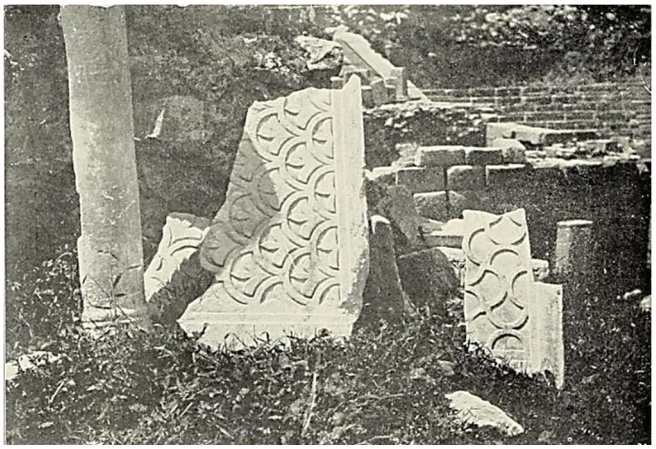
Philadelphia, Tmolos Dağı'nın (Bozdağ) eteklerindeki Kogamos Vadisi'nde yer alır. Kentteki yerleşim alanlarının, tarih boyunca Gavurtepe Höyüğü, Toptepe ve sur içi alan olmak üzere üç ana bölgede yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Gavurtepe Höyüğü, Geç Hellenistik Dönem'den itibaren nekropolis olarak kullanılmıştır. Toptepe, kentin doğu surları içinde yer alır. Tiyatro ve tiyatro tapınağı çevresinde yapılan kazılar, bölgenin Geç Antik ve Bizans Dönemi'nde yoğun bir yerleşim alanı olduğunu gösterir. Sur içi bölge, Roma ve Bizans Dönemi'ne ait çeşitli yapı kalıntıları barındırır (Erdoğan, 2015). MS 6. yy' da festivalleri ve tapınakları nedeniyle "Küçük Atina" olarak anılan kent, Erken Bizans Dönemi kaynaklarında nadir olarak yer alır. MS 11. yy. sonrası imparatorluk toprakları küçüldükçe kent daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. I. Haçlı Seferi sonrası, önemli bir sınır kalesi konumuna gelir (Kazhdan vd., 1991; Foss, 1996). Ticaret merkezi olan kentte Venedik (1188) ve Ceneviz (1342) kolonileri yer almaktadır (Kazhdan vd., 1991). İznik İmparatorluğu'nun (1204-1261) Magnesia'dan başlayıp, Sardis ve Philadelphia'ya uğrayarak Tripolis'e ulaşan ana ulaşım aksında bulunan kent, 14. yy' da Bizans'ın en doğudaki kenti olarak sık sık Türkler tarafından saldırıya uğramıştır. Ticaret merkezi olması ve stratejik konumu sayesinde 1390'da I. Bayezid tarafından ele geçirilene kadar varlığını korumuştur (Kazhdan vd., 1991; Foss, 1996). Philadelphia'nın etrafı MS 3. ve 12.-13. yy.'lara tarihlenen, 8 m yükseklikte, 2-2,5 m genişlikte ve 8 km uzunluğunda surlarla çevrilmiştir (Şekil 4. 148). Kentin istila dönemlerinde varlığını sürdürmesi bu geniş ve güçlü surlara dayandırılmaktadır (Kazhdan vd., 1991; Tavukçu vd, 2015).

Tablo 4. 24 Priene Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Priene Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Aydın, Söke</td><td>Katalog: 20A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 4. yy. sonu – 3. yy. başı</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1895, 1898, 1960-?, 1992-00, 2001-13, 2014--17, 2018-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 149 Priene Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 150 Priene Tiyatrosu planı (A. von Gerkan, 1921)</td><td>
Şekil 4. 151 Priene Tiyatrosu (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2018)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur içi (H)</td><td>Cavea</td><td>Poligonal</td><td>57 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Proskenion yüksekliği 2,72 m’dir ve Dor düzen kullanılmıştır. İki katlı olan sahne binasının uzunluğu 19 m, genişliği 6 m’dir. Logeion uzunluğu 21,5 m, derinliği 2,74 m’dir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>-</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>18,7 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">5.000/6.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MÖ 250-225 arasında thyromatalı sahne binası ve cavea inşası; MÖ 50-25 arasında scaenae frons inşası; MS 250’de nişli scaenae frons inşası (Ferrero, 1990)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Mermer</td></tr>
</table>

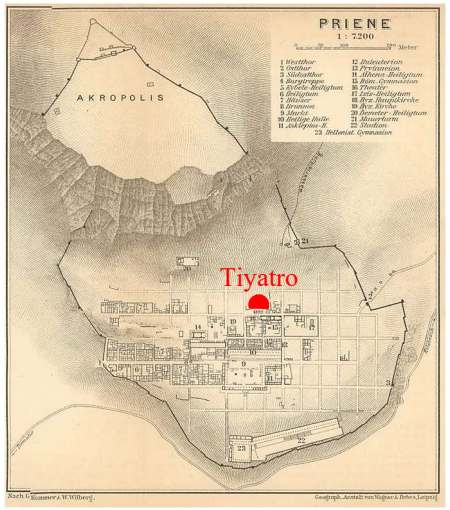
Tablo 4. 24 Priene Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Priene Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Aydın, Söke	**Katalog: 20B**
Yapım Tarihi: MÖ 4. yy. sonu – 3. yy. başı	**Dönem/Yaptıran: - / -**	**Kazı Tarihi:** 1895, 1898, 1960-?, 1992-00, 2001-13, 2014--17, 2018-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Tiyatroya ait taş blokların sökümü (Şekil 4. 152 (A))	MS 6. yy. öncesi	Tiyatro güneyindeki kilisede devşirme olarak kullanım (Wiegand ve Schrader, 1904)
Doğu *parados*ta şapel kalıntısı (Şekil 4. 152 (B), Şekil 4. 153, Şekil 4. 154)	MS 5.- 6. yy.	Dini amaçlı kullanım (Wiegand ve Schrader, 1904)
 Şekil 4. 152 Priene tiyatro ve çevresinin planı (Wiegand ve Schrader, 1904)	 **Şekil 4. 153** Priene Tiyatrosu doğu *parados*undaki şapel planı (Wiegand ve Schrader, 1904)	 **Şekil 4. 154** Priene Tiyatrosu doğu *parados*undaki şapele ait korkuluklar (Wiegand ve Schrader, 1904)

Tablo 4. 24 Priene Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Priene Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Aydın, Söke	**Katalog: 20C**
Yapım Tarihi: MÖ 4. yy. sonu – 3. yy. başı	**Dönem/Yaptıran: - / -**	**Kazı Tarihi:** 1895, 1898, 1960-?, 1992-00, 2001-13, 2014--17, 2018-
Genel Bilgiler:		

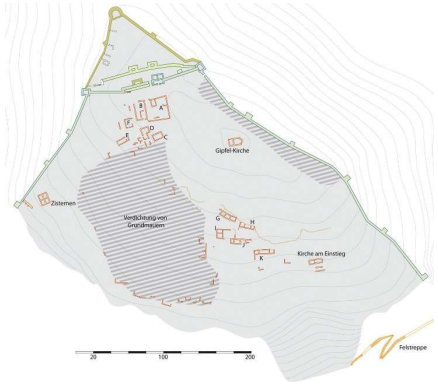

Şekil 4. 155 Priene kent planı (Wagner ve Debes, 1914)

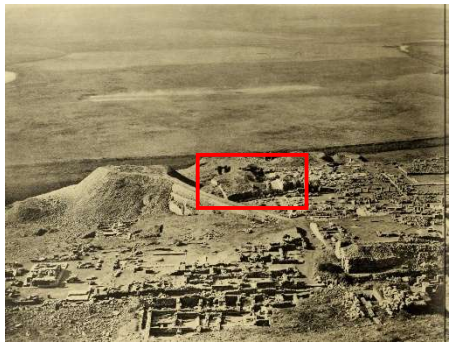
Çevresindeki Miletos, Magnesia ya da Ephesos'tan çok daha küçük boyutta bir yerleşim olan Priene, eğimli topoğrafyasından dolayı teraslandırılmış ızgara kent planına sahiptir (Şekil 4. 155). Akropolisi ise aşağı kentten yaklaşık 250 m yüksekteki dik yamaçlı platoda yer almaktadır (Fildhuth, 2017). Priene'de, kentsel yaşamdaki gerileme Roma İmparatorluk Dönemi'nde başlamıştır ancak Geç Antik Dönem'de kent kurgusunda büyük bir değişiklik görülmemektedir. Tiyatro güneyine bir piskoposluk kilisesi inşa edilir, sonraki dönemde yerleşim merkezi bu bölgeye kayar (Wiegand ve Schrader, 1904; Foss, 1977; Fildhuth, 2017). Aynı dönemde tiyatronun batı *parados*u konutlarla işgal edilmiş, doğu *parados*a bir mezarlık şapeli inşa edilmiştir. Orkestranın hayvan ağılı olarak ve tiyatroya ait taşların piskoposluk kilisesinin inşasında devşirme olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Wiegand ve Schrader, 1904). MS 7. ve 11. yy.'lar arası kentsel yaşamın kesintiye uğradığı anlaşılmaktadır; aşağı kentin büyük bir kısmı terk edilir, akropolisteki Hellenistik surlar tahkim edilerek sur içi bölgede yeni bir yerleşim oluşturulur (Şekil 4. 156) (Kazhdan vd., 1991; Fildhuth, 2017). Arap akınlarına bağlanan bu süreç sonrasında, MS 9. ya da 10. yy.'dan itibaren, aşağı kentte nüfusun tekrar artmaya başladığı görülür. Aşağı kentin güneyinde Antik Dönem tapınağı üzerine, agoraya ait taşlar ile harç kullanılmadan aceleyle bir kale inşa edildiği aktarılır (Wiegand ve Schrader, 1904). Bu yapı 19. yy. sonu kazı çalışmalarında belgelenmiş (Şekil 4. 157) ancak günümüze ulaşmamıştır (Fildhuth, 2017).

Tablo 4. 24 Priene Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Priene Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Aydın, Söke	**Katalog: 20D**
Yapım Tarihi: MÖ 4. yy. sonu – 3. yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1895, 1898, 1960-?, 1992-00, 2001-13, 2014--17, 2018-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 156 Priene, akropolisteki Bizans yerleşim planı (Fildhuth, 2017)

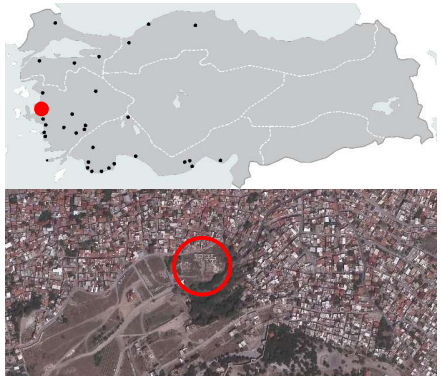
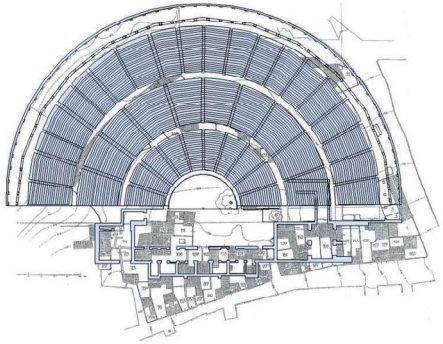

Şekil 4. 157 Priene, güney bölgedeki geç dönem kale (Wiegand ve Schrader, 1904)

Orta Bizans Dönemi'nde "Sampson" adıyla anılan Priene, bir *episkepsis* merkezidir, IV. Haçlı Seferi sonrası ise kısa bir süre için Sabbas Asidenos'un prensliğinin başkenti olmuştur (Kazhdan vd., 1991). MS 11. ve 13. yy.'lar arasında akropolisteki yerleşimin devam ettiği, aşağı kentin doğu kısmında nüfusun arttığı ancak batı kısmın neredeyse terkedildiği görülmektedir. Akropolis'teki kale, Komnenoslar ve Sabbas tarafından iki kez yeniden inşa edilmiştir (Foss, 1977). Bu dönem aşağı kentteki Hellenistik Dönem surlarının tahkim edilmesi, sur içi bölgede MS 7. ve 11. yy. arasındaki döneme göre kayda değer bir nüfus yoğunluğu olduğu biçiminde yorumlanmaktadır (Fildhuth, 2017).

1270 yılı civarına kadar bir piskoposluğun bulunduğu bilinen Priene'in, II. Andronikos (1282-1328) döneminde, Türklerin bölgede ilerlemesi sonrası terkedildiği düşünülmektedir (Wiegand ve Schrader, 1904).

Tablo 4. 25 Smyrna Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="3">Yapı Adı: Smyrna Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: İzmir, Konak</td><td>Katalog: 21A</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapım Tarihi: MS 2. yy.</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1948-51, 1966-92, 1993-12, 2014-</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="3">
Şekil 4. 158 Smyrna Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="4">
Şekil 4. 159 Smyrna Tiyatrosu restitüsyon planı (S. Alatepeli-Smyrna Kazı Arşivi, t.y.)

Şekil 4. 160 Smyrna tiyatro kazısı hava fotoğrafı (Ersoy vd., 2024)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur içi (H), akropolis yamacı</td><td>Cavea</td><td>Yarım daire</td><td>155 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Uzunluğu 56,7 m, genişliği 12,6 m’dir. Tiyatro üzeri ve çevresindeki yapılarda sahne binasına ait İon ve Korint başlıklar tespit edilmiştir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>-</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daire</td><td>27 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">16.300/20.350 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MÖ 2. yy. ilk evre; MS 41-54 (?) onarım; mevcut tiyatro MS 2. yy.’a ait ikinci evreye tarihlendirilir (Sear, 2006).</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>Batı analemmada L planlı geçit, ilk diazoma paraleli kavisli geçit</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireçtaşı, mermer</td></tr>
</table>

Tablo 4. 25 Smyrna Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Smyrna Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Konak	**Katalog: 21B**
Yapım Tarihi: MS 2. yy.	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1948-51, 1966-92, 1993-12, 2014-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
MS 4. yy.' a ait yoğun sikke buluntusu	MS 5. yy.' ten itibaren	Tiyatronun özgün işlevini yitirmesi (Ersoy vd., 2020)
Sahne binası odaları ile sahne cephe duvarı arasında uzanan 56 cm kalınlığındaki duvar (Şekil 4. 161)	Geç Antik Dönem	- (Ersoy vd., 2023)
M7, M6 ve M5 mekanlarının açıldığı koridor üzerinde yoğun tuğla parçaları, kireç artıkları ve yanık izleri (Şekil 4. 162)	-	Sahne binasının işlik olarak kullanımı (Ersoy vd., 2022; Ersoy vd., 2024)

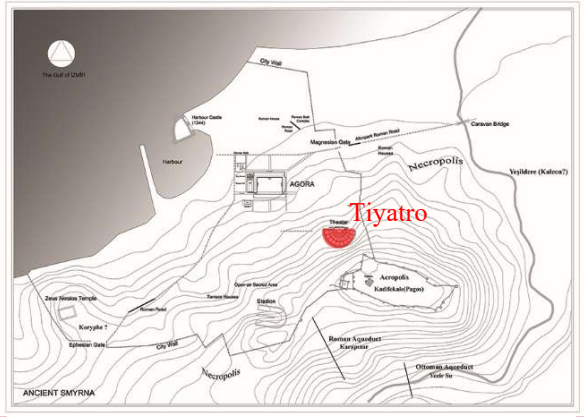
Şekil 4. 161 Smyrna Tiyatrosu W-26 plankaredeki geç dönem duvar (Ersoy vd., 2023)

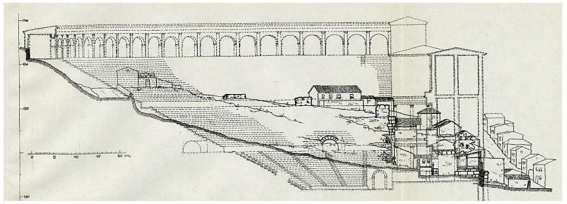
Şekil 4. 162 Smyrna Tiyatrosu sahne binası açması (Ersoy vd., 2023)

Tablo 4. 25 Smyrna Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Smyrna Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** İzmir, Konak	**Katalog: 21C**
Yapım Tarihi: MS 2. yy.	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1948-51, 1966-92, 1993-12, 2014-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 164 Smyra kent planı (Smyrna Kazı Arşivi, akt. G. Şakar, 2020)

Şekil 4. 163 Smyrna tiyatro kesiti (O. Berg ve O. Walter, 1922)

Smyrna, Bizans Dönemi'nin büyük kısmında Batı Anadolu kentleri arasında en önemlisi olmuş, Ephesos limanının dolmasından sonra denizcilik ve ticaret merkezi olarak daha da öne çıkmıştır. Pers istilaları döneminde Ephesos ve Sardis gibi bir yıkım yaşamadığı anlaşılmaktadır. MS 654 ve MS 672'de Araplar tarafından ele geçirilen kentin, Konstantinos Porphyrogenitus (905-959) döneminde Samos deniz *thema*sının merkezi olduğu kaydedilir. Laskarisler Dönemi'nde Ege Bölgesi'nin en büyük askeri ve ticari limanına sahip olan kent zengin bir metropol özelliğindedir. 1261 yılında Smyrna'da gelişen bir Ceneviz kolonisi 14. yy' a kadar varlığını sürdürmüştür. Smyrna, 1402 yılında Timur tarafından ele geçirilmesine kadar Bizans, Türkler ve Latinler arasında el değiştirmiştir (Foss, 1977; Kazhdan vd., 1991). Bayraklı'daki höyükte yer alan Eski Smyrna yerleşimi Hellenistik Dönem'de terkedilerek, günümüzdeki mevcut konumunda Smyrna kenti kurulur. Kentin akropolisi olan Pagos (Kadifekale) Tepesi'nin kuzey yamacında, agora ve akropolis arasında inşa edilmiş olan tiyatro (Şekil 4. 164), MS 178'de büyük bir deprem sonucu yıkılınca aynı yüzyılda yeniden inşa edilir. Tiyatro ile ilgili ilk detaylı çalışma 1912-13 yıllarında Otto Berg ve Otto Walter tarafından yapılmıştır. Çalışmanın yapıldığı dönem tiyatro yoğun yapılaşma altında olduğundan (Şekil 4. 163) elde edilen veriler kısıtlıdır. On yıl önce başlayan kazı çalışmaları, ilerleyen süreçte yapının daha detaylı ele alınabilmesini sağlayacaktır (Ersoy vd., 2020).

4.4 Akdeniz Bölgesi

Akdeniz Bölgesi'nde varlığı bilinen altmış bir tiyatrodan on yedisinde Geç Roma – Bizans Dönemi kullanımına dair veriye ulaşılmıştır. Bu tiyatrolar; Diocaesarea, Elaiussa Sebaste, Kibyra, Ksanthos, Letoon, Limyra, Magarsus, Myra, Olba, Patara, Perge, Phaselis, Pisidia Antiokheia, Rhodiapolis, Sagalassos, Side ve Tlos tiyatrolarıdır (Tablo 4. 26). Anılan tiyatrolardan dördü geç dönem kullanım evresine dair yeterli veriye sahip olunmadığından kataloğa dahil edilmemiştir (Harita 4. 5).

Ksanthos Tiyatrosu'nda Geç Antik Dönem'de büyük bir deprem sonrası tiyatro yıkıldığından sonraki dönem yapılaşmasının tiyatroyla ilişkisi kalmamıştır (des Courtils, 2004). Limyra Tiyatrosu'nda geç dönem kullanım evresine dair kırmızı renkle yazılmış Hristiyanlıkla ilgili yazıt kısıtlı veri oluşturmaktadır (Hellenkemper ve Hild, 2004). Perge Tiyatrosu'nda da kapı sövesinde tespit edilen kırmızı boya ile yazılmış yazıt, tiyatronun MS 5.-6. yy.'larda kullanıldığını desteklemektedir ancak geç dönem kullanımına ait mimari veriye ulaşılamamıştır (İnan, 1987). Sagalassos Tiyatrosu doğusunda bulunan Erken Bizans seramik işlik alanı, tiyatronun da benzer işlevle kullanılma olasılığını arttırmaktadır. Ancak tiyatronun işlik olarak kullanımını destekleyecek buluntuya henüz ulaşılamamıştır (Waelkens vd., 1999).

Tablo 4. 26 Akdeniz Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar

Tiyatronun Bulunduğu Kent	Güncel Yer İsmi	Tiyatroda Araştırma-Kazı- Sondaj Çalışması	Tiyatroda Geç Roma - Bizans Dön. Kullanımı
Adada	Isparta, Sütçüler	•	
Aigeai	Adana, Yumurtalık	•	
Anazarbos	Adana, Kozan		
Anemurium	Mersin, Anamur		
Antiocheia ad Cragum	Antalya, Gazipaşa		
Antiokheia (ad Orontem)	Antakya, Hatay		
Antiphellos	Antalya, Kaş	•	
Apollonia	Antalya, Kaş		

Tablo 4. 26 Akdeniz Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar (devamı)

Tiyatronun Bulunduğu Kent	Güncel Yer İsmi	Tiyatroda Araştırma-Kazı- Sondaj Çalışması	Tiyatroda Geç Roma - Bizans Dön. Kullanımı
Arykanda	Antalya, Finike	●	
Aspendos	Antalya, Serik	●	
Augusta	Adana, Sarıçam		
Balboura (Aşağı T.)	Burdur, Altınyayla		
Balboura (Yukarı T.)	Burdur, Altınyayla		
Boubon	Burdur, Gölhisar		
Claudiopolis	Mersin, Mut		
Daphne	Hatay, Harbiye		
Diocaesarea	Mersin, Uzuncaburç	●	●
Elaiussa Sebaste	Mersin, Erdemli	●	●
Epiphaneia (İssos)	Hatay, Erzin	●	
Fethiye Kalesi Tiyatrosu (Telmessos)	Muğla, Fethiye	●	
Hierapolis Kastabala	Osmaniye, Merkez	●	
İdebessos	Antalya, Kumluca		
Kadyanda	Muğla, Fethiye	●	
Kaunos	Muğla, Köyceğiz	●	
Kibyra	Burdur, Gölhisar	●	●
Kitanaura	Antalya, Kumluca		
Komana (Kappadokia)	Adana, Tufanbeyli		
Kremna	Burdur, Bucak,		
Kremna (Doğu tiyatrosu)	Burdur, Bucak		
Ksanthos	Antalya, Kaş	●	×
Kyaneai	Antalya, Demre		
Letoon	Muğla, Seydikemer	●	
Limyra	Antalya, Finike	●	×
Magarsus	Adana, Karataş	●	
Mampsista/ Misis	Adana, Yüreğir		
Milias	Burdur, Bucak		

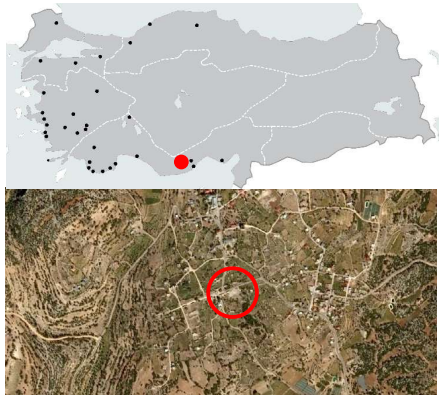
Tablo 4. 26 Akdeniz Bölgesi'nde tespit edilen ve kazı çalışması yapılan tiyatrolar (devamı)

Tiyatronun Bulunduğu Kent	Güncel Yer İsmi	Tiyatroda Araştırma-Kazı- Sondaj Çalışması	Tiyatroda Geç Roma - Bizans Dön. Kullanımı
Myra	Antalya, Demre	●	●
Nisa/ Meryemlik	Antalya, Kaş		
Oinoanda	Muğla, Seydikemer		
Olba	Mersin, Uzuncaburç	●	●
Olympos	Antalya, Kumluca		
Patara	Antalya, Kaş	●	●
Perge	Antalya, Aksu	●	×
Phaselis	Antalya, Kemer	●	●
Pınara	Muğla, Seydikemer		
Pisidia Antiokheia	Isparta, Yalvaç	●	●
Rhodiapolis	Antalya, Kumluca	●	●
Sagalassos	Burdur, Ağlasun		×
Selge	Antalya, Manavgat		
Sia	Burdur, Bucak		
Side	Antalya, Manavgat	●	●
Sidyma	Fethiye, Muğla		
Sillyon	Antalya, Serik		
Simena	Antalya, Demre		
Soli-Pompeiopolis	Mersin, Mezitli	●	
Syedra	Antalya, Alanya		
Telmessos	Muğla, Fethiye	●	
Termessos	Antalya, Döşemealtı		
Tlos	Muğla, Seydikemer	●	

Harita 4. 5 Akdeniz Bölgesi'nde tez kapsamında incelenen tiyatrolar

Tablo 4. 27 Smyrna Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Diocaesarea Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Mersin, Uzuncaburç</td><td>Katalog: 22A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 164</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: Marcus Aurelius ve Lucius Verus / -</td><td>Kazı Tarihi: 2017-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 165 Diocaesarea Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 166 Diocaesarea Tiyatrosu planı (L. Lanteri, G. Romagnoli, M. Spanu, 2003)</td><td>
Şekil 4. 167 Diocaesarea tiyatro hava fotoğrafı (Aydınoğlu, 2020)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur içi (- , B)</td><td>Cavea</td><td>Yarım daire</td><td>50 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: İki katlı olan scaenae fronsta Korint düzen uygulanmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Decumanus maximus</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daire</td><td>18 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">-</td><td>Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 193-235 arasında scaenae fronsun ikinci katının inşası (Özdemir, 2022)</td></tr>
</table>

Tablo 4. 27 Diocaesarea Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Diocaesarea Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Mersin, Uzuncaburç	**Katalog: 22B**
Yapım Tarihi: MS 164	**Dönem/Yaptıran:** Marcus Aurelius ve Lucius Verus / -	**Kazı Tarihi:** 2017-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
*Pulpitum*da (*logeion*) geç dönem eki duvar	Geç Antik Dönem	- (Aydınoğlu ve Özdemir, 2023)
Doğu *aditus maximus* ve orkestra arası devşirme bloklarla oluşturulmuş dört basamaklı merdiven (Şekil 4. 168)	-	- (Aydınoğlu ve Özdemir, 2023)
Doğu yönü sahne binası duvarının yeniden inşa edilmesi (Şekil 4. 168), alana eklenen mekanlar, alanda çok sayıda metal cüruf buluntu ve mekanlarla bağlantılı atık su sistemi (Şekil 4. 169)	MS 5. yy.	Doğu *analemma* önü alanın tekrar kullanımı; atölye olarak kullanıldığı düşünülen yapı grubu (Aydınoğlu ve Özdemir, 2023)
Doğu *analemma* duvarı üzeri çift sıra küçük kesme taşlardan oluşturulmuş çok sayıdaki mekân ve alanı bölen 7,30 m uzunluğunda, 2,20 m yüksekliğinde duvar	Geç Antik Dönem	Doldurularak günlük yaşam alanı olarak kullanılan alan (Aydınoğlu ve Özdemir, 2023)

Şekil 4. 168 Diocaesarea Tiyatrosu sahne binası hava fotoğrafı (Aydınoğlu ve Özdemir, 2023)

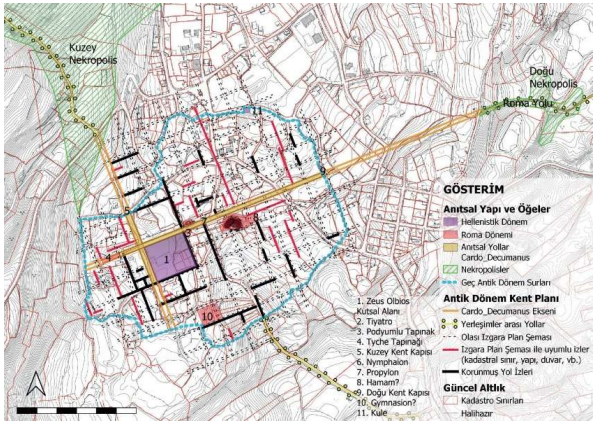

Şekil 4. 169 Diocaesarea Tiyatrosu doğu *analemma* ve atık su kanalı (Aydınoğlu ve Özdemir, 2023; Aydınoğlu ve Özdemir, 2024)

Tablo 4. 27 Diocaesarea Tiyatrosu (devamı)

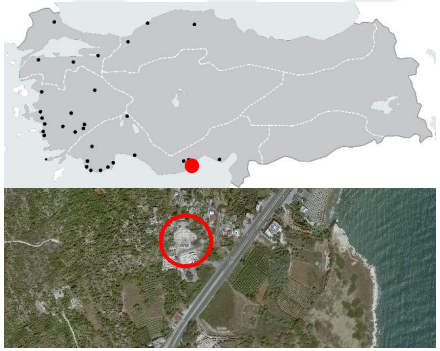
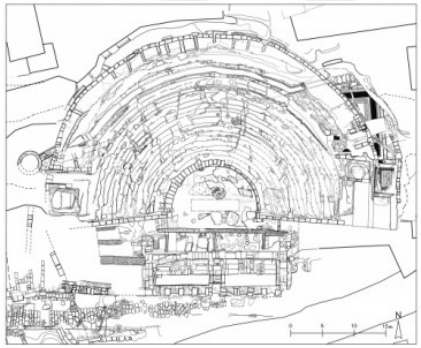
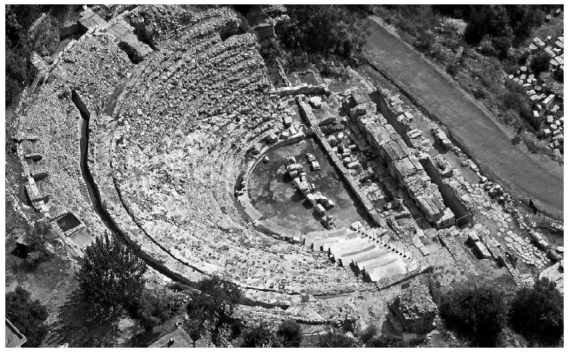
Yapı Adı: Diocaesarea Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Mersin, Uzuncaburç	**Katalog: 22C**
Yapım Tarihi: MS 164	**Dönem/Yaptıran:** Marcus Aurelius ve Lucius Verus / -	**Kazı Tarihi:** 2017-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 170 Diocaesarea kent planı (Aydınoğlu ve Belge, 2023)

Dağlık Kilikia kentlerinden olan Diocaesarea, Lamos (Limonlu) ve Kalykadnos (Göksu) arasındaki bölgede yer alır. Hellenistik Dönem'de Olba bölgesinin idari ve dini merkezi olarak, Rahip Krallık Hanedanlığı tarafından tapınak-devlet olarak yönetilmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise hanedan egemenliğinin sona ermesiyle, Zeus Olbios Kutsal Alanı etrafında anıtsal bir kent kimliği kazanır. Kentin Hellenistik Dönem ızgara plan şemasında, Zeus Olbios Kutsal Alanı ölçülerinin aritmetik katlarına göre yapı adaları belirlenmiş ve Roma Dönemi'nde de korunarak kamusal yapılar konumlandırılmıştır (Şekil 4. 170). Kentte MS 2. yy. ortasında başlayan yapım faaliyetleri ile tiyatronun inşası ardından *decumanus maximus* düzenlenerek *propylon* inşa edilmiştir. Erken Bizans Dönemi'nde; Zeus Olbios Tapınağı bir kiliseye dönüştürülmüş, kentin farklı bölgelerinde kiliseler inşa edilmiş ve kent bir sur sistemi ile çevrelenmiştir. Sur duvarları ile inşa edilen kent kapılarının ızgara plan şemasına uyması nedeniyle bu dönem öncesinde de kenti aynı doğrultuda bir sur sisteminin çevrelediği önerilmektedir (Aydınoğlu ve Belge, 2023). MS 8. yy. kilise kayıtlarında "Prakana" adı ile yer alan Diocaesarea, 10. yy.'da bir kale yerleşimine dönüşmüş, 12. yy.'da ise Selçuklu ile Bizans sınır hattı üzerinde yer almıştır (Erten, 2014).

Tablo 4. 28 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu

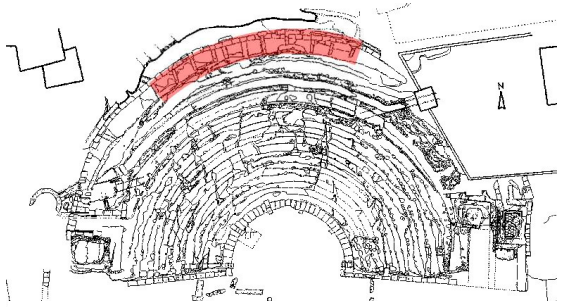
<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Elaiussa Sebaste Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Mersin, Erdemli</td><td>Katalog: 23A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 138-161</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: Antoninus Pius Dönemi/ -</td><td>Kazı Tarihi: 1995-15, 2016-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 171 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 172 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu planı (Università di Roma La Sapienza, 2024)</td><td>
Şekil 4. 173 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu hava fotoğrafı (S. Ruschena, 2007)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Kent merkezi</td><td>Cavea</td><td>Yarım daireyi aşan (191°)</td><td>55 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Tek katlı olduğu düşünülen sahne binası; uzunluğu 19,50 m, genişliği 2,43 m, yüksekliği 5 m olan bir altyapı üzerine inşa edilmiştir. Scaenae fronsta Korint düzen uygulanmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Agora</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daireyi aşan</td><td>13,33 m/ podium</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaçta ana kaya oyularak ve kısmen dolgu üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">2.286 (?) kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: Marcus Aurelius Dönemi’nde (MS 161-180) sahne binasının yeniden inşası (Schneider, 2008)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>İki yönde radyal geçit, cavea içinden geçen su kanalı</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireçtaşı, mermer kaplama</td></tr>
</table>

Tablo 4. 28 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Elaiussa Sebaste Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Mersin, Erdemli	**Katalog: 23B**
Yapım Tarihi: MS 138-161	**Dönem/Yaptıran:** Antoninus Pius/ -	**Kazı Tarihi:** 1995-15, 2016-
Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Çeşitli dolgu alanları (*pulpitum*un arkasındaki alan, batı *parodos* alanı, batıdaki su deposu alanı)	MS 5. yy. sonu – 6. yy. başı	- (Schneider, 1998)
Sahne binası batı yönü altyapı zemininde *opus signinum* (su geçirmez) harç, duvarlarda iki kat sıva ve duvar içine gömülü pişmiş toprak künk ile kurşun vana (Şekil 4. 174)	MS 5. yy. sonu – 6. yy. başı	Sarnıç olarak kullanım (Schneider, 1998)
*Summa cavea*da üzeri sıvalı taş duvarlarla oluşturulmuş bitişik odalar (Şekil 4. 175, Şekil 4. 176)	-	- (Schneider, 1999)
Tiyatro taş bloklarının sistemli biçimde yağması	MS 7. yy. başı	Alanın terk edilmesi (Schneider, 1999)

Şekil 4. 174 Elaiussa Sebaste sahne binası altyapı ve sarnıç (M. Spanu; Borgia, 2010)

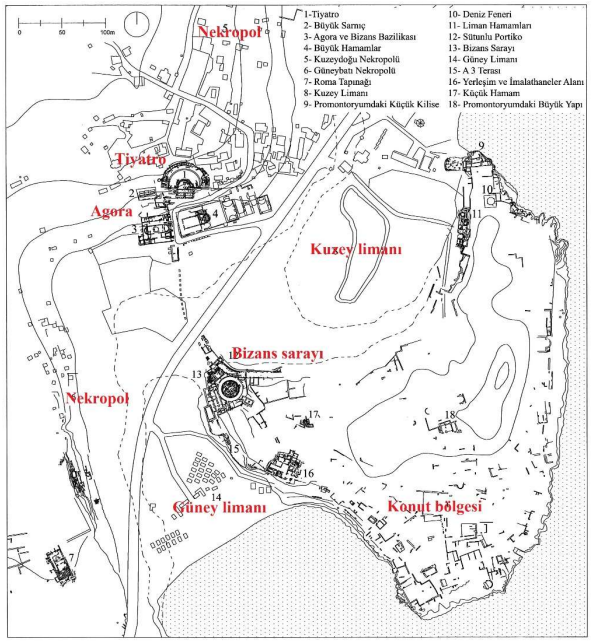
Şekil 4. 175 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu plan, *summa cavea*daki odalar (Schneider, 1999)

Şekil 4. 176 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu, *summa cavea*daki odalar (Kazı Arşivi, 2019)

Tablo 4. 28 Elaiussa Sebaste Tiyatrosu (devamı)

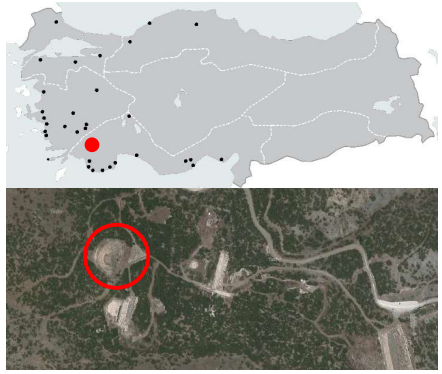
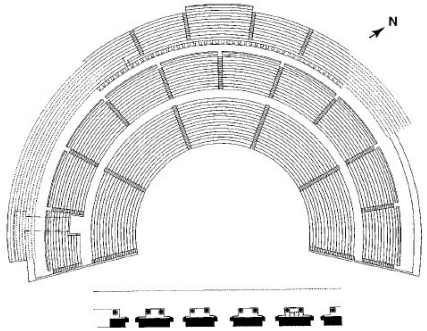
Yapı Adı: Elaiussa Sebaste Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Mersin, Erdemli	**Katalog: 23C**
Yapım Tarihi: MS 138-161	**Dönem/Yaptıran:** Antoninus Pius/ -	**Kazı Tarihi:** 1995-15, 2016-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 177 Elaiussa Sebaste kent planı (Kızılarslanoğlu, 2014)

Elaiussa liman kenti, Geç Helenistik Dönem'de ilk olarak güneydoğu yöndeki burunda kurulmuş, MS 2. yy. boyunca ve MS 3. yy. başlarına kadar kentsel alan kuzeybatı – batı yönde genişlemiştir. M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısında kuzey limanın kuzeybatısındaki bölgeye büyük bir kamusal alan oluşturma amacıyla hamam kompleksi, agora ve tiyatro inşa edilmiştir (Şekil 4. 177). Tiyatro kuzey limana bakan tepenin güney yamacında yer alır; cavea için doğal eğim kullanılmış, *cavea* kanatlarında ve *summa cavea*da eğim yetersiz olduğunda *opus caementicium* dolgu oluşturulmuş, sahne binası ise taşıyıcı bir altyapı üzerine inşa edilmiştir. Sahne binası alt kotunda taşıyıcı amaçlı oluşturulan yapının ortasında basamaklı bir *nymphaeum* yer almaktadır. Alandaki kazı çalışmaları sonrası; tiyatro inşa edilmeden önce bölgenin nekropolis olarak kullanıldığı, MS 1. yy. sonlarına doğru tepenin üst kısmında *castellum aquae* ile birlikte su kemeri hattının inşa edildiği, MS 1. yy. sonu- 2. yy. başında tepenin biraz aşağısına lüks bir konut ve özel hamamın inşa edildiği anlaşılmıştır. Tiyatro inşası sırasında konut kompleksi yıkılmış, su kemerinin hattı *cavea*nın içinden geçecek biçimde değiştirilmiştir (Schneider, 1999; Borgia, 2010).

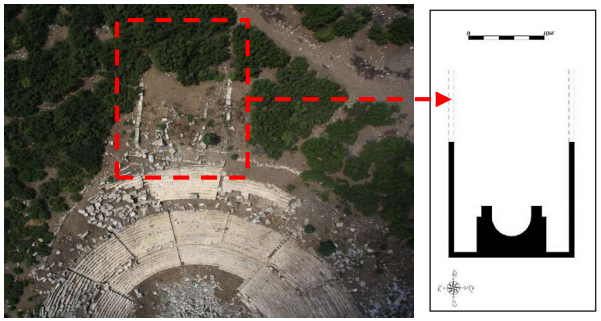
Tablo 4. 29 Kibyra Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Kibyra Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Burdur, Gölhisar</td><td>Katalog: 24A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 1.yy. sonu</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1987-89, 2006-08, 2009, 2010-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 178 Kibyra Tiyatrosu uydu fotoğrafı
(Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="4">
Şekil 4. 179 Kibyra tiyatro planı
(Sear, 2006)

Şekil 4. 180 Kibyra Tiyatrosu
(Official Turkish Museums, 2024)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Kent merkezinde</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>81 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Uzunluğu 44 m’dir. Üç katlı olduğu düşünülen yapının ilk katında Dor, Korint ve kompozit düzen kullanılmıştır. Roma dönemine tarihlendirilmektedir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Tiyatro tapınağı (Apollon kültü?)</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daireyi aşan</td><td>35 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">8.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 2. yy. sonu/ 3. yy. başında summa cavea eklenmesi ve sahne binasının yeniden inşası (Sear, 2006)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>L planlı tek yönde radyal geçit</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireçtaşı</td></tr>
</table>

Tablo 4. 29 Kibyra Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Kibyra Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Burdur, Gölhisar	**Katalog: 24B**
Yapım Tarihi: MÖ 1.yy. sonu	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1987-89, 2006-08, 2009, 2010-
Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Summa caveaya bitişik Tiyatro (Apollon) Tapınağı'nın üç nefe bölünüp apsis eklenerek kiliseye dönüştürülmesi (Şekil 4. 181)	MS 4. ya da 5. yy.	Dini amaçlı kullanım (Özüdoğru ve Tarkan, 2023)
*Proskenion*da devşirme zemin blokları ve sunak taşı (Şekil 4. 182)	Geç Antik Dönem	- (Özüdoğru ve Tarkan, 2023)
Tiyatro kuzeydoğusunda yoğun şekilde hayvan kemikleri ve Geç Antik *unguentarium* parça buluntuları	MS 5.-7. yy	Alanın çöplük olarak kullanımı (Özüdoğru ve Tarkan, 2023)

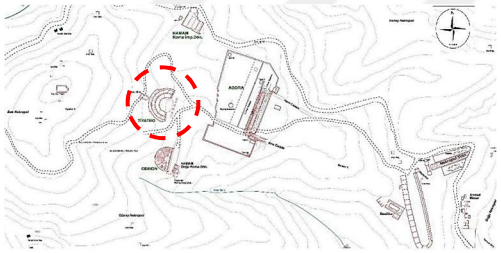
Şekil 4. 181 Kibyra tiyatro kilisesi hava fotoğrafı ve planı (Sayın, 2022)

Şekil 4. 182 Kibyra Tiyatrosu *proskenion* zemin blokları ve devşirme olarak kullanılmış sunak taşı (Özüdoğru ve Tarkan, 2023)

Tablo 4. 29 Kibyra Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Kibyra Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Burdur, Gölhisar	**Katalog: 24C**
Yapım Tarihi: MÖ 1.yy. sonu	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1987-89, 2006-08, 2009, 2010-
Genel Bilgiler:		

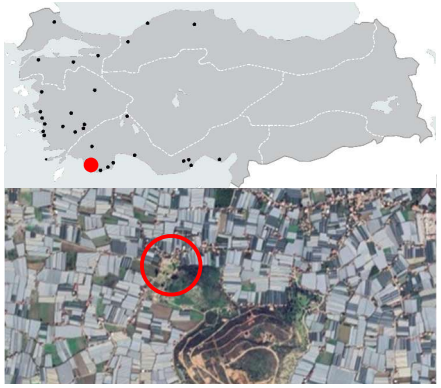
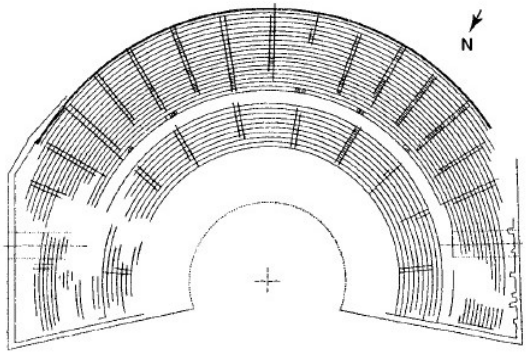
Şekil 4. 183 Kibyra kent planı (Özüdoğru, 2018)

Şekil 4. 184 Kibyra agora çevresi Geç Antik Dönem suru (Sayın, 2022)

Kibyra, doğudan batıya yükselen tepeler üzerinde şekillenmiş olup, tiyatronun doğu yamacına oturduğu Tiyatro Tepesi ile son bulmaktadır. MS 23 yılında meydana gelen büyük deprem ile Hellenistik kent büyük oranda tahrip olmuş, bu tarih itibarıyla kent neredeyse yeniden inşa edilmiştir. Deprem sonrası kentteki bu ilk Roma yapım evresinde *stadion*, odeon ve büyük hamam kompleksi gibi kamu yapıları inşa edilmiştir. Yine Roma Dönemi'ndeki ikinci yapım evresinde ise, *stadion*, odeon, tiyatro, hamam ve tapınaklar gibi kamu yapılarında onarım ve eklemeler yapılmıştır. Tiyatroya eklenen *summa cavea* ve olasılıkla tiyatro tapınağı da bu evreye tarihlenir. Bu düzenlemelerin, MS 2. yy. ortalarında başladığı ve MS 3. yy. ortalarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu tarihten itibaren kentsel faaliyetlerde gözlemlenen azalma, MS 417 depremine kadar kademeli olarak devam eder. Depremin ardından kent merkezi agora çevresinde küçülmeye başlar ve bu alan devşirme malzeme ile inşa edilen bir sur sistemiyle çevrilir (Şekil 4. 183, Şekil 4. 184). Kentin diğer anıtsal yapıları MS 5. yy. itibarıyla kullanım dışı kalmıştır. Geç Antik Dönem sonlarına doğru kenti; agora çevresinde surlarla çevrili kale görünümünde bir merkez yerleşim alanı ile surun dışında kalan sivil yapılar ve işlik alanları oluşturur. İşlik alanları özellikle agoranın güneybatısında yoğunlaşır. Sur dışı sivil yapılar arasında, kentin kuzey ve güney yamaçlarında yoğunlaşan konutlar ve bir hamam yapısı yer alır. MS 6. yy.'da kentsel yaşam hala göreceli olarak yoğundur ancak 9. yy. sonuna kadar süren kentsel varlık sınırlı sayıda buluntuya dayandığından bu dönemin yerleşim yoğunluğu oldukça belirsizdir (Özüdoğru, 2018; Sayın, 2022).

Tablo 4. 30 Letoon Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Letoon Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Muğla, Seydikemer</td><td>Katalog: 25A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 2. yy. ilk yarısı</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1950-79, 1980-08, 2009-11, 2012-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 185 Letoon Tiyatrosu uydu Fotoğrafı (Google Maps, 2024)</td><td colspan="4">
Şekil 4. 186 Letoon Tiyatrosu planı (Sear, 2006)

Şekil 4. 187 Letoon Tiyatrosu hava fotoğrafı (Doğan ve Kılınç, 2024)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Kutsal alan</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>yak. 79 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: İki katlı olan sahne binasının cephesinde İon ve Dor düzen kullanılmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Tapınak kompleksi</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>yak. 30 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">5.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 2. yy’de tamamen yeniden inşa edilmiştir (Sear, 2006).</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>İki yönde radyal geçit</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">-</td></tr>
</table>

Tablo 4. 30 Letoon Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Letoon Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Muğla, Seydikemer	**Katalog: 25B**
Yapım Tarihi: MÖ 2. yy. ilk yarısı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1950-79, 1980-08, 2009-11, 2012-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Summa cavea arkasında geç dönem kullanımı için oluşturulmuş yedi farklı mekân (Şekil 4. 188)	-	- (Doğan ve Kılınç, 2024)
Güney *cavea*da dört oturma sırası üzerinde kireç ocağı (Şekil 4. 189)	-	- (Doğan ve Kılınç, 2024)
Kuzey orkestrada geç dönem oluşturulan zemin ve bu kota bağlı drenaj sistemi (Şekil 4. 190)	-	- (Doğan ve Kılınç, 2024)

Şekil 4. 188 Letoon Tiyatrosu *summa cavea* arkası geç dönem mekanları (Doğan ve Kılınç, 2024)

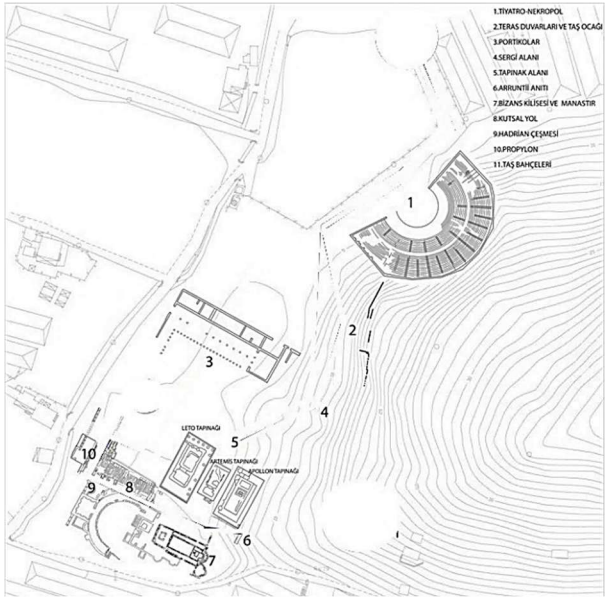
Şekil 4. 189 Letoon Tiyatrosu güney *cavea*daki kireç ocağı (Doğan ve Kılınç, 2024)

Şekil 4. 190 Letoon Tiyatrosu orkestradaki geç dönem drenaj sistemi (Doğan ve Kılınç, 2024)

Tablo 4. 30 Letoon Tiyatrosu (devamı)

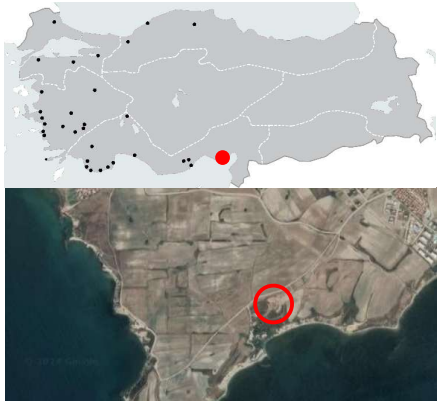
Yapı Adı: Letoon Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Muğla, Seydikemer	**Katalog: 25C**
Yapım Tarihi: MÖ 2. yy. ilk yarısı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1950-79, 1980-08, 2009-11, 2012-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 191 Letoon yerleşim planı (Özdilek ve Atik-Korkmaz, 2018)

Letoon, Ksanthos'un güneybatısında yer alan, tamamı dinsel işlevli yapılardan oluşan bir kutsal alandır ve gelişimi Ksanthos'la paralellik göstermiştir (Foss, 1994). Hellenistik Dönem'de Likya Birliği'nin dini ve politik merkezi olan Letoon'un, yazılı tarihi en erken MÖ 2. bin yıla kadar dayandırılır (Özdilek ve Atik-Korkmaz, 2018). Yerleşim, Bizans Dönemi'ne kadar kutsal alan olarak kabul görmüştür (Foss, 1994; Courtils ve Cavalier, 2001). Leto, Apollon ve Artemis tapınaklarından oluşan dini yapı kompleksine (Şekil 4. 191) ulaşan kutsal yol anıtlarla çevrelenmiştir (Foss, 1994), kentin kuzeydeki girişinde ise Ksanthos'tan gelip tiyatronun kuzeybatısına ulaşan bir antik yol olduğu düşünülmektedir (Özdilek ve Atik-Korkmaz, 2018). Hristiyanlığın yayılmasıyla kutsal alanda yerleşim devam etmiştir. MS 5. yy.'a tarihlendirilen bazilikal planlı bir kilise tapınakların hemen güneyinde inşa edilir, pagan anıtlara ait bloklar ise devşirme amaçlı sökülerek Geç Antik yerleşimin temellerinde kullanılmıştır (Foss, 1994; Atik-Korkmaz, 2016). MS 7. yy.'da terk edilen bölgede sonraki dönemde çok daha küçük ölçekte bir yerleşim varlığını sürdürmüştür (Foss, 1994).

Tablo 4. 31 Magarsus Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="3">Yapı Adı: Magarsus Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Adana, Karataş</td><td>Katalog: 26A</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapım Tarihi: MÖ 2.yy. ilk yarısı</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: IV. Antiokhos Epiphanes (M.Ö. 175 – 164)</td><td>Kazı Tarihi: 2013-</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapının Konumu</td><td colspan="3">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="3">
Şekil 4. 192 Magarsus Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Google maps, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 193 Tiyatro planı, rölöve (ANB mimarlik.com, 2024)</td><td>
Şekil 4. 194 Tiyatro hava fotoğrafı (Erhan vd., 2024)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur içi (-)</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>-</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Uzunluğu 31 m, genişliği 5,75 m’dir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>-</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">10.000 kişi üzeri</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: Severuslar Dönemi’nde (?) sahne binasının yeniden inşası, orkestra zemininin yenilenmesi (Erhan vd., 2024)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireç taşı, tuğla, mermer</td></tr>
</table>

Tablo 4. 31 Magarsus Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Magarsus Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Adana, Karataş	**Katalog: 26B**
Yapım Tarihi: MÖ 2.yy. ilk yarısı	**Dönem/Yaptıran:** IV. Antiokhos Epiphanes (M.Ö. 175 – 164)	**Kazı Tarihi:** 2013-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Güney yönü *ima caveada* oturma sıraları ve temellerinin sökümü (Şekil 4. 195)	Bizans Dönemi	Devşirme olarak kullanım (Erhan ve Gülşen, 2016)
Orkestra yayı boyunca devam eden devşirme duvar (Şekil 4. 196)		İşlevi belirlenememiş (Erhan, 2017)
Sahne binasına ait taşların sökümü		Devşirme olarak kullanım (Erhan ve Dervişoğlu, 2019)

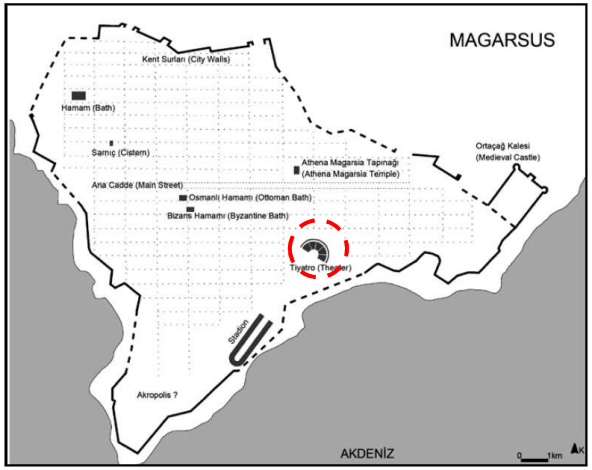
Şekil 4. 195 Magarsus Tiyatrosu ima caveada sökülmüş oturma sıraları ve temelleri (Erhan ve Gülşen, 2016)

Şekil 4. 196 Magarsus Tiyatrosu orkestradaki devşirme duvar (Erhan vd., 2024)

Tablo 4. 31 Magarsus Tiyatrosu (devamı)

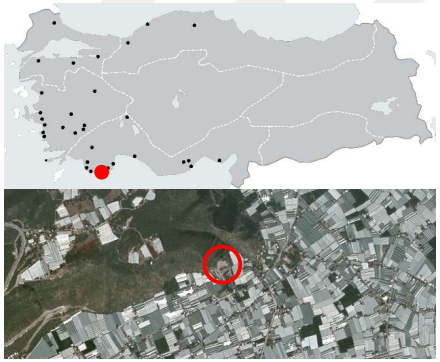
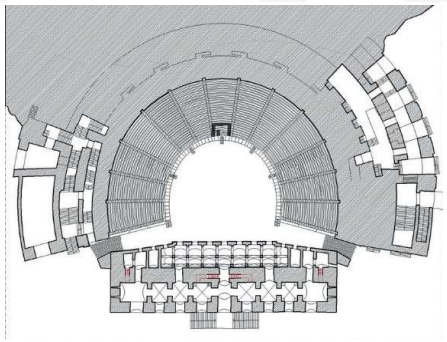
Yapı Adı: Magarsus Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Adana, Karataş	**Katalog: 26C**
Yapım Tarihi: MÖ 2.yy. ilk yarısı	**Dönem/Yaptıran:** IV. Antiokhos Epiphanes (M.Ö. 175 – 164)	**Kazı Tarihi:** 2013-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 197 Magarsus kent planı (Erhan ve Gülşen, 2016)

Akdeniz kıyısında bir liman kenti olan Magarsus, antik kaynaklarda adı geçen ancak yeri kesin olarak belirlenememiş Mallos kentinin uydu yerleşimidir. Mallos'un kutsal alanı olarak anılan Magarsus'ta Roma Dönemi'ne ait herhangi bir sikke basılmamış olup Bizans Dönemi'ne kadar bir piskoposluk merkezi olarak kaldığı görülmektedir (Hild ve Hellenkemper, 1990; Erhan ve Gülşen, 2016). Kentte Bizans hakimiyeti 7. yy. sonlarına kadar sürer, 8. yy.'dan sonra Arap akınları sonucu kent Abbasi hakimiyetine girer. 965 yılında İmparator Phokas (963-969) tarafından Çukurova bölgesinin Araplardan geri alınması ile kent yaklaşık yüzyıl daha Bizans egemenliğinde kalır (Erhan ve Gülşen, 2016). Deniz kenarında yüksek bir kayalık üzerinde konumlanan kent surlarla çevrilidir. Izgara plan şemasındaki yerleşimin güneybatısında sur içi bölgede tiyatro yer alır (Şekil 4. 197) (Erhan ve Gülşen, 2016). Arkeolojik bulgulara göre tiyatro sahne binasının iki evreye sahip olduğu anlaşılmıştır; ilki Hellenistik Dönem'de kesme kireçtaşı bloklarla inşa edilmiş dikdörtgen plana sahip yapı, ikincisi Roma Dönemi'nde tuğla ve kireç taşı ile yapılmış ve ilk evreden daha geniş plana sahip yapıdır. Orkestra zemin kaplamasında Hellenistik Dönem'e ait kireç taşı zemine, Roma Dönemi'ne ait olarak da siyah ve beyaz *tessera*lı mozaik zemine ulaşılmıştır (Erhan vd., 2024).

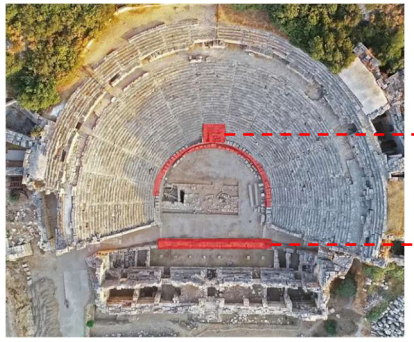
Tablo 4. 32 Myra Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Myra Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Antalya, Demre</td><td>Katalog: 27A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 141 öncesi</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: Geç Hellenistik / -</td><td>Kazı Tarihi:1960’lar, 2001, 2009-12, 2013, 2014-15, 2016-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 198 Myra Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 199 Myra tiyatro planı (Bulut ve Çevik, 2022)</td><td>
Şekil 4. 200 Myra Tiyatrosu hava fotoğrafı (Demirören Haber Ajansı, 2021)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Kon.</td><td>Akropolis yamacı</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>112 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: MS 2. yy. son çeyreğine tarihlenen yapının uzunluğu 61,89 m, genişliği 12,56 m’dir. Üç katlı scaenae frons Korint ve kompozit düzendedir. Postskenionda hareketli cephe düzenlemesi uygulanmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Nekropolis</td><td>Orkestra</td><td>At nalı</td><td>26 m/ podium</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç ve altyapı</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">10.500 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım evreleri: MS 141depremi sonrası onarım; MS 190-215’de (ikinci evre) sahne, cavea, galeriler ve merdivenlerde düzenlemeler; MS 240 depremi sonrasında sahne binası iki yanında destek kulelerinin inşası (Bulut ve Çevik, 2022); MS 3. yy.’da orkestranın arenaya dönüştürülmesi (Sear, 2006)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>Kanatlarda kavisli geçit ve merdivenlerden oluşan üç katlı altyapı</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireçtaşı, mermer, granit</td></tr>
</table>

Tablo 4. 32 Myra Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Myra Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Demre	**Katalog: 27B**
Yapım Tarihi: MS 141 öncesi	**Dönem/Yaptıran:** Geç Hellenistik / -	**Kazı Tarihi:** 1960'lar, 2001, 2009-12, 2013, 2014-15, 2016-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
*Proskenion*daki kapı açıklıklarının örülerek kapatılması (Şekil 4. 201, Şekil 4. 203)	MS 4.-5. yy.	*Kolymbethra* (su oyunları için) ya da arena (gladyatör/vahşi hayvan dövüşleri için) olarak kullanım (Bulut ve Çevik, 2022)
Merkezdeki kapıya iki su künkü yerleştirilmesi		
Orkestra *podium* duvarının yükseltilmesi		
Cavea orta aksında dörtgen planlı mekân (Şekil 4. 201, Şekil 4. 202)		

Şekil 4. 201 Myra Tiyatrosu hava fotoğrafı (Çevik vd., 2023)

Şekil 4. 202 Myra Tiyatrosu, yükseltilmiş *podium* ve *cavea*daki duvar kalıntıları (T. Hines, 2007; M. Prins, 2020)

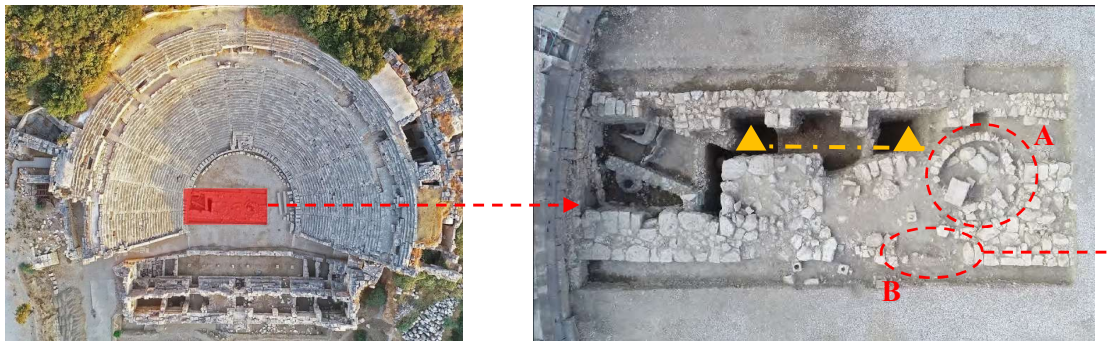

Şekil 4. 203 Myra Tiyatrosu, *proskenion*da kapatılan açıklıklar (Bulut ve Çevik, 2022)

Tablo 4. 32 Myra Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Myra Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Demre	**Katalog: 27C**
Yapım Tarihi: MS 141 öncesi	**Dönem/Yaptıran:** Geç Hellenistik / -	**Kazı Tarihi:**1960'lar, 2001, 2009-12, 2013, 2014-15, 2016-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Orkestrada tek sıra taştan daire planlı ocak kalıntısı (Şekil 4. 204 (A))	-	İşlik olarak kullanım (Çevik vd., 2023)
Orkestrada duvar ve tuğla zemin kaplaması kalıntısı (Şekil 4. 204, Şekil 4. 205)		
Orkestra açmasında üç adet iskelet (Şekil 4. 204(B), Şekil 4. 206)		Mezarlık olarak kullanım (Talu vd., 2022)

Şekil 4. 204 Myra Tiyatrosu, orkestradaki geç dönem kalıntılar (Çevik vd., 2023)

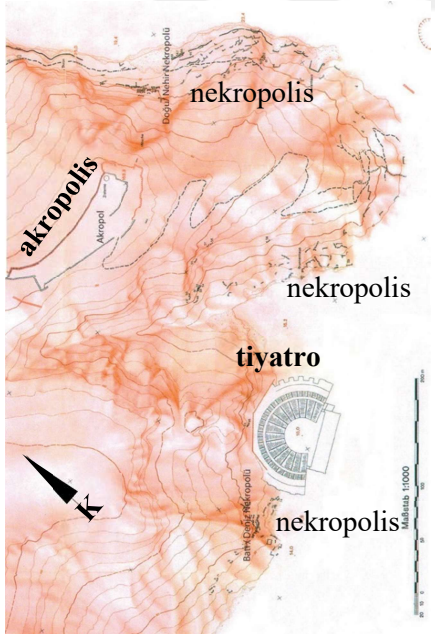
Şekil 4. 205 Myra Tiyatrosu, orkestra açması kısmi kesit (Çevik vd., 2023)

Şekil 4. 206 Myra Tiyatrosu, orkestra açmasındaki mezar buluntusu (Çevik vd., 2022)

Tablo 4. 32 Myra Tiyatrosu (devamı)

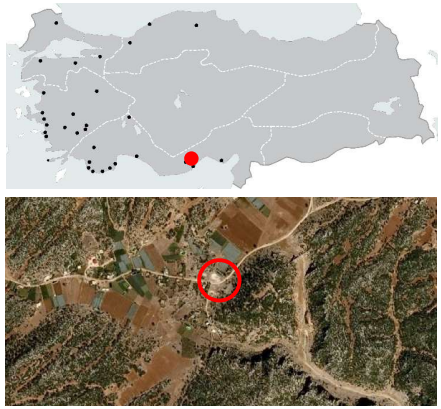
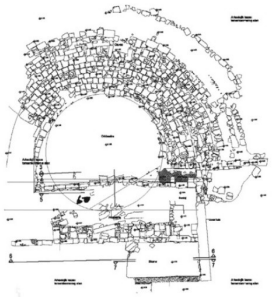
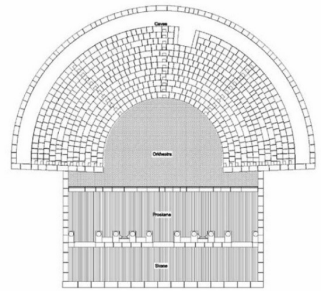
Yapı Adı: Myra Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Demre	**Katalog: 27D**
Yapım Tarihi: MS 141 öncesi	**Dönem/Yaptıran:** Geç Hellenistik / -	**Kazı Tarihi:**1960'lar, 2001, 2009-12, 2013, 2014-15, 2016-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 207 Myra akropolis topografik planı (Bulut ve Çevik, 2022)

Myros Nehri'nin batı kenarında yer alan Myra, Lykia bölgesinin en önemli yerleşimi kabul edilir. Kentin kuzeyinde yüksek bir kayalık alanda yer alan akropolisini, Klasik Dönem'den Orta Çağ'a kadar yapım evreleri tespit edilen surlar çevreler (Bulut ve Çevik, 2022). Hellenistik Dönem'de akropolis çevresinde genişleyen yerleşim İmparatorluk Dönemi'nde güneydeki ova alanına yayılmıştır. Tiyatro, akropolisin bulunduğu Kule Tepe'deki kayalık yamaçta, iki yönde kaya mezarlarının bulunduğu nekropolislerin ortasında inşa edilir (Şekil 4. 207), tiyatronun doğusunda agora, güneybatısında bir hamam yer alır. Myra'nın liman yerleşimi olan Andriake'ye giden yol üzerinde, Aziz Nikolaos'un mezarının yer aldığı düşünülmektedir. Sonraki dönemde burası Myra'nın en önemli anıtı olan H. Nikolaos Kilisesi'nin yer aldığı bir hac merkezi olmuştur (Foss, 1994; Hellenkemper ve Hild, 2004). Erken Bizans'ta Myra surlarla çevrelenmiş, 529 depremi ardından yıkılan kent İustinianos tarafından yeniden inşa edilmiştir (Kazhdan vd.,1991). MS 7. ve 8. yy.'larda Arap akınlarına maruz kalan kent, sonraki yüzyıllarda da Arap korsanlarının saldırılarıyla ciddi şekilde zarar görmüş ve 11. yy.'daki Türk akınları ile tahribata uğramıştır. Orta Bizans Dönemi'nde akropolis üzerindeki surlar yenilenmiş, yükseltilmiş ve ek savunma duvarları inşa edilmiştir. Bu dönemde surlarla çevrili alanda bir sarnıç, tek nefli bir kilise ve iki şapel yer almaktadır. 1200 civarında bir sel felaketi ve toprak kayması sonucu, büyük ölçüde zarar gören kent ve H. Nikolaos Kilisesi çevresindeki yerleşim terkedilmiştir (Hellenkemper ve Hild, 2004).

Tablo 4. 33 Olba Tiyatrosu

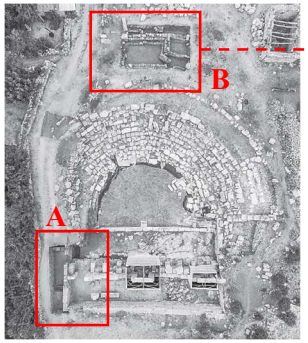
<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Olba Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Mersin, Uzuncaburç</td><td>Katalog: 28A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 2. yy. ikinci yarısı</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 2010-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 208 Olba Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="4">
Şekil 4. 209 Olba Tiyatrosu rölöve planı (Erten ve Kaplan, 2017)

Şekil 4. 210 Olba Tiyatrosu restitüsyon planı (Erten ve Kaplan, 2017)

Şekil 4. 211 Olba Tiyatrosu hava fotoğrafı (Erten ve Kaplan, 2017)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Akropolis yamacı</td><td>Cavea</td><td>Yarım daire</td><td>37 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Tek katlı olan sahne binasının uzunluğu 23 m, genişliği 4,7 m’dir. Sahne cephesinde Korint düzen uygulanmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>-</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daire</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">-</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: -</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireçtaşı, mermer</td></tr>
</table>

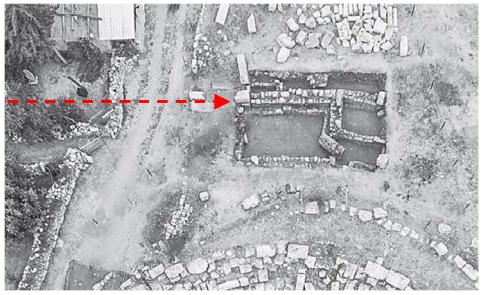
Tablo 4. 33 Olba Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Olba Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Mersin, Uzuncaburç	**Katalog: 28B**
Yapım Tarihi: MS 2. yy. ikinci yarısı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 2010-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Sahne binası batı kısmında Geç Antik Dönem'e tarihlenen seramik ve cam buluntuları ile II. Constans Dönemi (MS 641-668) sikkeleri (Şekil 4. 212 (A))	MS 7. yy.	Tiyatro alanının son kullanımı (Erten vd., 2019)
Proskenion duvarından taş blok sökülerek kapı boşluğu oluşturulması	-	- (Erten, 2014)
Proskenion taş levhasına haç motifi işlenmesi	-	Dini kullanım (?) (Erten, 2014)
Kuzey yönde tiyatroya bitişik mekanlar (Şekil 4. 212 (B), Şekil 4. 213)	MS 5.-7. yy.	- (Yeğin vd., 2024)

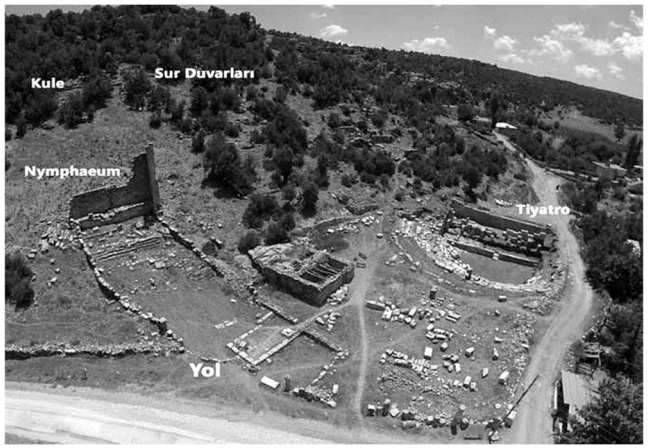
Şekil 4. 212 Olba Tiyatrosu'nda Geç Antik Dönem'e ait buluntulara ulaşılan açmalar (Erten vd., 2019)

Şekil 4. 213 Olba Tiyatrosu kuzeyinde Geç Antik Dönem mekanları (Erten vd., 2019)

Tablo 4. 33 Olba Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Olba Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Mersin, Uzuncaburç	**Katalog: 28C**
Yapım Tarihi: MS 2. yy. ikinci yarısı	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 2010-
Genel Bilgiler:		

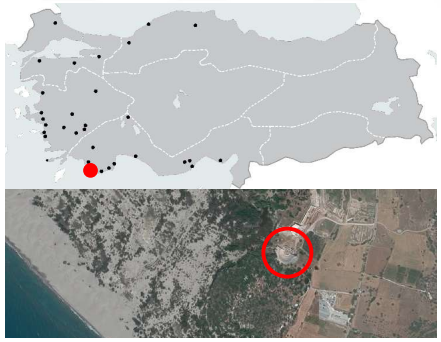
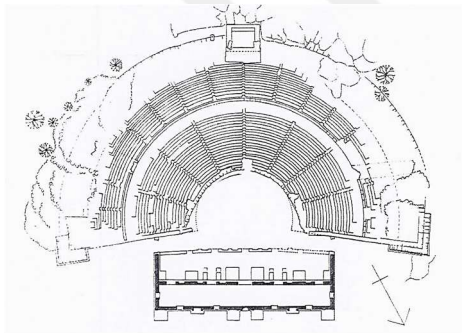
Şekil 4. 214 Olba tiyatrosu ve çevresi (Erten ve Kaplan, 2017)

Doğu Dağlık Kilikia'daki yerleşim merkezlerinden biri olan Olba, Kalykadnos (Göksu) ve Lamos (Limonlu) nehirleri arasında konumlanmıştır. Kentin akropolisini vadiler ve verimli araziler çevreler. Kentteki tarımsal faaliyetlerin önemini Roma dönemine tarihlenen çiftlik yerleşimleri desteklemektedir (Kaplan ve Kürüm, 2022).

Kent, İsaurialı İmparator Zenon (425 – 491) döneminde bölgedeki önemli merkezlerden biri konumuna gelmiştir (Hild ve Hellenkemper, 1990). Erken Bizans Dönemi'nde, Antiokheia (Antakya) Patrikhanesi'ne bağlı olan Olba, MS 4. ve 7. yy.'lar arasında etkin bir dini merkezdir. Ancak kentte MS 7. yy. ikinci yarısından sonrasına tarihlenen arkeolojik veriye ulaşılamaması nedeniyle bu tarihlerde kentin terkedildiği düşünülmektedir (Erten, 2014).

Roma Dönemi kamusal yapılarının bulunduğu merkezde yer alan tiyatro, MS 2. yy.'da bölgedeki yapı programına dahil olarak inşa edilmiştir. Bu nedenle, yakın konumdaki Diocaesarea ve Olba'nın aynı tarihlerde inşa edilen tiyatroları arasında biçim ve yapı malzemesi kullanımı açısından benzerlikler bulunmaktadır. Tiyatro, akropolisin kuzeybatı yamacında yer alır ve aynı zamanda Diocaesarea ile bağlantılı yol ağının üzerinde bulunur. (Erten ve Kaplan, 2017).

Tablo 4. 34 Patara Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Patara Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Antalya, Kaş</td><td>Katalog: 29A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 2. yy. sonu/ 1. yy. başı</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: Hellenistik (?) / -</td><td>Kazı Tarihi: 1989-08, 2009-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 215 Patara Tiyatrosu uydu fotoğrafı
(Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 216 Patara Tiyatrosu planı
(Alanyalı, 2009)</td><td>
Şekil 4. 217 Patara Tiyatrosu hava fotoğrafı
(Patara Excavations, 2024)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Kent merkezi</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>74,8 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: İki katlı yapı içten 39,4 m uzunluğunda, 4,63 m genişliğindedir. Tek katlı scaenae frons Korint ve kompozit düzende, proskenion düz cephelidir. Postskenion mimari plastik, kapı, pencere ve nişlerle hareketlendirilmiştir ve İon düzendedir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Tiyatro tapınağı (imparator kültü)</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>26,5 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">6.700 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: M.S. 14- 37’de ve MS 141 depremi sonrası onarım; MS 147’de sahne binasının yeniden inşası, scaenae frons inşası; MS 2. yy.’da summa cavea ve tapınağın eklenmesi; MS 3. yy.’da ön sıralardaki oturma sıraları sökülerek orkestranın arenaya dönüştürülmesi (Alanyalı, 2005; Özdilek, 2011)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>İki yönde diazomaya açılan radyal geçitler</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireç taşı, mermer, granit</td></tr>
</table>

Tablo 4. 34 Patara Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Patara Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Kaş	**Katalog: 29B**
Yapım Tarihi: MÖ 2. yy. sonu/ 1. yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** Hellenistik (?) / -	**Kazı Tarihi:** 1989-08, 2009-

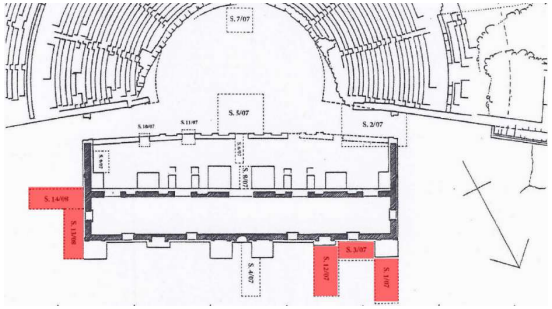
Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Orkestra ve *cavea* arasında devşirme malzeme ile örülen duvar ve oturma basamakları sökülerek oluşturulan iki odacık (Şekil 4. 220, Şekil 4. 219)	MS 4. yy.	Arena için oluşturulan odalar (Alanyalı, 2009)
Tiyatronun işlevini yitirmesi sonrası dış cephesinde toprak dolgu ile zeminin yükseltilmesi (Şekil 4. 218)	-	Alanda yapılaşmanın devam etmesi (Alanyalı, 2009)

Şekil 4. 220 Patara Tiyatrosu orkestra ve *cavea* arası geç dönem duvar ve batı yönü odacık (Mangold, 2024)

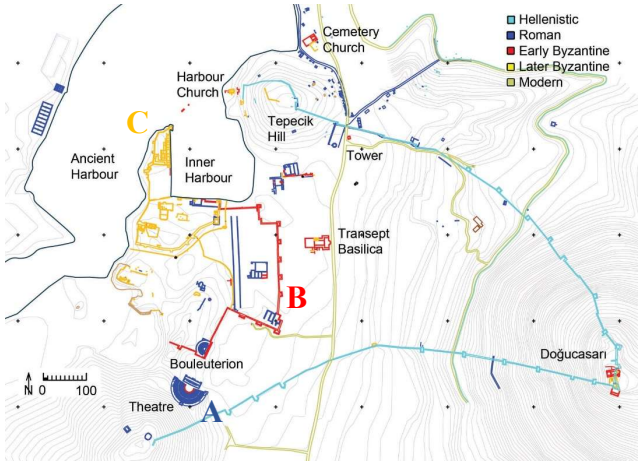
Şekil 4. 219 Patara Tiyatrosu orkestra ve *cavea* arası geç dönem duvar ve doğu yönü odacık (Mangold, 2024)

Şekil 4. 218 Patara Tiyatrosu sahne binası dış cephesinde sondaj sonucu dolguya ulaşılan alanlar (Alanyalı, 2009)

Tablo 4. 34 Patara Tiyatrosu (devamı)

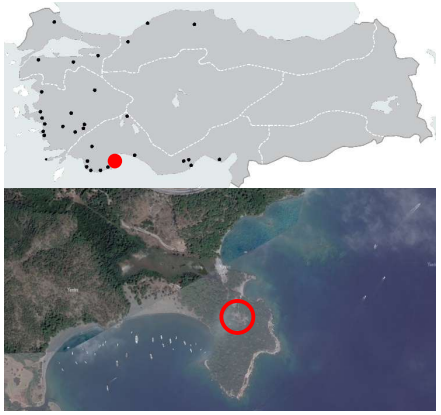
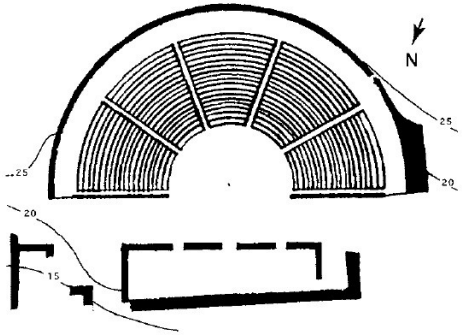
Yapı Adı: Patara Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Kaş	**Katalog: 29C**
Yapım Tarihi: MÖ 2. yy. sonu/ 1. yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** Hellenistik (?) / -	**Kazı Tarihi:** 1989-08, 2009-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 221 Patara kent planı (Patara Kazı Arşivi, akt. Peschlow, 2017)

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Lycia et Pamphyliae eyaletinin metropolisi olan Patara, Lykia coğrafyası içerisinde deniz kıyısında yer alan önemli bir liman kentidir (Alanyalı, 2005). Limandan uzak bir alanda yer alan tiyatronun (Şekil 4. 221. A), *bouleuterion* ve devlet agorası ile kentin yönetim merkezini oluşturacak biçimde birlikte inşa edildiği düşünülmektedir (Alanyalı, 2009). Tiyatro ve *bouleuterion* arasında büyük bir meydan yer alır. Benzerlerinden farklı olarak tiyatronun *postskenion*undaki zengin bezemenin nedeni olarak, cephenin baktığı meydanın Lykia Birliği ve Eyalet Meclisi olarak kullanılan *bouleuterion*a açılması gösterilmektedir (Bulut ve Genim, 2003; Alanyalı, 2009). Farklı yapım aşamaları tespit edilen tiyatronun *ima cavea*sının ilk yapım evresine ait olduğu, sonraki evrelerde *summa cavea* ve *tetrastylos* planlı tapınağın eklendiği ve sahne binasının onarıldığı anlaşılmıştır (Alanyalı, 2009). MS 6. yy. ilk yarısında *stadion*, *gymnasium* hamamı ve kentin katedrali olabileceği düşünülen büyük bazilikayla birlikte tiyatroyu da dışarıda bırakan sur duvarları inşa edilir (Şekil 4. 221. B). Geç Bizans'ta ise limandaki yarımadayı içine alan, yoğun yapılaşmanın görüldüğü yeni bir sur inşa edilmiştir (Şekil 4. 221. C). Patara limanı Eşen Çayı'nın taşıdığı alüvyonlarla giderek bataklığa dönmüş ve kıyı şeridini kaplayan kum zamanla kentin içine ilerleyerek tüm kentin kalın bir kum tabakasıyla kaplanmasına neden olmuştur (Alanyalı, 2009; Peschlow, 2017).

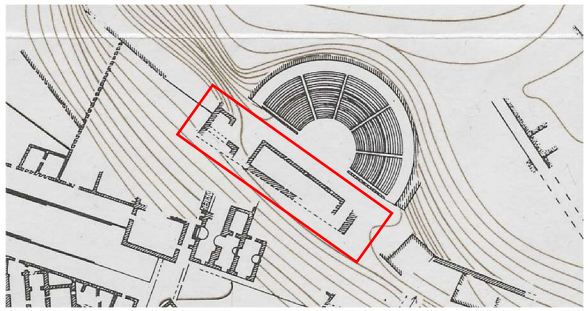
Tablo 4. 35 Phaselis Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Phaselis Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Antalya, Kemer</td><td>Katalog: 30A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 2. yy.</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 1980, 1981-84, 1991-00, 2017-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 222 Phaselis Tiyatrosu uydu fotoğrafı
(Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 223 Phaselis Tiyatrosu planı
(Sear, 2006)</td><td>
Şekil 4. 224 Phaselis Tiyatrosu ve yakın çevresi, hava fotoğrafı
(Antalya Müzesi Müdürlüğü, 2024)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Akropolis yamacı</td><td>Cavea</td><td>Yarım daire</td><td>46 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: İki katlı olan yapının uzunluğu 25,75 m, genişliği 3,55 m’dir. Dor düzen uygulanmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Agora, hamam, ana yol</td><td>Orkestra</td><td>Yarım daire</td><td>17 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">2.400 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: -</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireçtaşı, konglomera, mermer kaplama</td></tr>
</table>

Tablo 4. 35 Phaselis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Phaselis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Kemer	**Katalog: 30B**
Yapım Tarihi: MS 2. yy.	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1980, 1981-84, 1991-00, 2017-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Sahne binası teras duvarının savunma duvarı olarak kullanılması (Şekil 4. 225, Şekil 4. 226, Şekil 4. 227)	Geç Roma – Erken Bizans	Tiyatronun akropolis surlarına dahil edilmesi (Bayburtluoğlu, 1984; Özbek, 1994)
Kuzey *parados*tan geçen devşirme malzeme kullanılan geç dönem duvarının *analemma* duvarıyla birleşmesi (Şekil 4. 225)		

Şekil 4. 225 Phaselis tiyatro ve sahne teras duvarı, plan (Schafer,1981)

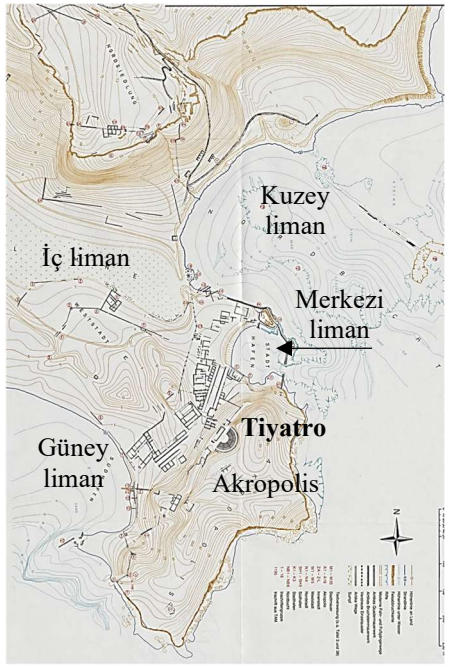
Şekil 4. 226 Phaselis tiyatro hava fotoğrafı (Anadolu Ajansı, 2020)

Şekil 4. 227 Phaselis tiyatro ve teras duvarı hava fotoğrafı (Anadolu Ajansı, 2023)

Tablo 4. 35 Phaselis Tiyatrosu (devamı)

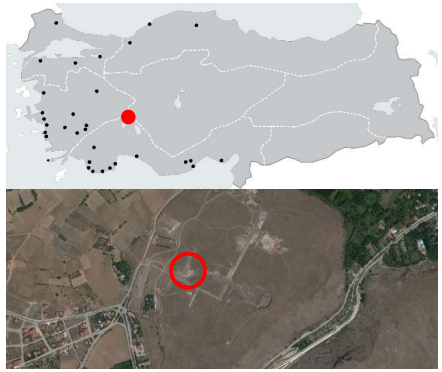
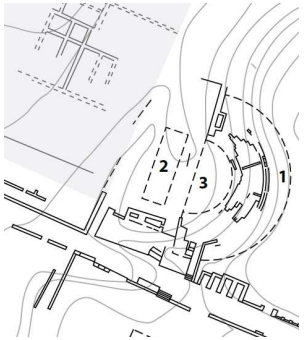
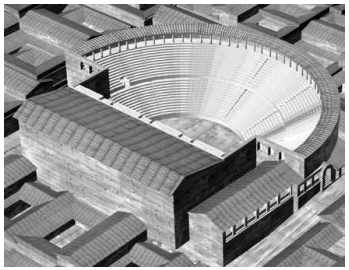
Yapı Adı: Phaselis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Kemer	**Katalog: 30C**
Yapım Tarihi: MS 2. yy.	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 1980, 1981-84, 1991-00, 2017-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 228 Phaselis kent planı (Schafer, 1981)

İki doğal limanın arasında yer alan Phaselis'in erken dönem yerleşimi bir burun şeklindeki kaya platosu üzerinde bulunur. Kent kuruluşundan itibaren limanları sayesinde ekonomik refaha sahip olmuştur. Roma Dönemi'nde iki limanı birbirine bağlayan, kamu yapıları ve dükkanların sıralandığı ana cadde, kentin kamusal merkezini oluşturmuştur (Şekil 4. 228). Cadde üzerinde iki agora, iki hamam ve bir kayalığa inşa edilmiş tiyatro bulunmaktadır. Akropolisin de yer aldığı plato ve güneybatıya uzanan kayalık ve kıyıları, erken dönemde olasılıkla bir savunma duvarı çevirmektedir. Roma Dönemi'nde bu duvarların savunma işlevine ihtiyaç duyulmadığından sadece teras duvarı olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak Geç Roma – Erken Bizans Dönemi'nde devşirme malzeme ile, tiyatro sahne binasının da üzerinde yer aldığı teras duvarı dahil edilerek, savunma duvarı yenilenmiştir. Yeni duvarlar akropolisi çevreleyerek güney ve kuzey limanını birleştirmektedir. Surların limanlara uzanması kentte denizciliğin önemini koruduğunu göstermektedir. Bizans Dönemi'nde yerleşim, Antik Dönem merkezini korumuş ancak Orta Bizans'tan itibaren giderek küçülmüştür. II. Constans Dönemi'ne ait sikke buluntuları aracılığıyla, tiyatronun MS 7. yy. itibariyle uzun süredir kullanılmadığı düşünülmektedir. MS 8. yy.'da yeni bir refah dönemi yaşayan kent, limanın işlevini yitirmeye başlaması ve doğal afetler nedeniyle MS 13. yy. başlarında tamamen terkedilmiştir (Foss, 1996; Hellenkemper ve Hild, 2004).

Tablo 4. 36 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Pisidia Antiokheia Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Isparta, Yalvaç</td><td>Katalog: 31A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 1. yy- MS 1. yy. başı</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: Hellenistik ya da Erken İmparatorluk Dönemi/ -</td><td>Kazı Tarihi: 1924, 1987-03, 2004-05, 2007, 2008-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 229 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="4">
Şekil 4. 230 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu plan şeması (A. J. Ossi, t.y.)

Şekil 4. 231 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu 3D rekonstrüksiyonu (J. M. Harrington, t.y.)

Şekil 4. 232 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu hava fotoğrafı (Özhanlı, 2020)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Sur içi (H-R-B), decumanus maximus üzeri</td><td>Cavea</td><td>Yarım daire</td><td>95 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Son evreye ait yapının uzunluğu 25,5 m, genişliği 5,5 m’dir. İon ve Korint düzen uygulanmıştır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Agora</td><td>Orkestra</td><td>Elips</td><td>35,5 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">5.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 2. yy.’da yeni oturma sıralarının eklenmesi, sahne binasının yeniden şekillendirilmesi (Mallampati ve Demirer, 2011)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>Aditus maximi ve radyal geçitler</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireçtaşı</td></tr>
</table>

Tablo 4. 36 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Pisidia Antiokheia Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Isparta, Yalvaç	**Katalog: 31B**
Yapım Tarihi: MÖ 1. yy- MS 1. yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** Hellenistik ya da Erken İmparatorluk Dönemi/ -	**Kazı Tarihi:** 1924, 1987-03, 2004-05, 2007, 2008-
Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
*Cavea*nın ilk sırasına devşirme malzeme ile yapılan korkuluk eklenmesi, orkestra zemin kotunun düşürülmesi (toplam yükseklik 220 cm) (Şekil 4. 233)	MS 3. yy. sonu- 4. yy. başı	Tiyatronun gladyatör oyunlarına (imparatorluk kültü ile ilişkili) yönelik düzenlenmesi (Mallampati ve Demirer, 2011)
İlk tiyatroya ait olduğu düşünülen *parados*ta haç işaretli bloklar ve zeminindeki tuğla döşemeyi kaplayan su geçirmez harç tabakası	-	Sarnıç ya da çeşmeye ait su tankı (Mallampati ve Demirer, 2011)
Sahne binası zemininde Hristiyan motifler (?) yer alan mozaik döşeme (Şekil 4. 234)	MS 4. yy. sonu	Dini amaçlı kullanım (şapel) (?)(Mallampati ve Demirer, 2011)
Decumanus caddesine bakan güney *parados*un örülerek kapatılması (Şekil 4. 235)	-	- (Özhanlı vd., 2023)

Şekil 4. 233 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu geç dönem orkestra duvarı (Uğuz ve Özhanlı, 2023)

Şekil 4. 234 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu zemin mozaiği (Ü. Demirer, 2004)

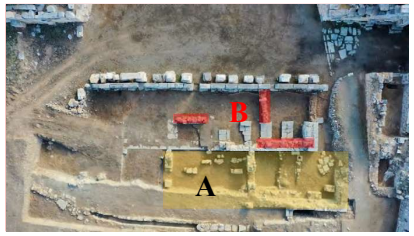

Şekil 4. 235 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu güney *parados* (Özhanlı vd., 2022)

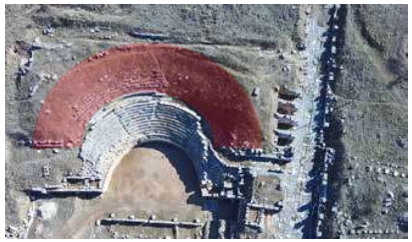
Tablo 4. 36 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Pisidia Antiokheia Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Isparta, Yalvaç	**Katalog: 31C**
Yapım Tarihi: MÖ 1. yy- MS 1. yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** Hellenistik ya da Erken İmparatorluk Dönemi/ -	**Kazı Tarihi:** 1924, 1987-03, 2004-05, 2007, 2008-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Sahne binası batısında dolgu zemin oluşturularak üzerine duvar örülmesi (Şekil 4. 236 (A))	-	Geç dönem yapılaşması (Özhanlı vd., 2023)
Sahne binası içinde ve batı duvarına bitişik alanda devşirme malzeme ile mekân oluşturulması, çok sayıda metal cüruf ve yarı işlenmiş kemik buluntu, yoğun miktarda Geç Antik yerel üretim keramik buluntu (Şekil 4. 236 (B))	MS 6. yy. sonrası	İşlik olarak kullanım (Metal, kemik işleme ve seramik atölyeleri) (Özhanlı vd., 2023)
Sahne binası ortasında oval formlu kireç ocağı	-	Kireç ocağı olarak kullanım (Mallampati ve Demirer, 2011)
Cavea üst sıralarının ve sahneye ait mimari plastiğin sökülmüş olması (Şekil 4. 237, Şekil 4. 238)	MS 8. yy. (?) sonrası	Devşirme olarak farklı yapılarda kullanım (Mallampati ve Demirer, 2011)

Şekil 4. 236 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu sahne binası (Özhanlı vd., 2023)

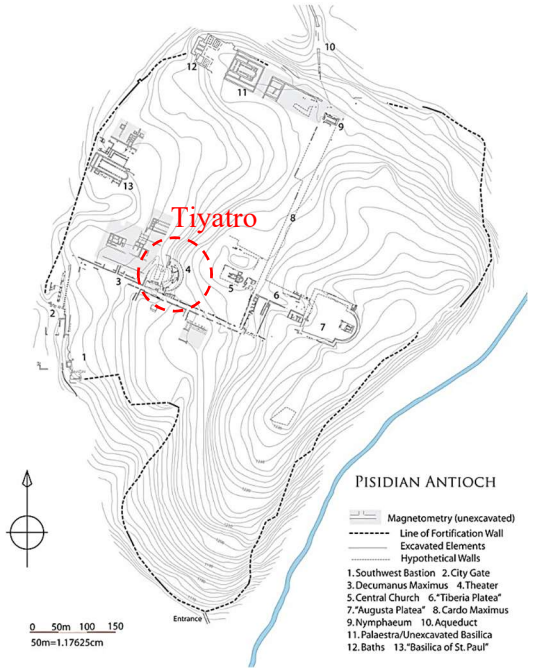
Şekil 4. 237 Pisidia Antiokheia oturma sıraları sökülmüş *summa cavea* (Özhanlı, 2020)

Şekil 4. 238 Pisidia Antiokheia sahne binasına ait mimari plastik (G. R. Swain 1924)

Tablo 4. 36 Pisidia Antiokheia Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Pisidia Antiokheia Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Isparta, Yalvaç	**Katalog: 31D**
Yapım Tarihi: MÖ 1. yy- MS 1. yy. başı	**Dönem/Yaptıran:** Hellenistik ya da Erken İmparatorluk Dönemi/ -	**Kazı Tarihi:** 1924, 1987-03, 2004-05, 2007, 2008-
Genel Bilgiler:		

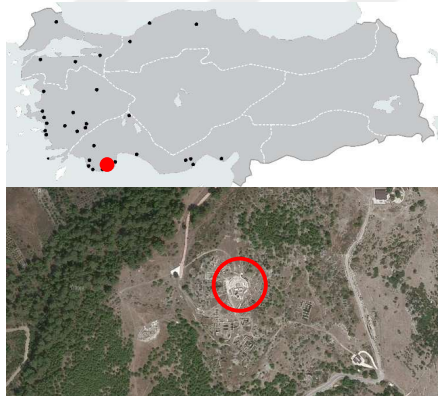
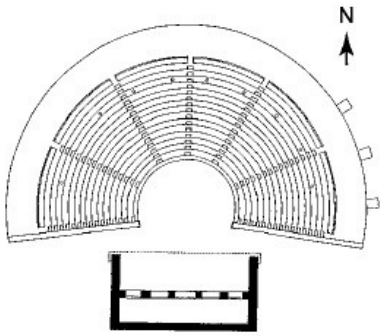

Şekil 4. 239 Pisidia Antiokheia kent planı (A. J. Ossi, akt. Mallampati ve Demirer, 2011)

Aziz Paulus'un kentte verdiği vaazdan ötürü ilk ekümenik konsilde Hristiyanların hac merkezlerinden biri ilan edilen Antiokheia, aynı zamanda MS 4. yy.'a kadar Men kültünün merkezi olmuştur (Belke, 1990; Kazhdan vd., 1991; Özhanlı, 2022). Arap akınları sonucu 717 yılında yıkılan kent, sonraki yüzyıllarda küçülerek varlığını sürdürmüştür. 1119'da imparator II. İoannes Komnenos'un düzenlediği seferde geri alınmayan yerleşimin olasılıkla bu tarihte artık Türklerin elinde olduğu düşünülmektedir (Belke, 1990; Kazhdan vd., 1991).

Kentte ilk olarak Hellenistik Dönem'de inşa edilen surlar, Roma ve Bizans Dönemlerinde genişletilerek kenti çevrelemiştir. Batı surları M.Ö. 2. yy. sonlarına, diğer sur duvarları ise M.S. 1. ve 4. yy.'lara tarihlenmektedir (Taşlıalan, 1988). Geç Bizans Dönemi'ne kadar ızgara kent planını koruyan Antiokheia'nın tam merkezinde, *decumanus maximus*a kuzey yönden bitişik olan tiyatrosu sur içi bölgede yer alır (Şekil 4. 239) (Özhanlı, 2020). Yeni oturma sıralarının olasılıkla MS 2. yy.'da eklendiği; sahne binasının yeniden şekillendirildiği ve orkestranın MS 3. yy. sonu- 4. yy. başlarında bir arenaya dönüştürüldüğü; MS 4. yy. sonlarında alanda olasılıkla bir şapel inşa edildiği ve son olarak yapının MS 8. yy.'da terk edildiği düşünülmektedir (Mallampati ve Demirer, 2011).

Tablo 4. 37 Rhodiapolis Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Rhodiapolis Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Antalya, Kumluca</td><td>Katalog: 32A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MÖ 2. yy. ortası</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: - / -</td><td>Kazı Tarihi: 2006-08, 2009-13, 2015-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 240 Rhodiapolis Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 241 Rhodiapolis Tiyatrosu planı (Sear, 2006)</td><td>
Şekil 4. 242 Rhodiapolis Tiyatrosu hava fotoğrafı (Kazı arşivi, akt. Özdilek, 2014)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Kent merkezi</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>34 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Uzunluğu 16,10 m, genişliği 7,95 m’dir. İki katlı olan yapıda Dor düzen uygulanmıştır. Scaenae frons olasılıkla Augustus Dönemi’ne aittir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>-</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>10,52 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç ve doğu caveada kısmen yığma duvar üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">1.500 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MS 141 depremi sonrasında sahne binasının yeniden inşası ve caveaya oturma sıraları eklenmesi (Özdilek, 2011)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>-</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireçtaşı</td></tr>
</table>

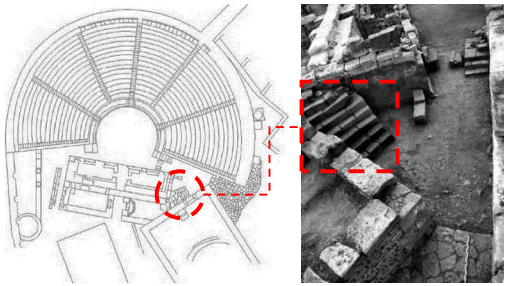
Tablo 4. 37 Rhodiapolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Rhodiapolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Kumluca	**Katalog: 32B**
Yapım Tarihi: MÖ 2. yy. ortası	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 2006-08, 2009-13, 2015-

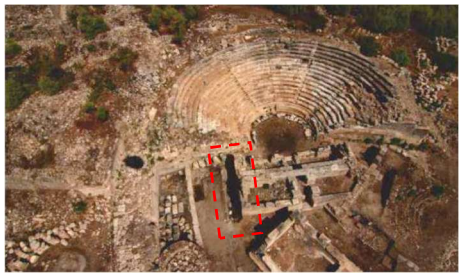
Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Sahne binasını batı yönde keserek inşa edilmiş, dış duvarları çoğunlukla kesme taş, iç mekânında oturma basamakları olan yapı (Şekil 4. 243)	MS 3. yy.	"Toplantı salonu" inşası (Özdilek, 2016)
Sahne binası merdivenlerinin yeni yapılan toplantı salonuna göre devşirme malzeme ile tekrar yapılması (Şekil 4. 244)	MS 3. yy.	Doğu *analemma* zemin kotundan "Toplantı salonu" ve sahne binası birinci katına ulaşım (Çevik vd., 2010)
Sahne binası mimari plastiğinin tümünün kırılması	MS 4. yy.	Devşirme ya da kireç amaçlı kullanım (Özdilek, 2012)
Sahne binası batı yönünde devşirme malzeme ile oluşturulan orkestraya açılan koridor (Şekil 4. 245)	MS 4. yy. sonrası	Orkestraya batı yönden giriş (Özdilek, 2022)

Şekil 4. 243 Rhodiapolis sahne binasını kesen "toplantı salonu" (Kazı arşivi, akt. Özdilek, 2014)

Şekil 4. 244 Rhodiapolis sahne binası ve toplantı salonu arası merdiven (Çevik vd., 2010; Özdilek, 2022)

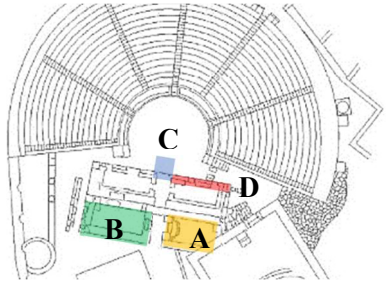

Şekil 4. 245 Rhodiapolis sahne binası batısındaki koridor (Özdilek, 2022)

Tablo 4. 37 Rhodiapolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Rhodiapolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Kumluca	**Katalog: 32C**
Yapım Tarihi: MÖ 2. yy. ortası	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 2006-08, 2009-13, 2015-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Postskenion doğu yönü odada depolama kapları ve kapı önünde örülmüş kavisli harçsız duvar (Şekil 4. 246 (A), Şekil 4. 247, Şekil 4. 248)	MS 4. yy. (?)	Depo olarak kullanım (Özdilek, 2022)
Postskenion batı yönü odada kırık mimari parçalar ve kömürleşmiş toprak tabakası (Şekil 4. 246 (B))	MS 4. yy. (?)	Kireç ocağı olarak kullanım (Özdilek, 2022)
Porta regia (orkestraya açılan) önünde çok sayıda MS 4. ve 5. yy. sikkesi (Şekil 4. 246 (C))	MS 4. yy. sonrası	Tiyatronun özgün işlevini yitirmesi sonrası *proskenion* odalarının işlik ve benzeri işlevle kullanımı (Özdilek, 2022)
Proskenion kapı boşluklarının kapatılması (Şekil 4. 246 (D))	MS 4. yy. sonrası (?)	

Şekil 4. 246 Rhodiapolis Tiyatrosu rölöve planı (Özdilek, 2022)

Şekil 4. 247 Rhodiapolis *postskenion* doğu odadaki depolama kabı buluntuları (Kazı arşivi, akt. Özdilek, 2022

Şekil 4. 248 Rhodiapolis *postskenion* doğu odada kapı önünde kavisli duvar kalıntısı (Özdilek, 2012)

Tablo 4. 37 Rhodiapolis Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Rhodiapolis Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Kumluca	**Katalog: 32D**
Yapım Tarihi: MÖ 2. yy. ortası	**Dönem/Yaptıran:** - / -	**Kazı Tarihi:** 2006-08, 2009-13, 2015-
Genel Bilgiler:		

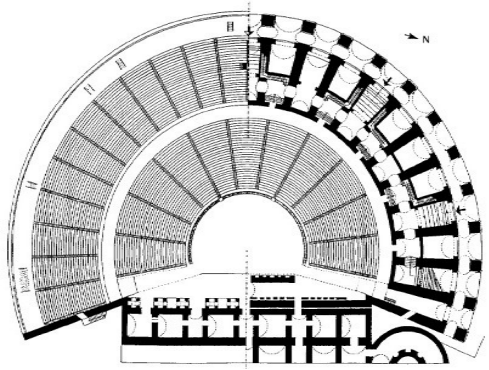

Şekil 4. 249 Rhodiapolis kent planı (Kazı arşivi, akt. Özdilek, 2014)

Güneydoğu Lykia'daki dağlık yerleşimlerden biri olan Rhodiapolis, Korydalla (günümüz Kumluca) vadisinde bir tepe üzerindeki yükseltide konumlanmıştır. Antik dönem yol ağında Korydalla-Attaleia (Antalya) arasında önemli bir durak olduğu, döneme ait yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bizans Dönemi'nde Lykia Metropolisi Myra'ya (Demre) bağlı bir piskoposluk merkezi olan Rhodiapolis, piskoposluk listelerinde MS 9. yy.'a kadar yer almıştır (Hellenkemper ve Hild, 2004).

Rhodiapolis'te, topoğrafyadan kaynaklı olarak düzenli bir kent planı uygulanmamıştır. Akropolisin güneydoğusundaki Roma Dönemi kamusal yapılarının merkezinde, Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen tiyatro yer alır (Şekil 4. 249). Tiyatronun hemen güneyinde Rhodiapolisli ünlü hayırsever Opramoas'a ait *heroon* bulunmaktadır. Geç Antik Dönem'de yerleşim alanı olarak kullanılan akropolis tepesi, aralıklı olarak kulelerin yer aldığı bir sur sistemi ile çevrelenmiştir. Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilen sur duvarlarında, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait devşirme malzeme kullanılmıştır. Sur içindeki alanda kentin katedrali olduğu düşünülen kilise bulunmaktadır (Hellenkemper ve Hild, 2004; Özdilek, 2014).

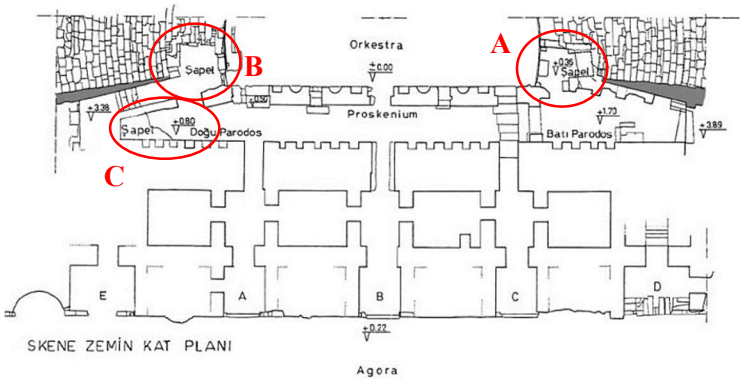
Tablo 4. 38 Side Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="2">Yapı Adı: Side Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Antalya, Manavgat</td><td>Katalog: 33A</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapım Tarihi: MS 2. yy. sonu</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: Antoninuslar Dönemi / -</td><td>Kazı Tarihi: 1947-67, 1974-90, 1991-08, 2009-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Yapının Konumu</td><td colspan="4">Yapısal Özellikler</td></tr>
<tr><td colspan="2">
Şekil 4. 250 Side Tiyatrosu uydu fotoğrafı
(Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 251 Side Tiyatrosu planı
(M. Beken, akt. Hines, 2024)</td><td>
Şekil 4. 252 Side Tiyatrosu hava fotoğrafı
(Soykal-Alanyalı, 2016)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Kon.</td><td>Sur içi (H-B), kent merkezinde</td><td>Cavea</td><td>At nalı</td><td>120 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: Uzunluğu 63 m, genişliği 9,2 m’dir. Üç katlı scaenae fronsun ilk katında İon, ikinci katında kompozit, üçüncü katında Korint düzen uygulanmıştır. Agoraya açılan bodrum katı vardır.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Agora, Dionysos (?) Tapınağı</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>29 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç ve altyapı</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">15.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: Hellenistik öncül (?); MS 3. yy.’da orkestranın arenaya dönüştürülmesi (Sear, 2006)</td></tr>
<tr><td>Tonoz Kullanımı</td><td>Summa cavea dış porticusu, cavae altı kavisli geçit, iç radyal merdivenler</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Mermer</td></tr>
</table>

Tablo 4. 38 Side Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Side Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Manavgat	**Katalog: 33B**
Yapım Tarihi: MS 2. yy. sonu	**Dönem/Yaptıran:** Antoninuslar Dönemi / -	**Kazı Tarihi:** 1947-67, 1974-90, 1991-08, 2009-

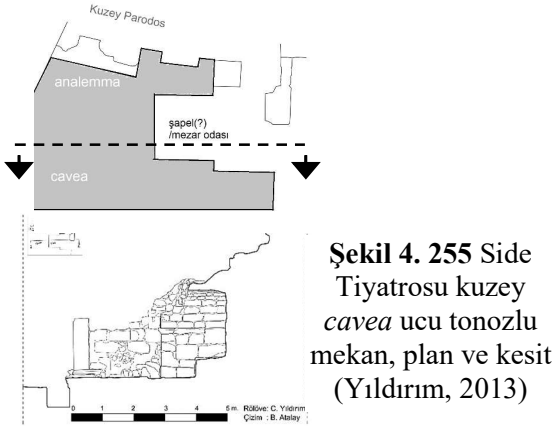
Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
*Logeion*un onarımı	MS 3./ 4. yy.	- (İzmirligil, 2010)
Oturma sıralarının bazılarına kazınmış haçlı kitabeler	MS 5. – 6. yy.	Dini amaçlı kullanım (?) (İzmirligil, 2010)
Cavea kuzey ucunda dörtgen planlı tonozlu birim ve kuzey duvarında seki ve fresk (Şekil 4. 253 (A), Şekil 4. 254, Şekil 4. 255)		Şapel (?) / mezar odası olarak kullanım (*Martyrium*?) (Mansel, 1978; İzmirligil, 2010)
Kuzey *parados*ta *arcosolium*lu dört mezar		

Şekil 4. 253 Side Tiyatrosu sahne planı (İzmirligil, 2010)

Şekil 4. 254 Side Tiyatrosu kuzey *cavea* ucu tonozlu mekan (Yıldırım, 2013)

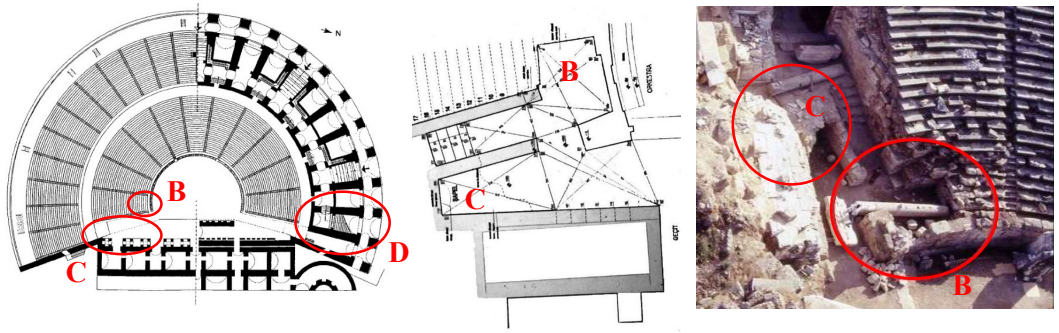

Şekil 4. 255 Side Tiyatrosu kuzey *cavea* ucu tonozlu mekan, plan ve kesit (Yıldırım, 2013)

Tablo 4. 38 Side Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Side Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Manavgat	**Katalog: 33C**
Yapım Tarihi: MS 2. yy. sonu	**Dönem/Yaptıran:** Antoninuslar Dönemi / -	**Kazı Tarihi:** 1947-67, 1974-90, 1991-08, 2009-

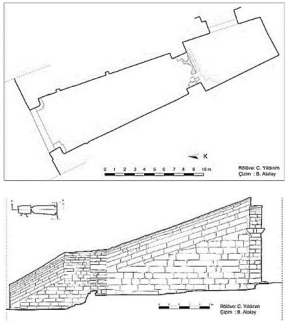
Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
*Cavea*nın güney ucunda dörtgen planlı tonozlu birim (Şekil 4. 256 (B))	MS 5. – 6. yy.	Şapel (?) / mezar odası olarak kullanım (*Martyrium*?) (Mansel, 1978; İzmirligil, 2010)
Güney *parados*ta fresk bezemeli mekân (Şekil 4. 256 (C), Şekil 4. 257)		
Kemer kilit taşları üzerinde haç motifleri ve tiyatronun batısında bulunmuş dört anıtsal yazıt	Geç MS 5. yy-erken 6. yy.	Tiyatronun fil ayakları (*pessoi*) ve kemerlerinin (*apsides*) onarımı (Mansel, 1978)
Kuzey *parados* yanı dış galerideki apsisli ve mozaikli mekân (Şekil 4. 258, Şekil 4. 261)		Şapel (?) olarak kullanım (İzmirligil, 2010)

Şekil 4. 256 Side güney *cavea* ucu tonozlu mekân, güney *parados*taki mekân ve kuzey dış galerideki şapelin tiyatrodaki konumu (Yıldırım, 2013)

Şekil 4. 257 Side Tiyatrosu güney *parados*taki mekân (Yıldırım, 2013)

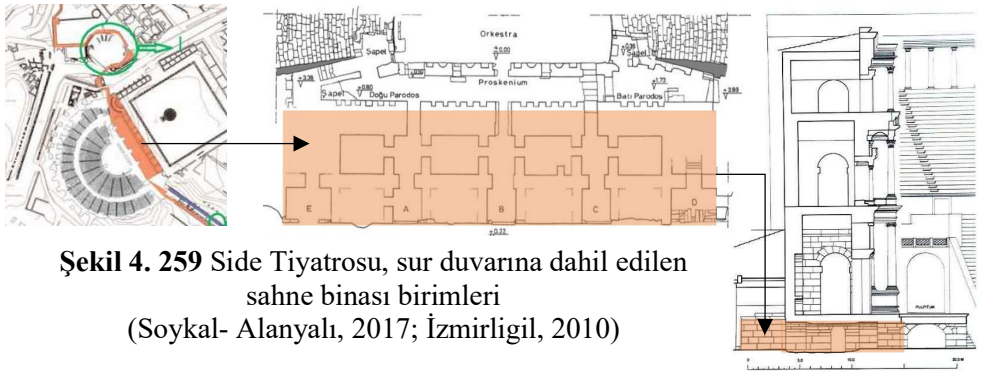

Şekil 4. 258 Side Tiyatrosu kuzey dış galerideki şapel, plan ve kesit (Yıldırım, 2013)

Tablo 4. 38 Side Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Side Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Manavgat	**Katalog: 33D**
Yapım Tarihi: MS 2. yy. sonu	**Dönem/Yaptıran:** Antoninuslar Dönemi / -	**Kazı Tarihi:** 1947-67, 1974-90, 1991-08, 2009-

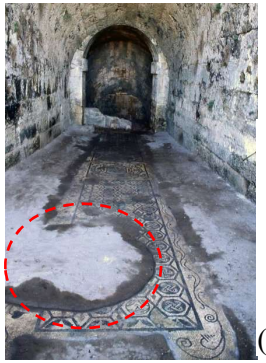
Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
Sahne binası arka duvarının sur içine dahil edilmesi; bodrum kat ve *parados*ların doldurulması, agoraya açılan kapılara duvar örülmesi (Şekil 4. 259, Şekil 4. 260)	MS 6. yy. ikinci yarısı	Sur duvarlarına dahil edilme (Soykal- Alanyalı, 2017)
Tiyatro ve çevresinde cam üretim artıkları	MS 6. yy. üçüncü çeyreği	Cam atölyesi olarak kullanım (Alanyalı, 2011; Yıldırım, 2013)
Kuzey *parados*taki apsisli mekânda (şapel) daire formlu cam ocağı izi (Şekil 4. 261)	MS 7. yy. sonrası	
Tiyatro galerisinde seramik buluntu	MS 13. yy. sonu–14. yy. başı	- (Soykal- Alanyalı, 2017).

Şekil 4. 259 Side Tiyatrosu, sur duvarına dahil edilen sahne binası birimleri (Soykal- Alanyalı, 2017; İzmirligil, 2010)

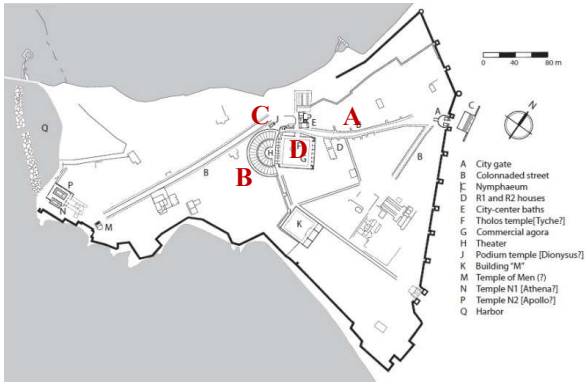
Şekil 4. 260 Side, tiyatro kuzeydoğusundan geçen sur duvarı (Piesker, 2017)

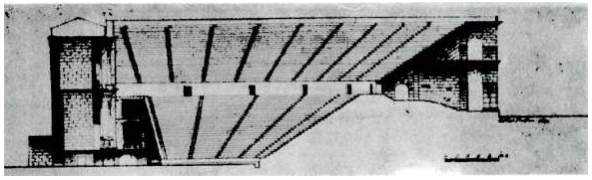
Şekil 4. 261 Side, tiyatro galerisindeki şapel ve zeminde cam ocağı izi (Yıldırım, 2013)

Tablo 4. 38 Side Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Side Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Manavgat	**Katalog: 33E**
Yapım Tarihi: MS 2. yy. sonu	**Dönem/Yaptıran:** Antoninuslar Dönemi / -	**Kazı Tarihi:** 1947-67, 1974-90, 1991-08, 2009-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 262 Side kent planı (A. M. Mansel, 1967)

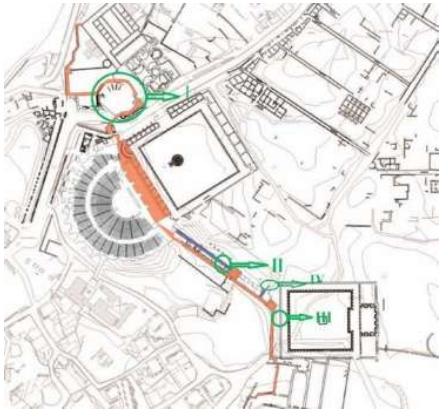

Şekil 4. 263 Side Tiyatrosu kesit (Mansel, 1962)

Yarımadaya kurulu Side, Pamphylia'nın önemli bir liman kentidir. Doğu-batı yönlü kolonatlı cadde (Şekil 4. 262. A) kent merkezinin ana aksını oluşturur, tiyatronun (Şekil 4. 262. B) ve Dionysos Tapınağı'nın (Şekil 4. 262. C) hemen kuzeyinden geçer (Piesker, 2017). MS 2. yy. sonuna tarihlendirilen tiyatronun yerinde daha önce Hellenistik bir tiyatro olabileceği genel olarak kabul edilmektedir (Soykal- Alanyalı, 2016). Agoraya (Şekil 4. 262. D) bitişik olarak inşa edilen tiyatro, *ima caveada* yamaç üzerine, *summa caveada*, ise Anadolu'daki diğer örneklerden farklı olarak, iki katlı kemerli dış cepheyi oluşturan tonozlu alt yapı üzerine inşa edilmiştir (Şekil 4. 263) (İzmirligil, 2010). MS 4. yy.'da İsauralı (353-54, 368, 377, 405-6) ve Goth (399) akınları ve MS 7. yy.'daki Sasani ve Arap akınları sur duvarlarındaki (Şekil 4. 264) düzenlemelerin tarihlendirilmesinde veri kabul edilmektedir. "Attius Philippus Suru" olarak da adlandırılan surların tarihlendirilmesinde araştırmacılar tarafından farklı öneriler yapılmıştır: MS 3.- 4. yy, 5.- 6. yy, 7.- 8. yy. ve 11.-12. yy (U. Peschlow, 2010, akt. Soykal – Alanyalı, 2017). Ancak yapılan sondajlar ile surun olasılıkla MS 6. yy. ikinci yarısında inşa edildiği anlaşılmıştır (Soykal-Alanyalı, 2016). Antik surların kapladığı alanın yaklaşık yarısını dışarıda bırakan, yarımadayı en dar noktasından ikiye bölen, devşirme taşlarla inşa edilmiş Attius Philippus Surları'nda üç evre tespit edilmiştir (Pieskier, 2017).

Tablo 4. 38 Side Tiyatrosu (devamı)

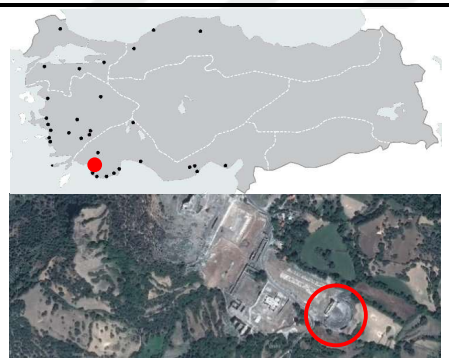
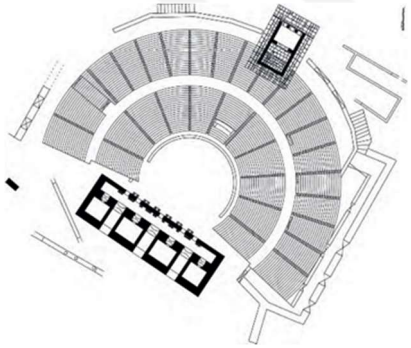
Yapı Adı: Side Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Antalya, Manavgat	**Katalog: 33F**
Yapım Tarihi: MS 2. yy. sonu	**Dönem/Yaptıran:** Antoninuslar Dönemi / -	**Kazı Tarihi:** 1947-67, 1974-90, 1991-08, 2009-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 264 Side Attius Philippus Suru (turuncu renklendirilmiş) (Soykal- Alanyalı, 2017)

İlk evre konglomera kesme taşlardan yapılmış bir teras duvarıdır, olasılıkla MS 2. yy. öncesine aittir. Bu duvarın üzerine ikinci evre olarak devşirme bloklardan bir Bizans suru inşa edilmiştir. Üçüncü evreye ait olan Bizans duvarı, küçük devşirme taşlardan ve kiremitlerden yapılmış düzensiz bir duvar örgüsüne sahiptir (Pieskier, 2017). Side'nin piskoposluk merkezi olduğu MS 5. ve 6. yy.'larda kentte görece bir refah dönemi yaşanmıştır. Bu dönem *pater civitatis* Phronton ve Theodorus tarafından tiyatroda büyük çaplı onarımlar yaptırılmıştır. Tiyatronun bitişiğindeki agorada yapılan onarımlar ve tiyatronun kuzeyine inşa edilen hamam, bölgenin Erken Bizans'ta da merkezi özelliğini koruduğunu göstermektedir (Soykal-Alanyalı, F. 2016; Piesker, 2017). MS 6. yy. son çeyreğinden itibaren kentteki birçok anıtsal yapının taşlarının sökülerek, tiyatronun batı *paradosu*nu ve *latrina*yı doldurmak için taşındığı tespit edilmiştir (Soykal- Alanyalı, 2017). MS 7. yy. başından itibaren bölgede etkili olan Sasani akınları ve onu izleyen yıllarda Arap akınları Side'yi de etkilemiştir. Tiyatro çevresindeki kazılarda MS 7. ve 12. yy.'lar arasındaki döneme ait buluntuya ulaşılamaması kentsel yaşamda ve nüfusta gerilemenin göstergesi olarak kabul edilebilir. Surlar dışındaki alanda Orta Bizans'a tarihlenen iki kilise ve sur içindeki (olasılıkla 11. yy. tarihli) kilise, kentte tespit edilen en geç Bizans yapılarıdır (Piesker, 2017). Tiyatro çevresinde MS 12.- 13. yy.'a ve tiyatro galerisinde MS 13. yy. sonu-14. yy.'a tarihlenen seramik buluntular ise kentin terkedilmesinden sonra geride kalan küçük bir Hristiyan cemaatle ilişkilendirilmektedir (Soykal- Alanyalı, 2017).

Tablo 4. 39 Tlos Tiyatrosu

<table>
<tr><td colspan="3">Yapı Adı: Tlos Tiyatrosu</td><td colspan="3">Güncel Yer Adı: Muğla, Seydikemer</td><td>Katalog: 34A</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapım Tarihi: -</td><td colspan="3">Dönem/Yaptıran: Hellenistik Dönem /-</td><td>Kazı Tarihi: 1993-08, 2009-</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yapının Konumu</td><td colspan="3">Yapısal Özellikler</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3">
Şekil 4. 265 Tlos Tiyatrosu uydu fotoğrafı (Yandex haritalar, 2024)</td><td colspan="3">
Şekil 4. 266 Tlos Tiyatrosu planı (Korkut ve Usanmaz,2024)</td><td>
Şekil 4. 267 Tlos tiyatro ve tapınak hava fotoğrafı (Korkut ve Usanmaz,2024)</td></tr>
<tr><td>Yerleşimde Konum</td><td>Kent merkezi</td><td>Cavea</td><td>Yarım daireyi aşan</td><td>52 m</td><td rowspan="2">Sahne Binası: 38 m uzunluğunda, 11 m genişliğindedir. İki katlı scaenae frons Korint,kompozit ve İon düzende, proskenion toprak altındadır. Postskenion cephesi bezemelidir.</td></tr>
<tr><td>İlişkili Old. Yapı</td><td>Tiyatro tapınağı (imparator kültü)</td><td>Orkestra</td><td>Daire</td><td>22 m</td></tr>
<tr><td>Araziye Oturum</td><td>Yamaç ve dolgu üzeri</td><td>İzleyici Kap.</td><td colspan="2">6.000 kişi</td><td rowspan="2">Geç Roma Öncesi Yapım Evreleri: MÖ 1.yy. ikinci yarısı (ikinci evre) onarım, oturma sıraları ve tapınağın eklenmesi; MS 141 depremi sonrası (MS 150-175 arası) onarım, sahne binasının yeniden inşası; MS 2. yy. sonu (?) cavea ilk sırasının konistra olarak yükseltilmesi (Korkut ve Özdemir, 2019; Korkut ve Usanmaz, 2024)</td></tr>
<tr><td>Tonoz kullanımı</td><td>İki yönde diazomaya açılan radyal geçit</td><td>Malzeme</td><td colspan="2">Kireçtaşı, breş, mermer</td></tr>
</table>

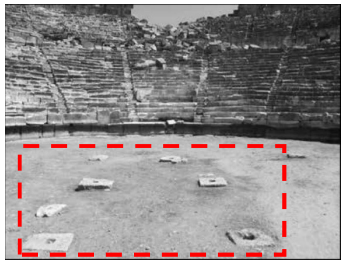
Tablo 4. 39 Tlos Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Tlos Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Muğla, Seydikemer	**Katalog: 34B**
Yapım Tarihi: -	**Dönem/Yaptıran:** Hellenistik /-	**Kazı Tarihi:** 1993-08, 2009-

Geç Roma- Bizans Dönemi Kullanım Evreleri		
Yapısal Dönüşüm	**Tarih Aralığı**	**İşlev Değişimi**
İki sel katmanı ve ardından depremlerle tiyatronun büyük kısmının yıkılması	-	Tiyatronun işlevini yitirmesi sonrası (Korkut, 2013)
*Proskenion*un orkestraya açılan kapı boşluklarının devşirme tambur ve bloklarla kapatılması (Şekil 4. 268)	-	- (Korkut, 2013)
Orkestra merkezinde olasılıkla ahşap taşıyıcılı dörtgen plan oluşturan devşirme bloklar (Şekil 4. 269)	-	- (Korkut, 2016; Korkut, 2017)
Devşirme malzeme ile güney *konistra* ve *proskenion* arasının kapatılarak orkestranın kapalı bir mekân haline getirilmesi	-	- (Korkut, 2017)
Tiyatro taş bloklarının moloz taş haline getirilmesi	Orta Bizans Dönemi	Devşirme olarak kullanım (Korkut vd., 2024)

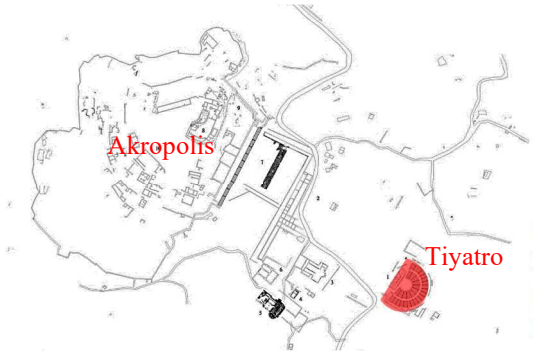
Şekil 4. 268 Tlos Tiyatrosu devşirme malzeme ile kapatılan *proskenion* kapı boşlukları (Akdağ, 2014)

Şekil 4. 269 Tlos Tiyatrosu ahşap taşıyıcılı taş bloklar (Korkut, 2016)

Tablo 4. 39 Tlos Tiyatrosu (devamı)

Yapı Adı: Tlos Tiyatrosu	**Güncel Yer Adı:** Muğla, Seydikemer	**Katalog: 34C**
Yapım Tarihi: -	**Dönem/Yaptıran:** Hellenistik /-	**Kazı Tarihi:** 1993-08, 2009-
Genel Bilgiler:		

Şekil 4. 270 Tlos kent planı (Turkish Museums, 2024)

Şekil 4. 271 Tlos kent merkezi restitüsyonu (Korkut ve Usanmaz, 2024)

Tlos kenti kıyı ve iç bölgeler arasındaki Antik Dönem yol ağında kavşak konumundadır. Klasik Dönem kent yerleşimi akropolis tepesini çevreleyen sur içindedir, Hellenistik Dönem'de ise kent doğu yönüne doğru genişleyerek en doğuda tiyatronun yaslandığı yamaç ile sınırlanmıştır (Şekil 4. 270, Şekil 4. 271) (Korkut ve Özdemir, 2019).

Tlos tiyatro-tapınak kompleksi, genel olarak imparatorluk kültüyle ilişkilendirilen yapı tipinin Anadolu'daki ender örneklerindendir (Korkut vd., 2023). *Summa cavea*da yer alan Dor düzendeki tapınağın MÖ 1.yy. son çeyreğinde, tiyatrodaki büyük çaplı düzenlemeler sırasında inşa edildiği düşünülmektedir (Korkut ve Usanmaz, 2024).

MS 4. yy.'la birlikte Tlos'ta pagan yapılar terkedilmeye başlanmış ve yerleşim akropolisin güneyine kaymıştır. MS 5. yy. öncesinde tüm akropolisi çevreleyen sur duvarları inşa edilmiş ancak Orta Bizans Dönemi'nde akropolis güney yamacındaki yeni yerleşim alanı yeterli olmamış ve yerleşim surların dışına taşarak, terkedilen pagan yerleşim tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Nüfus artışına bağlanan bu genişlemenin MS 13. yy.'da yaşandığı düşünülmektedir (Korkut ve Usanmaz, 2024).

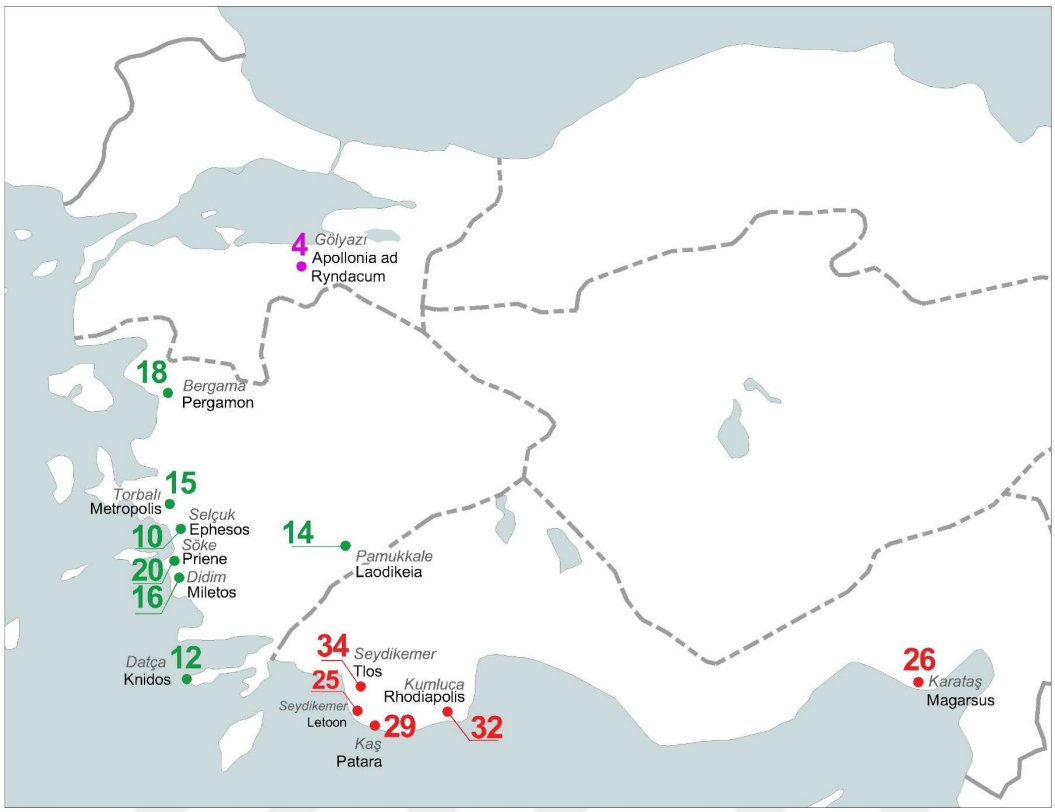
5
DEĞERLENDİRME

Antik Dönem tiyatrolarındaki işlevsel dönüşümün incelenmesinde, bu yapıların mimarileri ve kentsel bağlamdaki konumları da belirleyici olduğundan, öncelikle yapısal özellikleri, ardından kent ile ilişkileri ve son olarak tiyatroların işlevsel dönüşümü ele alınmıştır Tiyatrolardaki MS 3.yy. öncesi ve sonrasında yapım faaliyetleri arasındaki farklılık, değişen toplumsal dinamikler ve buna bağlı biçimlenen mimari pratiklerin anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

Günümüze ulaşan tiyatroların yapım süreçleri yüzyıllara yayıldığından, farklı dönem özelliklerini bir arada barındırırlar; erken dönemlere tarihlendirilen tiyatrolarda sonraki dönemlere ait mimari özellikler görülebilmektedir. Bu nedenle, incelenen tiyatrolar ilk inşa tarihlerine göre Hellenistik (MÖ 4. yy.- MÖ 1. yy.), Erken İmparatorluk (MÖ 1. yy.- MS 1. yy.) ve İmparatorluk (MS 1. yy. sonu- MS 3. yy.) dönemlerine göre gruplandırılmıştır. Sonrasında, tiyatroların üç ana bölümünü oluşturan *cavea*, sahne binası ve orkestralarındaki yapım evreleri ile değişen yapısal özellikleri aktarılmıştır.

Tez kapsamında incelenen otuz dört tiyatronun on üçünü oluşturan; Apollonia ad Ryndacum (Kat.No.4A), Ephesos (Kat.No.10A), Knidos Küçük Tiyatro (Kat. No. 12A), Laodikeia Batı (Kat.No.14A), Metropolis (Kat.No.15A), Miletos (Kat.No.16A), Pergamon Akropolis (Kat.No.18A), Priene (Kat.No.20A), Letoon (Kat.No.25A), Magarsus (Kat.No.26A), Patara (Kat.No.29A), Rhodiapolis (Kat.No.32A) ve Tlos (Kat.No.34A) tiyatroları Hellenistik Dönem'e (MÖ 4. yy.- MÖ 1. yy.) tarihlendirilir. Bu tiyatrolara ek olarak, Hierapolis (Kat.No.11A), Smyrna (Kat.No.21A), ve Side (Kat.No.33A) tiyatrolarının da mevcut yapı konumlarında Hellenistik Dönem'e ait bir öncüllerinin olduğu düşünülmektedir. Harita 5. 1'de yer alan Hellenistik Dönem tiyatroları; katalog numaralarına göre numaralandırılmış ve Karadeniz Bölgesi sarı, Marmara Bölgesi mor, Ege Bölgesi

yeşil ve Akdeniz Bölgesi kırmızı olmak üzere coğrafi bölgelere göre renklendirilmiştir (Bkz. Harita 5. 1).

Harita 5. 1 Tez kapsamında incelenen Hellenistik Dönem tiyatroları

Erken Hellenistik Dönem *cavea*ları mümkün olduğunca dolgu alan oluşturulmadan yamaç eğiminden faydalanarak inşa edilmiştir. Bu tiyatrolara Hellenistik Dönem'in en erken örneklerinden olan Priene ve Pergamon Akropolis tiyatroları örnek gösterilir. Her iki örnekte de *cavea* yamaç eğiminin yetersiz kaldığı kanatlarda dolgu zemin üzerinde uzatılmamış, bu nedenle *cavea* poligonal bir plan oluşturmuştur (Tablo 5. 1, Bkz. Kat.No.18A, Kat.No.20A). Hellenistik tiyatroların daha geç örneklerinde ise *cavea*da genellikle kanatlar dolgu üzerinde uzatılarak at nalı plan uygulanmıştır. Apollonia ad Ryndacum, Ephesos, Knidos Küçük, Laodikeia Batı, Metropolis, Letoon, Magarsus, Patara ve Rhodiapolis tiyatroları bu uygulamanın örneklerini oluşturur. Apollonia ad Ryndacum tiyatrosunda, *cavea* anakaya oyulup kademelendirilerek yamaç üzerine inşa edilmiş (Bkz. Tablo 5. 1, Kat.No.4A); Ephesos, Laodikeia Batı, Metropolis, Letoon, Magarsus ve Patara tiyatroları kazıma ve doldurma yoluyla yamaç üzerine inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 1, Kat.No.10A, Kat.No.14A, Kat.No.15A, Kat.No.25A, Kat.No.26A, Kat.No.29A). Rhodiapolis tiyatrosu ise yine yamaç üzerinde inşa edilmiştir ancak

yamaç eğiminin yetersiz kaldığı doğu kanatta *cavea* yığma duvar üzerinde yükseltilmiştir (Bkz. Tablo 5. 1, Kat.No.32A). Knidos Küçük tiyatrosu batı yönde dolgu ile teraslandırılan yamaç üzerinde inşa edilmiş, dolgu yükünü hafifletmek için de MÖ 3. yy. sonunda bu alana apsidal destek duvarları inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 1, Kat.No.12A). Miletos ve Tlos *cavea*ları yarım daireyi aşan plana sahiptir ancak Ephesos ve Laodikeia Batı tiyatrosundaki gibi büyük bir açı oluşturarak orkestrayı çevrelemezler (Bkz. Tablo 5. 1, Kat.No.16A, Kat.No.34A). Miletos tiyatrosunda, ilk evreye ait *cavea* yamaç üzerine inşa edilmiş, MS 1. yy. sonunda tiyatronun genişletilmesi sırasında da tonozlu altyapı oluşturularak *summa cavea* eklenmiştir (Bkz. Tablo 5. 1, Kat.No.16A). Tlos tiyatrosu ise *cavea* orta aksında yamaç, kanatlarda dolgu üzerinde inşa edilmiştir. Ancak tiyatro neredeyse yeniden inşa edildiği MÖ 1.yy. ikinci yarısına tarihlenen onarım ile mevcut formunu kazanmıştır, *summa cavea*da yer alan tapınak da bu döneme tarihlendirilmektedir (Bkz. Tablo 5. 1, Kat.No.34A). Ephesos tiyatrosu *cavea*sına MS 1. yy. ilk yarısında üst *diazoma* eklenmiş, MS 66-117 yılları arasında kuzey kanadı ve MS 210 civarında da güney kanadı genişletilmiştir (Bkz. Tablo 5. 1, Kat.No.10A). Knidos Küçük tiyatrosu da MÖ 27 ve MS 14 yılları arasında genişletilmiştir (Bkz. Tablo 5. 1, Kat.No.12A). Laodikeia Batı tiyatrosuna MS 2. ya da 3. yy.'da ve Patara tiyatrosuna MS 2. yy.'da *summa cavea* eklenmiş, Patara tiyatrosu *cavea*sındaki tapınak da bu evrede inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 1, Kat.No.14A, Kat.No.29A). Rhodiapolis tiyatrosu *cavea*sına ise MS 141 depremi sonrası onarımında oturma sıraları eklenmiştir (Bkz. Tablo 5. 1, Kat.No.32A).

Tablo 5. 1 Tez kapsamında incelenen Hellenistik Dönem tiyatrolarında *cavea*ların yapım evreleri ve yapısal özellikleri

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Araziye Oturum	*Cavea* Planı
12A	**Knidos (Küçük)**	**MÖ 4. yy. son çeyreği**	**MÖ 3. yy. sonu**: Apsidal destek duvarlarının inşası **MÖ 27- MS 14**: Tiyatronun genişletilmesi	Teraslandı-rılmış yamaç üzeri	At nalı
20A	**Priene**	**MÖ 4. yy. sonu 3. yy. başı**	**MÖ 250-225**: *Cavea* inşası	Yamaç üzeri	Poligonal
4A	**Apollonia ad Rynd.**	**MÖ 3.yy**	-	Yamaç üzeri (anakaya oyularak)	At nalı (?)

Tablo 5.1 Tez kapsamında incelenen Hellenistik Dönem tiyatrolarında *cavea*ların yapım evreleri ve yapısal özellikleri (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Araziye Oturum	*Cavea* Planı
16A	**Miletos**	**MÖ 250-225**	**MS 1. yy. sonu**: Tonozlu altyapı üzerine *summa cavea* inşa edilmesi	Alt kotta yamaç, üst kotta altyapı üzeri	Yarım daireyi aşan
18A	**Pergamon (Akropolis)**	**MÖ 3. yy. son çeyreği**	-	Teraslandı-rılmış yamaç	Poligonal
10A	**Ephesos**	**MÖ 3. yy- 2. yy. başı**	**MS 1. yy. ilk yarısı**: Üst *diazoma* inşası **MS 66-117**: C*avea* kuzey kanadının genişletilmesi **MS 140-144**: Orkestra ile *cavea* arasına bariyer duvar inşası **MS 210 civarı**: *Cavea* güney kanadının genişletilmesi	Yamaç üzeri	At nalı
25A	**Letoon**	**MÖ 2. yy. ilk yarısı**	**MS 2. yy**.: Tamamen yeniden inşası	Yamaç üzeri	At nalı
26A	**Magarsus**	**MÖ 2.yy. ilk yarısı**	-	Yamaç üzeri	At nalı
14A	**Laodikeia (Batı)**	**MÖ 2. yy.**	**MS 2./3. yy:** *Summa cavea* eklenmesi	Yamaç üzeri	At nalı
15A	**Metropolis**	**MÖ 2.yy.**	-	Yamaç üzeri	At nalı
32A	**Rhodiapolis**	**MÖ 2. yy. ortası**	**MS 141 depremi sonrası**: *Cavea*ya oturma sıraları eklenmesi	Yamaç ve doğu *cavea*da kısmen yığma duvar üzeri	At nalı
29A	**Patara**	**MÖ 2. yy. sonu/ 1. yy. başı**	**MS 14-37:** Onarım **MS 141 depremi sonrası:** Onarım **MS 2. yy:** *Summa cavea* ve tapınağın eklenmesi	Yamaç üzeri	At nalı
34A	**Tlos**	**Hellenistik Dönem**	**MÖ 1.yy. ikinci yarısı**: Onarım **MS 141 depremi sonrası**: Onarım	Yamaç ve kanatlarda dolgu üzeri	Yarım daireyi aşan

Anadolu'daki Hellenistik Dönem sahne binalarının ayırt edici unsuru *episkenion*da yer alan *thyromata*, *proskenion* ve yüksekliğini koruyarak genişliği artan *logeion*dur. Hellenistik Dönem'e ait sahne binaları, sonraki dönemlerde onarımlar ve yeniden yapımlar nedeniyle çoğunlukla değişime uğramış, bu nedenle günümüze parçalı olarak örnekler ulaşmıştır. Örneğin, Priene tiyatrosu sahne cephesi MÖ 250-225 yıllarında *thyromata*lı olarak inşa edilmiş, MÖ 50-25 ve MÖ 250 yıllarında iki ayrı evrede *scaenae frons* olarak tekrar düzenlenmiştir (Tablo 5. 2, Bkz. Kat.No.20A). Yine de günümüze ulaşan sahne binaları arasında Hellenistik evreye

ilişkin en önemli örneklerden biri olduğu kabul edilmektedir. Pergamon Akropolis tiyatrosu, dik bir yamaçta oluşturulan teras üzerinde yer alır. Teras genişliğinin yetersiz olmasından dolayı kalıcı bir sahne binası inşa edilmemiş, MÖ 2. yy.'da sadece *proskenion*u mermer olarak inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.18A). Ephesos tiyatrosu sahne binası da Priene'e benzer biçimde, MÖ 2. yy. ilk yarısında *thyromata*lı ve iki katlı olarak inşa edilmiş, MS 66-117 arasında genişletilerek üç katlı *scaenae frons* eklenmiş ve *logeion* orkestraya doğru uzatılmıştır (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.10A). Metropolis tiyatrosu sahne binasında, MS 1. yy.'da *logeion*un derinliği arttırılmış, MS 2. yy. başında da *scaenae frons* inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.15A). MÖ 225-200 ve 175-150 yılları arasında iki ayrı evrede genişletilen Miletos sahne binası, MS 1. yy. sonunda üç katlı *scaenae frons* ile yeniden inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.16A). Magarsus tiyatrosu sahne binası da olasılıkla Severuslar Dönemi'nde (MS 193-235) yeniden inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.26A). Patara tiyatrosu sahne binası MS 147 yılında *scaenae frons*la birlikte, Rhodiapolis tiyatrosu sahne binası MS 141 depremi sonrasında, Tlos tiyatrosu sahne binası da MS 150-175 yılları arasında yeniden inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.29A, Kat.No.32A, Kat.No.34A).

Günümüze ulaşan Hellenistik tiyatroların sahne binalarındaki bezemeler, yukarıda bahsedilen yapım evreleri ile birlikte değerlendirilmelidir. Apollonia ad Ryndacum, Knidos Küçük, Laodikeia Batı ve Magarsus tiyatrolarının sahne binalarının mimari plastiği ile ilgili yeterli arkeolojik veriye henüz ulaşılamamıştır (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.4A, Kat.No.12A, Kat.No.14A, Kat.No.26A). Ancak Laodikeia Batı tiyatrosunda ele geçen Erken Bizans'a ait mimari plastik buluntular, tez kapsamında incelenen tiyatrolar arasındaki iki örnekten birini oluşturur (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.14C). Pergamon Akropolis tiyatrosunun ise kalıcı bir sahne binası olmadığından mimari plastiğine ilişkin bilgimiz yoktur (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.18A). Diğer Hellenistik Dönem tiyatrolarından Ephesos, Metropolis, Miletos, Priene ve Rhodiapolis tiyatrolarının tümünün *proskenion*ları Dor düzendedir (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.10A, Kat.No.15A, Kat.No.16A, Kat.No.20A, Kat.No.32A), sadece Patara tiyatrosu *proskenion*u düz cephelidir (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.29A). Tlos tiyatrosu *proskenion*u ise toprak altında olduğundan bezeme düzeni henüz tespit edilememiştir (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.34A). Ephesos tiyatrosunun MS 66-117 arasına tarihlenen üç katlı *scaenae frons*u İon, Korint ve

kompozit düzendedir (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.10A). Her üçü de MS 2. yy. başına ait *scaenae frons*lu Metropolis, Patara ve Rhodiapolis tiyatrolarında kat sayısı ve kullanılan düzenler farklılık gösterir. Metropolis tiyatrosunun iki katlı *scaenae frons*unda Korint düzen (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.15A), Patara tiyatrosu tek katlı *scaenae frons*unda Korint ve kompozit (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.29A) ve Rhodiapolis tiyatrosu tek katlı *scaenae frons*unda olasılıkla Dor düzen kullanılmıştır (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.32A). MS 150-175 yılları arasında inşa edilen iki katlı Tlos *scaenae frons*unda ise Korint, kompozit ve İon düzen bir arada kullanılmıştır (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.34A). Bunun yanı sıra, Tlos ve Patara *postskenion*larında da bezeme uygulanmıştır (Bkz. Tablo 5. 2, Kat.No.29A, Kat.No.34A).

Tablo 5. 2 Tez kapsamında incelenen Hellenistik Dönem tiyatrolarının sahne binası yapım evreleri ve düzenleri

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Sahne Düzeni
12A	**Knidos (Küçük)**	**MÖ 4. yy. son çeyreği**	**MS 2. yy**: Sahne binasında yapılan onarımlar	-
20A	**Priene**	**MÖ 4. yy. sonu 3. yy. başı**	**MÖ 250-225**: *Thyromata*lı sahne binası inşası **MÖ 50-25**: *Scaenae frons* inşası **MS 250**: Nişli *scaenae frons*	*Proskenion*da Dor düzen
4A	**Apollonia ad Ryn.**	**MÖ 3.yy**	-	-
16A	**Miletos**	**MÖ 250-225**	**MÖ 225-200 ve 175-150**: Sahne binasının genişletilmesi **MS 1. yy. sonu**: Sahne binasının yeniden inşası **MS 275-300**: Sahnenin onarılması	*Proskenion* Dor düzende, *scaenae frons* üç katlı
18A	**Pergamon (Akropolis)**	**MÖ 3. yy. son çeyreği**	**MÖ 2. yy**: *Proskenion*un mermer olarak inşası	-
10A	**Ephesos**	**MÖ 3. yy- 2. yy. başı**	**MÖ 2. yy. ilk yarısı**: Tiyatro terası ve *thyromata*lı iki katlı sahne inşası **MS 66-117**: Sahne binasının genişletilmesi, üç katlı *scaenae frons* eklenmesi, *logeion*un orkestraya doğru genişletilmesi **MS 140-144**: *paradoi* girişleri ve *proskenion* önünde düzenlemeler	*Proskenion* Dor, *scanae frons* İon, Korint ve kompozit düzende
25A	**Letoon**	**MÖ 2. yy. ilk yarısı**	**MS 2. yy**.: Tamamen yeniden inşası	İki katlı, İon ve Dor düzende
26A	**Magarsus**	**MÖ 2.yy. ilk yarısı**	**MS 193-235 (?)**: Sahne binasının yeniden inşası	-

Tablo 5.2 Tez kapsamında incelenen Hellenistik Dönem tiyatrolarının sahne binası yapım evreleri ve düzenleri (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Sahne Düzeni
14A	**Laodikeia (Batı)**	**MÖ 2. yy.**	-	-
15A	**Metropolis**	**MÖ 2.yy.**	**MS 1. yy**: *logeion*un derinliğinin arttırılması **MS 2.yy. başı**: *Scaenae frons*un inşası	Erk. İmp. *proskenion*u Dor düzende, İmp. evresinde *scaenae frons* iki katlı ve Korint düzende
32A	**Rhodiapolis**	**MÖ 2. yy. ortası**	**MS 141 depremi sonrası**: Sahne binasının yeniden inşası	İki katlı, Dor düzende
29A	**Patara**	**MÖ 2. yy. sonu/ 1. yy. başı**	**MS 14-37:** Onarım **MS 141 depremi sonrası:** Onarım **MS 147:** Sahne binasının yeniden inşası, *scaenae frons* inşası	Tek katlı *scaenae frons* Korint ve kompozit, *postskenion* İon düzende, *proskenion* cephesi düz
34A	**Tlos**	**Hellenistik Dönem**	**MÖ 1.yy. ikinci yarısı**: Onarım **MS 141 depremi sonrası**: Onarım **MS 150-175**: Sahne binasının yeniden inşası	İki katlı *scaenae frons* Korint-kompozit ve İon düzende, *postskenion* bezemeli, *proskenion* toprak altında

Hellenistik Dönem tiyatrolarının orkestraları, ilk inşa evrelerinde genellikle daire planlıdır ve daire yayı sahne yönünde cepheye teğettir (Tablo 5. 3). Benzer olarak, tez kapsamında incelenen Ephesos (Bkz. Kat.No.10A), Knidos Küçük Tiyatro (Bkz. Kat. No. 12A), Metropolis (Bkz. Kat.No.15A), Miletos (Bkz. Kat.No.16A), Priene (Bkz. Kat.No.20A), Magarsus (Bkz. Kat.No.26A), Patara (Bkz. Kat.No.29A), Rhodiapolis (Bkz. Kat.No.32A) ve Tlos (Bkz. Kat.No.34A) tiyatrolarının tamamının orkestraları daire planlıdır. Pergamon Akropolis tiyatrosu, yukarıda bahsedildiği üzere dar bir teras üzerinde yer alır ve bu nedenle yeterli alan olmadığından *proskenion*u orkestranın daire planını keser (Bkz. Tablo 5. 3, Kat.No.18A). Laodikeia Batı tiyatrosu orkestrası da diğer dönem örneklerinden farklı olarak yarım daireyi aşan bir plana sahiptir (Bkz. Tablo 5. 3, Kat.No.14A).

Hellenistik Dönem tiyatrolarında Roma egemenliği ile yapılan düzenlemelerden birini orkestraların gladyatör/ hayvan dövüşleri ve su oyunlarına uygun olarak arena ve *kolymbethra*ya dönüştürülmesi oluşturur. Bu yöndeki uygulamalar Pergamon Akropolis, Ephesos, Laodikeia Batı, Patara ve Tlos tiyatrolarında görülür (Bkz. Tablo 5. 3). Pergamon Akropolis ve Patara tiyatrolarında ilk oturma sıraları

sökülerek orkestra ve *cavea* arasındaki kot farkı arttırılmıştır (Bkz. Tablo 5. 3, Kat.No.18A, Kat.No.29A). Ephesos tiyatrosunda orkestra ve *cavea* arasında *konistra* duvarı örülmüş, orkestradan radyal merdivenlere açılan boşluklar kapatılmış ve yeni bir su tahliye sistemi oluşturulmuştur (Bkz. Tablo 5. 3, Kat.No.10A). Böylece orkestra dövüşler ve su oyunlarına uygun biçimde arena ve *kolymbethra*ya dönüştürülmüştür. Laodikeia Batı tiyatrosunda orkestra kotu düşürülerek etrafı *orthostat* bloklar ile çevrelenmiştir (Bkz. Tablo 5. 3, Kat.No.14A). Tlos tiyatrosunda ise *cavea* ilk oturma sırası üzerine *konistra* duvarı örülerek orkestra arenaya dönüştürülmüştür (Bkz. Tablo 5. 3, Kat.No.34A).

Tablo 5. 3 Tez kapsamında incelenen Hellenistik Dönem tiyatrolarının orkestra yapım evreleri ve plan özellikleri

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Orkestra Planı
12A	**Knidos (Küçük)**	**MÖ 4. yy. son çeyreği**	-	Daire
20A	**Priene**	**MÖ 4. yy. sonu 3. yy. başı**	**-**	Daire
4A	**Apollonia ad Ryndacum**	**MÖ 3.yy**	-	**-**
16A	**Miletos**	**MÖ 250-225**	**-**	Daire
18A	**Pergamon (Akropolis)**	**MÖ 3. yy. son çeyreği**	**Roma Dönemi**: *Cavea* ilk sıralarının kaldırılarak orkestranın arena ve *kolymbethra* olarak düzenlenmesi	Yarım daire
10A	**Ephesos**	**MÖ 3. yy- 2. yy. başı**	**MS 66-117**: *logeion*un orkestraya doğru genişletilmesi **MS 140-144**: Orkestra ile *cavea* arasına bariyer duvar inşası, orkestrada yeni bir su tahliye sistemi, orkestradan radyal merdivenlere açılan boşlukların kapatılması, *paradoi* girişleri ve *proskenion* önünde düzenlemeler	Daire
25A	**Letoon**	**MÖ 2. yy. ilk yarısı**	**MS 2. yy**.: Tamamen yeniden inşası	Daire
26A	**Magarsus**	**MÖ 2.yy. ilk yarısı**	**MS 193-235 (?)**: orkestra zemininin yenilenmesi	Daire
14A	**Laodikeia (Batı)**	**MÖ 2. yy.**	**MS 2./3. yy:** Orkestra kotunun düşürülmesi ve etrafının taş bloklarla çevrilmesi	Yarım daireyi aşan
15A	**Metropolis**	**MÖ 2.yy.**	**MS 1. yy**: Orkestrada zemininin yenilenmesi, *logeion*un derinliğinin arttırılması	Daire

Tablo 5.3 Tez kapsamında incelenen Hellenistik Dönem tiyatrolarının orkestra yapım evreleri ve plan özellikleri (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Orkestra Planı
32A	**Rhodiapolis**	**MÖ 2. yy. ortası**	-	Daire
29A	**Patara**	**MÖ 2. yy. sonu/ 1. yy. başı**	**MS 14-37:** Onarım **MS 141 depremi sonrası:** Onarım **MS 3. yy:** Ön sıralardaki oturma sıraları sökülerek orkestranın arenaya dönüştürülmesi	Daire
34A	**Tlos**	**Hellenistik Dönem**	**MÖ 1.yy. ikinci yarısı**: Onarım **MS 141 depremi sonrası**: Onarım **MS 2. yy. sonu (?)**: *Cavea* ilk sırasının *konistra* olarak yükseltilerek orkestranın arenaya dönüştürülmesi	Daire

Tez kapsamında incelenen tiyatrolardan Erken İmparatorluk Dönemi'ne (MÖ 1. yy.- MS. 1. yy) tarihlendirilenler; Pompeiopolis (Kat.No.1A), Prusias ad Hypium (Kat.No.2A), Aphrodisias (Kat.No.9A), Hierapolis (Kat.No.11A), Nysa (Kat.No.17A), Kibyra (Kat.No.24A) ve Pisidia Antiokheia (Kat.No.31A) tiyatroları olmak üzere yedi adettir. Harita 5. 2'de yer alan Erken İmparatorluk Dönemi tiyatroları; katalog numaralarına göre numaralandırılmış ve Karadeniz Bölgesi sarı, Ege Bölgesi yeşil ve Akdeniz Bölgesi kırmızı olmak üzere coğrafi bölgelere göre renklendirilmiştir (Bkz. Harita 5. 2).

Harita 5. 2 Tez kapsamında incelenen Erken İmparatorluk Dönemi tiyatroları

Biçim olarak Hellenistik Dönem tiyatroları ile benzer plana sahip Erken İmparatorluk Dönemi tiyatrolarından Aphrodisias, Hierapolis ve Kibyra *cavea*ları at nalı planlıyken, Prusias ad Hypium ve Nysa *cavea*ları yarım daireyi aşan planlı, Pompeiopolis ve Pisidia Antiokheia *cavea*ları ise yarım daire planlıdır (Tablo 5. 4). Aphrodisias, Hierapolis ve Kibyra *cavea*ları ilk evrelerinde yamaç üzerine inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 4, Kat.No.9A, Kat.No.11A, Kat.No.24A). Aphrodisias tiyatrosu *cavea*sı üst kotuna MS 40-68 yılları arasında oturma sıraları eklenmiş, olasılıkla MS 2. yy. sonunda da *summa cavea* eklenmiştir (Bkz. Tablo 5. 4, Kat.No.9A). Hierapolis tiyatrosunda MS 193 ve 235 yılları arasında yapılan düzenlemelerle eklenen *summa cavea*sı kanatlarda altyapı üzerinde yükseltilmiştir. Kibyra tiyatrosuna da MS 2. yy. sonu/ 3. yy. başında, orta aksta yamaç ve kanatlarda dolgu üzerine oturan *summa cavea* eklenmiştir (Bkz. Tablo 5. 4, Kat.No.24A). Prusias ad Hypium tiyatrosu *cavea*sı ilk evresinde doğu yönde anakaya, batı yönde ise toprak harçlı bir dolgu zemin üzerine oturtulmuştur (Bkz. Tablo 5. 4, Kat.No.2C). Tiyatroya günümüzdeki görünümünü kazandıran MS 117-138 arasındaki yapım evresinde ise *cavea* kanatları oluşturulan tonozlu birimler üzerinde genişletilmiştir (Bkz. Tablo 5. 4, Kat.No.2C: Şekil 4.14). Nysa tiyatrosu *cavea*sı MS 1. yy.'da yeniden inşa edilmiş (Bkz. Tablo 5. 4, Kat.No.17A), Pisidia Antiokheia tiyatrosu *cavea*sına da MS 2. yy.'da yeni oturma sıraları eklenmiştir (Bkz. Tablo 5. 4, Kat.No.31A).

Tablo 5. 4 Tez kapsamında incelenen Erken İmparatorluk Dönemi tiyatrolarında *cavea*ların yapım evreleri ve yapısal özellikleri

Kat. No	**Tiyatro Adı**	**Yapım Tarihi**	**Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri**	**Araziye Oturum**	***Cavea* Planı**
9A	**Aphrodisias**	**MÖ 1.yy. ikinci yarısı**	**MS 40-68:** *Cavea* üst kotuna oturma sıraları eklenmesi **MS 2. yy. sonu (?)**: *Summa cavea* eklenmesi	Yamaç üzeri	At nalı
17A	**Nysa**	**MÖ 1. yy. ikinci yarısı**	**MS 1. yy**: *Cavea*nın yeniden inşası	Yamaç üzeri	Yarım daireyi aşan
24A	**Kibyra**	**MÖ 1.yy. sonu**	**MS 2. yy. sonu/ 3. yy. başı**: *Summa cavea* eklenmesi	Yamaç üzeri	At nalı
11A	**Hierapolis**	**En geç MÖ 3**	**Hellenistik öncü (?)** **MS 60 depremi sonrası (?):** *Analemmata*da onarım **MS 193-235**: *Cavea*da düzenlemeler	Alt kotta yamaç, üst kotta altyapı üzeri	At nalı

Tablo 5.4 Tez kapsamında incelenen Erken İmparatorluk Dönemi tiyatrolarında *cavea*ların yapım evreleri ve yapısal özellikleri (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Araziye Oturum	*Cavea* Planı
11A	**Hierapolis**	**En geç MÖ 3**	**Hellenistik öncü (?)** **MS 60 depremi sonrası (?):** *Analemmata*da onarım **MS 193-235**: *Cavea*da düzenlemeler	Alt kotta yamaç, üst kotta altyapı üzeri	At nalı
31A	**Pisidia Antiokheia**	**MÖ 1. yy-MS 1. yy. başı**	**MS 2. yy**: Yeni oturma sıralarının eklenmesi	Yamaç üzeri	Yarım daire
1A	**Pompeiopolis**	**MÖ 1.-MS 1. yy**	-	Yamaç üzeri	Yarım daire
2A	**Prusias ad Hypium**	**MS 1.yy. ilk yarısı**	**MS 117-138 arası** (Hadrianus Dönemi): *Cavea*nın kanatlarda tonozlar üzerinde genişletilmesi	Yamaç ve kanatlarda tonozlu altyapı üzeri	Yarım daireyi aşan

Erken İmparatorluk Dönemi sahne binaları, *logeion* derinliğinin artması ve *hypostylos*lu *scaenae frons* ile Hellenistik Dönem sahne binalarından ayrışır. Ancak günümüze ulaşan Hellenistik kökenli sahne binaları ilerleyen dönemlerde çeşitli yapım süreçlerinden geçtiği için çoğunlukla Erken İmparatorluk ya da İmparatorluk Dönemi sahne binalarına benzer biçim kazanmıştır. Benzer biçimde Erken İmparatorluk Dönemi sahne binaları da çoğunlukla İmparatorluk Dönemi yapım evresine sahiptir. Örneğin, Pompeiopolis ve Pisidia Antiokheia tiyatrolarının inşası Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilir ancak sahne binalarının mimari ve bezeme özelliklerine bakılarak MS 2. yy.'da yani İmparatorluk Dönemi'nde yeniden inşa ya da dekore edildikleri anlaşılmaktadır (Tablo 5. 5, Bkz. Kat.No.1A). Benzer biçimde, Prusias ad Hypium tiyatrosu da Erken İmparatorluk Dönemi'nin sonlarına tarihlendirilir ancak sahne binası Hadrianus Dönemi'nde (MS 117-138) yeniden inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 5, Kat.No.2A). Aphrodisias tiyatrosunda MÖ 39-27 yılları arasında sahne binası mermer ve üç katlı olarak inşa edilmiş, MS 2. yy. ikinci yarısında *logeion* orkestraya doğru genişletilerek *cavea* kanatları ile birleştirilmiş ve böylece *hyposkenion*da koridor ve galeriler oluşturulmuştur (Bkz. Tablo 5. 5, Kat.No. 9A). Her ikisinin ilk inşası da MÖ 1. yy. sonuna tarihlenen Hierapolis ve Kibyra tiyatrolarında, sahne binaları MS 2. yy. sonu ya da 3. yy. başlarında yeniden inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 5, Kat.No.11A). Nysa tiyatrosunun birçok evreye sahip sahne binası, MS 1. yy.'da yeniden inşa edilmiş,

yaklaşık yüz yıl sonra yani İmparatorluk Dönemi'nde *scaenae frons*ta düzenlemeler yapılmış, MS 200 civarında da deprem sonucu zarar gören yapı onarılmış ve *scaenae frons*u üç kata çıkarılmıştır (Bkz. Tablo 5. 5, Kat.No.17A).

Erken İmparatorluk Dönemi tiyatrolarının sahne cephelerinde uygulanan düzenler, yukarıda sıralanan yapım evreleri nedeniyle sonraki döneme ait özellikler de gösterir. Prusias ad Hypium tiyatrosunun MS 2. yy. başına tarihlenen sahne binasında İon ve kompozit düzen uygulanmıştır (Bkz. Tablo 5. 5, Kat.No.2A). Aphrodisias tiyatrosu Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen *proskenion*unda Dor düzen, iki katlı *scaenae frons*unun ilk katında İon, ikinci katında Korint düzen uygulanmıştır (Bkz. Tablo 5. 5, Kat.No.9A). MS 1. yy., MS 2. yy. ve MS 200 civarı olmak üzere farklı yapım evreleri bulunan Nysa tiyatrosu sahne binasında Korint düzen uygulanmıştır (Bkz. Tablo 5. 5, Kat.No.17A). MS 2.yy. sonu ya da 3. yy. başına tarihlenen Kibyra tiyatrosu sahne binasında da *scaenae frons*un üç katlı olduğu tahmin edilmektedir ve ilk katı Dor olmak üzere Korint ve kompozit düzen kullanılmıştır (Bkz. Tablo 5. 5, Kat. No.24A). Pisidia Antiokheia tiyatrosunun MS 2. yy.'a tarihlenen sahne binasında İon ve Korint düzen uygulanmıştır (Bkz. Tablo 5. 5, Kat.No.31A). Hierapolis tiyatrosu sahne binası MS 193 ve 235 yılları arasında yeniden inşa edilmiştir. *Proskenion*u Dor düzende olan sahne binasının, MS 1. yy. başına tarihlenen ikinci evresinde ilk kat İon ve ikinci kat Korint düzende, MS 193-235 arasına tarihlenen üçüncü evresinde de bir önceki evreye ait devşirme kullanımı ile birlikte üç kata çıkarılan *scaenae frons*ta İon ve Korint düzen uygulanmıştır (Bkz. Tablo 5. 5, Kat.No.11A).

Tablo 5. 5 Tez kapsamında incelenen Erken İmparatorluk Dönemi tiyatrolarının sahne binası yapım evreleri ve düzenleri

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Sahne Düzeni
9A	**Aphrodisias**	**MÖ 1.yy. ikinci yarısı**	**MÖ 39-27:** Mermer üç katlı sahne binasının inşası **MS 2. yy. ikinci yarısı**: *logeion*un orkestraya doğru genişletilerek *cavea* ile birleştirilmesi, böylece sahne altında koridor ve galeriler oluşturulması	İlk katında İon, ikinci katında Korint, *proskenion*da Dor
17A	**Nysa**	**MÖ 1. yy. ikinci yarısı**	**MS 1. yy**: Sahne binasının yeniden inşası **MS 2. yy**: *Scaenae frons*ta düzenlemeler **MS 200 civarı**: Deprem sonrası sahne binasında onarım ve *scaenae frons*un 3 kata çıkarılması	Korint

Tablo 5.5 Tez kapsamında incelenen Erken İmparatorluk Dönemi tiyatrolarının sahne binası yapım evreleri ve düzenleri (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Sahne Düzeni
24A	**Kibyra**	**MÖ 1.yy. sonu**	**MS 2. yy. sonu/ 3. yy. başı**: Sahne binasının yeniden inşası	Üç katlı (?) *scaenae frons* ilk katı Dor, Korint ve kompozit düzende
11A	**Hierapolis**	**En geç MÖ 3**	**Hellenistik öncü (?)** **MS 193-235**: *Scaenae frons*, sahne, *podium*, *proskenion*un yeniden inşası	Dor düzen *proskenion*; MS 1. yy. başında ilk kat İon ve ikinci kat Korint düzende *scaenae frons*; MS 193-235 arasında devşirme kullanımı ile üç katlı *scaenae frons* İon, Korint düzende
31A	**Pisidia Antiokheia**	**MÖ 1. yy-MS 1. yy. başı**	**MS 2. yy**: Sahne binasının yeniden şekillendirilmesi	İon ve Korint
1A	**Pompeiopolis**	**MÖ 1.-MS 1. yy**	**MS 2.yy**: Sahne binasının yeniden inşası ya da dekore edilmesi	-
2A	**Prusias ad Hypium**	**MS 1.yy. ilk yarısı**	**MS 117-138 arası** (Hadrianus Dönemi): Sahne binasının yenilenmesi	İon, kompozit

Erken İmparatorluk Dönemi'ne ait tiyatrolarda; Pompeiopolis tiyatrosu orkestrası yarım daire planlıyken, Prusias ad Hypium, Hierapolis, Kibyra ve Pisidia Antiokheia tiyatrolarının orkestraları yarım daireyi aşan plana sahiptir. Diğer örnekleri oluşturan Aphrodisias ve Nysa tiyatrolarının orkestraları ise Hellenistik Dönem örneklerine benzer biçimde daire planlıdır (Tablo 5. 6). Söz konusu tiyatrolardan Aphrodisias, Hierapolis ve Nysa tiyatrolarının orkestralarında Roma oyunlarına yönelik düzenlemeler tespit edilmiştir. Aphrodisias tiyatrosunda, *cavea*nın ilk iki ya da üç oturma sırası kaldırılarak orkestra ile oturma sıraları arasında *konistra* duvarı inşa edilmiş ve orkestra zemin kotu düşürülmüştür (Bkz. Tablo 5. 6, Kat.No.9A). Hierapolis tiyatrosu orkestrası MS 354'teki düzenlemelerle *kolymbethra*ya dönüştürülürken *hyposkenion*daki kapı boşlukları kapatılmış ve orkestrada bir su tahliye sistemi oluşturulmuştur (Bkz. Tablo 5. 6, Kat.No.11C). Nysa tiyatrosunda da *paradoi* kapatılarak orkestra *kolymbethra*ya dönüştürülmüştür (Bkz. Tablo 5. 6, Kat.No.17A).

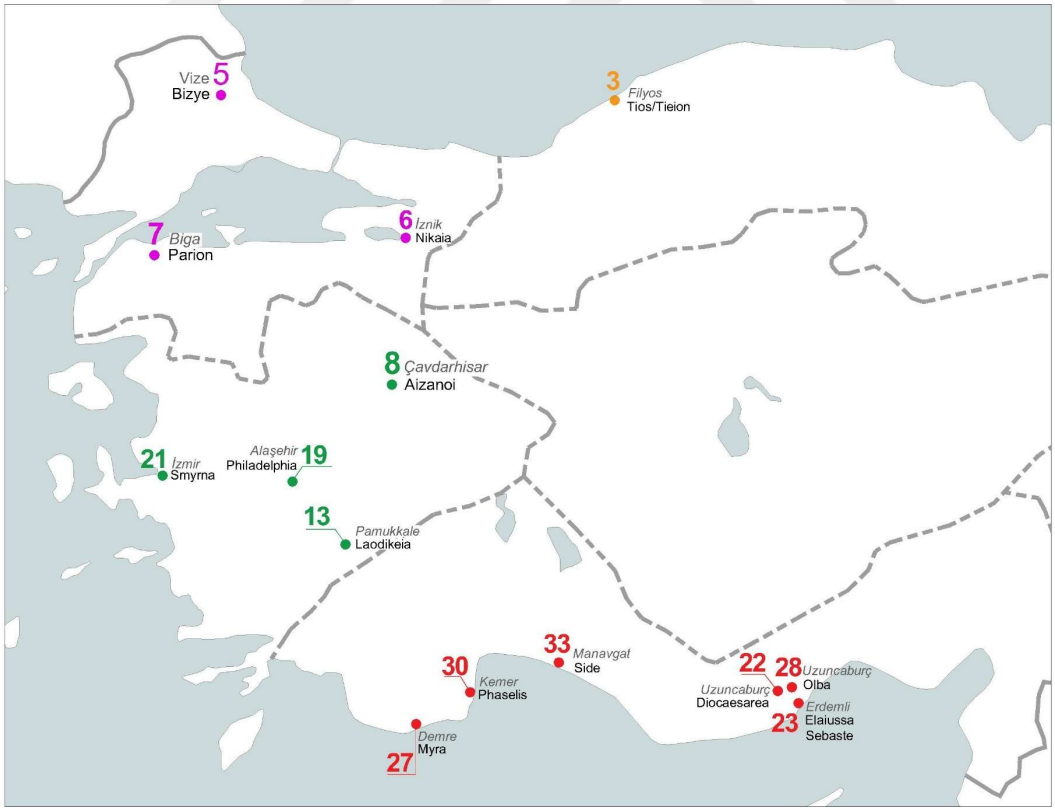
Tablo 5. 6 Tez kapsamında incelenen Erken İmparatorluk Dönemi tiyatrolarının orkestra yapım evreleri ve plan özellikleri

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Orkestra Planı
9A	**Aphrodisias**	**MÖ 1.yy. ikinci yarısı**	**MS 2. yy. ikinci yarısı**: orkestra çukurunun derinleştirilmesi, ilk iki ya da üç oturma sırasının kaldırılması ve yerine *konistra* duvarı inşası, *logeion*un orkestraya doğru genişletilerek *cavea* ile birleştirilmesi	Daire
17A	**Nysa**	**MÖ 1. yy. ikinci yarısı**	(?): *Paradoi*nin kapatılarak orkestranın *kolymbethra* olarak düzenlenmesi	Daire
24A	**Kibyra**	**MÖ 1.yy. sonu**	-	Yarım daireyi aşan
11A	**Hierapolis**	**En geç MÖ 3**	-	Yarım daireyi aşan
31A	**Pisidia Antiokheia**	**MÖ 1. yy- MS 1. yy. başı**	-	Yarım daireyi aşan
1A	**Pompeiopolis**	**MÖ 1.- MS 1. yy**	-	Yarım daire
2A	**Prusias ad Hypium**	**MS 1.yy. ilk yarısı**	-	Yarım daireyi aşan

İlk yapım evresi İmparatorluk Dönemi'ne (MS 1. yy. sonu- 3. yy.) tarihlenen tiyatrolar; Tios-Tieion (Kat.No.3A), Bizye (Kat.No.5A), Nikaia (Kat.No.6A), Parion (Kat.No.7A), Aizanoi (Kat.No.8A), Laodikeia Kuzey (Kat.No.13A), Philadelphia (Kat.No.19A), Smyrna (Kat.No.21A), Diocaesarea (Kat.No.22A), Elaiussa Sebaste (Kat.No.23A), Myra (Kat.No.27A), Olba (Kat.No.28A), Phaselis (Kat.No.30A) ve Side (Kat.No.33A) tiyatrolarıdır. Harita 5. 3'de yer alan İmparatorluk Dönemi tiyatroları; katalog numaralarına göre numaralandırılmış ve Karadeniz Bölgesi sarı, Marmara Bölgesi mor, Ege Bölgesi yeşil ve Akdeniz Bölgesi kırmızı olmak üzere coğrafi bölgelere göre renklendirilmiştir (Bkz. Harita 5. 3).

Bu on dört tiyatrodan Tios-Tieion, Parion, Smyrna, Diocaesarea, Olba ve Phaselis tiyatroları yarım daire planlı *cavea*ya sahipken; Laodikeia Kuzey ve Elaiussa Sebaste tiyatroları yarım daireyi aşan *cavea* planlı; Nikaia, Aizanoi, Philadelphia Myra ve Side *cavea*ları at nalı planlıdır (Tablo 5. 7). Tios-Tieion tiyatrosu güneybatı yönünde yamaca otururken kuzeydoğu yönünde eğim yetersiz olduğundan altyapı üzerine inşa edilmiştir (Tablo 5. 7, Bkz. Kat.No.3A). Parion, Smyrna, Diocaesarea, Olba ve Phaselis tiyatroları ise yamaç üzerinde yer alır (Bkz.

Tablo 5. 7, Kat.No.7A, Kat.No.21A, Kat.No.22A, Kat.No.28A, Kat.No.30A). Laodikeia Kuzey ve Elaiussa Sebaste tiyatroları yamaç üzerinde ve kanatlarda kısmen dolgu oluşturularak inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 7, Kat.No.13A, Kat.No.23A). Elaiussa tiyatrosunun *summa caveas*ı da dolgu zemin üzerinde yer alır. Nikaia tiyatrosu, incelenen tiyatrolar arasında düz bir arazide tamamen tonozlu altyapı üzerine inşa edilen tek örnektir (Bkz. Tablo 5. 7, Kat.No.6A). MS 1. yy. sonuna tarihlenen Aizanoi tiyatrosunda, MS 2. yy. ikinci yarısında, yamaç ve dolgu zemin üzerine oturan mevcut *caveanın* üst kotuna tonozlu taşıyıcı birimler oluşturularak *summa cavea* eklenmiştir (Bkz. Tablo 5. 7, Kat.No.8A). Philadelphia tiyatrosu *caveas*ında henüz kazılar yeterince ilerlemediğinden araziye oturumu ile ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamıştır (Bkz. Tablo 5. 7, Kat.No.19A). MS 141 öncesine tarihlenen Myra tiyatrosu *caveas*ı da MS 190 ve 215 yılları arasında yapılan düzenlemeler ile üst kot kanatlarda tonozlu altyapı üzerine inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 7, Kat.No.27A). Side tiyatrosu ise *ima caveada* yamaç üzeri, *summa caveada* iki kat kemer ve arkatlı galeriler üzerinde inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 7, Kat.No.33A).

Harita 5. 3 Tez kapsamında incelenen İmparatorluk Dönemi tiyatroları

Tablo 5. 7 Tez kapsamında incelenen İmparatorluk Dönemi tiyatrolarında *cavea*ların yapım evreleri ve yapısal özellikleri

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Araziye Oturum	*Cavea* Planı
7A	**Parion**	**MS 69-96**	**-**	Yamaç üzeri	Yarım daire
8A	**Aizanoi**	**MS 1. yy. sonu**	**MS 2. yy. ikinci yarısı:** *Cavea* üst kotunda tonozlu alt yapı eklenerek *summa cavea* oluşturulması	Alt kotta yamaç üzeri dolgu, üst kotta altyapı	At nalı
5A	**Bizye**	**MS 1. yy. sonu-2. yy. başı (?)**	-	Yamaç üzeri	**-**
27A	**Myra**	**MS 141 öncesi**	**MS 141depremi sonrası**: Onarım **MS 190-215 (ikinci evre)**: *Cavea*da düzenleme	Alt kot yamaç, üst kot kanatlarda altyapı	At nalı
3A	**Tios-Tieion**	**MS 2.yy. başı**	-	Yamaç ve kısmen altyapı üzeri	Yarım daire
6A	**Nikaia**	**MS 2.yy. başı**	**MS 2.-3. yy.'lar**: Doğu sütunlu galeri ve *summa cavea*da onarım	Düz arazide tonozlu altyapı üzeri	At nalı
19A	**Philadelphia**	**MS 2.yy (?)**	-	-	At nalı
21A	**Smyrna**	**MS 2. yy.**	**MÖ 2. yy**: ilk evre **MS 41-54 (?)** onarım **MS 2. yy.** (ikinci evre): mevcut tiyatro	Yamaç üzeri	Yarım daire
30A	**Phaselis**	**MS 2. yy**	-	Yamaç üzeri	Yarım daire
23A	**Elaiussa Sebaste**	**MS 138-161**	**-**	Yamaç (anakaya oyularak) ve kısmen dolgu	Yarım daireyi aşan
13A	**Laodikeia (Kuzey)**	**MS 2. yy. ortası**	**MS 284–305:** Onarım	Yamaç ve kanatlarda dolgu üzeri	Yarım daireyi aşan
22A	**Diocaesarea**	**MS 164**	**-**	Yamaç üzeri	Yarım daire
28A	**Olba**	**MS 2. yy. ikinci yarısı**	-	Yamaç üzeri	Yarım daire
33A	**Side**	**MS 2. yy. sonu**	**-**	Alt kot yamaç, üst kot iki kat tonozlu altyapı üzeri	At nalı

İmparatorluk Dönemi sahne binalarında ilk yapım evresinden sonra değişikliğe uğrayanlar; Parion, Aizanoi, Diocaesarea, Elaiussa Sebaste ve Myra tiyatrolarıdır (Tablo 5. 8). Parion tiyatrosunun MS 2. yy. ikinci yarısında yenilendiği yazıtlardan anlaşılmaktadır (Bkz. Tablo 5. 8, Kat.No.7A). Aizanoi tiyatrosunda da *scaenae frons* Parion sahne binasıyla aynı tarihlerde yenilenmiştir (Bkz. Tablo 5. 8, Kat.No.8A). MS 193-235 yılları arasında Diocaesarea tiyatrosunda *scaenae frons*un ikinci katı inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 8, Kat.No.22A). Elaiussa Sebaste tiyatrosunda da MS 161-180 yılları arasında sahne binası yeniden inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 8, Kat.No.23A). Myra tiyatrosunun ikinci evresi kabul edilen MS 190-215 tarihleri arasındaki yapım evresinde sahne binasında da düzenlemeler yapılmıştır (Bkz. Tablo 5. 8, Kat.No.27A). Her ikisi de MS 2. yy. başına tarihlenen Tios-Tieion ve Nikaia tiyatroları sahne binalarında, Elaiussa Sebaste tiyatrosunun MS 161-180 yılları arasında yenilenen sahne binasında, Diocaesarea tiyatrosunun MS 2. yy. sonu ile MS 3. yy. başına tarihlenen iki katlı *scaenae frons*unda ve Olba tiyatrosunun MS 2. yy. ikinci yarısına tarihlenen tek katlı *scaenae frons*unda Korint düzen kullanılmıştır (Bkz. Tablo 5. 8, Kat.No.3A, Kat.No.6A, Kat.No.23A, Kat.No.22A, Kat.No.28A). Parion tiyatrosunun MS 69-96 arasına tarihlenen ilk evre sahne binasında ve Phaselis tiyatrosunun (MS 2.yy.) iki katlı *scaenae frons*unda Dor düzen kullanılmıştır (Bkz. Tablo 5. 8, Kat.No.7A, Kat.No.30A). Aizanoi tiyatrosunun MS 2. yy.'da yenilenen *scaenae frons*u ilk katta kompozit ve İon, ikinci katta Korint (Bkz. Tablo 5. 8, Kat.No.8A); Smyrna tiyatrosu (MS 2.yy.) sahne binası İon ve Korint (Bkz. Tablo 5. 8, Kat.No.21A); Myra tiyatrosunun MS 190-215 yılları arasına tarihlenen üç katlı *scaenae frons*u ise Korint ve kompozit düzendedir (Bkz. Tablo 5. 8, Kat.No.27A). Son olarak, MS 2. yy. sonuna tarihlendirilen Side tiyatrosundaki üç katlı *scaenae frons*un ilk katı İon, ikinci katı kompozit ve üçüncü katı Korint düzendedir (Bkz. Tablo 5. 8, Kat.No.33A).

Tablo 5. 8 Tez kapsamında incelenen İmparatorluk Dönemi tiyatrolarının sahne binası yapım evreleri ve düzenleri

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Sahne Düzeni
7A	**Parion**	**MS 69-96**	**MS 2. yy. ikinci yarısı** (ikinci evre): Sahne binasının yenilendiği yazıtlarla belgelenmiştir	Dor (ilk evre)
8A	**Aizanoi**	**MS 1. yy. sonu**	**MS 2. yy. ikinci yarısı:** *Scaenae frons*un yenilenmesi	İlk katta kompozit ve İon, ikinci katta Korint

Tablo 5.8 Tez kapsamında incelenen İmparatorluk Dönemi tiyatrolarının sahne binası yapım evreleri ve düzenleri (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Sahne Düzeni
5A	**Bizye**	**MS 1. yy. sonu-2. yy. başı (?)**	-	-
27A	**Myra**	**MS 141 öncesi**	**MS 141depremi sonrası**: Onarım **MS 190-215 (ikinci evre)**: Sahne binasında düzenlemeler **MS 240 depremi sonrası**: Sahne binası iki yanında destek kulelerinin inşası	Üç katlı, Korint ve kompozit düzende
3A	**Tios-Tieion**	**MS 2.yy. başı**	-	Korint
6A	**Nikaia**	**MS 2.yy. başı**	-	Korint
19A	**Philadelphia**	**MS 2.yy (?)**	-	-
21A	**Smyrna**	**MS 2. yy.**	**MÖ 2. yy**: ilk evre **MS 41-54 (?)** onarım **MS 2. yy.** (ikinci evre): mevcut tiyatro	İon ve Korint
30A	**Phaselis**	**MS 2. yy**	-	İki katlı, Dor düzende
23A	**Elaiussa Sebaste**	**MS 138-161**	**MS 161-180**: Sahne binasının yeniden inşası	Korint
13A	**Laodikeia (Kuzey)**	**MS 2. yy. ortası**	**MS 284–305:** Onarım	-
22A	**Diocaesarea**	**MS 164**	**MS 193-235 arası**: *Scaenae frons*un ikinci katının inşası	İki katlı *scaenae frons* Korint düzende
28A	**Olba**	**MS 2. yy. ikinci yarısı**	-	Tek katlı, Korint düzende
33A	**Side**	**MS 2. yy. sonu**	-	Üç katlı *scaenae frons* ilk katı İon, ikinci katı kompozit, üçüncü katı Korint düzende

İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen tiyatrolardan; Nikaia, Aizanoi ve Side tiyatrosu orkestraları daire planlı; Myra tiyatrosu orkestrası at nalı planlı, Tios- Tieion, Smyrna, Diocaesarea, Olba tiyatrosu orkestrası yarım daire planlı ve Laodikeia Kuzey ile Elaiussa Sebaste tiyatro orkestraları yarım daireyi aşan planlıdır (Tablo 5. 9). Phaselis, Nikaia, Aizanoi ve Myra tiyatrosu orkestrası *podium* duvarı ile çevrilidir (Bkz. Kat.No.6A, Kat.No.8A, Kat.No.27A). Bu örnekler arasından Myra

tiyatrosu, MS 3. yy.'da önce arenaya, ardından MS 4. ve 5. yy.'larda orkestra çevresindeki *podium* duvarının yükseltilip *proskenion* kapı açıklıklarının kapatılmasıyla *kolymbethra*ya dönüştürülmüştür (Bkz. Tablo 5. 9, Kat.No. 27B). Side tiyatrosunda da MS 3. yy.'da orkestranın arenaya dönüştürüldüğüne yönelik arkeolojik veriye ulaşılmıştır (Bkz. Tablo 5. 9, Kat.No.33A).

Tablo 5. 9 Tez kapsamında incelenen İmparatorluk Dönemi tiyatrolarının orkestra yapım evreleri ve plan özellikleri

Kat. No	Tiyatro Adı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi Onarım ve Yenileme Evreleri	Orkestra Planı
7A	**Parion**	**MS 69-96**	-	-
8A	**Aizanoi**	**MS 1. yy. sonu**	-	Daire
5A	**Bizye**	**MS 1. yy. sonu-2. yy. başı (?)**	-	-
27A	**Myra**	**MS 141 öncesi**	**MS 141depremi sonrası**: Onarım **MS 3. yy**: Orkestranın arenaya dönüştürülmesi	At nalı
3A	**Tios-Tieion**	**MS 2.yy. başı**	-	Yarım daire
6A	**Nikaia**	**MS 2.yy. başı**	-	Daire
19A	**Philadelphia**	**MS 2.yy (?)**	-	-
21A	**Smyrna**	**MS 2. yy.**	**MÖ 2. yy**: ilk evre **MS 41-54 (?)** onarım **MS 2. yy.** (ikinci evre): mevcut tiyatro	Yarım daire
30A	**Phaselis**	**MS 2. yy**	-	Yarım daire
23A	**Elaiussa Sebaste**	**MS 138-161**	-	Yarım daireyi aşan
13A	**Laodikeia (Kuzey)**	**MS 2. yy. ortası**	**MS 284–305:** Onarım	Yarım daireyi aşan
22A	**Diocaesarea**	**MS 164**	-	Yarım daire
28A	**Olba**	**MS 2. yy. ikinci yarısı**	-	Yarım daire
33A	**Side**	**MS 2. yy. sonu**	**Hellenistik öncü (?)** **MS 3. yy**: Orkestranın arenaya dönüştürülmesi	Daire

Tez kapsamında incelenen tiyatroların bulundukları kentlerdeki konumlarına bakıldığında; Tios-Tieion (Bkz. Kat.No.3A), Bizye (Bkz. Kat.No.5A), Metropolis (Bkz. Kat.No.15C) ve Pergamon Akropolis tiyatroları (Bkz. Kat.No.18A) sur dışında yer almaktadır (Tablo 5. 10). Tios-Tieion tiyatrosu kentin kuzeydoğu yöndeki girişinde, doğusunda nekropolis ile çevrili olarak (Bkz. Kat.No.3C); Bizye tiyatrosu, akropolisten sonra kentin ikinci yükseltisini oluşturan höyük üzerinde (Kat.No.5C); Metropolis tiyatrosu, akropolis tepesinin doğusundaki "orta kent"te, kamusal yapı grubu ve bitişiğindeki Dionysos kültü ile ilişkili konutla birlikte (Kat.No.15C); Pergamon Akropolis tiyatrosu, akropolis yamacındaki Tiyatro Terası'nda, Dionysos Tapınağı ile birlikte yer alır (Kat.No.18E). Bu kentlerin Geç Roma itibarıyla mevcut surları, Hellenistik Dönem'de akropolis çevresinde inşa edilmiş, Bizans Dönemi'nde de tahkim edilerek kullanılmıştır (Bkz. Kat.No.3C, Kat.No.5C, Kat.No.15C, Kat.No.18D). Bu nedenle, sözü edilen tiyatrolar Bizans Dönemi'nde de sur dışında kalmıştır (Bkz. Tablo 5. 10).

Sur içinde yer alan tiyatrolar; Pompeiopolis (Bkz. Kat.No.1A), Prusias ad Hypium (Bkz. Kat.No.2A), Apollonia ad Ryndacum (Bkz. Kat.No.4A), Nikaia (Bkz. Kat.No.6A), Parion (Bkz. Kat.No.7A), Aphrodisias (Bkz. Kat.No.9A), Ephesos (Bkz. Kat.No.10A), Hierapolis (Bkz. Kat.No.11A), Miletos (Bkz. Kat.No.16A), Philadelphia (Bkz. Kat.No.19A), Priene (Bkz. Kat.No.20A), Smyrna (Bkz. Kat.No.21A), Diocaesarea (Bkz. Kat.No.22A), Magarsus (Bkz. Kat.No.26A), Pisidia Antiokheia (Bkz. Kat.No.31A) ve Side (Bkz. Kat.No.33A) tiyatrolarıdır (Bkz. Tablo 5. 10).

Pompeiopolis tiyatrosu, kent merkezinde agora, hamam, *gymnasion*un karşısında ve odeonun bitişiğinde, Geç Antik Dönem surlarının iç bölgesinde yer alır. Arkeolojik verilere göre, tiyatronun bulunduğu bölge MS 7. yy. sonlarında terk edilmiştir (Kat.No.1C).

Prusias ad Hypium kentinin MS 3. yy. ikinci yarısına tarihlenen surları, tiyatroyu da içine alarak akropolisi çevreler. Kentteki Bizans Dönemi kalıntıları erken dönem ile sınırlıdır (Bkz. Kat.No.2C).

Apollonia ad Ryndacum kentinde, kamusal yapılar yarımadadaki tepe yamaçlarında konumlanır. Surların çevrelediği tahmin edilen bu alanda Apollonia ad Ryndacum tiyatrosu da bulunmaktadır (Kat.No.4C).

Nikaia kenti, Hellenistik Dönem sonunda surlarla çevrilmiş, MS 3. yy. sonrası ise kentte yeni bir sur hattı inşa edilmiştir (Kat.No.6D: Şekil 4. 41). Kentin güneybatısında yer alan Nikaia tiyatrosu da geç döneme kadar kullanılan bu sur hattı içinde yer almaktadır (Kat. No.6E).

Parion tiyatrosu, kentin kuzeyindeki kamusal merkez olduğu düşünülen bölgede agora, hamamlar ve odeonla birlikte, tüm yerleşim alanını çevreleyen surlar içinde yer alır (Kat.No.7C).

Aphrodisias tiyatrosu, MS 4. yy.'da inşa edilen surların çevrelediği bölgede, hamam ve *tetrastoon* yakınındaki höyükte yer alır. MS 7. yy.'da yerleşim, tiyatronun bulunduğu tepeye bir kale inşa edilerek bu bölgeye çekilmiştir (Kat. No.9C).

Ephesos tiyatrosu, Liman Caddesi'nin doğu ucunda yer alır (Kat.No.10E). MS 5. yy.'da tiyatronun kuzeybatısında Meryem Kilisesi'nin bulunduğu bölge kentin merkezi konumundadır. MS 7. yy.'dan itibaren ise yerleşim daha güvenli bir bölge olan Ayasuluk'taki St. John Kilisesi çevresine kayar. Limandaki yerleşimi çevreleyen surlar da en geç olarak bu döneme tarihlendirilir. MS 7. ve 9. yy.'larda biri surlarla çevrili liman bölgesi diğeri Ayasuluk Tepesi'ndeki kale olmak üzere iki merkezden oluşan Ephesos'ta, liman bölgesindeki surlara dahil edilen tiyatro küçülen yerleşimin güney sınırında kalır. Zamanla Ayasuluk Tepesi'ndeki yerleşim gelişip genişledikçe liman bölgesi terkedilir (Kat.No.10F).

Hierapolis'te, MS 4.-5. yy.'da inşa edilen surlar, kuzeydeki anıtsal yapıları dışarıda bırakarak, eski yerleşim bölgesini ve tiyatroyu çevreler. MS 7. yy.'da yerleşimin terk edilmesine neden olan büyük deprem sonucunda kent merkezindeki tiyatro da tamamen yıkılmıştır. Kentteki Bizans yerleşimi, MS 13. yy. itibarıyla sonlanır (Kat.No.11D).

Miletos'ta, güneydeki tepede akropolis, kuzey düzlükte kamusal merkez ve limanlar yer alır. Hellenistik Dönem surları kentin kuzeyindeki yarımadayı çevreler. Tiyatro, Tiyatro Limanı'na bakan bir yamaç üzerine inşa edilmiştir. Zamanla, nehrin körfezi doldurması sonucu limanlar kullanılamaz duruma gelmiş ve MS 6. yy.'da kentin güneyi ile kuzeyi terkedilerek yerleşim tamamen "Tiyatro Tepesi"nde yeniden inşa edilen kale içine çekilmiştir. Komnenos ve Laskarisler

Dönemlerinde kent, tiyatro-kale ve ovaya dağılmış yerleşim alanlarından oluşmaktadır (Kat.No.16C).

Philadelphia'da yerleşim alanları Gavurtepe Höyüğü, Toptepe ve sur içi alan olmak üzere üç ana bölgeden oluşur. Tiyatro ve tiyatro tapınağının da yer aldığı Toptepe ile sur içi bölge, Roma ve Bizans Dönemi'nde yerleşimin yoğunlaştığı alanlardır. Kentin etrafı MS 3. ve 12.-13. yy.'lara tarihlenen, 8 m yükseklikte, 2-2,5 m genişlikte ve 8 km uzunluğunda surlarla çevrilmiştir. Toptepe'nin yüksek ve korunaklı yapısı, bu bölgenin kent surları içine dahil edilmesini ve kentteki Bizans yönetiminin 1390'a tarihlenen son yıllarına kadar güvenli bir bölge olarak kalmasını sağlamıştır (Kat.No.19C).

Priene akropolisi, kente hâkim yüksek bir plato üzerinde yer alır ve Hellenistik Dönem'e ait iç surlarla çevrelenir. Priene tiyatrosu, aşağı kentin kuzeyinde konumlanır. Kentsel yaşam, Roma İmparatorluk Dönemi itibarıyla gerilemeye başlamış, MS 7. ve 11. yy.'lar arası kesintiye uğramıştır. Aşağı kent terk edilerek, yerleşim akropolisteki Hellenistik iç surlara çekilmiştir. MS 9. ya da 10. yy. itibarıyla nüfusu artmaya başlayan ve MS 11. ile 13. yy.'lar arasında ise Hellenistik surları tahkim edilen aşağı kentte, yerleşimin yeniden yoğunlaştığı tahmin edilmektedir (Kat.No.20C, Kat.No.20D).

Smyrna tiyatrosu, akropolisin kuzey yamacında, sur içi bölgede inşa edilmiştir. Kuzeybatısında agora ve güneybatısında *stadion* yer alır. Bizans Dönemi'nin büyük kısmında Batı Anadolu'nun en önemli kenti olan Smyrna, MS 654 ve 672 yılları arasında Araplar taraşından işgal edilmiş, Orta Bizans Dönemi'nde ise geri alınarak Samos *thema*sının merkezi olmuştur. Kent, 1402 yılına kadar Bizanslılar, Türkler ve Latinler arasında el değiştirmiştir (Kat.No.21C).

Diocaesarea, Hellenistik Dönem'de Zeus Olbios Kutsal Alanı etrafında şekillenmiş ve bu kutsal alan hem Hellenistik hem de Roma Dönemi boyunca kentin anıtsal kimliğini belirlemiştir. Hellenistik Dönem'de kent, ızgara plan ile tasarlanmış ve yapı adaları, Zeus Olbios Tapınağı'nın ölçülerine göre düzenlenmiştir. Bu düzenleme, Roma Dönemi'nde de korunarak, kentteki kamusal yapılar bu plana uygun biçimde konumlandırılmıştır. MS 2. yy. ortalarında başlayan inşa faaliyetleriyle, kentte MS 164 yılında tiyatro inşa edilmiş ve ardından kentin ana caddesi olan *decumanus maximus* düzenlenerek buraya bir *propylon* (anıtsal giriş

kapısı) eklenmiştir. Erken Bizans Dönemi'nde kent bir sur sistemiyle çevrilmiştir. Sur duvarlarının kent planına uyumlu olması, kentin daha önce de bir sur sistemiyle çevrili olabileceğini göstermektedir. 10. yy.'da, Diocaesarea bir kale yerleşimi haline gelmiş ve 12. yy.'da Selçuklu ile Bizans sınır hattında stratejik bir konum kazanmıştır (Kat.No.22C).

Mallos kentinin kutsal alanı olan Magarsus, deniz kenarında yüksek bir kayalık alanda konumlanır. Izgara plan şemasındaki yerleşim surlarla çevirilidir, tiyatro yerleşimin güneybatısında sur içi bölgede yer alır. Magarsus, MS 8. yy.'dan sonra Arap hakimiyetine girer, 10. yy.'da geri alınan kent, 11. yy.'a kadar Bizans hakimiyetinde kalır (Kat.No.26C).

Pisidia Antiokheia tiyatrosu, kentin tam merkezinde, *decumanus maximus*a bitişik olarak yer alır. Kentte ilk olarak Hellenistik Dönem'de inşa edilen surlar, Roma ve Bizans Dönemlerinde genişletilerek kenti çevrelemiştir. Batı surları M.Ö. 2. yy. sonlarına, diğer sur duvarları ise M.S. 1. ve 4. yy.'lara tarihlenmektedir Erken Hristiyanlık Dönemi'nde hac merkezi ilan edilen kent, MS 8. yy.'da Arap akınları ile yıkılmış ve sonrasında küçülerek 12. yy.'a kadar varlığını sürdürmüştür (Kat.No.31D).

Side kenti tiyatrosu, kolonatlı caddenin hemen güneyinde yer alır. Tiyatronun kuzeyinde küçük bir Dionysos Tapınağı, batısında da bitişik olarak agora konumlanır. Antik Dönem'de surlarla çevrili olan kentte, MS 6. yy. ikinci yarısında, kentin yarısını dışarıda bırakacak biçimde yeni sur duvarları inşa edilir. İlk evresi MS 2. yy. öncesine tarihli bir teras duvarı olan surlarda, tiyatronun sahne binasını da kapsayan Bizans Dönemi'ne ait iki evre daha tespit edilmiştir. Erken Bizans'ta merkezi özelliğini koruyan tiyatro ve çevresi, MS 7. yy. başından itibaren terkedilmiştir. Tiyatrodaki MS 13. yy. sonu ya da 14. yy.'a tarihlenen buluntular, burada küçük bir Hristiyan cemaatin varlığını sürdürdüğü biçimde yorumlanır (Kat.No.33E, Kat.No.33F).

Sur içi bölgede tanımlanmasa da kent merkezinde yer alan tiyatrolar; Aizanoi (Bkz. Kat.No.8A), Knidos Küçük (Bkz. Kat.No.12A), Laodikeia Kuzey (Bkz. Kat.No.13A) ve Batı (Bkz. Kat.No.14A), Nysa (Bkz. Kat.No.17A), Elaiussa Sebaste (Bkz. Kat.No.23A), Kibyra (Bkz. Kat.No.24A), Patara (Bkz. Kat.No.29A), Rhodiapolis (Bkz. Kat.No.32A) ve Tlos (Bkz. Kat.No.34A) tiyatrolarıdır (Bkz.

Tablo 5. 10). Bu kentlerin bir kısmını, Roma egemenliği sonrası *Pax Romana* (MÖ 27- MS 180) ile sur inşasına gereksinim duyulmayan kentler ve bir kısmını da arkeolojik çalışmalar yeterince ilerlemediğinden kent surları tespit edilememiş olanlar oluşturur.

Roma Dönemi'nde tapınak-kent statüsündeki Aizanoi'nin dini ve ekonomik merkezi Penkalas Nehri'nin batısındaki geniş kamusal alandır. MS 1. yy. ortalarında başlayan inşa faaliyetleri, Hellenistik Dönem yapılarının yıkılması ve tepenin teraslandırılmasıyla oluşturulan bu alanda yoğunlaşmış, bu süreçte Zeus Tapınağı, tiyatro-*stadion* kompleksi, hamam-*palaestra* ve Dor sütunlarla çevrili avlu gibi anıtsal yapılar inşa edilmiştir. MS 400'den sonra kent kırsala doğru genişlerken, çeperde yer alan tiyatro-*stadion* gibi büyük yapılar işlevini yitirmeye başlamıştır. Kentte sur sisteminin olmaması nedeniyle Arap akınları döneminde yerleşim olmadığı düşünülmektedir. MS 11. yy. sonlarında ise, Erken Bizans'ta kiliseye dönüştürülen Zeus Tapınağı'nın *temenos*u bir kale yerleşimine dönüştürülmüştür (Kat.No.8C).

Knidos, ana kara ile karşısındaki adada yer alan yamaçların teraslandırılmasıyla ızgara planlı olarak kurulmuş bir kenttir. Kentte biri akropolis üzerindeki büyük tiyatro, diğeri ise Dionysos Terası'nın doğusunda ve ticari limana yakın konumdaki küçük tiyatro olmak üzere iki tiyatro bulunmaktadır. MS 7. yy. ortalarında, Knidos'a en yakın adalar olan Rodos ve Kos'un Araplar tarafından ele geçirilmesi, kentin bu süreçten etkilenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Aynı yüzyılda meydana gelen büyük bir deprem, olasılıkla Knidos'taki kentsel yaşamın sona ermesine yol açmıştır (Kat.No.12C).

Laodikeia kenti, Lykos, Kadmos ve Asopos ırmaklarıyla çevrili yüksek bir platform üzerinde ızgara planlı olarak düzenlenmiştir. Kentte iki tiyatro bulunmaktadır; Batı Tiyatrosu (MÖ 2. yy.), kentin Asopos Tepesi'ndeki arkaik dönem yerleşimine, Kuzey Tiyatro (MS 2. yy. ortası) ise Lykos Ovası'na yönelmiştir. İki tiyatronun arasında, Roma Dönemi'nde kentin kutsal merkezi olan *temenos* alanı yer alır. MS 4. yy.'da *temenos* alanı agoraya dönüştürülmüş, pagan mahalleler giderek kent çeperlerine itilirken, yerleşim kiliseler etrafında yoğunlaşmıştır. MS 4. yy. sonunda, kenti çevreleyen sur duvarları inşa edilirken, Kuzey ve Batı Tiyatro'nun bazı duvarları da bu surlara dahil edilmiştir. Ancak kent, sürekli yaşanan depremlerle

zarar görmüş ve MS 602-610 arasında, Phokas dönemindeki büyük bir depremin ardından tamamen terkedilmiştir (Kat.No.14D, Kat.No.14E).

Nysa tiyatrosu, kentin kuzeybatısındaki yamaçta inşa edilmiştir. Tiyatronun güneyinde forum, bazilika ve *stadion* yer alır. Erken Bizans Dönemi'nde kentte yoğun bir yerleşimin devam ettiğini gösteren arkeolojik veriler, sonraki dönemler için oldukça sınırlıdır (Kat.No.17C).

Elaiussa Sebaste, Geç Hellenistik Dönem'de güneydoğu burunda bir liman kenti olarak kurulmuş ve MS 2. yy. ikinci yarısından itibaren kuzeybatı yönünde genişlemiştir. Bu alanda hamam kompleksi, agora ve kuzey limana bakan bir tepenin güney yamacına tiyatro inşa edilmiştir (Kat.No.23C).

Kibyra tiyatrosu, kentin batısındaki Tiyatro Tepesi yamacına inşa edilmiştir. MS 23 depremi ile Hellenistik Dönem yapıları tahrip olan kent, Roma Dönemi'nde neredeyse yeniden inşa edilir. Bu dönem, *stadion*, odeon ve büyük hamam kompleksi inşa edilmiş, MS 2. yy. ile MS 3. yy. ortalarına kadar süren ikinci yapım evresinde de kentteki kamu yapılarında onarım ve eklemeler yapılmıştır. MS 417 depremi sonrası ise kent merkezi agora çevresinde küçülmüş ve bu alan bir sur sistemiyle çevrelenmiştir. Geç Antik Dönem sonunda, kent sur içinde kale görünümünde bir merkez ile sur dışında sivil yapılar ve işlik alanlarından oluşmaktadır. Kibyra'da, MS 9. yy. sonuna kadar kentsel varlığın devam ettiği ancak bu döneme dair sınırlı buluntunun olduğu görülmektedir (Kat.No.24C).

Önemli bir liman kenti olan Patara'nın yönetim merkezi, limandan uzak bir bölgede inşa edilen tiyatro, *bouleuterion* ve devlet agorası etrafında şekillenmiştir. MS 6. yy. ilk yarısında, tiyatro ve bazı anıtsal yapılar sur dışında bırakılarak kent çevresine sur duvarları inşa edilmiştir. Geç Bizans Dönemi'nde ise, daha küçük bir alanı kapsayarak, limanı ve yarımadayı içine alan yeni bir sur sistemi yapılmıştır (Kat.No.29C).

Rhodiapolis, topografik koşullar nedeniyle düzenli bir kent planına sahip değildir. Kentin MÖ 2. yy. ortasına tarihlenen tiyatrosu, Roma Dönemi kamusal yapılarının merkezinde yer alır. Geç Antik Dönem'de yerleşim, tiyatronun batısındaki akropolis tepesine çekilmiş ve etrafı sur duvarları ile çevrelenmiştir. Kentte yerleşim olasılıkla MS 9. yy.'a kadar devam etmiştir (Kat.No.32D).

Tlos'da yerleşim, Klasik Dönem'de akropolis tepesinde yer alırken, Hellenistik Dönem'de doğuya doğru genişleyerek tiyatronun yaslandığı yamaçla sınırlandırılmıştır. MS 4. yy.'dan itibaren yerleşim akropolisin güneyine kaymış, ancak Orta Bizans Dönemi'nde bu alan yetersiz kalınca, yerleşim giderek akropolisi çevreleyen Erken Bizans surlarının dışına taşmış ve eski pagan yerleşim alanı tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Bu genişlemenin MS 13. yüzyılda gerçekleştiği düşünülmektedir (Kat.No.34C).

Yerleşim merkezinde yer alan tiyatroların bir kısmı akropolis yamacına inşa edilmiştir. İncelenen tiyatrolar arasında bu gruba dahil olanlar; Pergamon Akropolis (Bkz. Kat.No.18A), Philadelphia (Bkz. Kat.No.19A), Smyrna (Bkz. Kat.No.21A), Myra (Bkz. Kat.No.27A), Olba (Bkz. Kat.No.28A) ve Phaselis (Bkz. Kat.No.30A) tiyatrolarıdır (Bkz. Tablo 5. 10).

Lykia'nın en önemli kentlerinden biri olan Myra, Hellenistik Dönem'de akropolis çevresinde gelişmiş, Roma İmparatorluk Dönemi'nde güneydeki ovaya doğru yayılmıştır. Tiyatro, surlarla çevrili akropolisin bulunduğu Kule Tepe'deki kayalık yamaca inşa edilmiştir. 529 depremi sonrası yıkılan kent İmparator İustinianos tarafından yeniden inşa edilmiştir. 7- 8. yy.'lar ve 11. yy.'da Arap ve Türk akınlarıyla ciddi zarar gören kentte, Orta Bizans Dönemi'nde akropolis surları tahkim edilmiştir. 1200 civarında sel ve toprak kayması sonucu büyük ölçüde tahrip olan kent terk edilmiştir (Kat.No.27D).

Olba'nın Roma Dönemi'ne ait kamusal yapıları içinde yer alan tiyatro, MS 2. yy.'da bölgedeki yapı programı kapsamında inşa edilmiştir. Akropolisin kuzeybatı yamacında konumlanan tiyatro, Diocaesarea ile bağlantılı yol ağı üzerinde yer alır. İsaurialı İmparator Zenon (425 – 491) döneminde, bölgenin önde gelen merkezlerinden biri olan kentin MS 7. yüzyılın ikinci yarısından sonra terk edildiği düşünülmektedir (Kat.No.28C).

Phaselis, iki doğal liman arasında konumlanmış olup, erken dönem yerleşimi burundaki kaya platosu üzerindedir. Roma Dönemi'nde kent, kamu yapıları ve dükkanların sıralandığı, iki limanı birbirine bağlayan ana caddenin etrafında şekillenmiştir. Bu caddenin üzerinde iki agora, iki hamam ve kayalığa inşa edilmiş tiyatro bulunmaktadır. Geç Roma – Erken Bizans Dönemi'nde, akropolis ve kıyıları çevreleyen savunma duvarları, devşirme malzeme ile yenilenmiş ve tiyatronun

sahne binasının bulunduğu teras da bu yapıya dahil edilmiştir. Bizans Dönemi'nde, yerleşim Antik Dönem merkezinde devam etse de Orta Bizans Dönemi'nden itibaren küçülmüştür. MS 8. yy.'da kentte kısa süreli bir refah dönemi yaşanır ancak limanın işlevini yitirmesi ve doğal afetler nedeniyle kent MS 13. yy. başlarında tamamen terkedilmiştir (Kat.No.30C).

Antik Çağ'da Lykia'nın dini merkezi olan Letoon, incelenen diğer kentlerden farklı olarak bir kutsal alandır. Ksanthos yakınındaki yerleşimde, Leto, Apollon ve Artemis tapınaklarından oluşan dini yapı kompleksi ve buraya ulaşan kutsal yolu çevreleyen anıtlar yer alır. Tiyatro, tapınak kompleksinin kuzeydoğusundaki yamaçta konumlanır. Ksanthos'tan gelen antik yolun, tiyatronun kuzeybatısında sonlandığı düşünülmektedir. Hristiyanlığın yayılmasıyla, bölgede yerleşim devam etmiş ve tapınak bölgesinde MS 5. yy.'a tarihlendirilen bir kilise inşa edilmiştir. Ancak, MS 7. yy.'a gelindiğinde bölge terk edilmiştir (Kat. No.25C).

Tiyatroların bir kısmı başka bir yapı ya da yapı grubuyla ile ilişkili olarak inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 5. 10). Tapınak ya da kült mekânı ile ilişkili tiyatrolar arasında, Roma'daki Pompeii Tiyatrosu örneğine benzer biçimde, s*umma cavea* orta aksında tapınak yer alanlar; Kibyra, Patara, Tlos tiyatrolarıdır. Bu tiyatro tapınaklarından Patara ve Tlos'takilerin imparatorluk kültüyle ilişkili olduğu anlaşılmıştır (Bkz. Kat.No.29A, Kat.No.34A). Kibyra tiyatrosundaki tapınak ise olasılıkla Apollon kültüyle ilişkilidir (Bkz. Kat.No.24A). Prusias ad Hypium tiyatrosu *summa cavea* galerisi orta aksında da bir kült mekânı ortaya çıkarılmıştır ancak zemindeki mozaiklerden bu mekânın Dionysos kültüyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. Kat.No.2C).

Tiyatro ile yapısal olarak birleşik olmayan ancak tiyatro ile ilişkilendirilen tapınaklar; Pergamon Dionysos Tapınağı, Philadelphia Tiyatro Tapınağı ve Side Dionysos (?) Tapınağı'dır. Pergamon Dionysos Tapınağı, tiyatro terasında, tiyatro ile aynı aks üzerinde konumlanır (Bkz. Kat.No.18C). Philadelphia Tiyatro Tapınağı ve Side Dionysos (?) Tapınağı ise tiyatroların hemen yanında yer alır (Bkz. Kat.No.19A, Kat.No.33E).

Bu örnekler dışında kutsal alan yakınında yer alan tiyatrolar; Laodikeia, Miletos ve Letoon tiyatrolarıdır (Bkz. Tablo 5. 10). Laodikeia Batı ve Kuzey tiyatroları arasında, Roma Dönemi'nde kentin kutsal merkezi olan *temenos* alanı yer alır (Bkz.

Kat.No.14D). Miletos tiyatrosu batı yönde kutsal bir mağara alanı üzerine oturmaktadır (Bkz. Kat.No.16A). Letoon tiyatrosu ise tamamı dinsel işlevli yapılardan oluşan bir kutsal yerleşim alanında inşa edilmiştir (Bkz. Kat.No.25A). Tapınak ya da kutsal alanda yer almasa da Dionysos kültüyle ilişkili olarak Metropolis tiyatrosu bitişiğindeki konut (Bkz. Kat.No.15C) ve Knidos Küçük tiyatro yakınındaki Dionysos Terası (Bkz. Kat.No.12C) örnek gösterilebilir.

Tapınaklar dışında agora ile ilişkili tiyatrolar; Pompeiopolis (Bkz. Kat.No.1C), Parion (Bkz. Kat.No.7C), Ephesos (Bkz. Kat.No.10E), Elaiussa Sebaste (Bkz. Kat.No.23C), Phaselis (Bkz. Kat.No.30C), Pisidia Antiokheia (Bkz. Kat.No.31D) ve Side (Bkz. Kat.No.33E) tiyatrolarıdır (Bkz. Tablo 5. 10). Roma Dönemi'nde kentin kamusal merkezinde yer alan bu tiyatrolara ek olarak, Diocaesarea (Bkz. Kat.No.22C) ve Pisidia Antiokheia tiyatroları (Bkz. Kat.No.31D), *decumanus maximus* üzerinde; Knidos (Bkz. Kat.No.12C) ve Miletos (Bkz. Kat.No.16C) liman yakınında yer alarak kentte merkezi konuma sahip olmuştur.

Nekropolis yakınındaki Tios-Tieion (Bkz. Kat.No.3C) ve Myra (Bkz. Kat.No.27D) tiyatroları, inşa edildikleri tarih itibarıyla kent çeperinde konumlanmıştır (Bkz. Tablo 5. 10). Myra tiyatrosu, yerleşimin Roma Dönemi'nde ovaya doğru genişlemesiyle daha merkezi bir konuma kavuşmuş, Tios-Tieion tiyatrosu ise mevcut durumunu ilerleyen dönemlerde de korumuştur.

Katalogdaki tiyatroların ilişkili oldukları yapılar ve kent içi konumlarının listelendiği aşağıda yer alan Tablo 5. 10'te; tiyatroların ilk inşalarından itibaren Geç Roma Dönemi'ne kadar ilişkili olduğu yapılar ve Geç Roma Dönemi'nde kentteki (sur harici) konumları "•" ile işaretlenmiştir; surlarla ilişkili konumları da Geç Roma, Erken Bizans, Orta Bizans ve Geç Bizans olarak dönemlere ayrılarak, kentlerin bu dönemlerde kullanılan surlarının ilk inşa dönemleri Hellenistik (H), Roma (R) ve Bizans (B) olarak, ilk inşa dönemi tespit edilememiş olanlar ise "-" olarak gösterilmiştir.

İncelenen tiyatroların kentlerdeki konumlarına bakıldığında, Geç Roma itibarıyla sur içinde yer alanların çoğunlukta olduğu görülür (Bkz. Tablo 5. 10). Orta ve Geç Bizans'ta terkedilen yerleşimler hariç tutulduğunda, bu tiyatroların tamamı Bizans Dönemin'de de mevcut ya da yeni inşa edilen surların iç bölgesinde yer almıştır. Az sayıdaki sur dışı örnek, Bizans Dönemi'nde bulundukları kentlerde akropolis

surlarının tahkim edilerek kullanılması nedeniyle yine sur dışı bölgede kalmıştır. Geç Roma Dönemi'nde surlarla çevrili olmayan kent merkezlerinden Ephesos, Hierapolis ve Phaselis'te yeni inşa edilen Bizans surları, tiyatroları da içine alarak yerleşimi çevrelemiştir. Bizans Dönemi'nde inşa edilen yeni sur hattının dışında kalanlar ise Aizanoi, Kibyra ve Patara tiyatrolarıdır. Bu tiyatrolarla benzer biçimde, Bizans Dönemi'nde akropolis tepesindeki surların tahkimatı ile sur dışı kalan örnekleri Myra, Rhodiapolis ve Tlos tiyatroları oluşturur.

Katalogda yer alan tiyatrolar arasında tapınak ya da kült mekânı ile ilişkili olanlar çoğunluktadır (Bkz. Tablo 5. 10). Bunun nedeni olarak, Hellen dünyasında Arkaik Dönem'den itibaren tiyatronun mekânsal oluşumunun ritüel ve Dionysos kültü tapınımına dayanması gösterilebilir (Alanyalı, 2016). Hellenistik Dönem'den itibaren yönetici kültleri için de tiyatrolar kullanılmış (Korkut ve Usanmaz, 2024), Roma'daki Pompeii Tiyarosu ile tiyatro ve tapınak yapısal olarak birleştirilmiş ve ilerleyen süreçte bu yapı türü imparator kültünü temsil etmiştir (Alanyalı, 2016).

Sayıca çoğunluğu oluşturan diğer ilişkili yapı türü, kent merkezindeki tiyatroların yakınında yer alan agoralardır. Nekropolis ile ilişkilendirilebilecek tiyatrolar ise, incelenen örnekler arasında az sayıdadır (Bkz. Tablo 5. 10).

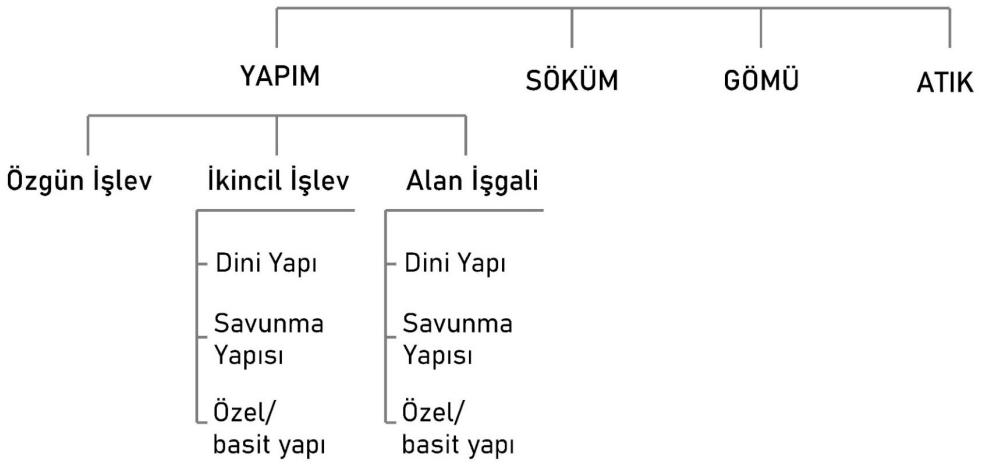
Tablo 5. 10 Tiyatroların ilişkili oldukları yapılar ve kent içinde konumları

Katalog No.	Tiyatro Adı	İlişkili Old. Yapı				Geç Roma						Erk. Bizans		Orta Bizans		Geç Bizans	
		Tapınak / Kült Mek.	Nekropolis	Agora	Diğer	Sur Dışı	Sur içi	Kent Merkezi	Akropolis Yamacı	Kutsal Alan	Ana Yol Aksı	Sur Dışı	Sur içi	Sur Dışı	Sur içi	Sur Dışı	Sur içi
1A, 2C	Pompeiopolis			•	•		R						R	Yerleşimin terkedilmesi			
2A, 2C	Prusias ad Hy.	•					R						R	Yerleşimin terkedilmesi (?)			
3A, 3C	Tios-Tieion		•			H						H		H		H	
4A, 4C	Apollonia ad Ryndacum						-						-				
5A, 5C	Bizye					H						H		H		H	
6A, 6D, 6E	Nikaia						R						R		R		R
7A, 7C	Parion			•	•		-						-		-		-
8A, 8C	Aizanoi							•								B	
9A, 9C	Aphrodisias				•		R						R		B		B
10A,10E, 10F	Ephesos			•	•			•			•		B		B		B
11A, 11D	Hierapolis												B		B		B
12A, 12C	Knidos (Küçük)	•			•			•						Yerleşimin terkedilmesi			
13A, 14D,14E	Laodikeia (Kuzey)	•		•				•					B	Yerleşimin terkedilmesi			
14A, 14D, 14E	Laodikeia (Batı)	•		•				•					B				
15A, 15C	Metropolis				•	H						H		H		H	
16A, 16C	Miletos	•			•		H						B		B		B
17A, 17C	Nysa							•						Yerleşimin terkedilmesi (?)			

Tablo 5. 10 Tiyatroların ilişkili oldukları yapılar ve kent içinde konumları (devamı)

Katalog No.	Tiyatro Adı	İlişkili Old. Yapı				Geç Roma						Erk. Bizans		Orta Bizans		Geç Bizans	
		Tapınak / Kült Mek.	Nekropolis	Agora	Diğer	Sur Dışı	Sur içi	Kent Merkezi	Akropolis Yamacı	Kutsal Alan	Ana Yol Aksı	Sur Dışı	Sur içi	Sur Dışı	Sur içi	Sur Dışı	Sur içi
18A, 18D,18E	Pergamon (Akr.)	•				H-R			•			B		B		B	
19A, 19C	Philadelphia	•					R		•				B		B		B
20A, 20C, 20D	Priene						H						H		H		H
21A, 21C	Smyrna						H		•				H		H		H
22A, 22C	Diocaesarea						-				•		B		B		B
23A, 23C	Elaiussa Sebaste			•				•									
24A, 24C	Kibyra	•						•				B		Yerleşimin terkedilmesi (?)			
25A, 25C	Letoon	•								•				Yerleşimin terkedilmesi			
26A, 26C	Magarsus						-						-		-		-
27A, 27D	Myra		•						•			B		B		Y. terkedilmesi	
28A, 28C	Olba								•					Yerleşimin terkedilmesi (?)			
29A, 29C	Patara	•						•				B		B		B	
30A, 30C	Phaselis			•	•				•		•		B		B		B
31A, 31D	Pisidia Antiokheia			•			H-R				•		B		B		B
32A, 32D	Rhodiapolis							•				B		Yerleşimin terkedilmesi (?)			
33A, 33E, 33F	Side			•			H	•					B		B		B
34A, 34C	Tlos	•						•				B		B		B	

MS 3. yy. itibarıyla tiyatroların kullanımları yapının ya da yapı alanının ele alınışı bakımından dört ana grup altında incelenebilir. Bunlar; yapım faaliyeti, söküm faaliyeti, gömü alanı ve atık alanı olarak kullanımlardır. Bu gruplar içinde yapım faaliyetleri de özgün işlev, ikincil işlev ve alanın işgali olarak gruplandırılmıştır. İkincil işlev ve alan işgali gruplarındaki yapımlar, dini yapı, savunma yapısı ve özel/ basit yapılar olarak ayrılmıştır (Şekil 5. 1).

Şekil 5. 1 Tiyatroların Geç Roma- Bizans Dönemlerinde kullanımları

MS 3. yy.'dan sonra özgün işlevine yönelik müdahale gören tiyatrolar; Bizye, Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Laodikeia Kuzey, Myra, Patara, Pisidia Antiokheia ve Side tiyatrolarıdır. Bu tiyatrolardan; Hierapolis tiyatrosu MS 354 yılında (Kat.No.11C), Laodikeia Kuzey tiyatrosu MS 5.-7. yy. arasında (Kat.No.13B), Myra tiyatrosu MS 4.-5. yy. arasında (Kat.No.27.B), Patara tiyatrosu MS 4. yy.'da (Kat.No.29B) ve Pisidia Antiokheia tiyatrosu MS 3. yy. sonu- 4. yy. başında (Kat.No.31B) arena/ *kolymbethra*ya dönüştürülmüştür. Onarım ve güçlendirme ise MS 4. yy. depremi sonrası Aphrodisias tiyatrosunda (Kat.No.9B), MS 4. yy.'da Ephesos tiyatrosunda (Kat.No.10B), MS 350-352 yıllarında ve MS 5.-6. yy. arasında Hierapolis tiyatrosunda (Kat.No.11B, Kat.No.11C), MS 494 sonrası Laodikeia Kuzey tiyatrosunda (Kat.No.13B) ve MS 3.-4. yy.'lar arası ve MS geç 5. yy.- erken 6. yy. arasında Side tiyatrosunda (Kat.No.33B, Kat.No.33C) yapılmıştır. Tez kapsamında incelenen tiyatrolarda, Bizans Dönemi'ne tarihlenen mimari plastiğe sahip iki örnekten birini oluşturan Hierapolis tiyatrosunun II. Constantius dönemine ait bezemelerinde İmparatorluk Dönemi'ne özgü motiflerin çağdaş üslupla yorumlandığı görülür (Kat.No.11B).

Özgün işlevini korurken bir biriminde şapel gibi dini mekân oluşturulan örnekler Aphrodisias tiyatrosunda MS 6. yy. ortasına (Kat.No.9B) ve Laodikeia Kuzey tiyatrosunda MS 375 yılı öncesine tarihlenir (Kat.No.13B). Bizye tiyatrosunda ele geçen *kathisma* Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiş ve bu nedenle yapının bu tarihlerde özgün işlevini koruduğuna yönelik yorumlanmıştır (Kat.No.5B).

İncelenen örneklerde, tiyatronun özgün işlevini yitirmesi sonrası ikincil kullanım amaçlı, mevcut yapıdan faydalanılarak oluşturulan mekân ya da yapılar tespit edilmiştir. Bunlar arasında şapel ya da kilise gibi dini kullanım amaçlı mekân oluşturulanlar; MS 4.-6. yy. arasında Nikaia tiyatrosu (Kat.No.6B), MS 5. yy.'da Aizanoi *stadion*u (Kat.No.8B), MS 6. yy. başında Hierapolis tiyatrosu (Bkz. Kat.No.11C), MS 527-565 arasında Laodikeia Kuzey tiyatrosu (Bkz. Kat.No.13B), MS 5. – 6. yy. arasında Laodikeia Batı tiyatrosu (Kat.No.14C), MS 4. ya da 5. yy.'da Kibyra tiyatrosu (Kat.No.24B), MS 4. yy. sonunda Pisidia Antiokheia tiyatrosu (Kat.No.31B) ve MS 5. ve 6. yy.'lar arasında Side tiyatrosudur (Bkz. Kat.No.33C).

Tiyatronun mevcut duvarlarından faydalanılarak sur sistemine dahil edilenler ya da kaleye dönüştürülenler; MS 7.-10. yy. arasında Parion tiyatrosu (Kat.No.7B), MS 7. yy. depremi sonrası Aphrodisias tiyatrosu (Bkz. Kat.No.9B), MS 6. ya da 7. yy.'da Ephesos tiyatrosu (Bkz. Kat.No.10C, Kat.No.10D), MS 5. yy. başında Laodikeia Kuzey ve Batı tiyatroları (Bkz. Kat.No.13B, Kat.No.14B), MS 7. yy.'da Miletos tiyatrosu (Kat.No.16B), 1081-1118 arasında (?) Pergamon Akropolis tiyatrosu (Kat.No.18B), Geç Roma- Erken Bizans'ta Phaselis tiyatrosu (Kat.No.30B) ve MS 6. yy. ikinci yarısında Side tiyatrosudur (Kat.No.30D). Miletos tiyatrosunda MS 11. yy. sonuna tarihlenen *summa cavea* üst kotundaki kale ise, *cavea* bloklarının devşirme olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur (Bkz. Kat.No.16B).

Özel kullanım amaçlı ya da basit yapı inşası görülenler; MS 4. yy. ve MS 4.-6. yy. arasına tarihlenen Prusias ad Hypium tiyatrosundaki kemik işleme atölyeleri (Kat.No.2B), MS 9. yy.'dan itibaren kullanılan Nikaia tiyatrosu seramik atölyeleri (Kat.No.6C), MS 4.-5. yy. arasına tarihlenen Aizanoi tiyatrosu *ima cavea*sındaki konut ya da işlik yapısı ve MS 5. yy.'da oluşturulduğu düşünülen Aizanoi *stadion*u girişindeki konut kompleksi (Bkz.Kat.No.8B), MS 6. yy.'a kadar kullanılan Ephesos tiyatrosu *cavea* koridorunda oluşturulan sarnıç (Bkz. Kat.No.10C), MS 4.

yy. sonu- 5. yy. başından 7. yy. ortasına kadar kullanılan Knidos Küçük tiyatrodaki dükkanlar ve depo (Kat.No.12B), MS 4. sonu-5. yy. başından 6. yy.' kadar kullanılan Metropolis tiyatrosundaki cam atölyesi, Smyrna tiyatrosu sahne binasında tarihi belirlenememiş işlik alanı (Kat.No.21B), MS 5. yy.'a tarihlenen Diocaesarea *analemma* önü atölye(?) yapı grubu (Kat.No.22B), MS 5. yy. sonu- 6. yy. başına tarihlenen Elaiussa Sebaste tiyatrosu sahne binasında oluşturulan sarnıç (Kat.No.23B), Myra tiyatrosu orkestrasında tarihi belirlenememiş işlik yapısı (Kat.No.27C), Pisidia Antiokheia tiyatrosunda MS 6. yy. sonrasına tarihlenen metal, kemik ve seramik atölyeleri (Kat.No.31C), Rhodiapolis tiyatrosunda MS 4. yy.'a ait olduğu düşünülen depo ile işlikler (Kat.No.32C) ve Side tiyatrosunda MS 7. yy. civarına tarihlenen cam atölyesidir (Bkz. Kat.No.33D). Elaiussa Sebaste ve Letoon tiyatrolarındaki *summa cavea* üstü mekân dizilerinin işlevleri ve yapım tarihleri belirlenememiştir ancak benzer plan özelliği gösterirler (Kat.No.23B, Kat.No.25B).

Tiyatronun yapısal bütünlüğünü kaybetmesi sonrası alanda kalıntılar ya da dolgu üzerinde yeni yapılaşma görülen örnekler de bulunmaktadır. Bunlar arasında dini işlevli olanlar; MS 13. yy.'a tarihlenen Nikaia tiyatrosunda *cavea* üzerine inşa edilen mezarlık kilisesi (Bkz. Kat.No.6C), MS 9. yy.'da inşa edildiği tahmin edilen Miletos tiyatrosu orkestrasındaki yerleşim alanı ve kilise (Bkz. Kat.No.16B), MS 4. ve 5. yy. arasına tarihlendirilen Nysa tiyatrosu *cavea* üst kotunda yer alan bazilika (Kat.No.17B), MS 9. ve 11. yy.'lar arasına tarihlendirilen Pergamon Akropolis tiyatrosu yanında inşa edilen kilise (Bkz. Kat.No.18B) ve MS 5. ve 6. yy.'lar arasına tarihlendirilen Priene tiyatrosu doğu *parados*undaki şapeldir (Kat.No.20B). Bu örnekler dışında, işlevi belirlenememiş ancak boyutundan ötürü kamusal kullanıma ait olabilecek iki örnek; Pompeiopolis tiyatrosunda MS 715-730 öncesine tarihlenen kavisli duvarlara sahip yapı kalıntısı (Kat.No.1B) ve Tios- Tieion tiyatrosu cavea temelleri üzerine inşa edilen büyük duvar kalıntısıdır (Kat.No.3B).

Benzer biçimde tiyatro alanında özel kullanıma yönelik ya da basit yapılaşma görülen örnekler; Metropolis tiyatrosu orkestrasında oluşan dolgu tabakası üzerindeki konut grubu (Bkz. Kat.No.15B), Philadelphia tiyatrosu cavea üst kotunda Geç Bizans'a tarihlenen yerleşim alanı (Kat.No.19B), Diocaesarea tiyatrosu doğu *analemma* duvarı üzerinde dolgu zemin oluşturularak inşa edilen

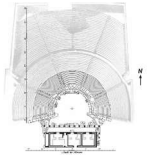
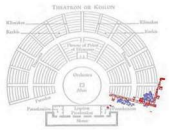
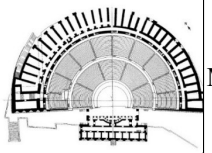
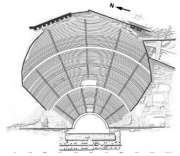
yapılar (Bkz. Kat.No.22B) ve Pisidia Antiokheia sahne binası yanında oluşturulan dolgu zemin üzerindeki duvarlardır (Bkz. Kat.No.31C).

Tiyatroların işlevlerini yitirmeleri sonrası taş bloklarının sökülerek devşirme, agrega ya da kireç elde etme amaçlı yapı malzemesi olarak kullanıldığı tespit edilen örnekleri; Pompeiopolis (Bkz. Kat.No.1B), Rhodiapolis (Kat.No.32B) ve Tlos (Kat.No.34B) tiyatrolarında agregaya dönüştürülmüş sahne binasına ait mermer mimari plastik ya da taş bloklar; Prusias ad Hypium (Bkz. Kat.No.2B), Tios-Tieion (Bkz. Kat.No.3B), Apollonia ad Ryndacum (Kat.No.4B), Nikaia (Bkz. Kat.No.6C), Laodikeia Batı (Bkz. Kat.No.14B) surlarında ve yapı temellerinde tespit edilen tiyatro *cavea*larına ait taş bloklar, Laodikeia Tapınak A'da geç dönem yapılarında kullanılan ima cavea blokları (Bkz. Kat.No.13B), Priene tiyatrosu güneyindeki kilisede tespit edilen tiyatroya ait taş bloklar (Bkz. Kat.No.20B), Pisidia Antiokheia çevresinde devşirme olarak kullanıldığı tespit edilen *cavea* ve sahneye ait taş bloklar (Bkz. Kat.No.31C) oluşturur. Kireç ocağı tespit edilenler; Philadelphia (Bkz. Kat.No.19B), Letoon (Bkz. Kat.No.25B), Pisidia Antiokheia (Bkz. Kat.No.31C) ve Rhodiapolis (Bkz. Kat.No.32C) tiyatrolarıdır. Bu söküm faaliyetleri Erken Bizans'ta tiyatroların işlevlerini yitirmeleri sonrası başlamış ve çoğunlukla tiyatrolardaki diğer müdahalelerle eş zamanlı olarak sürdürülmüştür.

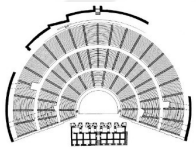
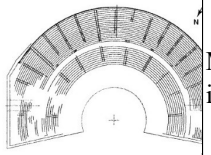
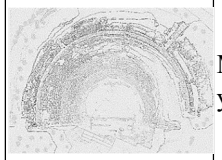
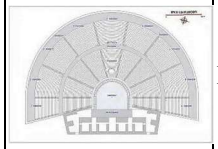
Bazı tiyatrolarda ulaşılan iskelet kalıntıları bu alanların gömü amaçlı kullanıldığını gösterir. Bunlardan bir kısmı sahne binası odalarında, bir kısmı da tiyatro alanında oluşan dolgu içinde tespit edilmiştir. Prusias ad Hypium tiyatrosu batı yöndeki sahne binası odasında MS 4. ve 6. yy.'lar arasına tarihlendirilen bir bebek mezarına (Bkz. Kat.No.2B), Nikaia tiyatrosu *cavea* ve orkestra üzeri dolgu tabakasında MS 11. ve 14. yy.'lar arasına tarihlenen çok sayıda iskelete (Bkz. Kat.No.6C), Knidos Küçük tiyatro sahne binasında bir grup iskelete (Bkz. Kat.No.12B), Philadelphia tiyatrosu doğu kısmında Erken ya da Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen mezar ve iskelet buluntularına (Bkz. Kat.No.19B) ve Myra tiyatrosu orkestrasında üç adet iskelet buluntusuna (Bkz. Kat.No.27C) ulaşılmıştır.

Son olarak, tiyatro alanlarının kısmen ya da tamamen atık amaçlı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Bu tiyatrolar arasında Bizye (Bkz. Kat.No.5B), Parion (Bkz. Kat.No.7B) ve Kibyra (Bkz. Kat.No.24B) tiyatroları yer alır. Son ikisi MS 5. yy. ile 7. yy. arasına tarihlenen bu örnekler, alanın terkedildiğini ancak bölgede yerleşimin sürdüğünü göstermektedir.

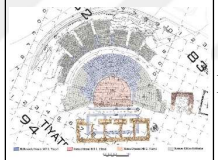
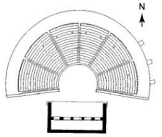
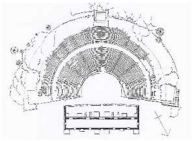
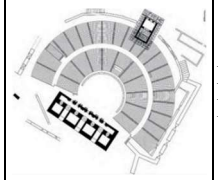
Tablo 5. 11 Tez kapsamında incelenen tiyatrolarının kronolojik dağılımı

Kat. No	Tiyatro Adı	Tiyatro Planı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi On. / Yen. Evreleri	Araziye Oturum	Cavea Planı	Ork. Planı	Sahne Düzeni	Geç Roma Sonrası Yapım/ Kullanım Evreleri
12A	**Knidos (Küçük)**		MÖ 4. yy. son çeyreği	MÖ 3. yy. sonu MÖ 27- MS 14 MS 2. yy	Teraslandırılmış yamaç üzeri	At nalı	Daire	-	**MS 4. yy. sonu/ 5. yy. başından 7. yy. ortasına kadar:** İkincil işlev- basit yapı **(?):** Gömü alanı
20A	**Priene**		MÖ 4. yy. sonu – 3. yy. başı	MÖ 250-225 MÖ 50-25 MS 250	Yamaç üzeri	Poligonal	Daire	*Proskenion*da Dor düzen	**MS 5.-6. yy.:** Alan işgali- dini yapı **MS 6. yy. öncesi**: Söküm- devşirme **Geç Bizans:** Alan işgali- basit yapı
4A	**Apollonia ad Ryndacum**		MÖ 3.yy	-	Yamaç üzeri (anakaya oyularak)	At nalı (?)	-	-	**MS 3-7. yy.:** Söküm- devşirme
16A	**Miletos**		MÖ 250-225	MÖ 225-200 ve 175-150 MS 1. yy. sonu MS 275-300	Alt kotta yamaç, üst kotta altyapı üzeri	Yarım daireyi aşan	Daire	*Proskenion* Dor düzende, *scaenae frons* üç katlı	**MS 7. yy.:** İkincil işlev-savunma yapısı **MS 9. yy (?):** Alan işgali- dini yapı **MS 11. yy. sonu**: Alan işgali- savunma yapısı
18A	**Pergamon (Akropolis)**		MÖ 3. yy. son çeyreği	MÖ 2. yy Roma Dönemi	Teraslandırılmış yamaç üzeri	Poligonal	Yarım daire	-	**MS 9.-11. yy:** Alan işgali- dini yapı **1081-1118 (?):** İkincil işlev-savunma yapısı

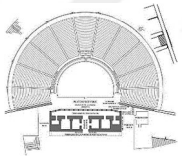
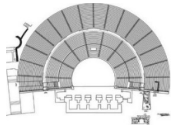
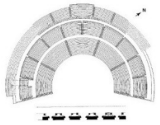
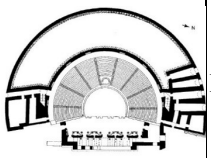
Tablo 5.11 Tez kapsamında incelenen tiyatrolarının kronolojik dağılımı (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Tiyatro Planı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi On. / Yen. Evreleri	Araziye Oturum	Cavea Planı	Ork. Planı	Sahne Düzeni	Geç Roma Sonrası Yapım/ Kullanım Evreleri
10A	**Ephesos**		MÖ 3. yy- 2. yy. başı	MÖ 2. yy. ilk yarısı MS 1. yy. ilk yarısı MS 66-117 MS 140-144 MS 210 civarı	Yamaç üzeri	At nalı	Daire	*Proskenion* Dor, *scanae frons* İon, Korint ve kompozit düzende	**MS 4. yy.:** Özgün işlev- Güçlendirme **MS 6. yy.'a kadar:** İkincil işlev- basit yapı **MS 6. / 7. yy**: İkincil işlev-savunma yapısı
25A	**Letoon**		MÖ 2. yy. ilk yarısı	MS 2. yy.	Yamaç üzeri	At nalı	Daire	İki katlı, İon ve Dor düzende	**(?):** İkincil işlev- basit yapı **(?):** Söküm- kireç ocağı
26A	**Magarsus**		MÖ 2.yy. ilk yarısı	MS 193-235 (?)	Yamaç üzeri	At nalı	Daire	-	**(?):** Söküm- devşirme
14A	**Laodikeia (Batı)**		MÖ 2. yy.	MS 2./3. yy	Yamaç üzeri	At nalı	Yarım daireyi aşan	-	**MS 5. yy. başı:** Söküm- devşirme **MS 5. yy. başı:** İkincil işlev-savunma yapısı **MS 5. – 6. yy.:** İkincil işlev-dini mekân

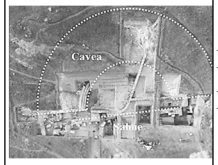
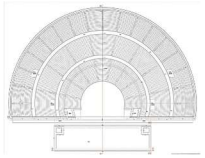
Tablo 5.11 Tez kapsamında incelenen tiyatrolarının kronolojik dağılımı (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Tiyatro Planı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi On. / Yen. Evreleri	Araziye Oturum	Cavea Planı	Ork. Planı	Sahne Düzeni	Geç Roma Sonrası Yapım/ Kullanım Evreleri
15A	**Metropolis**		MÖ 2.yy.	MS 1. yy MS 2.yy. başı	Yamaç üzeri	At nalı	Daire	Erk. İmp. *proskenion*u Dor düzende, İmp. evresinde *scaenae frons* iki katlı ve Korint düzende	**MS 4. sonu-5. yy. başından 6. yy.'a kadar:** İkincil işlev- basit yapı **(?):** Alan işgali-basit yapı
32A	**Rhodiapolis**		MÖ 2. yy. ortası	MS 141 depremi sonrası	Yamaç ve doğu *cavea*da kısmen yığma duvar üzeri	At nalı	Daire	İki katlı, Dor düzende	**MS 4. yy.:** İkincil işlev- basit yapı **MS 4. yy.:** Söküm- devşirme **MS 4. yy. (?):** Söküm- kireç ocağı
29A	**Patara**		MÖ 2. yy. sonu/ 1. yy. başı	MS 14-37 MS 141 depremi sonrası MS 147 MS 2. yy. MS 3. yy.	Yamaç üzeri	At nalı	Daire	Tek katlı *scaenae frons* Korint ve kompozit, *postskenion* İon düzende, *proskenion* cephesi düz	**MS 4. yy.:** Özgün işlev-Arena
34A	**Tlos**		Hellenistik Dönem	MÖ 1.yy. ikinci yarısı MS 141 depremi sonrası MS 150-175 MS 2. yy. sonu (?)	Yamaç ve kanatlarda dolgu üzeri	Yarım daireyi aşan	Daire	İki katlı *scaenae frons* Korint-kompozit ve İon düzende, *postskenion* bezemeli, *proskenion* toprak altında	**Orta Bizans:** Söküm- devşirme

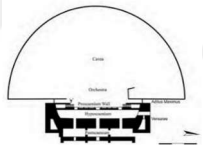
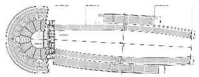
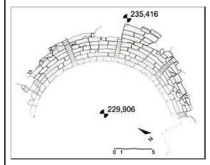
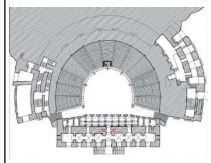
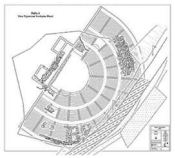
Tablo 5.11 Tez kapsamında incelenen tiyatrolarının kronolojik dağılımı (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Tiyatro Planı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi On. / Yen. Evreleri	Araziye Oturum	Cavea Planı	Ork. Planı	Sahne Düzeni	Geç Roma Sonrası Yapım/ Kullanım Evreleri
9A	**Aphrodisias**		MÖ 1.yy. ikinci yarısı	MÖ 39-27 MS 40-68 MS 2. yy. ikinci yarısı MS 2. yy. sonu (?)	Yamaç üzeri	At nalı	Daire	İlk katında İon, ikinci katında Korint, *proskenion*da Dor	**MS 4. yy. depremi sonrası:** Özgün işlev- Onarım **MS 6.yy. ortası:** Özgün işlev- dini mekân **MS 7. yy. depremi sonrası:** İkincil işlev-savunma yapısı
17A	**Nysa**		MÖ 1. yy. ikinci yarısı	MS 1. yy MS 2. yy MS 200 civarı	Yamaç üzeri	Yarım daireyi aşan	Daire	Korint	**MS 4.-5. yy. arası:** Alan işgali- dini yapı
24A	**Kibyra**		MÖ 1.yy. sonu	MS 2. yy. sonu/ 3. yy. başı	Yamaç üzeri	At nalı	Yarım daireyi aşan	Üç katlı (?) *scaenae frons* ilk katı Dor, Korint ve kompozit düzende	**MS 4./ 5. yy.:** İkincil işlev-dini mekân **MS 5.-7. yy. arası:** Atık alanı
11A	**Hierapolis**		En geç MÖ 3	Hellenistik öncü (?) MS 60 depremi sonrası (?) MS 193-235	Alt kotta yamaç, üst kotta altyapı üzeri	At nalı	Yarım daireyi aşan	Dor düzen *proskenion*; MS 1. yy. başında ilk kat İon ve ikinci kat Korint düzende *scaenae frons*; MS 193-235 arasında devşirme kullanımı ile üç katlı *scaenae frons* İon, Korint düzende	**MS 354:** Özgün işlev-Arena **MS 350-352 ve MS 5.-6. yy. arası:** Özgün işlev- Onarım **MS 6. yy.:** İkincil işlev-dini mekân

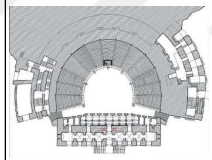
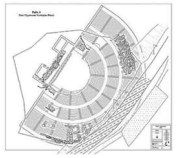
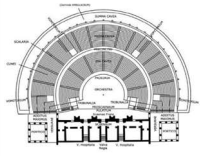
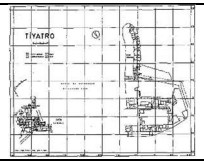
Tablo 5.11 Tez kapsamında incelenen tiyatrolarının kronolojik dağılımı (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Tiyatro Planı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi On. / Yen. Evreleri	Araziye Oturum	Cavea Planı	Ork. Planı	Sahne Düzeni	Geç Roma Sonrası Yapım/ Kullanım Evreleri
31A	**Pisidia Antiokheia**		MÖ 1. yy- MS 1. yy. başı	MS 2. yy.	Yamaç üzeri	Yarım daire	Yarım daireyi aşan	İon ve Korint	**MS 3. yy. sonu- 4. yy. başı:** Özgün işlev- Arena **MS 4. yy. sonu:** İkincil işlev-dini mekân **MS 6. yy. sonrası:** İkincil işlev- basit yapı **MS 8. yy. (?) sonrası:** Söküm-devşirme **(?):** Söküm- kireç ocağı **(?)**: Alan işgali- basit yapı
1A	**Pompeiopolis**		MÖ 1.- MS 1. yy	MS 2.yy	Yamaç üzeri	Yarım daire	Yarım daire	-	**MS 5. yy.:** İkincil işlev- basit yapı **(?):** Söküm- devşirme **MS 715-730 öncesi:** Alan işgali – (?)
2A	**Prusias ad Hypium**		MS 1.yy. ilk yarısı	MS 117-138 arası	Yamaç ve kanatlarda tonozlu altyapı üzeri	Yarım daireyi aşan	Yarım daireyi aşan	İon, kompozit	**MS 3.yy. sonundan itibaren:** Söküm-devşirme **MS 4. ve MS 4.-6. yy. arası:** İkincil işlev- basit yapı **MS 4.-6. yy. arası:** Gömü alanı

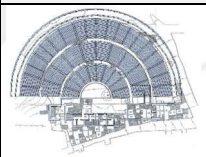
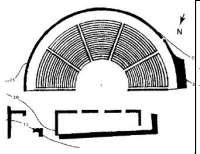
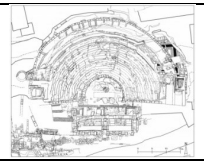
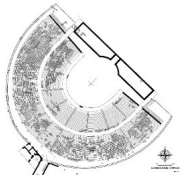
Tablo 5.11 Tez kapsamında incelenen tiyatrolarının kronolojik dağılımı (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Tiyatro Planı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi On. / Yen. Evreleri	Araziye Oturum	Cavea Planı	Ork. Planı	Sahne Düzeni	Geç Roma Sonrası Yapım/ Kullanım Evreleri
7A	**Parion**		MS 69-96	MS 2. yy. ikinci yarısı	Yamaç üzeri	Yarım daire	-	Dor (ilk evre)	**MS 5.-7. yy. arası:** Atık alanı **MS 7.-10. yy.:** İkincil işlev-savunma yapısı
8A	**Aizanoi**		MS 1. yy. sonu	MS 2. yy. ikinci yarısı	Alt kotta yamaç üzeri dolgu, üst kotta altyapı	At nalı	Daire	İlk katta kompozit ve İon, ikinci katta Korint	**MS 4.-5. yy. arası:** İkincil işlev- basit yapı **MS 5. yy.:** İkincil işlev-dini mekân
5A	**Bizye**		MS 1. yy. sonu-2. yy. başı (?)	-	Yamaç üzeri	-	-	-	**(?):** Özgün işlev **(?):** Atık alanı **(?)**: İkincil işlev- (?)
27A	**Myra**		MS 141 öncesi	MS 141depremi sonrası MS 190-215 MS 240 depremi sonrası MS 3. yy	Alt kot yamaç, üst kot kanatlarda altyapı	At nalı	At nalı	Üç katlı, Korint ve kompozit düzende	**MS 4.-5. yy.arası:** Özgün işlev- Arena **(?):** İkincil işlev- basit yapı **(?)**: Gömü alanı
3A	**Tios-Tieion**		MS 2.yy. başı	-	Yamaç ve kısmen altyapı üzeri	Yarım daire	Yarım daire	Korint	**MS 3.yy. sonundan itibaren:** Söküm-devşirme **MS 4.-5. yy.:** İkincil işlev- (?)

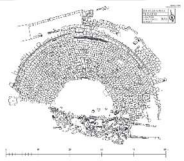
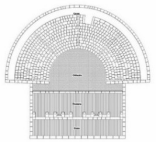
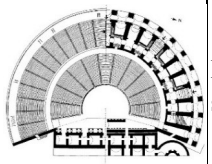
Tablo 5.11 Tez kapsamında incelenen tiyatrolarının kronolojik dağılımı (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Tiyatro Planı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi On. / Yen. Evreleri	Araziye Oturum	Cavea Planı	Ork. Planı	Sahne Düzeni	Geç Roma Sonrası Yapım/ Kullanım Evreleri
27A	**Myra**		MS 141 öncesi	MS 141depremi sonrası MS 190-215 MS 240 depremi sonrası MS 3. yy	Alt kot yamaç, üst kot kanatlarda altyapı	At nalı	At nalı	Üç katlı, Korint ve kompozit düzende	**MS 4.-5. yy.arası:** Özgün işlev- Arena **(?):** İkincil işlev- basit yapı **(?)**: Gömü alanı
3A	**Tios-Tieion**		MS 2.yy. başı	-	Yamaç ve kısmen altyapı üzeri	Yarım daire	Yarım daire	Korint	**MS 3.yy. sonundan itibaren:** Söküm-devşirme **MS 4.-5. yy.:** İkincil işlev- (?)
6A	**Nikaia**		MS 2.yy. başı	MS 2.-3. yy.'lar	Düz arazide tonozlu altyapı üzeri	At nalı	Daire	Korint	**MS 4.-6. yy. arası:** İkincil işlev-dini mekân **MS 8.yy.:** Söküm- devşirme **MS 9. yy.'dan itibaren:** İkincil işlev-basit yapı **MS 11.-14. yy. arası:** Gömü alanı **MS 13. yy:** Alan işgali- dini yapı
19A	**Philadelphia**		MS 2.yy (?)	-	-	At nalı	-	-	**Erken/Orta Bizans (?):** Söküm- kireç ocağı **Erken/Orta Bizans (?):** Gömü alanı

Tablo 5.11 Tez kapsamında incelenen tiyatrolarının kronolojik dağılımı (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Tiyatro Planı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi On. / Yen. Evreleri	Araziye Oturum	Cavea Planı	Ork. Planı	Sahne Düzeni	Geç Roma Sonrası Yapım/ Kullanım Evreleri
21A	**Smyrna**		MS 2. yy.	MÖ 2. yy MS 41-54 (?) MS 2. yy.	Yamaç üzeri	Yarım daire	Yarım daire	İon ve Korint	**(?):** İkincil işlev- basit yapı
30A	**Phaselis**		MS 2. yy	-	Yamaç üzeri	Yarım daire	Yarım daire	İki katlı, Dor düzende	**Geç Roma – Erken Bizans:** İkincil işlev-savunma yapısı
23A	**Elaiussa Sebaste**		MS 138-161	MS 161-180	Yamaç (anakaya oyularak) ve kısmen dolgu	Yarım daireyi aşan	Yarım daireyi aşan	Korint	**MS 5. yy. sonu- 6. yy. başı:** İkincil işlev- basit yapı **(?):** İkincil işlev- basit yapı
13A	**Laodikeia (Kuzey)**		MS 2. yy. ortası	MS 284–305	Yamaç ve kanatlarda dolgu üzeri	Yarım daireyi aşan	Yarım daireyi aşan	-	**MS 375 öncesi:** Özgün işlev- dini mekân **MS 5. yy. başı:** İkincil işlev-savunma yapısı **MS 494:** Özgün işlev- Onarım **MS 5.-7. yy. arası:** Özgün işlev- *kolymbethra* **MS 527-565 arası:** İkincil işlev-dini mekân (?) **MS 7. yy. başından itibaren:** Sökümdevşirme

Tablo 5.11 Tez kapsamında incelenen tiyatrolarının kronolojik dağılımı (devamı)

Kat. No	Tiyatro Adı	Tiyatro Planı	Yapım Tarihi	Geç Roma Öncesi On. / Yen. Evreleri	Araziye Oturum	Cavea Planı	Ork. Planı	Sahne Düzeni	Geç Roma Sonrası Yapım/ Kullanım Evreleri
22A	**Diocaesarea**		MS 164	MS 193-235 arası	Yamaç üzeri	Yarım daire	Yarım daire	İki katlı *scaenae frons* Korint düzende	**MS 5. yy.:** İkincil işlev- basit yapı **(?):** Alan işgali- basit yapı
28A	**Olba**		MS 2. yy. ikinci yarısı	-	Yamaç üzeri	Yarım daire	Yarım daire	Tek katlı, Korint düzende	
33A	**Side**		MS 2. yy. sonu	Hellenistik öncü (?) MS 3. yy	Alt kot yamaç, üst kot iki kat tonozlu altyapı üzeri	At nalı	Daire	Üç katlı *scaenae frons* ilk katı İon, ikinci katı kompozit, üçüncü katı Korint düzende	**MS 3.-4. yy. arası ve MS geç 5. yy.-erken 6. yy. arası:** Özgün işlev-Onarım **MS 5.-6. yy.** arası: İkincil işlev-dini mekân **MS 6. yy. ikinci yarısı:** İkincil işlev-savunma yapısı **MS 7. yy. civarı:** İkincil işlev- basit yapı

6
SONUÇ

Antik dönem tiyatrolarının, Geç Roma Dönemi'nden başlayarak Bizans Dönemi boyunca, toplumsal yapıdaki değişime paralel olarak geçirdiği dönüşüm tez konusunu oluşturmaktadır. Tiyatroların kullanımlarının sonlanma süreci, antik kentin dönüşümü ile eşzamanlıdır. Bu dönüşüm; Hristiyanlığın etkisi, imparatorluk politikaları ve ekonomik faktörler gibi çok yönlü unsurların etkileşimi sonucunda gerçekleşmiştir.

Kentlerin ve dolayısıyla tiyatroların dönüşümünde etkili olan iç ve dış dinamiklerin anlaşılması amacıyla Bölüm 2'de imparatorluğun tarihsel süreci ele alınmıştır (Bkz. Bölüm 2). MS 3. yy.'dan başlayarak Germen kavimlerin akınları, Diocletianus ve Constantinus'un yaptığı idari reformlar ve bu reformların *curiales* üzerindeki etkisi, Batı İmparatorluğu'nun dağılmasının Bizans kentlerinin uzak mesafe ticaretini kısıtlayarak kendi çevreleri ile sınırlı ticaret yapmalarına neden olması, batıda Avar ve Slav akınlarının Balkan kentlerinde yarattığı yıkım ile doğuda Pers ve Arap akınlarının Yakın Doğu ve Anadolu kentleri üzerindeki etkisi, MS 6. yy. ortasında başlayan ve tekrar eden salgınlar, MS 7.yy. itibarıyla *thema* sisteminin uygulanmaya başlanması sonucu merkezi yönetim ve yerel elitler arasındaki değişmeye başlayan güç dengesi, MS 9. yy. ortası itibarıyla kentlerin yeniden canlanışı, 1025-1081 arasında başkent sivil aristokrasisinin güçlenmesi ve *thema* sisteminin çözülüşü, 1081 sonrası giderek artan toprak kayıpları, MS 11. yy. itibarıyla askerileşen *pronoia* sisteminin imparatorlukta merkezi yönetimi zayıflatarak bölgesel güç odakları oluşturması ve imparatorluğun parçalanmasına giden süreç ortaya konularak bu sürecin Bizans yerleşimleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Bölüm 2.1'de imparatorluk coğrafyasında MS 3. yy. sonrası mimari incelenmiş, Geç Roma Dönemi'nden itibaren değişen mimarlık ve kent tasarımı pratiği ortaya konulmaya çalışılmıştır (Bkz. Bölüm 2.1). Bu kapsamda, kamusal yapım

faaliyetlerini belirleyici unsurlar ele alındığında; Hellenistik Dönem'de yerel seçkinler ve yurttaşların finanse ettiği yapıları teknik eğitim almış mimarlar/ mühendisler (*mekhanikos/ arkhitekton*) tasarlamış, yapılar çoğunlukla yerel malzeme ile bölgesel atölyeler tarafından inşa edilmiş; Roma egemenliği ile yerel seçkinler ve eyalet yöneticileri tarafından finanse edilen yapıları Hellenistik Dönem'de olduğu gibi teknik eğitim alan mimarlar/ mühendisler tasarlamış, yerel taşlar ile önceki döneme göre daha yoğun miktarda mermer ve süsleme kullanılan yapılar çok daha büyük boyutta ve gösterişli olarak inşa edilmiştir. Erken dönem Bizans'ta yapım faaliyetleri Roma Dönemi'ne benzer biçimde sürdürülmüş ancak dönem sonlarına doğru bu pratikler değişmeye başlamıştır; imparatorluk, kilise/ manastır ve/veya varlıklı bağışçıların finanse ettiği yapıları "ustabaşılar" (*oikodomos*) çoğunlukla tasarıma dahil olmadan, yoğun devşirme ve harç kullanarak ve mümkünse Antik Dönem yapılarını dönüştürerek düşük kalitede işçilikle inşa etmiştir.

Erken dönem Bizans'tan itibaren inşa edilen kamusal yapı tipinin de değişmeye başladığı görülür. Hristiyanlığın yayılması ile *martyrium*, bazilika ve manastırlar gibi dini yapılar önce kentlerin banliyölerinde, sonra kentlerin merkezi konumlarında inşa edilmeye başlanır. Tekrarlanan akınlar ve istilalar sonucu ise savunma yapılarının inşası öne çıkar. Savunma gereksinimi ve kültürel motivasyonlardaki değişimin kentsel strüktüre etkisi; antik kamu yapılarının bakımsızlığı, kamu mülklerinin tasviyesi ve kamu arazisinin işgali, kamusal yapıların yerini küçük ticarethaneler, işlikler ve konutların alması, geniş caddelerin birbirine bağladığı anıtsal kamu yapılarından oluşan düzenli ızgara kent planının yerini düzensiz dar ve dolambaçlı sokaklardan oluşan yol ağı ve surlarla çevrili kentler almıştır. Yoksullaşan, nüfusu azalan ve sürdürülen faaliyetlerin kırsallaştığı kentler, antik kentin kapsadığından çok daha küçük bir alanı çevreleyen surların içine çekilir; yaşanan dönüşüm kısaca *polis*in *kastron*a dönüşümü olarak tanımlanmaktadır.

*Curiales*in kentle ilgili yükümlülüklerinden kaçışı kentlerin gerilemesine yol açarken aynı zamanda kırsal yerleşimlerde bir canlanma yaratmıştır. Orta ve Geç dönem Bizans'ta Anadolu'da kırsal yerleşimler ve büyük toprak sahibi aristokrasi öne çıkmaktadır; ilk kez kırsalda farklı tipte bir aristokratik ev türü ortaya çıkar ve genel olarak ev, kilise ile kırsal manastır kalıntıları yoğunluktadır. Kırsal ve kent

arasındaki denge, istila dönemlerinde tahkimatlı kentlerin lehine dönerken, görece refah ortamında yerleşim yoğunluğunun kırsalda arttığı görülür. Ancak kentlerde canlanma yaşanan MS 9. yy.'da artık antik kentleşmenin geleneksel unsurlarının korunmadığı görülmektedir.

Bölüm 3'te; Antik Dönem gösteri yapı tiplerinin yapısal özellikleri, bu yapı tipleri arasında sayıca çoğunluğu oluşturan tiyatroların Hellenistik, Erken İmparatorluk ve İmparatorluk Dönemlerindeki yapısal farklılıkları ele alınmıştır (Bkz. Bölüm 3). Roma'nın bölgede egemenliği sonrası özellikle MS 2.yy'da mevcut tiyatro yapılarının onarıldığı ya da yeniden inşa edildiği, yaklaşık olarak MS. 3.yy. sonuna kadar tiyatroların önemini koruduğu görülmektedir. Bölümün sonunda tiyatroların işlevini yitirmesine neden olan gösterilerin sonlanma nedenleri ve süreci aktarılmıştır.

Tez kapsamında incelenen tiyatrolara ilişkin veriler Bölüm 4'teki katalogda bir araya getirilmiştir. Katalog oluşturulurken, Anadolu ve Trakya'da bilinen 162 tiyatro arasında Bizans Dönemi yapım faaliyetleri tespit edilen 34 tiyatro belirlenip, bu tiyatrolardaki yapısal ve işlevsel dönüşüm listelenmiştir. Her tiyatro kentsel bağlamdaki konumu, yapısal özellikleri ve geç dönem kullanım evreleri olarak üç aşamada ele alınmıştır.

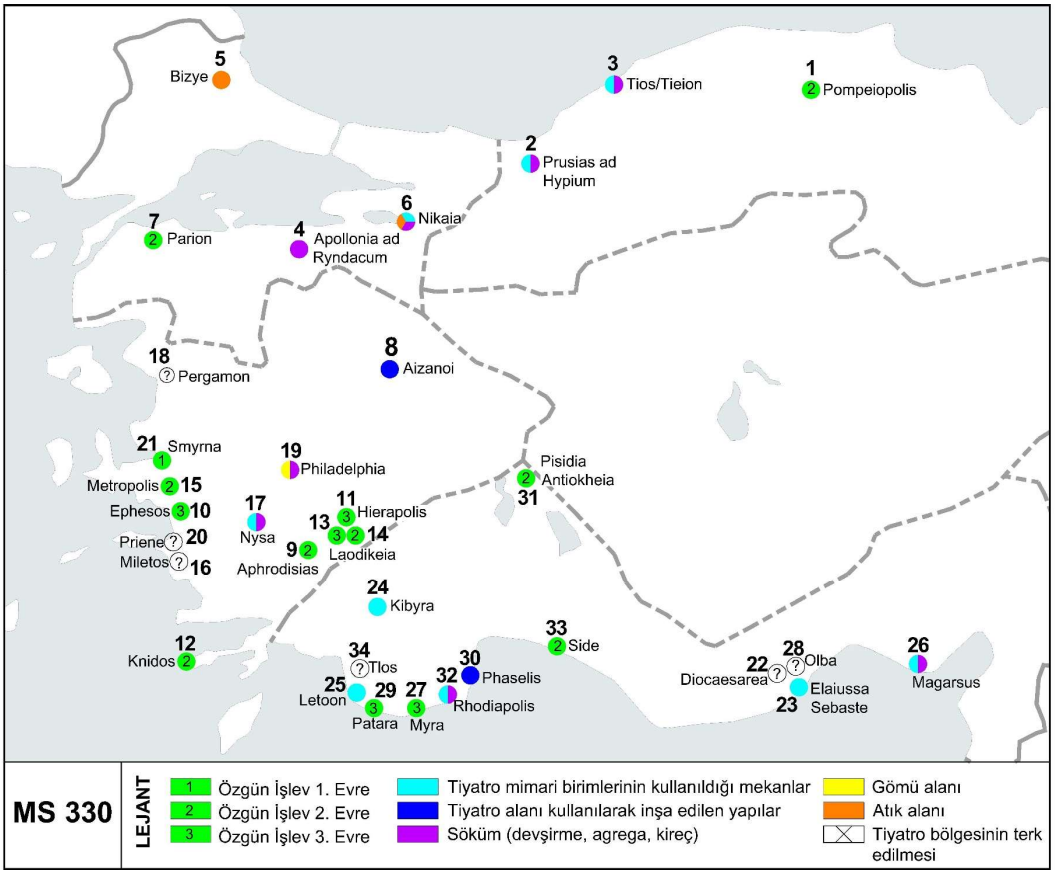
Katalogda yer alan tiyatrolara ilişkin hazırlanan Tablo 6. 1'deki zaman-işlev çizelgesinde; günümüze ulaşan tiyatrolar ilk inşa tarihinden itibaren "Özgün işlev 1. evre (Öİ.1)" olarak, kapsamlı onarım ve yenileme çalışmaları sonucu yapının genel formunda değişikliğe neden olan yapım faaliyetleri "Özgün işlev 2. evre (Öİ.2)" olarak, MS 330 sonrasına tarihlendirilen ve tiyatronun özgün işlevinin sürdüğü yapım faaliyetleri Bizans Dönemi kabul edilerek "Özgün işlev 3. evre (Öİ.3)" olarak gruplandırılmıştır. Çizelgede; tiyatronun özgün işlevinin sürdüğü tarih aralıkları (Öİ.1, Öİ.2, Öİ.3) yeşil, mimari birimlerinin farklı işlevle kullanıldığı evreler açık mavi, tiyatro alanının kullanıldığı evreler koyu mavi, yapı malzemesi elde etme amaçlı sökümler mor, gömü alanı olarak kullanım sarı ve atık alanı olarak kullanım turuncu renk ile gösterilmiştir. Yerleşim bölgesinde Bizans egemenliğinin kesin olarak sonlandığı tarih aralığı "BES" olarak işaretlenmiştir.

Kat. No	Tiyatro Adı	-3.yy	-2.yy	-1.yy	+1.yy	+2.yy	+3.yy	+4.yy (MS330)	+5.yy	+6.yy (MS530)	+7.yy	+8.yy (MS730)	+9.yy	+10.yy (MS930)	+11.yy	+12.yy	+13.yy	+14.yy
1	Pompeiopolis			Öİ.1		Öİ.2: Yenileme				Cam işliği		Kavisli duvarlı yapı			BES			
										Söküm								
2	Prusias ad Hypium				Öİ.1	Öİ.2: Ek+ yenileme		Kemik atölyesi										BES
								Söküm	?									
3	Tios-Tieion					Öİ.1		Freskli oda		?	Güneybatı yönü büyük duvar							BES
								Söküm: Surlar, konut temelleri										
4	Apollonia ad R.			Öİ.1				Söküm: Surlar										BES
5	Bizye				Öİ.1		Atık alanı		Tiyatro arazisinde yapılaşma					Bulgar e.				
6	Nikaia					Öİ.1		Dini kullanım					Seramik atölyeleri					
								Söküm: Tiyatrodaki yapılaşma				Söküm			Gömü alanı			
								Atık alanı									M. kilisesi	
7	Parion				Öİ.1	Öİ.2: Yenileme		Atık alanı			Sur duvarı			Duvar ekleri				BES
8	Aizanoi				Öİ.1	Öİ.2: Ek+ yenileme		Konut ya da işlik				Yerleşimin terki (?)			Kaleye çekilen yerleşim (?)		BES	
									Konut kompleksi									
9	Aphrodisias				Öİ.1	Öİ.2:Arena			Öİ.3: O.+şapel			Kale olarak kullanım						BES
10	Ephesos			Öİ.1		Öİ.2:Ek	Öİ.2:Ar.	Öİ.3: Güçlendirme										B.
11	Hierapolis				Öİ.1		Öİ.2:Y	Öİ.3: onarım+ *kolymbethra*		Dini	Yerleşimin terki			Yerleşimde kırsal özellikli canlanma			BES	
12	Knidos (Küçük)			Öİ.1		Öİ.2:Ek			Dükkan sırası					Yerleşimin terki			BES	
13	Laodikeia (Kuzey)						Öİ.1	Öİ.3: şapel	Sur duv. dahil					Yerleşimin terki			BES	
									Öİ.3: *Kolym.*	S								
14	Laodikeia (Batı)			Öİ.1		Öİ.2:Ek+ arena(?)			Sur duv. dahil									
									Kilise	S								
15	Metropolis			Öİ.1		Öİ.2:Yenileme			Atölye	Konut	Yerleşimin akropolise doğru küçülmesi (?)							BES
									Söküm									
16	Miletos			Öİ.1		Öİ.2:Ek+ yenileme		?			Surlar	Yerleşim alanı ve kilise				Kale		BES
17	Nysa				Öİ.1	Öİ.2: Yeni.	Öİ.2: *Kolym.*	Bazilika									Yerleşimin terki (?)	BES
								Söküm										
18	Pergamon (Akropolis)			Öİ.1		Öİ.2: *Kolymbethra*		?			Sur inşası	Arap e.	Mezarlık kilisesi					BES
															Savunma yapısı			
19	Philadelphia					Öİ.1		Gömü alanı								Yerleşim alanı		
								Söküm										
20	Priene			Öİ.1		Öİ.2:Yenileme		?	Şapel		Yerleşimin terki		Yerleşimin canlanması					BES
									Söküm									
21	Smyrna					Öİ.1			İşlik		Arap e.							
22	Diocaesarea					1	Öİ.2:E	?	Atölye		Arap istilaları				Türk e.			BES
23	Elaiussa Sebaste					1	Öİ.2:Y.	?	Sarnıç	S	Yerleşimin terki(?)				Türk e.			BES
								S. cavea oda dizisi										
24	Kibyra				Öİ.1		Öİ.2:E+Y	Kilise		Atık alanı				Y.terki	Türk e.			BES
25	Letoon			Öİ.1		Öİ.2:Yenileme		*Summa cavea* oda dizisi				Yerleşimin terki			Türk e.			BES
26	Magarsus				Öİ.1		Öİ.2:Y	? Yapı içi mekan (?)				Arap egemenliği				BES		
								? Söküm										
27	Myra				Öİ.1		Öİ.2: Ek+ Y	Öİ.3: *Kolymbethra*		Gömü al.					Türk e.		Terk.	BES
										? İşlik								
28	Olba					Öİ.1		?	Alanda yapılaşma			Yerleşimin terki			Türk e.			BES
29	Patara				Öİ.1		Öİ.2: Y.+ arena	Öİ.3: Oda	Dolgu alanı	Sur inşası					Türk e.			BES
30	Phaselis					Öİ.1		Sur sistemine dahil ed.			?				Türk e.		T.	BES
31	Pisidia Ant.				Öİ.1	Öİ.2:Y	Öİ.2:A	Şapel (?)		İşlik	?	Söküm			Türk e.		BES	
32	Rhodiapolis				Öİ.1		Öİ.2: Ek+ yenileme	İşlik						Yerl. terki (?)	Türk e.			BES
								Söküm	?									
33	Side					1	Öİ.2:Arena		Dini kull.		Sur sistemine dahil edilme				Türk e.		BES	
											İşlik							
34	Tlos	? Öİ.1				Öİ.2: Ek+ yenileme	Öİ.2: Arena	?					Söküm		Türk e.			BES

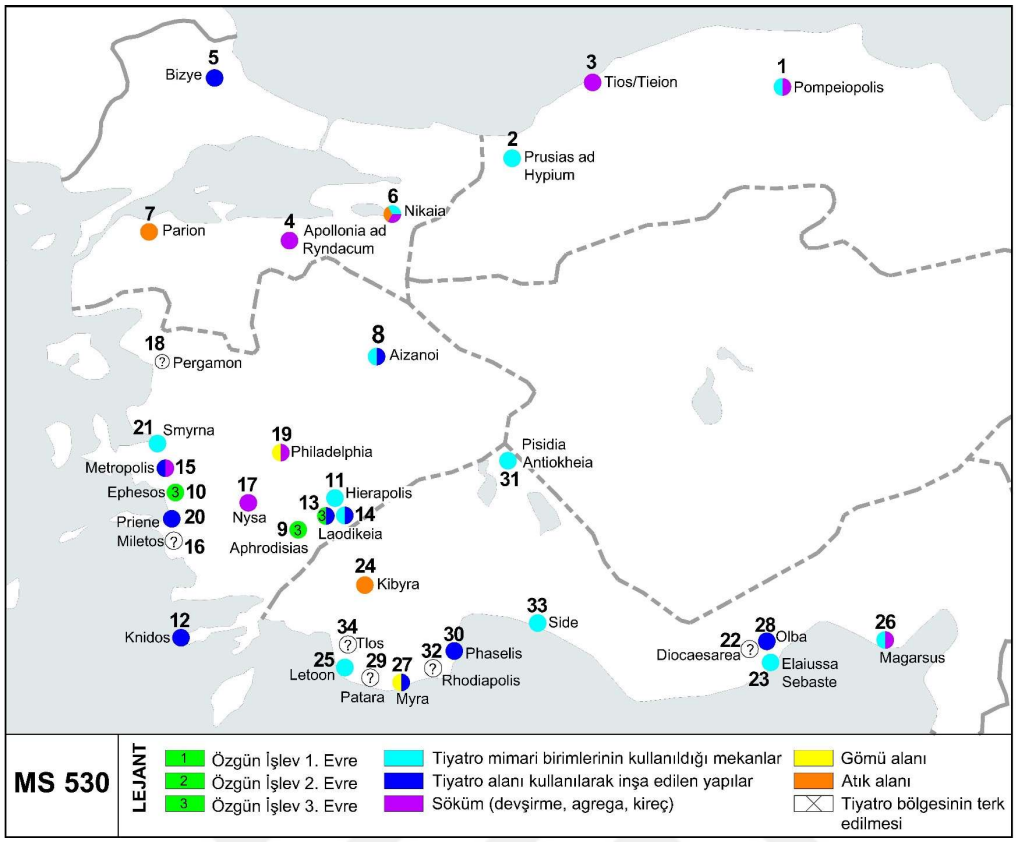
Lejant

- Özgün İşlev 1. Evre
- Özgün İşlev 2. Evre
- Özgün İşlev 3. Evre
- Tiyatro mimari birimlerinin kullanıldığı mekanlar
- Tiyatro alanı kullanılarak inşa edilen yapılar
- Söküm (devşirme, agrega, kireç)
- Gömü alanı
- Atık alanı

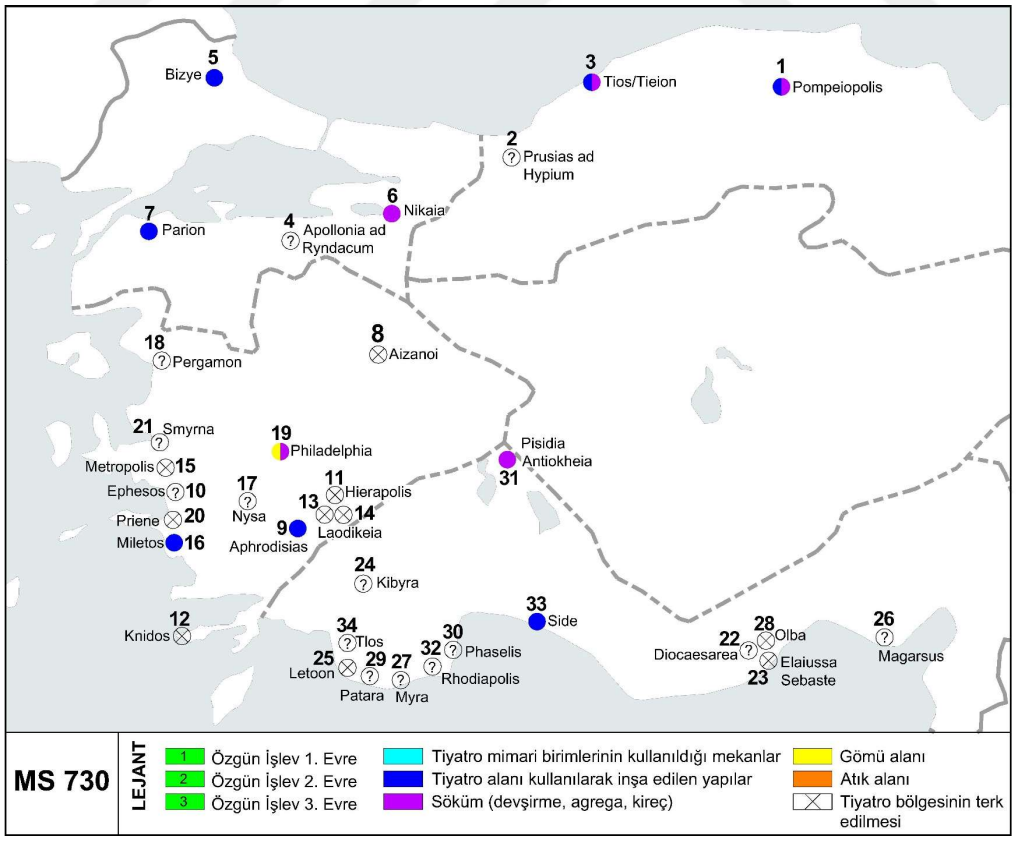
Tablo 6. 1'e göre oluşturulan haritalar, belirlenen tarihlerde tiyatroların işlev dağılımlarını göstermektedir (Harita 6. 1, Harita 6. 2, Harita 6. 3, Harita 6. 4). Haritalar için tarihler belirlenirken; ilk olarak Bizans İmparatorluğu'nun kuruluş tarihi kabul edilen MS 330 yılı ve devamında tiyatroların işlevlerinde belirgin değişim görülen iki yüz yıllık dilimler olarak MS 530, 730 ve 930 yılları dikkate alınarak haritalar oluşturulmuştur.

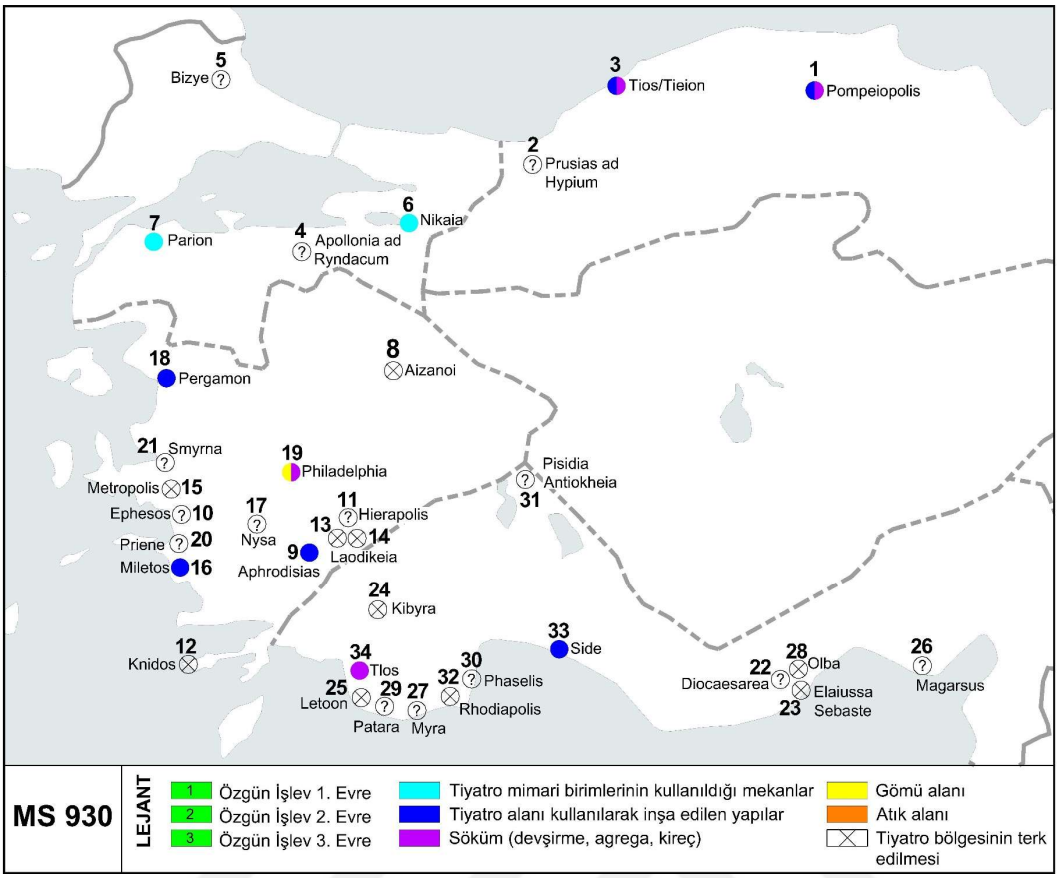
Harita 6. 1 MS 330 itibarıyla tez kapsamında incelenen tiyatroların işlev dağılımı

Harita 6. 2 MS 530 itibarıyla tez kapsamında incelenen tiyatroların işlev dağılımı

Harita 6. 3 MS 730 itibarıyla tez kapsamında incelenen tiyatroların işlev dağılımı

Harita 6. 4 MS 930 itibarıyla tez kapsamında incelenen tiyatroların işlev dağılımı

Elde edilen veriler aracılığıyla tiyatrolar kentsel bağlamda değerlendirildiğinde:

- Büyük çoğunluğunun ilk inşa dönemlerinde sur içi bölgede yer aldığı ve bir kısmının yerleşimlerin savunma sistemleriyle bütünleştiği görülmektedir (Bkz. Tablo 5. 10). Geç Roma itibarıyla surlarla çevrili olmayan kentlerdeki tiyatrolar, Bizans Dönemi'nde inşa edilen ve çoğunlukla akropolisi çevreleyen surların dışında kalmıştır. Geç Roma Dönemi'nde sur dışındaki az sayıda tiyatro, Bizans Dönemi'nde de sur dışı bölgede yer alır.
- Tiyatroların büyük bir kısmının tapınak veya kült alanları ile ilişkili olması (Bkz. Tablo 5. 10), Hellenistik ve Roma Dönemlerinden itibaren tiyatro mekânlarının ritüel ve yönetici kültleriyle bağlantılı geliştiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, kent merkezlerinde bulunan tiyatroların çoğu agoralarla yakın konumda olup, nekropolis ile ilişkili örnekler oldukça sınırlıdır.

Tiyatroların Geç Roma öncesi yapısal özellikleri ve yapım evrelerini tiyatronun üç mimari bölümünde gruplandırarak ele aldığımızda;

- En erken değişim sahne binalarında görülmektedir. Priene ve Ephesos tiyatrolarında görüldüğü gibi, Hellenistik Dönemle birlikte ortaya çıkan *thyromata*lı ve *proskenion*lu sahne binaları Erken İmparatorluk Dönemi sonlarında yerini *hypostylos*lu *scaenae frons*lara bırakmaya başlar. İmparatorluk Dönemi boyunca da tercih edilen *scaenae frons*lar giderek daha görkemli ve gösterişli olarak inşa edilmiştir (Tablo 5. 11).
- Hellenistik Dönem'den itibaren yamaca dayalı ve gerektiğinde dolgu oluşturularak inşa edilen *cavea*lar, Knidos Küçük tiyatro ve Ephesos tiyatrosunda olduğu gibi Erken İmparatorluk Dönemi itibarıyla izleyici kapasitelerini arttırmak için genişletilmiştir. Dönem başlarında *cavea* üst sıralarına yamaç boyunca yeni sıralar eklenerek ve kanatlarda dolgu alan oluşturularak genişletilen tiyatrolar, dönem sonunda ve özellikle İmparatorluk Dönemi'nde tiyatroların boyutuna bağlı olarak Miletos, Hierapolis, Aizanoi ve Myra tiyatrolarında olduğu gibi tonoz, kemer ve arkadlarla oluşturulan altyapı ve galeriler üzerinde genişletilmiştir. Hellenistik Dönem Anadolu tiyatrolarında kullanılan çevirme duvarları ile *diazoma* arasında ulaşım sağlayan radyal tonozlu geçitlerin ilerleyen dönemlerde yamaç üzerine inşa edilen tiyatrolarda da kullanımı sürmüş, İmparatorluk Dönemi'nde ise *diazoma*ya paralel kavisli tonozlu geçitler artan izleyici sayısının *cavea*da sirkülasyonunu sağlama amaçlı geliştirilmiştir (Bkz. Tablo 5. 11).
- Orkestralardaki dönüşüm çoğunlukla İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir. Roma oyunlarının popülerleşmesi ile gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerinin sergilenmesine yönelik yapılan düzenlemelerde; *ima cavea* ilk sıralarındaki oturma sıraları kaldırılarak (Pergamon Akropolis, Ephesos, Patara, Aphrodisias) ya da orkestra zemin kotu düşürülerek (Laodikeia Batı, Aphrodisias), ilk oturma sıraları ve orkestra arasındaki kot farkı arttırılmış; *podium* duvarı bulunan *ima cavea*larda *podium* yükseltilerek (Myra), bulunmayanlarda yeni duvar örülerek (Ephesos, Laodikeia Batı, Tlos, Aphrodisias) bariyer amaçlı *konistra* duvarı oluşturulmuştur. Su oyunlarının düzenlenmesine yönelik orkestranın havuz

olarak kullanımı amaçlı ise; *proskenion*, *paradoi* ve *konistra* duvarı gibi orkestra ile arasında kapı boşluğu bulunan yüzeyler kapatılmış (Ephesos, Nysa), orkestra zemini *opus signinum* harç ile kaplanmış (Elaiussa Sebaste) ve pişmiş toprak künk kullanılarak su tahliye sistemleri (Ephesos) oluşturulmuştur (Bkz. Tablo 5. 11).

Katalogda yer alan tiyatroların Geç Roma'dan itibaren yapısal ve işlevsel dönüşümleri değerlendirildiğinde:

- Hellenistik Dönem'de de nüfusun yoğunlaştığı Anadolu'nun batı ve güneybatısındaki bölgede yer alan Ephesos, Aphrodisias, Laodikeia ve Myra gibi büyük kentlerde, tiyatrolar özgün işlevini MS 5. ve 6. yy.'lara kadar korumuştur (Bkz. Tablo 6. 1, Harita 6. 2).
- MS 4. yy. itibarıyla işlevini yitirmiş olan tiyatrolar Tios-Tieion, Nikaia, Aizanoi ve Kibyra gibi Anadolu'nun kuzeybatı ve iç bölgesinde görece daha küçük kentlerde yer almaktadır (Bkz. Tablo 6. 1, Harita 6. 1).
- Erken Bizans'taki işlev dönüşümlerinde; Prusias ad Hypium, Nikaia, Metropolis, Rhodiapolis ve Magarsus örneklerindeki gibi çoğunlukla tiyatroların mevcut mimari birimleri kullanılarak mekanlar oluşturulmuş ve aynı zamanda devşirme amaçlı yapı elemanlarının sökümü başlamıştır (Bkz. Tablo 6. 1, Harita 6. 1, Harita 6. 2).
- Erken Bizans'ta tiyatrolar ikincil kullanımlarında genel olarak dini işlevli mekân ve atölye/ işlik/ dükkân olarak değerlendirilmiştir (Bkz. Tablo 6. 1). Bu tutum, Geç Antik Çağ ile başlayan anıtsal kamu yapılarının kiliseler, küçük ticarethane, atölyeler ve konutlar ile işgalinin bir örneğini oluşturur.
- Tiyatroların sur sistemine dahil edildiği Laodikeia ve Phaselis örnekleri, Anadolu kentlerinde MS 4. sonu başlayan ve 5. yy. ortasına kadar süren anıtsal yapım faaliyetlerindeki canlanma ile paralellik göstermektedir (Bkz. Tablo 6. 1).
- MS 7. ve 9. yy. arasındaki İstila Dönemi'nde; incelenen tiyatroların yer aldığı kentlerin birçoğunun terkedildiği ya da arkeolojik buluntu yoğunluğunun oldukça azaldığı, yerleşimin sürdüğü Miletos, Aphrodisias, Side ve Parion kentlerinde tiyatroların yeni inşa edilen sur sistemine dahil edildiği, Nikaia ve Tios-Tieion tiyatrolarında surlarda devşirme amaçlı kullanılmak üzere söküm yapıldığı görülmektedir (Bkz. Tablo 6. 1, Harita

6. 3). Bu durum, istilaların kentlerde yarattığı yıkımı ve dönem itibarıyla savunmaya verilen önceliği vurgulamaktadır.

- MS 9. yy.'dan itibaren Bizans'ın son dönemine kadar, Tios-Tieion, Pompeiopolis, Nikaia, Philadelphia ve Miletos örneklerinde olduğu gibi çoğunlukla tiyatro alanları işgal edilerek, tiyatro kalıntıları ve dolgu tabakası üzerine yeni yapılar inşa edilmiştir (Bkz. Tablo 6. 1, Harita 6. 4).

Sonuç olarak, incelenen tiyatroların geç dönem kullanımlarında benzer bir yaklaşım sergilendiği söylenebilir; tiyatronun özgün işlevini yitirmesi sonrası çoğunlukla kapalı mekânı oluşturan sahne binasında ve bazı örneklerde orkestrada, düşük kalitede malzeme ve işçiliğe sahip yapı ekleri ile dini yapı ya da atölye/ işliklerin oluşturulduğu; eş zamanlı olarak *cavea*daki oturma sıraları ve sahne binasına ait mimari plastiğin yapı malzemesi amaçlı sökümünün başladığı; bir kısım örnekte tiyatroların yeni oluşturulan sur sistemine dahil edildiği, ilerleyen süreçte tiyatro alanının terki sonrası zamanla oluşan dolgu katmanı ve kalıntılar üzerine yeni yapıların inşa edildiği görülmektedir.

Ancak, tez kapsamında ele alınan örnek sayısının Bizans coğrafyasında tespit edilen tüm tiyatrolara kıyasla sınırlı sayıda olması nedeniyle; ortaya konulan sonuçların tüm tiyatrolar için geçerli olamayacağı, her tiyatrodaki dönüşümün yapının konumu ve bulunduğu kentin gereksinimlerine göre farklılık gösterebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

Ainsworth, W. F. (1842). *Travels and researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, Vol I. https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/97109

Akkuş-Koçak, E. (2021). Glass Workshops and Glass Production in Metropolis (Ionia). O. Sevindik (Ed.), *Annales du 21 Congrés de 1'Association Internationale pour 1'Historie du Verre* içinde (s.245-254). Association Internationale pour l'Histoire du Verre.

Akyürek, E. (2007). Bizans uygarlığı üzerine genel bir değerlendirme. E. Akyürek- A. Tiryaki- Ö. Çömezoğlu- M. Memiş- D. Uygun (Ed.), *TAY Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-8: Bizans Dönemi/ Marmara Bölgesi*. İstanbul: Ege Yayınları.

Aktüre, S. (2005). *A Typology of Ancient Theatres in Modern Spain and Greece a Geo-Historical Approach*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

Alanyalı, H. S. (2005). Patara Tiyatrosu 2004 Çalışmaları. *Anadolu.Anatolia* (29), 1-12.

Alanyalı, H. S. (2009). Patara Tiyatrosu 2004-2008 Yılı Çalışması. A. Çabuk- F. Alanyalı (ed.), *Kültür Varlıklarının Belgelenmesi*, 75-100. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Alanyalı, H. S. (2016). Patara Tiyatrosu Işığında Tiyatro-Tapınak İlişkisi. E. Dündar, Ş. Aktaş, M. Koçak, & S. Erkoç (Eds.), *Havva İşkan'a armağan LYKIARKHISSA Festschrift für Havva İşkan* içinde (s. 15-26). Ege Yayınları.

Alanyalı, H. S., Ganzert, J. (2008). Tiyatro, F. Işık, Patara 2006. *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.I, 61. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Alanyalı, H. S. (2011). 2009 Yılı Side Tiyatrosu ve Çevresi Çalışmaları, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 436-452. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Aphrodisias Excavations Project. (2023). *Site & buildings*. https://aphrodisias-excavations.com/site/

Arslan, B., Aybek, S. (2022). Metropolis Tiyatrosu Sahne Binasının (Skene) Mimari Evreleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Arkeoloji Dergisi*, Sayı 28, Cilt 1, 101-126. Ege Yayınları.

Arslan, B. (2023a). Tarihçe. S. Aybek (ed.), *Metropolis: Kent, Yaşam, İnsan* içinde (s.24-49). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Arslan, B. (2023b). Tiyatro. S. Aybek (ed.), *Metropolis: Kent, Yaşam, İnsan* içinde (s.275-277). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Atasoy, S.¸Yıldırım, Ş. (2012). Filyos-Tios 2010 yılı kazısı. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 451-462. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Atasoy, S., Arslan, Ş., Yıldırım, Y.Ş. (2013). Filyos- Tios 2011 Yılı Kazısı-Antik Tiyatro Çalışmaları. *34. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.III, 297-312. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Atik-Korkmaz, S. (2016). Ana Tanrıçanın Kutsal Alanı: Letoon. H. İşkan–E. Dündar (ed.), *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos' un Ülkesi* içinde (s.186-205). Yapı Kredi Yayınları.

Auzépy, M. F. (2016). İstanbul'un Hipodromu. A. Pralong (Ed.), *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar* (2. baskı) (B. Kitapçı Bayrı, Çev.) (s. 49-70). Kitap Yayınevi.

Aybek, S., Ekin-Meriç, A., Öz, A. K. (2009). Metropolis 2007 Yılı Kazıları. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.III, 123-138. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Aydınoğlu, Ü. (2020). Uzuncaburç/Dıocaesarea Antik Kenti Kazısı 2018. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.IV, 345-355. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Aydınoğlu, Ü., Belge, B. (2023) Diocaesarea'nın Antik Dönem Kent Planına İlişkin Değerlendirme. *Olba* XXXI, 2023, 61-78.

Aydınoğlu, Ü., Özdemir, O. (2023). Uzuncaburç/Diocaesarea Antik Kenti Kazısı 2021. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.V, 335-346. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Aydınoğlu, Ü., Özdemir, O. (2024). Mersin Uzuncaburç/Diocaesarea Antik Kenti Kazısı 2022 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *43. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.V, 325-334. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bakirtzis, C. (2008). Secular and Military Buildings. E. Jeffreys- J. Haldon- R. Cormack (Ed.), *The Oxford Handbook of Byzantine Studies* içinde (s. 373-384). Oxford University Press.

Bayburtluoğlu, C. (1984). 1982 Phaselis Kazısı Raporu. *5. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 181-189. T.C. Kültür Bakanlığı.

Beacham, R. C. (1991). *The Roman theatre and its audience*. Harvard University Press.

Bean, G. E. (1967). *Aegean Turkey: An Archaeological Guide* (2. Basım). Frederick A. Praeger, Inc.

Belke, K. (1996). TIB 9: Paphlagonien und Honorias. H. Hunger- J. Koder (Ed.), *Tabula Imperii Byzantini*. Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Belke, K. (2020). TIB 13: Bithynien und Hellespont. J. Koder (Ed.), *Tabula Imperii Byzantini*. Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Belke, K., Mersich, N. (1990). TIB 7: Phrygien end Pisidien. H. Hunger- J. Koder (Ed.), *Tabula Imperii Byzantini*. Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Beygo, A. (2014). *The historical topography of a provincial Byzantine city in Thrace: Vize (Bizye)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi] T.C. İstanbul Teknik Üniversitesi ve Münih Ludwig Maximilian Universitesi.

Bieber, M. (1961). *The History of the Greek and Roman Theater* (2. basım). Princeton University Press,

Bilir, G., Tuna, A. (2022). Klaudiopolis Antik Kenti Stadyumu. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1226-1236. https://doi.org/10.11616/asbi.1150412

Bohn, R. (1896). *Altertümer von Pergamon (Band IV, Tafeln): Die Theater-Terrasse*. Berlin, W. Spemann. https://doi.org/10.11588/diglit.920

Borgia, E. (2010). *Il teatro romano di Elaiussa Sebaste. Dionysus ex machina-Rivista online di studi sul teatro antico*, n.1. https://dionysusexmachina.it/?p=4007

Bowes, K. (2014). Christians in the Amphitheater? The "Christianization" of Spectacle Buildings and Martyrial Memory. *Mélanges de l'École française de Rome- Moyen Âge*, 126-1. https://doi.org/10.4000/mefrm.1807

Brown, P. (2017). *Geç Antikçağ Dünyası* (1. Basım). (T. Kaçar, Çev.) Alfa Basım Yayım Dağıtım. (Orijinal eserin basım tarihi 1971).

Buchwald, H. (2015). Churches EA and E at Sardis. *Archaeological Exploration of Sardis*, Report 6. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Buchwald, H., Savage, M. (2017). Churches. P. Niewöhner (Ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (s.129-147). New York: Oxford University.

Bulut, S. (2002) AV. Tiyatro, F. Işık, Patara 2000. *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.I, 402-403. T.C. Kültür Bakanlığı.

Bulut, S., Çevik, N. (2022). 2009-2020 Myra Kazıları'na Toplu Bir Bakış. *Antalya Müzesi 100 Yaşında Antalya'nın Arkeolojik Mirası* içinde (s.608-628), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Bulut, S., Genim, S. (2003). Tiyatro, F. Işık, Patara 2001. *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.I, 1-2. T.C. Kültür Bakanlığı.

Ceylan, B. (2000). *Batı Anadolu Bölgesinde Bulunan Antik Dönem Anıtsal Yapılarından Dönüştürülmüş Bazilika Planlı Kiliseler*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

de Chaisemartin, N. (2012). Le théâtre d'Aphrodisias, espace civique et identitaire. O. Henry (Ed.), *Archéologies et Espaces Parcourus* içinde. Institut Français d'études Anatoliennes. https://doi.org/10.4000/books.ifeagd.1062.

Clarke, J. T., Bacon, F. H., Koldewey, R. (1921). *Investigations at Assos: expedition of the Archaeological Institute of America; drawings and photographs of the buildings and objects discovered during the excavations of 1881, 1882, 1883*. London: Quaritch [u.a.]. http://doi.org/10.11588/diglit.749

Cormack, R. (1991). The wall-painting of St. Michael in the theatre. R.R.R. Smith-K. T. Erim (Eds.), *Aphrodisias Papers 2* içinde (s. 109-122). (Supplementary Series; Vol. 2). Journal of Roman Archaeology.

Coşkun, G., Özbay, F., Çevirici Coşkun, F. (2023). Aizanoi 2021. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, 419-440. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Coşkun, G., Özbay, F., Çevirici Coşkun, F., Usta, H. (2024). Aizanoi 2022. *43. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 5, 185-205. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Cormack, R. (1990). Byzantine Aphrodisias: changing the symbolic map of a city. *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 36, 26-41.

des Courtils, J., Cavalier, L. (2001). The city of Xanthos from Archaic to Byzantine times. D. Parrish (ed.), *Urbanism in Western Asia Minor: New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos* içinde (s.148-171). Journal of Roman Archaelogy.

des Courtils, J. (2004). Ksanthos 2002 Yılı Kazı Kampanyası. *25. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 253-257. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Crow, J. (2017). Fortifications. P. Niewöhner (Ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (s.90-108). New York: Oxford University.

Çevik, N. (2012). A First Report Following the Excavation of the Theatre at Rhodiapolis. F. Masino- P. Mighetto- G. Sobrà (Ed.), *Restoration and Management of Ancient Theatres in Turkey* içinde (s.129-142). Galatina, Congedo Editore.

Çevik, N., Bulut, S., Tomay, B., Takmer, B., Özkan, E., Talu, S., Öz, C., Şengül, M., Yılmaz, F., Öztürk, İ. (2023). Myra ve Andriake Kazıları 2021 Çalışmaları. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.IV, 221-226. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Çevik, N., Kızgut, İ., Bulut, S. (2010). Rhodiapolis 2008. *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.IV, 209-230. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Crane, G. R. (t.y.). *Perseus Digital Library*. Tufts University. http://www.perseus.tufts.edu

Dagron, G. (2012). *Konstantinopolis Hipodromu* (İ. Yerguz, Çev.). Sel Yayıncılık.

Dalgıç, Ö., & Sokolicek, A. (2017). Aphrodisias. P. Niewöhner (Ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (s.269–279). New York: Oxford University.

D'Andria, F. (2006). Hierapolis 2004 Yılı Kazı ve Araştırma Çalışmaları. *27. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 229-240. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

D'Andria, F. (2021). Hierapolis og Phrygia: its evolution in Hellenistic and Roman times. D. Parrish (ed.), *Urbanism in Western Asia Minor: new studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge, and Xanthos* içinde (s.97-115). Journal of Roman archaeology: Supplementary series, no. 45. Portsmouth: Journal of Roman Archaeology.

Debord, P. (1999). Campagne 1997 A Çamlıdere et Ortas. *20. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 257-261. T.C. Kültür Bakanlığı.

Devreker, J., Devos, G., Bauters, L., Braeckman, K., Daems, A., De Clercq, W., Angenon and J., Monsieur, P. (2003). Fouilles archéologiques de Pessinonte : la campagne de 2001. *Anatolia Antiqua* XI, 141-156.

Dikmen, Ç. (2017). Prusias ad Hypium Antik Kenti Üzerinde Bir Yerleşim: Konuralp. *Researcher Social Science Studies*, 5, 176-210. https://doi.org/10.18301/rss.397

Diler, A. (2005). Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri Pedasa, Mylasa Damlıboğaz ve Kedreai (Sedir Adası) Yüzey Araştırması-2003. *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C.II, 137-146. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Dinç, R. (1998). Tralleis Kazısı (1996). *19. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 205-235. T.C. Kültür Bakanlığı.

Dodge, H. (2008). Circuses in the Roman East. J. Nelis-Clément & J. M. Roddaz (Eds.), *Le Cirque Romain et Son Image* içinde (s. 133-146). Ausonius Éditions.

Dodge, H. (2009). Amphitheatres in the Roman East. T. Wilmott (Ed), *Roman Amphitheatres and spectacula: a 21st century perspective* içinde (s. 29-45). Oxford Archaeopress.

Dodge, H. (2014). Building for an audience: The architecture of Roman spectacle. R. B. Ulrich- C. K. Quenemoen (Ed.), *A Companion to Roman Architecture* içinde (s. 281-298). Blackwell Publishing Ltd.

Doğan, M., Kılınç, Y. (2024). Ksanthos-Letoon Kazı Çalışmaları: 2022. *43. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.I, 366-371. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Drakoulis, D. (2012). Regional Transformations and Settlement Network of the Coastal Pontic Provinces in the Early Byzantine Period. G. R. Tsetskhladze (ed.), *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity Aspects of archaeology and ancient history* içinde (s.70-96). Archaeopress Publishers of British Archaeological Reports.

Doksanaltı, E. M., Sevmen, D., Karaoğlan, İ., Erdoğran, L. U., Özgan, C. (2015). Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2012-2013. *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 517-546. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Doksanaltı, E. M., Karaoğlan, İ., Özgan, C., Aslan, E. (2017). Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2015. *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.III, 461-482. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Doksanaltı, E. M. (2020). Knidos 'Liman Caddesi' Geç Antik Dönem Atölye/Dükkan ve Buluntuları. *OLBA*, XXVIII(XXVIII), 377-420.

Ekin Meriç, A. (2019). İznik Tarihini Simgeleyen Bir Anıt: Antik Roma Tiyatrosu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, 339-355, http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.543499

Elaiussa Sebaste Kazıları. (2024, 15 Ağustos). *Elaiussa Sebaste Antik Kenti 2019 Kazı Çalışmaları*. https://itbf.kastamonu.edu.tr/index.php/component/content/article/elaiussa-sebaste-antik-kenti-2019-kazi calismalari?catid=31&Itemid=101

Erdem, Z.K. (1995). *Anadolu'da Hadrianus Dönemi Mimari Bezemeleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. T.C. İstanbul Üniversitesi.

Erdoğan, O. (2015). The Remains from Late Antiquity and the East Roman Periods and Their Location within the Lydian City of Philadelphia: New Comments. *Mediterranean Journal of Humanities*, V/2, 251-274. mjh.akdeniz.edu.tr

Erdoğan, A., Çörtük, U. (2009). Tripolis Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.IV, 107-137. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ergürer, H. E., Güleç Özer, D. (2016). Parion Tiyatro Mimarisi. C. Başaran- H. E. Ergürer (ed.), *Parion Roma Tiyatrosu: 2006 – 2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları* içinde (s.33-64). İÇDAŞ A.Ş. Yayınları.

Ergürer, E., Keleş, V. (2018). The Gladiator Graffitis Found at the Theater of Parion. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 18, 22-32. 10.22520/tubaked.2018.18.002.

Erhan, F., Gülşen, F. F. (2016). Magarsus Kazısı, 2013-2015. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 175-190. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Erhan, F. (2017). Magarsus Kazısı-2015. *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 427-442. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Erhan, F., Dervişoğlu, N. (2019). Magarsus Kazısı 2017 Yılı Çalışmaları. *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 163-172. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Erhan, F., Dervişoğlu, N. (2022). Magarsus Kazısı 2019 Yılı Çalışmaları. *2019-2020 Kazı Çalışmaları*, C.II, 163-172. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Erhan, F., Yaşar, O., Özerol, M.E., İnci, D., Toprak, B., Aydoğdu, N., Çirkin, A., Öztürk, H.A.M. (2024). Magarsus Kazısı 2022 Yılı Çalışmaları. *43. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.V, 125-140. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Erim, K. T. (1986). *Aphrodisias: City of Venus Aphrodite*. Muller Blond & White.

Erol-Özdizbay A. (2011). *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Pontus- Bithynia Eyaleti'nde Agon'lar ve Agonistik Sikkeler* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Ersoy, A., Alatepeli, S., Çakmak, O. (2022). Smyrna / İzmir 2019-2020. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, C. I, 59-74. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ersoy, A., Alatepeli, S., Çakmak, O. (2024). Smyrna / İzmir 2022. *43. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. IV, 89-103. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ersoy, A., Alatepeli, S., Şakar, G. (2020). Preliminary Report on the Theatre of Smyrna / Izmir and the Excavations (2014-2019). *Anatolia Antiqua*, XXVIII. https://doi.org/10.4000/anatoliaantiqua.1724

Erten, E. (2014). Arkeolojik Veriler ve Tarihsel Olaylar Işığında Olba'da Yerleşimin Son Bulması. *Seleucia ad Calycadnum Olba Kazısı Serisi*, IV, 47-72. Homer Yayınları.

Erten, E., Kaplan, D. (2017). Arkeolojik Kazılar Işığında Olba Tiyatrosu: Ön Sonuçlar. *Seleucia ad Calycadnum Olba Kazısı Serisi*, VII, 19-47. Homer Yayınları.

Erten, E., Özyıldırım, M., Akçay, T., Yeğin, Y. (2019). Mersin Silifke Olba Kazıları: 2017 Dönemi Çalışmaları. *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, 627-640. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ertuğrul, Ö. (1998). Kırklareli/Vize-Ç.S.E.K. 1996 Yılı Çalışmaları. *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 425-444. T.C. Kültür Bakanlığı.

Ertuğrul, Ö. (1999). Vize/ Ç.S.E.K. 1997. *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 475-480. T.C. Kültür Bakanlığı.

Eyice, S. (1980). *Son devir Bizans mimarisi: İstanbul'da Palaiologoslar devri anıtları* (Genişletilmiş 2. baskı). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Eyice, S. (1982). Türkiye'de Bizans sanatı. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C. III, 513-564.

Ferrero, D.B. (1990). *Batı Anadolu'nun Eski Çağ Tiyatroları*. (E. Özbayoğlu, Çev.) Ankara.

Ferrero, D.B. (2007). Il teatro di Hierapolis di Frigia. D. de Bernardi Ferrero- G. Ciotta- P. Pensabene (Ed.), *Il teatro di Hierapolis di Frigia: restauro, architettura ed epigrafia* içinde (s. 17-228). De Ferrari.

Foss, C. (1977). Archaeology and the "Twenty Cities" of Byzantine Asia. *American Journal of Archaeology*, 81(4), 469–486.

Foss, C. (1979). *Ephesus after antiquity: A late antique, Byzantine, and Turkish city*. Cambridge University Press.

Foss, C., Winfield, D. (1986). *Byzantine Fortifications: An Introduction*. Pretoria: University of South Africa.

Foss, C. (1994). The Lycian coast in the Byzantine age. *Dumbarton Oaks Papers*, 48, 1-52. https://doi.org/10.2307/1291721

Foss, C. (1996). *Cities, Fortresses, and Villages of Byzantine Asia Minor*. Variorum.

Foss, C., DARMC, Talbert, R., Gillies, S., Åhlfeldt, J., Becker, J., Elliott, T. (2020). Prusias ad Hypium/Kieros: a Pleiades place resource. *PLEIADES: A Gazetteer of Past Places*. https://pleiades.stoa.org/places/845049

Freeman, E. (2021, 11 Ocak). *Byzantine Iconoclasm and the Triumph of Orthodoxy*. Smarthistory. https://smarthistory.org/byzantine-iconoclasm/

Gregory, T. E. (2022). *Bizans Tarihi* (8. Baskı). (Esra Ermert, Çev.) Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 2010).

Haldon, J. (2017). *Bizans Tarih Atlası* (1. Basım). (A. Özdamar, Çev.) Alfa Basım Yayım Dağıtım. (Orijinal eserin basım tarihi 2005).

Hauser, A. (2021). *Sanatın toplumsal tarihi-1: Tarih öncesi çağlardan Orta Çağ'a*. (D. Şahin, Çev.). Kırmızı Yayınları.

Hellenkemper, H., Hild, F. (2004). TIB 8: Lykien und Pamphylien. J. Koder (Ed.), *Tabula Imperii Byzantini*. Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Hild, F., Hellenkemper, H. (1990). TIB 5: Kilikien und Isaurien. H. Hunger (Ed.), *Tabula Imperii Byzantini*. Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Hines, T. (2024, 01 Ağustos). *Greek and Roman Theatre Glossary. Whitman College USA Ancient Theatre Archive*. https://ancienttheatrearchive.com/glossary/

Hoffmann, A. (1988). Aizanoi 1987, Arbeiten Im Stadion (Zn Den Grabungsarealen s. abbe 1). *10. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 305-318. T.C. Kültür Bakanlığı.

Hornblower, S., Spawforth, A., Eidinow, E. (Ed.). (2012). *The Oxford Classical Dictionary* (4. baskı). Oxford University Press.

Işık, İ., Türkan, Ö. F., Yavuz, A., Erkılınç, F. N. (2023). Savatra Kazısı 2021 Yılı Çalışmaları. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.III, 225-236. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

İdil, V. (2002). Nysa'da 2000 Yılı Kazıları. *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.I, 77-86. T.C. Kültür Bakanlığı.

İdil, V., Kadıoğlu, M. (2006). 2004 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *27. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 131- 146. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

İdil, V., Kadıoğlu, M. (2008). 2006 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 197-226. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Imperatoris Theodosii Codex, Çev. Alexandr Koptev. https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Constitutiones/CTh16.html

İnan, J. (1987). Perge Kazısı 1985 Yılı Çalışmaları. *8. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 137- 175.

Isler, H. P. (1999). Bemerkungen zu kleinasiatischen Theatern des Hellenismus. H. Fiesinger- F. Krinzinger (Ed.), *100 Jahre Österreichische Forschungen in Ephesos* içinde (s. 683-688). Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Isler, H. P. (2017). *Antike Theaterbauten, Ein Handbuch*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der wissenschaften.

Ismaelli, T., Scardozzi, G., Sobra, G. (2016). New Data on the Building Site of the Theatre of Hierapolis. T. Ismaelli- G. Scardozzi (ed.), *Ancient Quarries and Building Sites in Asia Minor. Research on Hierapolis in Phrygia and Other Cities in South-Western Anatolia: Archaeology, Archaeometry, Conservation* içinde (s. 305-328). Bari: Edipuglia.

Ismaelli, T., Scardozzi, G., Bozza, S., Ungaro, R. (2023). Early Byzantine City Walls of Hierapolis in Phrygia: Demolishing and Recycling the Imperial Era Monuments. *Acta ad Archaeologiam et Artium Historiam Pertinentia*, 33, 39-69. 10.5617/acta.10432.

İzmirligil, Ü. (2010). Side Tiyatrosu ve Çevresinde Onarım-Koruma Uygulamaları ve Sorunları. *Colloquium Anatolicum* IX, 87-112.

Jeffreys, E., Mango, C. (2002). Towards a Franco-Greek Culture. C. Mango (ed.) *The Oxford History of Byzantium* içinde (s. 294–306). Oxford University Press.

Jones, A. H. M. (1940). *The Greek City from Alexander to Justinian*. Oxford: Clarendon Press.

Kadıoğlu, M., von Rummel, P. (2003). Frühbyzantinische Bronzefunde aus dem Theater von Nysa am Mäander. *Anadolu/Anatolia* 24, 103-119. 10.1501/Andl_0000000291.

Kaplan, D., Kürüm, H. (2022). Mezar ve Via: Olba Çiftlik Yerleşimlerinin Tarihlendirilmesi Üzerine Yeni Görüşler. *Arkhaia Anatolika*, 5, 37-50. https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2022.42

Kardoruk, N. (2015). *Apollonia ad Rhyndacum Kent Surları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Kardoruk, N. (2022). Yeni Bulgularla Birlikte İznik (Nicaea) Roma Tiyatrosu Kullanım İşlevleri ve Mimarisi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 24, s. 31-62.

Kazhdan, A. P., Talbot, A.-M. M., Cutler, A., Gregory, T. E., Ševčenko, N. P. (1991). *The Oxford dictionary of Byzantium*. Oxford University Press.

Korkut, T. (2013). Tlos 2011 Kazı Etkinlikleri. *34. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.III, 189-204. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Korkut, T. (2016). Tlos 2014 Kazı Etkinlikleri. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.I, 399-416. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Korkut, T. (2017). Tlos 2015 Kazı Etkinlikleri. *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.I, 407-424. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Korkut, T., Özdemir, B. (2019). Mimari Detaylarıyla Tlos Antik Kenti Tiyatrosu. V. Keleş- H. Kasapoğlu- H. E. Ergürer- E. Çelikbaş –A. Yilmaz (ed.), *Cevat BAŞARAN'a 60. Yaş Armağanı* içinde (s.798-818). Bilgin Kültür Sanat Şti. İ.B.D.

Korkut, T., Uygun, Ç., Özdemir, B. (2023). Güncel Veriler Işığında Tlos Antik Kenti Tiyatrosu ve Meclis Binası Yapı Kompleksi. *Höyük*, (12), 115-133. doi:10.37879/hoyuk.2023.2.115

Korkut, T., Uygun, Ç., Özdemir, B., Usanmaz, O. (2024). Tlos 2022 Kazı Etkinlikleri. *43. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.III, 407-424. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Korkut, T., Usanmaz, U. O. (2024). *Dijital Dokümentasyon Yöntemleri Işığında Tlos Antik Kenti Şehirciliği ve Tlos Tiyatro Tapınağı*. Çizgi Kitabevi Yayınları.

Kraft, J., Rapp, G., Brukner, H., Kayan, İ. (2011). Results of the Struggle at Ancient Ephesus: Natural Processes 1, Human Intervention 0. *Geological Society of London Special Publications*, 352, 27-36. https://doi.org/10.1144/SP352.3.

Krautheimer, R. (1965). *Early Christian and Byzantine architecture* (1. basım). Penguin Books.

Krinzinger, F., Ruggendorfer, P., Akar-Tanriver, D., Aurenhammer, M., Böhm, V., Forstenpointner, G., Galik, A., Hobel, T., Hofbauer, M., Öhlinger, B., Öztürk, A., Pülz, A. M., Rathmayr, E., Samitz, C., Sänger, P., Schachinger, U., Styhler-Aydin, G., Taeuber, H., Tschannerl, M., … Weissengruber, G. E. (2017). *Das Theater von Ephesos: Archäologische Befunde, Funde und Chronologie* (1. Basım). Austrian Academy of Sciences Press. https://doi.org/10.2307/j.ctv8d5sk4

Külzer, A. (2008). Ostthrakien (Eurōpē). *Tabula Imperii Byzantini* 12. Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Ladstätter, S. (2017). Ephesus. P. Niewöhner (Ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (s.238-248). New York: Oxford University.

Lafli, E. (2009). Hadrianopolis-Eskipazar Paphlagonia Hadrianopolis'i Arkeolojik Kazıları, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.III, 399-410. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Lagona, S. (2007). Kyme, 2004. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.I, 9-13. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Liebeschuetz, W. (1999). Antik Kentin Sonu. J. Rich (ed.), *Geç Antik Çağda Kent* içinde (s.1-47). (S. Güven – E. Güven, Çev.) Homer Kitabevi. (Orijinal eserin basım tarihi 1996, 2. basım).

Liebeschuetz, W. (2001). *Decline and Fall of the Roman City* (1. basım). Oxford University Press.

Lim, R. (2009). Christianization, Secularization, and the Transformation of Public Life. P. Rousseau (Ed.), *A Companion to Late Antiquity* içinde (s.497-511). Blackwell Publishing. doi.org/10.1002/9781444306101.ch33

Love, I. C. (1973). Excavations at Knidos, 1971. *Türk Arkeoloji Dergisi* (34), 97-142.

Love, I. C. (1974). Excavations at Knidos 1972. *Türk Arkeoloji Dergisi* (36), 85-130.

Mallampati, H., Demirer, Ü. (2011). Architecture, Entertainment and Civic Life: The Theater at Pisidian Antioch. E. K. Gazda – D. Y. Ng– Ü. Demirer (Ed.) *Building a New Rome: The Imperial Colony of Pisidian Antioch (25 BC – AD 700)* içinde (s.62-84). Kelsey Museum of Archaeology.

Mango, C. (1985). *Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècles)*. Travaux et mémoires du centre de recherches d'histoire et civilisation de Byzance, Collège de France.

Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi*. (Mine Kadiroğlu, Çev.) Yapı Endüstri Merkezi yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1985).

Mango, C. (2016). *Bizans- Yeni Roma İmparatorluğu* (3. Baskı). (G. Çağalı Güven, Çev.) Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1994).

Mangold, G. (2024, 16 Aralık). *Antike Theaterbauten*. http://www.tuerkei-antik.de/uebersicht_theater_en.htm

Mansel, A. M. (1962). Side Tiyatrosu. *Belleten*, C.XXVI, sayı 101, 45-56.

Mansel, A. M. (1978). Side. *1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmaları Sonuçları.* Türk Tarih Kurumu.

Mellink, M. J. (1973). Archaeology in Asia Minor. *American Journal of Archaeology*, 77(2), 169–193. https://doi.org/10.2307/503721

Meriç, R. (1986). 1985 Yılı Alaşehir Kazı Çalışmaları. *8. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 259-271. T.C. Kültür Bakanlığı.

Meriç, R. (1987). 1986 Yılı Alaşehir Kazısı Raporu. *9. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 243-252. T.C. Kültür Bakanlığı.

Meriç, R. (1993). 1991 Yılı Metropolis Kazısı Raporu. *14. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 355-364. T.C. Kültür Bakanlığı.

Meriç, R. (1996). 1994 Yılı Metropolis Kazı Çalışmaları. *17. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 37–46. T.C. Kültür Bakanlığı.

Meriç, R. (1999). Metropolis 1997 Yılı Kazı Raporu. *20. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 335-352. T.C. Kültür Bakanlığı.

Meriç, R., Öz, A. K., Ekin-Meriç, A. (2005). Metropolis Kazıları 2003. *26. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 137-146. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Mitchell, S. (1999). Geç Roma Anadolu'sunda Klasik Dönem Kent ve Yerleşmelerinin Gelişimi. Y. Sey (Ed.), *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme / Housing and Settlement in Anatolia- A Historical Perspective* içinde (s.193-205). Tarih Vakfı Yayınları.

Moretti, J. C. (1992). L'architecture des théâtres en Asie Mineure (1980-1989). *Topoi*, 2, 9-32.

Niewöhner, P. (2016a). An Ancient Cave Sanctuary underneath the Theatre of Miletus, Beauty, Mutilation, and Burial of Ancient Sculpture in Late Antiquity, and the History of the Seaward Defences. *Archäologischer Anzeiger*, 1, 67–156. https://doi.org/10.34780/617t-8a14

Niewöhner, P. (2016b). The Byzantine Settlement History of Miletus and Its Hinterland – Quantitative Aspects. Stratigraphy, Pottery, Anthropology, Coins, and Palynology. *Archäologischer Anzeiger*, 2, 225–290. https://doi.org/10.34780/dyap-714e

Niewöhner, P. (2017). Urbanism. P. Niewöhner (Ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (s.39-59). New York: Oxford University.

Niewöhner, P. (2019). Byzantine Preservation of Ancient Monuments at Miletus in Caria: Christian Antiquarianism in Western Asia Minor. J. Borsch- O. Gengler-M. Meier (ed.), *Die Weltchronik des Johannes Malalas im Kontext spätantiker Memorialkultur* içinde (s. 191-215). Franz Steiner Verlag.

Okan, E., Bulut, H. (2019). Prusias ad Hypium Antik Tiyatrosunda Bir Geç Antik Çağ Kemik Atölyesi. P. Çaylı – I. Demirtaş – B. Eser (ed.), *Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır: Sevil Gülçür Armağanı* içinde (s.165-188). Bilgün Kültür Sanat Yayınları.

Okan, E., Bilir, A. (2020). A Group of Heraclea Pontica Amphorae From The Late Antique Bone Workshop at Prusias ad Hypium Theatre. *Peuce Serie Nouă*, XVIII, 333-356.

Okan, E. (2021). Prusias Ad Hypium Tiyatrosu 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, Cilt: 2, 75-98. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Okan, E., Bilir, A., Çalışkan, D. (2022). Prusias Ad Hypium Antik Tiyatrosu: Yeni Kazılar, İlk Veriler. *Höyük*, Sayı: 9, 33-66.

Ostrogorsky, G. (2019). *Bizans Devleti Tarihi* (10. Baskı). (Prof. Dr. Fikret Işıltan, Çev.) Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1940).

Ousterhout, R. (2017). Çanlı Kilise Settlement. P. Niewöhner (Ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (s.321-326). New York: Oxford University.

Ousterhout, R. (2019). *Eastern medieval architecture: The building traditions of Byzantium and neighboring lands*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780190272739.001.0001

Ousterhout, R. (2020, 8 Haziran). *Early Byzantine architecture after Constantine*. Smarthistory. https://smarthistory.org/early-byzantine-architecture-after-constantine/

Ousterhout, R. (2024). *Bizans'ın Yapı Ustaları* (3. baskı). (Fügen Yavuz, Çev.) Koç Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1999).

Özbek, H. Y. (1994). Myra, Tlos ve Phaselis Tiyatroları Araştırmaları. *11. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 397-402. T.C. Kültür Bakanlığı.

Özdemir, O. (2022). *Sahne Binası Tasarlamak: Diocaesarea Tiyatrosu Sahne Binası Mimarisi*. T.C. Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi- V. Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu. 27-28 Ekim 2022.

Özdemir, O. (2021). A Unique Ionic Cymation from Theater of Diocaesarea (Uzuncaburç) in Rough Cilicia. *Cultural Heritage and Science*, 2(1), 19-24.

Özdilek, B. (2011). *Rhodiapolis Tiyatrosu ve Lykia Tiyatroları*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdilek, B. (2012). Rhodiapolis Örneğinde: Tiyatro Sahne Binalarında anlama-tanımlama-değerlendirme sorunları ve çözümleri ile ulaşılan sonuçlardaki, doğruluk riskleri üzerine, kuramsal-yöntemsel bir çalışma. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu* içinde (s.301-312). Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

Özdilek, B. (2014). Rhodiapolis Kazısı ve Çevresi Yüzey Araştırmaları. A. Özfırat, N. Coşkun (Ed.), *Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırma Projeleri No 51* içinde (s.351-376). Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.

Özdilek, B. (2016). Lykia Tiyatrolarına Genel Bakış, *Cedrus* IV, 139-185.

Özdilek, B. (2022). *Lykia'da Gün Yüzüne Yeni Çıkartılan, Rhodiapolis Tiyatrosu*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Özdilek, B., Atik-Korkmaz, S. (2018). Letoon Teras Duvarları ve Geç Antik Dönem Mekanları 2015-2017 Yılları Kazı Buluntuları. *Cedrus* VI, 395-433. 10.13113/cedrus/201819

Özer, E., Korkmaz, H. (2014). Tarihsel Süreçte Aizanoi Kentindeki Dört Yapida Tahrip ve Koruma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (18), 11-20.

Özer, E., Türkan, A., Erdinç, Z. (2022). Aizanoi Antik Kenti 2019 ve 2020 Kazı Sezonları Kazı ve Araştırmaları. *2019-2020 Kazı Çalışmaları*, C.II, 19-36. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Özgan, R. (1997). Knidos. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, s.1028-1029). YEM Yayınları.

Özgan, R. (2008). 2006 Yılı Knidos Kazılar. *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.I, 107-125. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Özgümüş, F. (1992). Knidos' taki Bizans Eserleri. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11, 2-17.

Özhanlı, M. (2020). Pisidia Antiokheia Tiyatrosu Kazı ve Düzenleme Çalışmaları – 2019. *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Dergisi*, 45, 43-46.

Özhanlı M., (2022) *Pisidia'nın Başkenti Paganizm ve Hristiyanlığın Hac Merkezi Antiokheia*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özhanlı, M., Gündoğan, A., Özen, E., Koçak, S., Uğuz, H., Erdoğan, V. (2022). Pisidia Antiokheia Kazısı 2019 ve 2020 Yılı Çalışmaları. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, C.III,87-104.

Özhanlı, M., Gündoğan, A., Koçak, S., Uğuz, H. (2023). Pisidia Antiokheia Kazısı 2021. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.III, 467-478. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Öztaner, S. H. (2022). Büyük Menderes Vadisinin Çift Yakalı Kenti: Nysa ad Maeandrum. *Lycus Dergisi*, Aralık 2022, Sayı 6, 225-250. 10.54577/lycus.1219100

Öztürk, B. (2012). Seyahatnamelerde ve Modern Literatürde Tios / Tieion ve Teritoryumu. *Mediterranean Journal of Humanities*, II/1, s. 161-176.

Öztürk, F. G. (2017). Rock-cut Architecture. P. Niewöhner (Ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (s. 148-159). New York: Oxford University.

Özüdoğru, Ş. (2018). Geç Antik Çağ'da Kibyra. *Cedrus*, VI, 13-64.

Özüdoğru, Ş., Tarkan, D. (2023). Kibyra 2021 Yılı Kazı, Koruma ve Restorasyon Çalışmaları. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.V, 237-255. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Özyiğit, Ö. (1993). 1991 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları. *14. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 1-21. T.C. Kültür Bakanlığı.

Patara Kazıları. (2024, 15 Ağustos). *Tiyatro*. https://pataraexcavations.org/tiyatro.html

Perrot, G., Guillaume, E. J. B., & Delbet, J. (1872). *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont*. Paris: Didot. http://doi.org/10.11588/diglit.4621

Peschlow, U. (2017). Patara. P. Niewöhner (Ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (s. 280-290). New York: Oxford University.

Piesker, K. (2017). Side. P. Niewöhner (Ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (s. 294-301). New York: Oxford University.

Plinius Caecilius Secundus. *Epistvlarvm Libri Decem*, Liber X, 39. https://www.thelatinlibrary.com/pliny.ep10.html

Ramirez, D. (2023, 15 Kasım). *A lion mosaic reflecting the "Dionysus Cult Place" was found in the Ancient City of Prusias ad Hypium.* Anatolian Archeology. https://www.anatolianarchaeology.net/a-lion-mosaic-reflecting-the-dionysus-cult-place-was-found-in-the-ancient-city-of-prusias-ad-hypium/

Rautman, M. (2017). Sardis. P. Niewöhner (Ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (s. 231-237). New York: Oxford University.

Ritti, T. (2007). Iscrizioni pertinenti dell'edificio teatrale di Hierapolis. D. de Bernardi Ferrero - G. Ciotta - P. Pensabene (Ed.), *Il teatro di Hierapolis di Frigia: restauro, architettura ed epigrafia* içinde (s. 422-424). De Ferrari.

Robertson, D. S. (1929). *A Handbook of Greek and Roman Architecture*. Cambridge University Press.

Rohn, C. (2008). *Der Theater-Stadion-Komplex von Aizanoi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Brandenburgischen Technischen Universitat Cottibus.

Roueché, C. M. (1989). *Aphrodisias in Late Antiquity*. Malet Street: Society for the Promotion of Roman Studies.

Roueché, C. M. (1991). Inscriptions and the later history of the Theatre. *Aphrodisias Papers* 2 içinde (s. 99-108). (Supplementary Series; Vol. 2). Journal of Roman Archaeology.

Roueché, C. (1993). *Performers and partisans at Aphrodisias in the Roman and late Roman periods*. JRS Monograph 6. Roman Society.

Sağnak, E., Okan, E., Bilir, A. (2022). Prusias Ad Hypium Tiyatrosu- Tonoz Örtülü Galerilere Bakış. *Arkeoloji Dergisi* 1/28, 127-48. https://doi.org/10.51493/egearkeoloji.1037817.

Saltuk, S. (2001). *Antik Çağda Hipodromlar Circuslar*. Ege Yayınları.

Saradi-Mendelovici, H. (1990). Christian Attitudes Toward Pagan Monuments in Late Antiquity and Their Legacy in Later Byzantine Centuries. *Dumbarton Oaks Paper* 44, 47-61.

Saradi, H. (2006). *The Byzantine City in the Sixth Century: Literary Images and Historical Reality*. Monographs of Messenian Archaeological Studies.

Saradi, H. (2008). Towns and Cities. E. Jeffreys- J. F. Haldon- R. Cormack (ed.) *The Oxford Handbook of Byzantine Studies* (s.317- 327) içinde. Oxford University Press.

Sayın, E. (2022). *Geç Antik Çağ'da Kibyra*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü.

Schneider, A. M. (1938). The City Walls of Nicaea. *Antiquity*, 12(48), 437–443. doi:10.1017/s0003598x00014113

Schneider, E. E. (1998). 1996 Excavations and Research at Elaiussa Sebaste. *19. Kazı Sonuçları Toplantısı*, CII, 391-408.

Schneider, E. E. (1999). 1996 Excavations and Research at Elaiussa Sebaste, Turkey. *20. Kazı Sonuçları Toplantısı*, CII, 385-402.

Schneider, E. E. (2000). 1998 Excavations and Research at Elaiussa Sebaste, Turkey. *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, CII, 237-248.

Schneider, E. E. (2008). *Elaiussa Sebaste-Doğu ile Batı Arasında Bir Liman Kenti*. (L. E. Sakar, Çev.) Homer Kitabevi.

Shepard, J. (Ed.). (2019). *The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500–1492*. Cambridge University Press.

Sear, F. (1998). *Roman Architecture*. Cornell University Press.

Sear, F. (2006). *Roman Theatres: An Architectural Study*. Oxford University Press.

Sezer, V., Tuna, M., Peker, R. (1988). Nysa Tiyatrosu Dış Cephe ve Doğu-Batı Girişleri Açma Çalışmaları. *Türk Arkeoloji Dergisi* (47), 85-100.

Soykal-Alanyalı, F. (2016). Side Dionysos (?) Tapınağı Işığında Tiyatro ile Çevresinin Kentsel Değişimi ve Dönüşümü. *OLBA*, 24, 419-450.

Soykal-Alanyalı, F. (2017). Side, Bir Kentin Kayboluşunun Hikayesi. *Arkeoloji ve Sanat*, 155, 187-196.

Spanu, M. (2012). *Diokaisareia in Kilikien: The Theatre of Diokaisareia*. De Gruyter. https://doi.org/10.1515/9783110222227

Spieser, J. M. (1976). La christianisation des sanctuaires païens en Grèce. Ulf Jantzen (Ed.), *Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern* içinde (s.309-320). Tübingen.

Stroth, F. (2017). Aezani. P. Niewöhner (Ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* içinde (s.327–332). New York: Oxford University.

Summerer, L. (2014). Pompeiopolis (Paflagonya) 2012 Yılı Kazı Sonuçları. *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 197-203. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Summerer, L. (2015). Pompeiopolis (Paflagonya) 2013 Yılı Kazı Sonuçları. *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 191-207. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Summerer, L. (2016). Pompeiopolis (Paflagonya) 2014 Yılı Kazı Sonuçları. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 143-156. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Summerer, L. (2017). Pompeiopolis (Paflagonya) 2015 Yılı Kazı Sonuçları. *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 455-466. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Summerer, L. (2018). Pompeiopolis (Paflagonya) 2016 Yılı Kazı Sonuçları. *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 205-227. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Şahin, D. (2023). Apollonia ad Rhyndacum Kazıları-2021. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 135-148. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Şahin, M. (2016). *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri II, Nilüfer İlçesi I*, Bursa.

Şahin, S. (2004). Helenistik ve Roma Çağlarında İznik-Nikaia. I. Akbaylıgil – H. İnalcık – O. Aslanapa (ed.), *Tarih Boyunca İznik* içinde (s.1-23). İş Bankası Yayınları.

Şahin, S. (2013). Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri. N.E. Akyürek Şahin- B. Takmer- F. Onur (ed.), *Akron 7*. Eskiçağ Yazıları 5 içinde (s.1-16). Akdeniz Üniversitesi- Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi Yayını.

Şahin, M. (2017). Apollonia ad Rhyndacum Lokalizasyon Üzerine. *Bursa'da Zaman*, 24, 64-67. Bursa Büyükşehir Belediyesi.

Şimşek, C., & Sezgin, M. A. (2011). Laodikeia Kuzey Tiyatrosu. *Olba*, (19), 167-202.

Şimşek, C. (2006). 2004 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı. *27. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.I, 419-434. T.C. Kültür Bakanlığı.

Şimşek, C. (2007). 2005 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı. *28. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.I, 455-478. T.C. Kültür Bakanlığı.

Şimşek, C. (2012). Laodikeia Batı Tiyatrosu. B. Söğüt (ed.), *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı/From Stratonikeia to Lagina Festschrift in Honour of Ahmet Adil Tırpan* içinde (s. 597-612). Ege Yayınları.

Şimşek, C. (2018). Geç Antik Çağ'da Laodikeia. C. Şimşek-T. Kaçar (ed.), *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi* içinde (s. 81-116). (Laodikeia Çalışmaları Ek Yayın Dizisi-Supplementary Series 1). Ege Yayınları.

Şimşek, C. (2023). Laodikeia Batı Tiyatrosu Çalışmaları. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.I, 493-512. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Talu, S., Tomay, B., Öztürk, İ. (2022). Tiyatro. N. Çevik- S. Bulut, Myra ve Andriake Kazıları 2019-2020 Çalışmaları. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, C.III, 385- 390. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Taşlıalan, M. (1988). *Pisidia Antiocheia'sı Mimari ve Heykeltıraşlık Eserleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tavukçu, A. Y., Aydın Tavukçu, Z., Ceylan, M., Ağaoğlu, S. (2015). Alaşehir-Philadelphia Araştırmaları 2013. *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt I, 301-320. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Topbaş, A. (1991). Dinar (Apameia) Tiyatro Kurtarma Kazısı, *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 309-328. T.C. Kültür Bakanlığı.

Treadgold, W. (2002). The Struggle for Survival (641–780). C. Mango (ed.) *The Oxford History of Byzantium* içinde (s. 129-152). Oxford University Press.

Türkan, A. (2021). MS I.Yüzyılda Aizanoi - Roma İlişkileri. Bir Metropolis Rüyası. G. Masalcı Şahin- A. Doğan (Eds.), *Eskiçağda Savaş ve Diplomasi* içinde (s.289-308). İstanbul: Ege Yayınları.

Türkan, A. (2023). Aizanoi in Late Antiquity: Disintegration of Polis. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 477-498. https://doi.org/10.17494/ogusbd.1294531

Vitruvius. (2005). *Mimarlık Üzerine On Kitap* (4. baskı). (S. Gören, Çev.) Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.

Waelkens, M., Vermeersch, P. M., Öztürk, İ., Ekinci, H. A. (1999). The 1997 Excavation Campaign at Sagalassos and Dereköy. *20. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.II, 283-311. T.C. Kültür Bakanlığı.

Ward-Perkins, J. B. (1994). *Roman Imperial Architecture*. Yale University Press, Pelican History of Art.

Welch, K. (2007). *The Roman amphitheatre from its origins to the Colosseum*. Cambridge University Press.

Wiegand, T., Schrader, H. (1904). *Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*. Reimer.

Yağlıdere, K. (2022). *Laodikeia'nın Geç Antik Çağ Surları*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Yalman, B. (1982). İznik Tiyatro Kazısı 1980. *3. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 31-34. T.C. Kültür Bakanlığı.

Yalman, B. (1984). İznik Tiyatro Kazısı 1982. *5. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 215-220. T.C. Kültür Bakanlığı.

Yalman, B. (1989). İznik Tiyatro Kazısı 1987. *10. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt II, 339-382. T.C. Kültür Bakanlığı.

Yamaç, A., Tanındı, O. (t.y.). *Kazılar vs. Yayınlar*. TAY Project. http://tayproject.org/kazilar_t.htm

Yeğin, Y., Yılmaz, M., Yüksel, Ş. (2024). Olba Antik Kenti- 2021 ve 2022 Yılı Kazı Çalışmaları. *43. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt III, 405-418. T.C. Kültür Bakanlığı.

Yener, E. (2001). Alabanda Antik Kenti Kazı Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları 1999. *11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 5-16. T.C. Kültür Bakanlığı.

Yener, E. (2006). Alabanda Antik Kenti Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları 2005. *15. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 171-180. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yıldırım, Ş. (2013). *Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Eskişehir Anadolu Üniversitesi.

Yıldırım, Ş. (2013). Tios Tiyatrosu. G. Kökdemir (Ed.), *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı* (1. baskı, s. 727-750). Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık.

Yıldırım, Ş. (2017). Tios-Tieion: Söylenecek Çok Önemli Bir Şeyi Olmayan Kent. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14), 206-242.

Yıldırım, Ş. (2024). Tios/Tieion 2022 Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları. *43. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.III, 125-133. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yılmaz, Y. (2010). *Anadolu Antik Tiyatroları* (2. Baskı). YEM Yayın.

Yılmaz, Z. (1997). Vize Çömlektepe Höyüğü 1995 Yılı Çalışmaları. *VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 131-147. T.C. Kültür Bakanlığı.

Yılmaz, Z., Sipahioğlu, A. (2005). Vize (Bizye) Antik Tiyatrosu 2003 yılı Temizlik ve Temizliğe Yönelik Kazı Çalışmaları. *14. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 259-268. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR

Konferans Bildirisi

1. Ağabeyoğlu, B., Urfalıoğlu, N. (2024). Bizans Dönemi'nde Karadeniz Bölgesi Kamusal Gösteri Yapılarındaki İşlev Değişimi. E. Edgü – Y. Özgüven (Ed.), *Maltepe Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Lisansüstü Araştırmalar Sempozyumu I Bildiri Özetleri E-Kitabı* içinde (s. 8). T.C. Maltepe Üniversitesi. https://hdl.handle.net/20.500.12415/12959